

Конституційний Суд України

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

РІШЕННЯ ВИСНОВКИ 2023

Книга 20

*Відповідальний редактор
Віктор Кривенко,
виконувач обов'язків
Голови Конституційного Суду України,
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України*

Житомир
ТОВ «505»
2024

УДК 342.565.2(47)
У 45

Відповідальний редактор

Віктор Кривенко, виконувач обов'язків Голови Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України

Конституційний Суд України. Рішення. Висновки. 2023.
У 45 Кн. 20 / відп. ред. В. В. Кривенко ; уклад. Я. В. Скринник; пер. англ. мовою І. В. Шевченко; алф.-предм. покажч. Ю. М. Михеєнко. Житомир : ТОВ «505», 2024. 354 с. Передм. укр., англ.

ISBN 978-617-7892-24-2

Книга містить рішення Конституційного Суду України, ухвалені у 2023 році, їх резюме англійською мовою, а також окремі думки суддів Конституційного Суду України стосовно цих актів.

Видання буде корисним для працівників органів публічної влади, фахівців із конституційного права, викладачів і студентів юридичних вишів, а також усіх, хто цікавиться питаннями конституційної юрисдикції в Україні.

УДК 342.565.2(47)

ISBN 978-617-7892-24-2

© Конституційний Суд України, 2024
© ТОВ «505», 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	8
PREFACE	11

РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу третього частини другої статті 22 Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023	14
---	----

<i>Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 1-r/2023 dated February 7, 2023</i>	24
---	----

Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат)

у справі за конституційною скаргою Василенка Сергія Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 6 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» (щодо гарантій незалежності прокурора) від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023	27
---	----

<i>Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 1-r(II)/2023 dated March 1, 2023</i>	40
--	----

Окрема (збіжна) думка судді Конституційного Суду України Олега Первомайського

у справі за конституційною скаргою Василенка Сергія Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 6 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» (щодо гарантій незалежності прокурора)	44
--	----

Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат)

у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності)	
--	--

приписів частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України (щодо рівноправності сторін під час судового контролю за виконанням судового рішення) від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023

49

*Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine
No. 2-r(II)/2023 dated March 1, 2023*

68

Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат)

у справі за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України «Про виконавче провадження», абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму) від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023

75

*Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine
No. 3-r(II)/2023 dated March 22, 2023*

90

Окрема (збіжна) думка судді Конституційного Суду України Олега Первомайського

у справі за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму

95

Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат)

у справі за конституційними скаргами Сиротенка Сергія Євгеновича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів пункту 2 частини дев'ятої статті 171, пункту 4 частини п'ятої статті 246 Кодексу адміністративного судочинства України (щодо особових даних у судовому рішенні) від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023

101

*Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine
No. 4-r(II)/2023 dated April 19, 2023*

117

Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат)

у справі за конституційними скаргами Душенькевича Анатолія Володимировича, Франка Андрія Володимировича, Ярош Ірини Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другого частини першої статті 483 Митного кодексу України (щодо індивідуалізації юридичної відповідальності особи за митне правопорушення) від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023

..... 122

*Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine
No. 5-r(II)/2023 dated July 5, 2023*

..... 137

Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат)

у справі за конституційною скаргою Ван Колка Фредеріка Йоганнеса щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другого частини шостої статті 481 Митного кодексу України від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023

..... 140

*Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine
No. 6-r(I)/2023 dated September 6, 2023*

..... 165

Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат)

у справі за конституційною скаргою Костіни Миколи Васильовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України від 13 вересня 2023 року № 7-р(I)/2023

..... 170

*Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine
No. 7-r(I)/2023 dated September 13, 2023*

..... 181

Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат)

у справі за конституційними скаргами Стариченка Миколи Петровича, Гарлики Сергія Сергійовича, Петричука Олександра Анатолійовича, Остапенко Мар'яни Василівни та Менчинського Сергія Віталійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу третього пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодав-

чих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 року № 113–ІХ (щодо винагороди прокурора як гарантії його незалежності) від 13 вересня 2023 року № 8-р(ІІ)/2023

185

*Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine
No. 8-r(II)/2023 dated September 13, 2023*

207

Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат)

у справі за конституційною скаргою Тригуб Наталії Семенівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису пункту 2 частини другої статті 44 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» (щодо індивідуалізації юридичної відповідальності за порушення прав споживачів) від 1 листопада 2023 року № 9-р(ІІ)/2023

212

*Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine
No. 9-r(II)/2023 dated November 1, 2023*

229

Окрема думка судді Конституційного Суду України Юровської Г.В.

стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Тригуб Наталії Семенівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису пункту 2 частини другої статті 44 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» (щодо індивідуалізації юридичної відповідальності за порушення прав споживачів)

234

Окрема думка (частково збіжна) судді Конституційного Суду України Лемака В.В.

стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Тригуб Наталії Семенівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису пункту 2 частини другої статті 44 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» (щодо індивідуалізації юридичної відповідальності за порушення прав споживачів)

238

Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат)

у справі за конституційними скаргами Дорошко Ольги Євгенівни, Євстіфеева Микити Ігоровича, Кушаби Івана Петровича, Якіменка Володимира Петровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 1, 5 частини шостої статті 19, пункту 2 частини третьої статті 389 Цивільного процесуального кодексу України (щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах) від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023

..... 246

*Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine
No. 10-r(II)/2023 dated November 22, 2023*

..... 273

Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат)

у справі за конституційною скаргою Лужинецького Анатолія Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо особистого і сімейного життя особи, засудженої до довічного позбавлення волі) від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023

..... 278

*Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine
No. 11-r(II)/2023 dated December 20, 2023*

..... 306

АЛФАВІТНО-ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

..... 312

ПЕРЕДМОВА

Уже впродовж 10 років триває самовіддана боротьба Українського народу проти збройної агресії російської федерації, яка набула повномасштабного характеру 24 лютого 2022 року. Неможливо переоцінити той подвиг, який щоденно здійснюють захисники і захисниці у мужньому протистоянні агресору на полі бою, сплачуючи, на жаль, найвищу ціну за нашу свободу.

У ці непрості часи надзвичайно важливим для Української держави є утвердження правовладдя, демократії та людських прав як засадничих європейських цінностей. Конституційний Суд України (далі — Суд) у таких умовах продовжує реалізовувати свої юрисдикційні повноваження й ухвалювати рішення задля забезпечення верховенства Конституції України та захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина.

У 2023 році, як і в попередні роки, Суд, умотивовуючи свої рішення, покликався на акти міжнародного права, усталену практику Європейського суду з прав людини, практику органів конституційної юрисдикції європейських країн, висновки Венеційської Комісії тощо. З огляду на те, що в Конституції України визначено стратегічний курс держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі (абзац п'ятий преамбули, пункт 5 частини першої статті 85, частина третя статті 102, пункт 1^а статті 116), Суд у провадженнях зважає на надбання спільноти (*acquis communautaire*) у цілому та на відповідні предметові конституційного контролю окремі акти Європейського Союзу зокрема (*див., наприклад, абзац перший підпункту 3.5 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023*).

Двадцятьа книга збірника «Конституційний Суд України. Рішення. Висновки. 2023» вміщує 12 рішень Суду, ухвалених упродовж 2023 року: 1 рішення у справі за конституційним поданням народних депутатів України та 11 рішень у справах за конституційними скаргами щодо конституційності приписів законів України. Висновків упродовж зазначеного періоду Суд не надавав. Також у збірнику подано алфавітно-предметний покажчик до цих рішень для зручності пошуку в них інформації за ключовими словами і тематичними напрямками.

У 1 рішенні у справі за конституційним поданням та у 7 рішеннях у справах за конституційними скаргами Суд встановив невідповідність Конституції України (неконституційність) оспорюваних приписів законів України. Ще у 2 рішеннях у справах за конституційними скаргами Суд визнав окремі з оспорюваних приписів законів України такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), а інші — такими, що відповідають Конституції України (є конституційними). Ці рішення Суду стосувались окремих аспектів регулювання умов та порядку укладання трудових договорів

із педагогічними працівниками державних і комунальних закладів загальної середньої освіти, які досягли пенсійного віку та отримують пенсію за віком (*Рішення від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023*); правового регулювання трудових відносин працівників прокуратури (*Рішення від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023*); права особи на судовий захист в адміністративному судочинстві та гарантій, що забезпечують ефективну реалізацію цього права (*Рішення від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023*); юридичного регулювання звернення стягнення на пенсію боржника у виконавчому провадженні та здійснення у зв'язку із цим відрахувань із неї в аспекті гарантування державою пенсії, що є основним джерелом існування, у розмірі, не нижчому від прожиткового мінімуму, встановленого законом (*Рішення від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023*); індивідуалізації юридичної відповідальності особи за митне правопорушення (*Рішення від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023*); гарантій соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (*Рішення від 13 вересня 2023 року № 7-р(I)/2023*); винагороди прокурора як гарантії його незалежності (*Рішення від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023*); індивідуалізації юридичної відповідальності за порушення прав споживачів (*Рішення від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023*); гарантування права на судовий захист у малозначних спорах (*Рішення від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023*); людської гідності та можливості кожного, навіть особи, засудженої до довічного позбавлення волі, відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні (*Рішення від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023*).

У 2 рішеннях Суду, ухвалених у справах за конституційними скаргами, оспорювані приписи законів України визнано такими, що відповідають Конституції України (є конституційними). Предметом конституційного контролю Суду в цих рішеннях були питання особових даних у судовому рішенні (*Рішення від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023*) та індивідуалізації адміністративної відповідальності особи за митне правопорушення (*Рішення від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023*).

Згідно з приписами частини другої статті 152 Конституції України та статті 91 Закону України «Про Конституційний Суд України» Суд має право відтермінувати втрату чинності законами, іншими актами або їх окремими положеннями, що визнані неконституційними. У 2023 році Суд реалізував це право у низці своїх рішень з огляду на необхідність надання, зокрема, Верховній Раді України певного часу для приведення законодавчих приписів у відповідність до рішень Суду. У 1 рішенні у справі за конституційним поданням (*від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023*) та у 4 рішеннях у справах за конституційними скаргами (*від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, від 13 вересня 2023 року № 7-р(I)/2023, від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023*) зазначено, що законодавчі приписи, визнані неконституційними, втрачають

чинність із дня ухвалення Судом відповідного рішення. Ще 1 рішення у справі за конституційною скаргою (від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023) не містить вказівок щодо терміну втрати чинності законодавчими приписами, які визнано неконституційними, а отже, вони також втрачають чинність із дня ухвалення Судом цього рішення відповідно до частини другої статті 152 Конституції України. У 3 рішеннях у справах за конституційними скаргами (від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023) зазначено, що законодавчі приписи, визнані неконституційними, втрачають чинність через шість місяців, а ще в 1 рішенні у справі за конституційною скаргою (від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023) — через три місяці з дня ухвалення відповідного рішення.

За приписами статті 97 Закону України «Про Конституційний Суд України» Суд у рішенні, висновку може встановити порядок і строки їх виконання, а також зобов'язати відповідні державні органи забезпечити контроль за виконанням рішення, додержанням висновку. Це право Суд реалізував у 5 рішеннях (від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023), зобов'язавши Верховну Раду України привести нормативне регулювання у відповідність до Конституції України та вказаних рішень.

Висловлюємо сподівання, що презентований збірник буде корисним для працівників органів публічної влади, науковців, зокрема фахівців у галузі конституційного права, студентів юридичних факультетів закладів вищої освіти, а також усіх, хто цікавиться практикою Суду, розвитком конституційного права в Україні та питаннями захисту прав людини.

Бажаємо нашій державі перемоги над агресором, миру і процвітання, утвердження правовладдя, демократії та людських прав як триади загальноєвропейських цінностей!

Секретаріат
Конституційного Суду України

PREFACE

The selfless struggle of the Ukrainian people against the armed aggression of the Russian Federation, which became full scale on February 24, 2022, has been already going on for 10 years. It is impossible to overestimate the feat that our defenders perform every day in courageous confrontation with the aggressor on the battlefield, unfortunately paying the highest price for our freedom.

In these challenging times, it is extremely important for the Ukrainian State to establish the rule of law, democracy and human rights as fundamental European values. In such circumstances the Constitutional Court of Ukraine (hereinafter, the «Court») proceeds to exercise its jurisdictional powers and to deliver decisions in order to ensure the supremacy of the Constitution of Ukraine and protect human and citizen's constitutional rights and freedoms.

In 2023, as well as in previous years, the Court relied on acts of international law, the established case law of the European Court of Human Rights, the case law of constitutional jurisdictions of European countries, the opinions of the Venice Commission, etc. to substantiate its decisions. Given that the Constitution of Ukraine defines the strategic course of the state towards Ukraine's acquisition of full membership in the European Union (passage 5 of Preamble, Articles 85.1.5, 102.3, 116.1¹), the Court in the proceedings takes into account the *acquis communautaire* in general and the separate acts of the European Union relevant to the subject of constitutional review in particular (*see, for instance, the first passage of subparagraph 3.5 of the reasoning part of the Decision No. 9-r(II)/2023 dated November 1, 2023*).

The twentieth book of the collection «The Constitutional Court of Ukraine. Decisions. Opinions. 2023» contains 12 Decisions of the Court delivered in 2023: 1 Decision in the case upon the constitutional petition of the People's Deputies of Ukraine and 11 Decisions in cases upon the constitutional complaints regarding the constitutionality of provisions of the Laws of Ukraine. The Court did not provide any opinions during this period. The Collection also contains an alphabetical index to these Decisions for the convenience of searching for information by keywords and thematic areas.

In 1 Decision in the case upon the constitutional petition and in 7 Decisions in the cases upon the constitutional complaints, the Court held that the impugned provisions of the Laws of Ukraine are inconsistent with the Constitution of Ukraine (are unconstitutional). In 2 more Decisions in the cases upon the constitutional complaints, the Court declared some of the impugned provisions of the Laws of Ukraine as such that do not comply with the Constitution of Ukraine (are unconstitutional), and others as conforming with the Constitution of Ukraine (are constitutional). These Decisions of the Court concerned certain aspects of the regulation of the terms and procedure for concluding

employment contracts with pedagogical employees of state and communal institutions of general secondary education who attained the age of retirement and who are paid age pension (*Decision No. 1-r/2023 dated February 7, 2023*); the legal regulation of labour relations of prosecutors (*Decision No. 1-r(II)/2023 dated March 1, 2023*); the right of a person to judicial protection in administrative proceedings and guarantees ensuring the effective realization of this right (*Decision No. 2-r(II)/2023 dated March 1, 2023*); the legal regulation of foreclosure on the debtor's pension in the enforcement proceedings and deductions from it in this regard in terms of guaranteeing a pension, which is the main source of living, by the state in an amount not lower than the subsistence minimum established by law (*Decision No. 3-r(II)/2023 dated March 22, 2023*); the individualisation of an individual's legal liability for customs rules violation (*Decision No. 5-r(II)/2023 dated July 5, 2023*); the guarantees of social protection of citizens affected by the Chernobyl disaster (*Decision No. 7-r(I)/2023 dated September 13, 2023*); the remuneration of the prosecutor as a guarantee of his/her independence (*Decision No. 8-r(II)/2023 dated September 13, 2023*); the individualisation of legal liability for violation of consumer rights (*Decision No. 9-r(II)/2023 dated November 1, 2023*); the guaranteeing of the right to judicial protection in minor disputes (*Decision No. 10-r(II)/2023 dated November 22, 2023*); the human dignity and the opportunity for everyone, even a person sentenced to life imprisonment, to visit their seriously ill close relative or to be present at his/her funeral (*Decision No. 11-r(II)/2023 dated December 20, 2023*).

In 2 Decisions of the Court, delivered in cases upon the constitutional complaints, the impugned provisions of the Laws of Ukraine were declared as such that comply with the Constitution of Ukraine (are constitutional). The subject of the Court's constitutional review in these Decisions was the issue of personal data in a court decision (*Decision No. 4-r(II)/2023 dated April 19, 2023*) and the individualisation of an individual's legal liability for the customs rules violation (*Decision No. 6-r(I)/2023 dated September 6, 2023*).

According to the provisions of Article 152.2 of the Constitution of Ukraine and Article 91 of the Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine» the Court has the right to postpone the cessation to be effective of laws, other acts or their separate provisions that have been declared unconstitutional. In 2023, the Court exercised this right in a number of its Decisions, given the need to provide, in particular, the Verkhovna Rada of Ukraine some time to bring legislative provisions in line with the Court's decisions. In 1 Decision in the case upon the constitutional petition (*No. 1-r/2023 dated February 7, 2023*) and in 4 Decisions in the cases upon constitutional complaints (*No. 1-r(II)/2023 dated March 1, 2023*, *No. 2-r(II)/2023 dated March 1, 2023*, *No. 7-r(I)/2023 dated September 13, 2023*, *No. 8 r(II)/2023 dated September 13, 2023*) stated that legislative provisions declared unconstitutional cease to be effective from the date of the Court's decision delivery. Another 1 Decision in the

case upon the constitutional complaint (*No. 3-r(II)/2023 dated March 22, 2023*) does not contain any indication of the term of the cessation to be effective of legislative provisions declared unconstitutional, and therefore they also cease to be effective from the date of the Court's decision delivery in accordance with Article 152.2 of the Constitution of Ukraine. In 3 Decisions in cases upon constitutional complaints (*No. 5-r(II)/2023 dated July 5, 2023, No. 9-r(II)/2023 dated November 1, 2023, No. 10-r(II)/2023 dated November 22, 2023*), it is stated that legislative provisions recognised as unconstitutional shall cease to be effective in six months, and in 1 Decision in the case upon the constitutional complaint (*No. 11-r(II)/2023 dated December 20, 2023*) — in three months from the date of the relevant decision delivery.

Pursuant to the provisions of Article 97 of the Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine» the Court may establish in its decision or opinion the procedure and terms of their execution, as well as oblige the relevant bodies of the state power to ensure control over the execution of the decision and compliance with the opinion. The Court exercised this right in 5 Decisions (*No. 2-r(II)/2023 dated March 1, 2023, No. 3-r(II)/2023 dated March 22, 2023, No. 5-r(II)/2023 dated July 5, 2023, No. 10-r(II)/2023 dated November 22, 2023, No. 11-r(II)/2023 dated December 20, 2023*), obliging the Verkhovna Rada of Ukraine to bring the normative regulation in line with the Constitution of Ukraine and the respective Decisions.

We express the hope that the presented Collection will be wholesome for employees of bodies of the state power, scholars, in particular, experts in the field of constitutional law, students of law faculties of higher education establishments, as well as anyone interested in the Court's jurisprudence, development of constitutional law in Ukraine and human rights protection.

We wish our State the victory over the aggressor, peace and prosperity, the establishment of the rule of law, democracy and human rights as the triad of European values!

The Secretariat
of the Constitutional Court of Ukraine

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

**у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
абзацу третього частини другої статті 22 Закону України
«Про повну загальну середню освіту»**

Київ
7 лютого 2023 року
№ 1-р/2023

Справа № 1-5/2020(118/20)

Велика палата Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович,
Грищук Оксана Вікторівна,
Кичун Віктор Іванович,
Колісник Віктор Павлович (доповідач),
Кривенко Віктор Васильович,
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович,
Петришин Олександр Віталійович,
Філюк Петро Тодосьович,
Юровська Галина Валентинівна,

розглянула на пленарному засіданні справу за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу третього частини другої статті 22 Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року № 463–ІХ (Відомості Верховної Ради України, 2020 р., № 31, ст. 226).

Заслухавши суддю-доповідача Колісника В. П. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Суб'єкт права на конституційне подання — 56 народних депутатів України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) абзацу третього частини другої статті 22 Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року

№ 463–ІХ (далі — Закон), згідно з яким «педагогічні працівники державних і комунальних закладів загальної середньої освіти, які досягли пенсійного віку та яким виплачується пенсія за віком, працюють на основі трудових договорів, що укладаються строком від одного до трьох років».

На думку авторів клопотання, оспорювані приписи Закону не відповідають вимогам статей 8, 9, 10, 11, 22, 23, 24, 43, 53 Конституції України.

2. Досліджуючи питання, порушені в конституційному поданні, Конституційний Суд України виходить із тих приписів Конституції України, згідно з якими: Україна є демократична, соціальна, правова держава (стаття 1); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частина друга статті 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (стаття 21).

3. Повна загальна середня освіта є обов'язковою (частина друга статті 53 Конституції України). Цим приписом на державу покладено позитивний обов'язок здійснювати відповідальну державну політику у сфері освіти.

До педагогічних працівників Закон висуває високі кваліфікаційні вимоги, оскільки такі працівники є основним, найціннішим інтелектуальним потенціалом, важливою ланкою системи сучасної загальної середньої освіти.

Педагогічними працівниками є особи, які за основним місцем роботи в закладах освіти професійно провадять педагогічну діяльність.

На посади педагогічних працівників приймають осіб, які мають педагогічну освіту, вищу освіту та/або професійну кваліфікацію, вільно володіють державною мовою (для громадян України) або володіють державною мовою в обсязі, достатньому для спілкування (для іноземців та осіб без громадянства), моральні якості та фізичний і психічний стан здоров'я яких дають змогу виконувати професійні обов'язки (абзац перший частини першої статті 22 Закону).

Педагогічні працівники безпосередньо провадять інтелектуальну, творчу навчальну діяльність, забезпечують розвиток, виховання і соціалізацію учнів, засвоєння ними знань, формування у них ключових компетентностей, що є передумовою їх успішної життєдіяльності в майбутньому, реалізації ними своїх здібностей, прагнень та планів, вільного розвитку особистості.

4. Освіта є державним пріоритетом, що забезпечує інноваційний, соціально-економічний і культурний розвиток суспільства; фінансування освіти є інвестицією в людський потенціал, сталий розвиток

суспільства і держави (частина перша статті 5 Закону України «Про освіту»).

З огляду на потребу здійснення відповідальної державної політики у сфері освіти, забезпечення закладів освіти кваліфікованими педагогічними кадрами держава має створити такі умови праці в межах освітнього процесу, що стимулюватимуть до творчого виконання педагогічних функцій як досвідчених педагогічних працівників, так і тих, які тільки розпочали свою педагогічну діяльність. Лише підтримуючи оптимальний баланс у забезпеченні закладів освіти і молодими кваліфікованими, і досвідченими педагогічними працівниками, держава зможе виконати покладену на неї функцію організації ефективної системи освіти.

Саме тому держава має створити належні умови для всебічної, ґрунтовної підготовки молодих педагогічних працівників і для збереження наявного кадрового ресурсу досвідчених педагогічних працівників, зокрема тих, які незалежно від досягнення певного віку відповідають кваліфікаційним вимогам та здатні за станом фізичного і психічного здоров'я провадити педагогічну діяльність.

5. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується; держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності (частина перша, друга статті 43 Конституції України).

У Рішенні від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004 Конституційний Суд України зазначив, що свобода праці означає можливість особи займатися чи не займатися працею, а якщо займатися, то вільно її обирати, забезпечення кожному без дискримінації вступати у трудові відносини для реалізації своїх здібностей; реалізація права громадянина на працю здійснюється в спосіб укладення ним трудового договору і виконання кола обов'язків за своєю спеціальністю, кваліфікацією або посадою, що визначено структурою і штатним розписом підприємства, установи чи організації (перше речення абзацу другого, абзац третій підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини).

Укладаючи трудовий договір з роботодавцями, громадяни реалізують своє конституційне право на працю, добровільно вступають у трудові правовідносини, набуваючи конкретних трудових прав і обов'язків; трудовий договір є основним юридичним фактом, із яким пов'язано виникнення, зміна чи припинення трудових правовідносин (перше, друге речення абзацу другого пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 1998 року № 12-рп/98).

Педагогічних працівників закладів освіти приймають на роботу за трудовими договорами відповідно до вимог Закону та законодавства про працю (абзац другий частини другої статті 22 Закону).

Згідно зі статтею 23 Кодексу законів про працю України трудовий договір може бути: безстроковим, що його укладають на невизначений строк; на визначений строк, установлений за погодженням сторін; таким, що його укладають на час виконання певної роботи (частина перша); строковий трудовий договір укладають у випадках, коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк з урахуванням характеру наступної роботи або умов її виконання, або інтересів працівника, та в інших випадках, визначених законодавчими актами (частина друга).

Отже, педагогічних працівників державних і комунальних закладів загальної середньої освіти, за загальним правилом, приймають на роботу в спосіб укладення з ними безстрокових трудових договорів, тобто трудових договорів на невизначений строк.

Можливість вільно обирати вид праці та добровільно вступати у трудові правовідносини означає свободу вибору особи, яка прагне набути юридичного статусу працівника, зокрема вільний вибір виду трудового договору. Такі юридичні факти, як досягнення пенсійного віку, виплата пенсії за віком та робота в державних або комунальних закладах загальної середньої освіти, не можна вважати достатніми і прийнятними підставами для порушення свободи укладення трудового договору педагогічними працівниками, адже ця свобода означає, окрім іншого, можливість вільно обговорювати умови трудового договору та приймати їх чи не приймати. Педагогічний працівник, який раніше мав право на укладення безстрокового трудового договору та користувався таким правом протягом певного періоду, не може бути позбавлений цього права лише з огляду на досягнення ним пенсійного віку та факт отримання пенсії за віком, адже Конституція України не пов'язує право на працю та свободу укладення трудового договору з досягненням певного віку, з отриманням пенсії за віком (або інших видів соціальних виплат та соціальної допомоги) чи роботою в установах певної форми власності. Так само Конституція України не пов'язує право на працю та свободу укладення трудового договору з отриманням особою певного виду власності, а пенсійні виплати, згідно з юридичною позицією Європейського суду з прав людини, є саме власністю особи в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Отже, унормування, запроваджене законодавцем в абзаці третьої частини другої статті 22 Закону, не має легітимної мети, адже для одних педагогічних працівників право на укладення безстрокового трудового договору зберігається, а інших законодавець позбавив цього права лише зважаючи на такі юридичні факти: 1) робота в державному або комунальному закладі загальної середньої освіти; 2) досягнення пенсійного віку; 3) отримання пенсії за віком, що, по суті, означає унеможливлення укладення безстрокового трудового договору лише з огляду на отримання особою певного виду власності (пенсійних виплат).

6. Запроваджуючи законодавче регулювання умов та порядку укладання трудових договорів із педагогічними працівниками, зокрема з тими, які досягли пенсійного віку та отримують пенсію за віком, законодавець має врахувати, крім приписів Конституції України, акти міжнародного права.

Застосовною в цій справі є Рекомендація № 162 Міжнародної організації праці щодо літніх працівників 1980 року (далі — Рекомендація), відповідно до пункту 2 якої проблеми працевлаштування літніх працівників слід розглядати в рамках загальної та збалансованої стратегії повної зайнятості і — на рівні підприємств — у рамках загальної та збалансованої соціальної політики, приділяючи належну увагу всім групам населення, щоб проблеми зайнятості не переносити з однієї групи на іншу. Згідно з пунктом 5 Рекомендації літні працівники без дискримінації за віком мають користуватися рівними можливостями та рівним ставленням поряд з іншими працівниками, зокрема, щодо доступу, з урахуванням їхніх особистих здібностей, досвіду та кваліфікації (підпункт «b»), до роботи за їхнім вибором як у державному, так і в приватному секторі: однак у виняткових випадках можуть бути встановлені вікові обмеження з огляду на особливі вимоги, умови або правила для деяких видів роботи (підпункт «i»), а також до просування по службі та справедливого розподілу роботи (підпункт «iv»). Крім того, відповідно до пункту 3 Рекомендації кожна держава-член у рамках національної політики, спрямованої на сприяння рівному ставленню та рівним можливостям для працівників незалежно від їхнього віку, та в рамках законодавства і практики в цій галузі повинна вживати заходів, скерованих на недопущення дискримінації літніх працівників у галузі праці та зайнятості.

Конституційний Суд України сформулював юридичну позицію щодо допустимих меж і умов регулювання відносин праці, згідно з якою конституційний принцип рівності не виключає можливості законодавця під час регулювання трудових відносин установлювати певні відмінності в юридичному статусі осіб, які належать до різних за родом і умовами діяльності категорій, зокрема запроваджувати особливі правила, що стосуються підстав і умов заміщення окремих посад, якщо цього вимагає характер професійної діяльності; так, з урахуванням особливого (специфічного) характеру діяльності законодавством України встановлено певні відмінності, зокрема граничні вікові обмеження на зайняття посад, щодо державних службовців (працівників правоохоронних органів), військовослужбовців, працівників, які перебувають на службі в органах місцевого самоврядування, тощо; однак мета встановлення певних відмінностей (вимог) у юридичному статусі працівників має бути істотною, а самі відмінності (вимоги), на які спрямовано таку мету, мають відповідати конституційним приписам, бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими та справедливими; у протилежному разі встановлення обмежень на зайняття посади означало б дискримінацію (абзаци

четвертий, п'ятий, сьомий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004).

Педагогічну діяльність не віднесено до державної служби, вона не має такого особливого (специфічного) характеру, з урахуванням якого могли б бути встановлені певні граничні обмеження за віком (вікові цензи). Конституція України не встановлює граничних вікових обмежень для зайняття педагогічною діяльністю, заміщення посад педагогічних працівників у закладах освіти. Саме тому Закон може пов'язувати можливість провадження педагогічної діяльності лише з наявністю в особи педагогічної освіти і такого стану фізичного й психічного здоров'я, що дає їй змогу належним чином виконувати свої професійні обов'язки, тобто провадити педагогічну діяльність, а також відповідати іншим вимогам, що впливають із характеру цієї діяльності. Отже, досягнення педагогічним працівником пенсійного віку та отримання ним пенсії за віком не можуть бути достатніми підставами для додаткових вимог або додаткових обмежень, зокрема для вимоги укладення з таким педагогічним працівником виключно строкового трудового договору, насамперед з огляду на те, що всі інші педагогічні працівники державних і комунальних закладів загальної середньої освіти мають право обіймати посаду педагогічного працівника, уклавши безстроковий трудовий договір.

Установлена Законом вимога припинити раніше укладені безстрокові трудові договори з педагогічними працівниками, які досягли пенсійного віку та отримують пенсію за віком, за умови, що вони працюють у державних або комунальних закладах загальної середньої освіти, фактично скасовує трудові правовідносини, що склалися до набрання чинності Законом, а в поєднанні з відсутністю будь-якої альтернативи укладенню строкового трудового договору ставить під загрозу реалізацію особою, яка уклала безстроковий трудовий договір, свого права, гарантованого частиною першою статті 43 Конституції України, за якою кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. У такий спосіб педагогічного працівника, який досяг пенсійного віку та отримує пенсію за віком, позбавлено стабільності та передбачності трудових правовідносин, оскільки законодавець безпідставно втрутився у приватно-правові відносини, адже запровадив порядок, за якого педагогічний працівник та заклад освіти змушені або розірвати трудові відносини без урахування волі сторін трудового договору, укладеного саме як безстроковий ще до ухвалення Закону, або укласти безальтернативний строковий трудовий договір, що ставить такого працівника у нерівне становище порівняно з іншими педагогічними працівниками.

Після набрання чинності оспорюваними приписами Закону можливості вибору професії та роду трудової діяльності для педагогічних працівників стали нерівними (так само стали нерівними й можливості продовження педагогічної діяльності) і залежать тепер

від віку педагогічного працівника та факту отримання ним пенсії за віком, тобто від наявності у нього певного виду власності, що призвело до встановлення своєрідного майнового цензу для обмеженого кола педагогічних працівників.

Отже, абзацом третім частини другої статті 22 Закону обмежено конституційне право на працю особи, яка працює в державному або комунальному закладі загальної середньої освіти, обіймає посаду педагогічного працівника, досягла пенсійного віку та отримує пенсію за віком, але здатна за станом свого фізичного і психічного здоров'я провадити педагогічну діяльність, зокрема звужено її можливості добровільно погоджувати умови праці. Тому оспорювані приписи Закону не відповідають частинам першій, другій статті 43 Конституції України.

7. Конституційний Суд України зазначив, що згідно з частинами першою, другою статті 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної системи права, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено в актах міжнародного права з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (статтях 14, 26), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (статті 14), Протоколі № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (статті 1), ратифікованих Україною, та в Загальній декларації прав людини 1948 року (статтях 1, 2, 7); гарантована Конституцією України рівність усіх людей у їхніх правах і свободах означає потребу в забезпеченні їм рівних юридичних можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод (абзаци другий, четвертий, п'ятий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012).

У Рішенні від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007 Конституційний Суд України вказав, що гарантована частиною першою статті 24 Конституції України рівність громадян перед законом означає рівну для всіх обов'язковість конкретного закону з усіма відмінностями у правах або обов'язках, привілеях чи обмеженнях, які в цьому законі встановлені; але всі відмінності у привілеях чи обмеженнях щодо різних категорій індивідів, установлені законом, не можуть бути пов'язані з ознаками, що їх визначено частиною другою статті 24 Конституції України; зазначений принцип визначає загальне правило неприпустимості встановлення за соціальними або особистими

ознаками привілеїв чи обмежень і не є абсолютним (перше, друге, третє речення абзацу другого підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини).

Порушення рівності конституційних прав і свобод означає, що особа отримує привілеї або зазнає обмежень у визнанні, реалізації чи користуванні правами і свободами в будь-якій формі, крім випадків, коли таке обмеження встановлено з правомірною, обумовленою істотними чинниками та обґрунтованою метою, способи досягнення якої є належними та потрібними в демократичному суспільстві.

Конституційний Суд України раніше сформулював юридичну позицію, згідно з якою запроваджена законодавцем додаткова кваліфікаційна вимога щодо досягнення певного віку претендентом на певну посаду може бути прийнятною. Обґрунтовуючи конституційність такої вимоги, Конституційний Суд України вказав на безпосередній зв'язок між досвідом і віком та наголосив, що до кваліфікаційних вимог належать, зокрема, «життєвий досвід та соціальна зрілість, які набуваються лише з досягненням певного віку» (четверте речення абзацу п'ятого пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 18 квітня 2000 року № 5-рп/2000). Такий підхід є застосовним і в цій справі, однак в іншому контексті, адже зазначена юридична позиція стосується обґрунтованості та прийнятності запровадження вікового цензу як однієї з кваліфікаційних вимог (умов) для призначення особи на високу посаду державного службовця, яка потребує «життєвого досвіду» та «соціальної зрілості» (ідеться про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини). Водночас запровадження обов'язкового строкового трудового договору для окремої категорії педагогічних працівників лише з огляду на те, що вони працюють у державних або комунальних закладах загальної середньої освіти, досягли пенсійного віку та отримують пенсію за віком, є неприйнятним, оскільки законодавець мав би врахувати, що педагогічний досвід — це ціннісний здобуток, який є значущим чинником забезпечення належного рівня освіти, має важливе значення для учасників освітнього процесу та всього суспільства, а набувають такий досвід педагогічні працівники з досягненням певного віку. Передавання педагогічного досвіду та обмін ним серед педагогічних працівників є запорукою забезпечення високого рівня педагогічної майстерності в педагогічних колективах, однією з передумов підтримання високого якісного рівня загальної середньої освіти та належної організації освітнього процесу в закладах освіти.

Наведені засадничі положення забороняють будь-які форми дискримінації учасників освітнього процесу. Незважаючи на це, приписами абзацу третього частини другої статті 22 Закону законодавець обумовив можливість продовження педагогічної діяльності для педагогічних працівників, які досягли пенсійного віку та отримують пенсію за віком, додатковою вимогою, а саме вимогою укладання

з ними лише строкових трудових договорів, тобто запровадив обмеження без правомірної, об'єктивно обґрунтованої суспільної мети забезпечення високого рівня та належної якості загальної середньої освіти, а отже, така вимога не є справедливою насамперед з огляду на те, що вона не стосується педагогічних працівників інших категорій.

Порядок прийняття на роботу педагогічних працівників державних і комунальних закладів загальної середньої освіти, які досягли пенсійного віку та яким виплачують пенсію за віком, істотно змінено оспорюваними приписами Закону лише з огляду на досягнення педагогічними працівниками пенсійного віку та отримання ними пенсії за віком у єдино можливий для цієї категорії працівників спосіб — укладення з ними лише строкових трудових договорів, що відразу ставить їх у невідне, нерівне та водночас вразливе юридичне становище, адже для інших педагогічних працівників державних і комунальних закладів загальної середньої освіти, які не досягли пенсійного віку та не отримують пенсії за віком (тобто не мають власності у вигляді пенсійних виплат), можливість укладення безстрокових трудових договорів зберігається. Із набранням чинності оспорюваними приписами Закону встановлено для окремої категорії педагогічних працівників віковий ценз, поєднаний із майновим цензом, що призвело до поділу педагогічних працівників на дві категорії та створило передумови для дискримінаційного підходу до однієї з них, унеможлививши укладення безстрокових трудових договорів з педагогічними працівниками державних і комунальних закладів загальної середньої освіти, які досягли пенсійного віку та отримують пенсію за віком.

Отже, установлення для педагогічних працівників державних і комунальних закладів загальної середньої освіти, які досягли пенсійного віку та отримують пенсію за віком, можливості укладення з ними виключно строкових трудових договорів, на відміну від педагогічних працівників державних і комунальних закладів загальної середньої освіти, які не досягли пенсійного віку та не отримують пенсії за віком, становить безпідставне та необґрунтоване обмеження прав цих осіб у трудових відносинах за ознакою віку та юридичним фактом отримання пенсії за віком. До того ж оспорювані приписи Закону ставлять педагогічних працівників у нерівне, невідне і вразливе становище залежно від наявності у них певного виду власності (пенсійних виплат) та форми власності відповідного закладу загальної середньої освіти: ці приписи Закону поширюються на педагогічних працівників державних і комунальних закладів загальної середньої освіти, однак не поширюються на педагогічних працівників тих закладів загальної середньої освіти, що не належать до державної або комунальної власності. Тому приписи абзацу третього частини другої статті 22 Закону не відповідають частинам першої, другій статті 24 Конституції України.

8. Суб'єкт права на конституційне подання твердить, що оспорювані приписи Закону порушують принцип юридичної визначеності.

Відповідно до частини першої статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Одним зі складників принципу правовладдя є юридична визначеність, яка, як зазначила Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) у Доповіді про правовладдя, ухваленій на її 86-му пленарному засіданні, що відбулося 25–26 березня 2011 року, є істотно важливою для питання довіри до судової системи та правовладдя; юридична визначеність вимагає, щоб юридичні норми були зрозумілими й точними, а також щоб їхньою метою було забезпечення передбачності ситуацій та правовідносин [CDL-AD(2011)003rev, § 44, § 46].

Визначений в абзаці третьому частини другої статті 22 Закону порядок прийняття на роботу педагогічних працівників державних і комунальних закладів загальної середньої освіти, які досягли пенсійного віку та яким виплачують пенсію за віком, виключно за строковими трудовими договорами (строком дії від одного до трьох років) містить зрозумілі й однозначні формулювання, що унеможлиблює їх різне сприйняття, тлумачення чи застосування.

Отже, оспорювані приписи Закону не порушують вимог юридичної визначеності як складника конституційного принципу верховенства права.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 35, 51, 52, 65, 66, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України
у х в а л и в:

1. Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), абзац третій частини другої статті 22 Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року № 463–ІХ, згідно з яким «педагогічні працівники державних і комунальних закладів загальної середньої освіти, які досягли пенсійного віку та яким виплачується пенсія за віком, працюють на основі трудових договорів, що укладаються строком від одного до трьох років», унаслідок чого унеможливлено укладення безстрокових трудових договорів із цією категорією педагогічних працівників.

2. Абзац третій частини другої статті 22 Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року № 463–ІХ, визнаний неконституційним, утрачає чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточною та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 1-r/2023 dated February 7, 2023 in the case upon the constitutional petition of 56 People's Deputies of Ukraine on compliance of the paragraph three of Article 22.2 of the Law of Ukraine «On the Upper General Secondary Education» with the Constitution of Ukraine

The subject of the right to constitutional petition — 56 People's Deputies of Ukraine — applied to the Constitutional Court with a request to verify the constitutionality of paragraph three of Article 22.2 of the Law «On the Upper General Secondary Education» of January 16, 2020 No. 463–IX (hereinafter referred to as the Law), according to which «pedagogical employees of the state and communal institutions of general secondary education who reached the age of retirement and who are paid age pension shall work on the basis of labour contracts concluded for a term from one to three years».

The upper general secondary education is mandatory (Article 53.2 of the Constitution). This provision imposes a positive obligation on the state to implement a responsible state policy in the field of education.

The Law imposes high qualification requirements on pedagogical employees, since such employees are the main, most valuable intellectual potential, an important link in the system of modern general secondary education.

Pedagogical employees are persons who, at their primary place of employment in educational establishments, professionally carry out pedagogical activities.

Taking into account the need to implement a responsible state policy in the field of education, to provide educational establishments with qualified pedagogical employees, the state should create such working conditions within the framework of the educational process that will stimulate the creative performance of pedagogical functions by both experienced teachers and those who have just begun their pedagogical way. Only by maintaining an optimal balance in providing educational establishments with young qualified and experienced teachers, the state will be able to fulfil the function assigned to it by organising an effective education system.

Pedagogical employees of state and communal educational establishments, in accordance with the general rule, shall be admitted to work under labour contracts, by means of concluding an open-ended labour contract, i.e. labour contract for an indefinite term.

The normative regulation stipulated by the legislator in paragraph three of Article 22.2 of the Law does not have a legitimate purpose, as for some teachers the right to conclude an open-ended employment contract is preserved, while others have been deprived of this right by the legislator only due to the following legal facts: 1) working in a state or municipal establishment of general secondary education; 2) attaining a retirement age; 3) obtaining an old-age pension, which, in essence, means the exclusion of the conclusion of an open-ended employment contract only in view of the person obtaining a certain type of property (pension payments).

Pedagogical activity is not classified as a public service, it does not have such a special (specific) nature with account of which certain age limits (age qualifications) could be established. Attaining the retirement age by a pedagogical employee and obtaining an old-age pension cannot be sufficient grounds for additional requirements or additional restrictions, in particular, for the requirement to conclude an exclusively fixed-term employment contract with such a pedagogical employee, primarily considering that all other pedagogical employees of state and communal establishments of general secondary education are endowed with the right to hold the position of a teacher by concluding an open-ended employment contract.

The requirement established by the Law to terminate previously concluded open-ended employment contracts with pedagogical employees who have attained retirement age and obtain an old-age pension, provided that they work in state or communal establishments of general secondary education, *de facto* cancels employment relationships that were established before the Law came into force, and in combination with the absence of any alternative to concluding a fixed-term employment contract, such requirement jeopardises the exercise by a person who has entered into an open-ended employment contract of his/her right, guaranteed by Article 43.1 of the Constitution, according to which everyone has the right to work, including the opportunity to earn a living by work, which he/she freely chooses or freely agrees to.

Paragraph three of Article 22.2 of the Law limits the constitutional right to work of a person who works in a state or communal establishment of general secondary education, holds the position of a pedagogical employee, has attained retirement age and obtains an old-age pension, but who, due to his/her physical and mental health, is able to carry out pedagogical activities. In particular, his/her ability to voluntarily negotiate working conditions is narrowed. Consequently, the impugned provisions of the Law do not comply with Articles 43.1 and 43.2 of the Constitution.

Violation of the equality of constitutional rights and freedoms means that a person receives privileges or is subject to restrictions in the recognition, exercise or use of rights and freedoms in any form, except when such a restriction is established with a legitimate, determined by essential factors and a justified goal, the means of achieving which are appropriate and necessary in a democratic society.

Establishing for pedagogical employees of state and communal establishments of general secondary education who have attained retirement age and obtain an old-age pension, the possibility of concluding exclusively fixed-term employment contracts with them, in contrast to pedagogical employees of state and communal establishments of general secondary education who have not attained retirement age and do not obtain an old-age pension, constitutes an unjustified and unreasonable restriction of the rights of these persons in labour relations based on age and the legal fact of obtaining an old-age pension. In addition, the impugned provisions of the Law put pedagogical employees in an unequal, disadvantageous and vulnerable position, depending on whether they have a certain type of property (pension payments) and the form of ownership of the relevant establishment of general secondary education: these provisions of the Law apply to pedagogical employees of state and communal establishments of general secondary education, but do not apply to pedagogical employees of establishments of general secondary education that do not belong to state or communal property. Therefore, the provisions of paragraph three of Article 22.2 of the Law do not comply with Articles 24.1 and 24.2 of the Constitution.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine held to declare paragraph three of Article 22.2 of the Law «On the Upper General Secondary Education» of January 16, 2020 No. 463–IX, according to which «pedagogical employees of the state and communal institutions of general secondary education who reached the age of retirement and who are paid age pension shall work on the basis of labour contracts concluded for a term from one to three years», as a result of which it is impossible to conclude open-ended employment contracts with this category of pedagogical employees, as such that does not comply with the Constitution (is unconstitutional). The specified provision shall cease to be valid from the date of adoption of this Decision by the Constitutional Court.

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 12-rp/1998 of July 9, 1998;
- No. 5-rp/2000 of April 18, 2000;
- No. 14-rp/2004 of July 7, 2004;
- No. 8-rp/2007 of October 16, 2007;
- No. 9-rp/2012 of April 12, 2012.

Recommendation R162 of World Labour Organization concerning Older Workers adopted at the 66th ILC session (Geneva, 13 June 1980);

Report on the Rule of Law adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, 25–26 March 2011).

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

ДРУГИЙ СЕНАТ

**у справі за конституційною скаргою Василенка Сергія Миколайовича
щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 6
розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України
«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України
щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури»
(щодо гарантій незалежності прокуратура)**

Київ
1 березня 2023 року
№ 1-р(II)/2023

Справа № 3-5/2022(9/22)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович,
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович (доповідач),
Юровська Галина Валентинівна,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Василенка Сергія Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 6 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 року № 113–IX (Відомості Верховної Ради України, 2019 р., № 42, ст. 238).

Заслухавши суддю-доповідача Первомайського О. О. та дослідивши матеріали справи, зокрема позиції, що їх висловили: Президент України Зеленський В. О., Голова Верховної Ради України Стефанчук Р. О., заступник Генерального прокурора Вербицький Д. А., директор Тренінгового центру прокурорів України Отраднава О. О.; науковці: Київського національного університету імені Тараса Шевченка — доктор юридичних наук, професор Іншин М. І., доктор юридичних наук, професор Хотинська-Нор О. З., Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» — доктор юридичних наук, професор Лазур Я. В., кандидат юридич-

них наук Нечипорук Л. Д., Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого — доктор юридичних наук, професор Серета О. Г., кандидат юридичних наук Зіноватна І. В.; а також члени Науково-консультативної ради Конституційного Суду України: доктор юридичних наук, професор Вавженчук С. Я., доктор юридичних наук, професор Москвич Л. М., Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Суб'єкт права на конституційну скаргу — Василенко С. М. — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) пункту 6 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 року № 113–ІХ (далі — Закон № 113), згідно з яким:

— «з дня набрання чинності цим Законом усі прокурори Генеральної прокуратури України, регіональних прокуратур, місцевих прокуратур, військових прокуратур вважаються такими, що персонально попереджені у належному порядку про можливе майбутнє звільнення з посади на підставі пункту 9 частини першої статті 51 Закону України „Про прокуратуру“».

Василенко С. М. вважає, що пункт 6 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113 (далі — оспорюваний припис Закону № 113) не відповідає частині другій статті 3, частині другій статті 6, частині першій статті 8, частині другій статті 19, частинам першій, другій, шостій статті 43, частині другій статті 85 Конституції України.

1.1. Зі змісту конституційної скарги та долучених до неї матеріалів убачається таке.

Василенко С. М. працював в органах прокуратури з 1998 року. Генеральний прокурор наказом від 4 листопада 2019 року № 1335ц (далі — Наказ) звільнив його з посади прокурора другого відділу процесуального керівництва управління процесуального керівництва досудовими розслідуваннями кримінальних правопорушень, вчинених на тимчасово окупованих територіях, Генеральної прокуратури України на підставі пункту 9 частини першої статті 51 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697–VII (далі — Закон № 1697) 15 листопада 2019 року (на підставі ліквідації чи реорганізації органу прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду, або в разі скорочення кількості прокурорів органу прокуратури).

Наказ видано на підставі статті 9 Закону № 1697 та підпункту 1 пункту 19 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113 (неподання прокурором Генеральної прокуратури України у

встановлений строк заяви до Генерального прокурора про переведення до Офісу Генерального прокурора та про намір у зв'язку із цим пройти атестацію).

Василенко С. М. звернувся до Окружного адміністративного суду міста Києва з позовом, у якому просив суд: визнати протиправним та скасувати Наказ; зобов'язати Офіс Генерального прокурора поновити (призначити) позивача на рівнозначну посаду прокурора відділу або адміністративну посаду в Офісі Генерального прокурора; стягнути з Офісу Генерального прокурора (Генеральної прокуратури України) на користь позивача середній заробіток за весь час вимушеного прогулу з 16 листопада 2019 року; допустити негайне виконання рішення суду в частині поновлення позивача на посаді та стягнення середнього заробітку, що підлягає виплаті, за весь час вимушеного прогулу.

Окружний адміністративний суд міста Києва рішенням від 7 вересня 2020 року у задоволенні адміністративного позову Василенка С. М. відмовив повністю.

Шостий апеляційний адміністративний суд постановою від 26 січня 2021 року апеляційну скаргу Василенка С. М. залишив без задоволення, а рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 7 вересня 2020 року — без змін.

Колегія суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду постановою від 29 вересня 2021 року касаційну скаргу Василенка С. М. залишила без задоволення, а зазначені рішення судів першої та апеляційної інстанцій — без змін.

Колегія суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду зазначену постанову мотивувала, зокрема, таким:

— «<...> проведення атестації прокурорів було визначено на законодавчому рівні як умова реформування органів прокуратури, що стосувалась зокрема усіх без винятку прокурорів, які мали бажання продовжувати працювати у органах прокуратури» (пункт 31);

— «неподання прокурором Генеральної прокуратури України, регіональної прокуратури, місцевої прокуратури, військової прокуратури у встановлений строк заяви до Генерального прокурора про переведення до Офісу Генерального прокурора, обласної прокуратури, окружної прокуратури та про намір у зв'язку із цим пройти атестацію в силу вимог пункту 19 розділу II „Прикінцеві і перехідні положення“ Закону № 113–ІХ є підставою для звільнення з посади прокурора на підставі пункту 9 частини першої статті 51 Закону України „Про прокуратуру“» (пункт 50).

1.2. У конституційній скарзі Василенко С. М. зазначив, що оспорюваний припис Закону № 113 не відповідає частині другій статті 3, частині другій статті 6, частині першій статті 8, частині другій статті 19, частинам першій, другій, шостій статті 43, частині другій статті 85 Конституції України з огляду на таке:

— «пункт 6 розділу II „Прикінцеві і перехідні положення“ Закону № 113–ІХ у посутньому зв’язку з пунктами 7, 8, 9 розділу II „Прикінцеві і перехідні положення“ Закону № 113–ІХ можна тлумачити та застосовувати не лише як повідомлення про можливе майбутнє звільнення, а, водночас, і як пропозицію щодо можливого працевлаштування в органи прокуратури на підставі виконання умов, зазначених у приписах Закону № 113–ІХ. <...> суд або інший суб’єкт правозастосування не мали можливості чітко зрозуміти зміст, передбачити юридичні наслідки дії пункту 6 <...> та поведінку учасника суспільних відносин щодо подальшої реалізації права на працю»;

— «звільнення особи можливе на підставі не закону, а лише індивідуального акта права, повноважень щодо ухвалення якого Верховна Рада України не має. Випадки, коли Верховна Рада України уповноважена звільняти та призначати окремих осіб у спосіб ухвалення індивідуальних актів права, визначені приписами Основного Закону України»;

— оспорюваний припис Закону № 113 у посутньому зв’язку з іншими нормами Закону № 1697 та Закону № 113 не містить домірних (пропорційних) засобів утручання у права суб’єкта права на конституційну скаргу та не враховує вимог низки конституційних приписів щодо змісту і спрямованості діяльності держави, які визначають права і свободи людини та їх гарантії; головного обов’язку держави щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини; обов’язків держави зі створення умов для повної реалізації громадянами права на працю.

1.3. Верховна Рада України надала пояснення стосовно питань, порушених у конституційній скарзі Василенка С. М., указавши, що:

— «правове регулювання трудових відносин працівників прокуратури здійснюється як на основі загального законодавства про працю, так і на підставі норм спеціального статусного Закону України „Про прокуратуру“. Зокрема, стаття 4 вказаного Закону визначає, що „організація та діяльність прокуратури України, статус прокурорів визначаються Конституцією України, цим та іншими законами України, чинними міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України“.

Відтак встановлення у прикінцевих та перехідних положеннях Закону № 113–ІХ додаткових тимчасових норм щодо особливих підстав звільнення прокурорів в процесі реформування системи органів прокуратури не свідчить <...> про наявність ознак невідповідності Конституції України»;

— «врегулювавши законом питання щодо порядку попередження прокурорів Генеральної прокуратури України, регіональних прокуратур, місцевих прокуратур, військових прокуратур про наступне звільнення, Верховна Рада України діяла у межах своїх повноважень та на підставі статей 43, 85, 92 Конституції України»;

— «зважаючи на те, що громадянином Василенко С. М. після прийняття Закону № 113–ІХ не було подано заяви про його переведення до Офісу Генерального прокурора та про намір пройти атестацію, Наказом Генерального прокурора від 04.11.2019 № 1335ц його було звільнено з вказаної посади з 15.11.2019 на підставі пункту 9 частини першої статті 51 Закону України „Про прокуратуру“.

Отже, твердження суб'єкта права на конституційну скаргу щодо звільнення на підставі закону, а не індивідуального правового акта, є безпідставними»;

— «у випадку потреби дотримання балансу між необхідністю забезпечення гарантій незалежності прокурорів та об'єктивною потребою у реформуванні всієї системи органів прокуратури „має бути врахований не лише приватний інтерес суб'єкта права на конституційну скаргу, а, в першу чергу, загальносуспільний інтерес у таких працівниках органів прокуратури, які повністю відповідають критеріям професійної компетентності, доброчесності та професійної етики і яким довіряє громадянське суспільство“»;

— «за своєю правовою природою перехідні положення закону мають тимчасовий характер та вичерпують свою дію після досягнення мети застосування або після завершення строку, визначеного для вчинення таких дій. <...> положення пункту 6 розділу II „Прикінцеві і перехідні положення“ Закону № 113–ІХ були повністю реалізовані і на цей час не регулюють правових відносин».

2. Розв'язуючи питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) оспорюваного припису Закону № 113, Конституційний Суд України виходить із такого.

2.1. За Конституцією України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову; органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України (стаття 6); органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19).

Приписами пунктів 12, 12¹, 16–21, 26, 35 частини першої статті 85 Конституції України Верховну Раду України наділено повноваженнями щодо призначення на посади та звільнення з посад певних посадових осіб органів державної влади та державних органів. Відповідно до пункту 25 частини першої статті 85 Конституції України Верховна Рада України повноважна надавати згоду на призначення на посаду та звільнення з посади Президентом України Генерального прокурора; висловлювати недовіру Генеральному прокуророві, що має наслідком його відставку з посади.

Згідно з частиною другою статті 85 Конституції України Верховна Рада України здійснює також інші повноваження, які відповідно до Конституції України віднесено до її відання.

В Україні діє прокуратура, яка здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді, організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку, представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом; організація та порядок діяльності прокуратури визначаються законом (частини перша, друга статті 131¹ Конституції України).

2.2. Конституційний Суд України у Рішенні від 27 травня 2009 року № 12-рп/2009 зауважив, що повноваження органів державної влади визначають Конституція і закони України, а Верховної Ради України з питань здійснення державної влади встановлює лише Конституція України (перше речення абзацу другого підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини).

Згідно з юридичною позицією Конституційного Суду України, сформульованою у Рішенні від 26 березня 2020 року № 6-р/2020, «незалежність прокурорів не є прерогативою або наданим привілеєм, а є гарантією справедливого, неупередженого та ефективного здійснення ними своїх повноважень (своєї діяльності)» (абзац четвертий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини).

Характеризуючи місце й функції прокуратури в системі органів державної влади та статус прокурора за наслідками внесення змін до Конституції України Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401–VIII (далі — Закон № 1401), Конституційний Суд України у Рішенні від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020 зазначив таке:

— «<...> за новим українським конституційним правопорядком прокуратуру як інститут, що виконує функцію кримінального переслідування, структурно вмонтовано в загальну систему правосуддя. На це вказує, зокрема, стаття 131¹ Конституції України» (третє, четверте речення абзацу першого підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини);

— «подібність професії прокурора за правилами, що застосовуються до професії судді, має поширюватись і на запровадження механізмів та процедур у питаннях професійної підготовки, оцінювання, призначення, кар'єрного зростання, дисциплінарної відповідальності, звільнення прокурорів тощо. У цьому аспекті Венеційська Комісія зазначала: „Є цілком очевидним, що система, за якої прокурори нарівні з суддями чинять відповідно до найвищих стандартів доброчесності й безсторонності, надає більшого захисту людським правам, ніж система, що покладається лише на суддів“

(Доповідь про європейські стандарти щодо незалежності судової системи: частина II — служба обвинувачення, CDL-AD(2010)040, § 19)» (десяте, одинадцяте речення абзацу другого підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини).

2.3. Відповідно до Рекомендації Rec(2000)19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо функцій прокуратури в системі кримінального правосуддя, ухваленої на його 724-му засіданні 6 жовтня 2000 року, держава повинна вжити заходів щодо «забезпечення прокурорам прийнятних умов служби, як-от: винагорода, строк перебування на посаді та, відповідно до їх значущої ролі, пенсія, так само як і принагідний виходу на пенсію вік, і ці умови має бути визначено приписами права» (підпункт «d» пункту 5).

У Бордоській декларації «Судді та прокурори в демократичному суспільстві», що її 8 грудня 2009 року ухвалили спільно Консультативна Рада європейських суддів [Висновок № 12(2009)] і Консультативна Рада європейських прокурорів [Висновок № 4(2009)], зокрема, зазначено: «статус прокурорів має бути гарантовано приписами права якомога вищого рівня, подібно до того, як це здійснено стосовно суддів» (§ 6); «для забезпечення незалежного статусу прокурорів потрібне дотримання деяких мінімальних вимог, зокрема: щоб їх позиція та діяльність не були предметом впливу чи втручання з боку будь-якого джерела ззовні самої прокурорської служби; щоб їх призначення, просування по службі, гарантії перебування на посаді, включно з можливістю переведення, здійснювалися лише на підставі закону або за їхньою згодою, а умови оплати праці забезпечувалися законом» (§ 8).

3. Конституційний Суд України, оцінюючи конституційність оспорюваного припису Закону № 113, керується передусім тим, що конституційний лад в Україні ґрунтується на низці конституційних принципів, зокрема принципах демократії, верховенства права (правовладдя), поділу державної влади.

За статтею 131¹ Конституції України в Україні діє прокуратура, функції якої визначено в цій самій статті.

Конституційний Суд України констатує, що з 30 вересня 2016 року прокуратура інституційно є елементом загальної системи правосуддя, що вимагає від держави забезпечення незалежності прокурора.

Забезпечення державою належних гарантій від незаконного звільнення прокурора, діяльність якого пов'язана з функціонуванням системи правосуддя, є не лише елементом статусу прокурора, а й однією з передумов реалізації конституційного права на судовий захист. Відтак звільнення будь-якого прокурора можливе лише у порядку та на підставах, визначених законом, норми якого мають відповідати вимогам верховенства права (правовладдя), має бути спрямоване на досягнення правомірної (легітимної) мети, а застосовані при звільненні засоби мають бути домірними (пропорційними).

3.1. Конституційний Суд України враховує, що основною метою ухвалення Закону № 113 визначено створення передумов для побудови в Україні системи прокуратури, діяльність якої базується на засадах ефективності, професійності, незалежності та відповідальності, а спрямування Закону № 113 — запровадження першочергових і, багато в чому, тимчасових заходів, пов'язаних передусім із кадровим перезавантаженням органів прокуратури у спосіб атестації прокурорів, а також надання можливості всім доброчесним кандидатам, які мають належні теоретичні знання та практичні навички, на конкурсних засадах зайняти посаду прокурора у будь-якому органі прокуратури [розділ 2 пояснювальної записки до проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури (реєстр. № 1032)].

Оспорюваний припис Закону № 113 є одним зі складників спеціального порядку звільнення прокурорів для подальшого «кадрового перезавантаження» органів прокуратури.

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України на підставі Конституції України, юридичних позицій Конституційного Суду України та приписів міжнародних актів права дійшов висновку, що мета ухвалення оспорюваного припису Закону № 113 у цілому є правомірною.

3.2. За Конституцією України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України (стаття 75); «Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти» (стаття 91); організація та порядок діяльності прокуратури визначаються законом (частина друга статті 131¹).

Основний Закон України містить приписи, що наділяють Верховну Раду України повноваженнями для виконання не лише законодавчої, а й інших функцій: установчої, представницької, контролюючої. Для їх реалізації у Конституції України, зокрема, визначено випадки, в яких Верховну Раду України наділено повноваженнями призначати кандидатів на певні посади публічної влади та/або звільняти з цих посад. Реалізація Верховною Радою України функцій із призначення на посади та/або звільнення з посад можлива лише в конституційний спосіб.

Конституційний Суд України в одному зі своїх рішень, розв'язуючи схожу конституційну проблему, зазначив: «Верховна Рада України шляхом ухвалення законів, що є нормативними актами, не може звільняти окремого працівника або певні категорії працівників та повідомляти їх про можливе майбутнє звільнення. Звільнення особи можливе на підставі не закону, а лише індивідуального акта права, повноважень щодо ухвалення якого Верховна Рада України не має. Випадки, коли Верховна Рада України уповноважена звільняти та призначати окремих осіб у спосіб ухвалення індивідуальних

актів права, визначені приписами Основного Закону України» [абзац четвертий підпункту 5.3 пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 21 липня 2021 року № 4-р(II)/2021].

3.3. Згідно з оспорюваним приписом Закону № 113 «з дня набрання чинності цим Законом усі прокурори <...> вважаються такими, що персонально попереджені у належному порядку про можливе майбутнє звільнення з посади <...>».

Отже, оспорюваний припис Закону № 113 є одним зі складників спеціального порядку звільнення суб'єкта права на конституційну скаргу та інших прокурорів із посад.

Оцінюючи конституційність оспорюваного припису Закону № 113, Конституційний Суд України вважає, що хоча цей припис і не можна вважати індивідуальним актом права, яким Василенка С. М. було звільнено з посади прокурора, він все ж має ознаки акта правозастосування, оскільки в ньому констатовано, що суб'єкт права на конституційну скаргу та всі інші прокурори «з дня набрання чинності цим Законом <...> вважаються такими, що персонально попереджені у належному порядку про можливе майбутнє звільнення з посади».

3.4. Аналіз конституційних норм у їх посутньому взаємозв'язку, юридичні позиції Конституційного Суду України дають підстави для висновку, що Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади в Україні не є суб'єктом правозастосування та не повноважна ухвалювати акти права або в інший спосіб долучатись до правозастосування у процедурі призначення та звільнення певної особи або групи осіб із посад за винятком випадків, коли за Конституцією України Верховну Раду України наділено відповідними повноваженнями.

З огляду на сучасні інституційне місце прокуратури в загальній системі правосуддя та функції прокурора в механізмі захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина Конституційний Суд України вважає, що дії та рішення органу законодавчої влади мають відповідати конституційним принципам, зокрема принципів поділу державної влади. Тому Верховна Рада України може втручатись в організацію та діяльність органів і посадових осіб загальної системи правосуддя лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що визначені Конституцією України, із урахуванням потреби в дотриманні незалежності прокурора, що є однією з гарантій неупередженого та ефективного здійснення ним своїх повноважень.

Оскільки Конституція України не містить припису, що наділяє Верховну Раду України повноваженням ухвалювати правозастосовні акти у процедурі звільнення Василенка С. М., іншого конкретного прокурора або всіх прокурорів із їхніх посад, зокрема у спосіб персонального попередження прокурора законом про можливе майбут-

не звільнення, є підстави вважати, що оспорюваний припис Закону № 113 Верховна Рада України ухвалила за межами своїх конституційних повноважень.

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що оспорюваний припис Закону № 113 є таким, що суперечить статті 6, частині другій статті 19, частині другій статті 85, частині другій статті 131¹ Конституції України.

4. В Україні визнається і діє принцип верховенства права (частина перша статті 8 Основного Закону України).

Конституційний Суд України в Рішенні від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020 зазначив, що «однією з вимог принципу верховенства права (правовладдя) є вимога юридичної визначеності (як принцип) < ... >».

Одним зі складових елементів загального принципу юридичної визначеності є вимога (як принцип) передбаченості приписів права» (перше речення абзацу першого, перше речення абзацу другого підпункту 2.1.1 підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини).

4.1. Конституційний Суд України, здійснюючи перевірку конституційності оспорюваного припису Закону № 113, бере до уваги, що Закон № 113 був ухвалений 19 вересня 2019 року та опублікований 24 вересня 2019 року в газеті «Голос України», що підтверджують загальнодоступні відомості, розміщені на офіційному вебсайті Верховної Ради України.

Відповідно до пункту 1 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113 оспорюваний припис Закону № 113, як і Закон № 113 у цілому, набрав чинності 25 вересня 2019 року, тобто з дня, наступного за днем його опублікування.

Конституційний Суд України у Рішенні від 21 липня 2021 року № 4-р(II)/2021 зауважив, що «доступність учасникам суспільних відносин акта права для ознайомлення не гарантує доступності його змісту, якщо припис такого акта викладений неякісно, зокрема нечітко або суперечливо» (абзац перший підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини).

Отже, оспорюваний припис Закону № 113 мав не лише бути доступним для учасників суспільних відносин, а також відповідати принципів верховенства права (правовладдя), зокрема такому складнику цього принципу, як юридична визначеність, що полягає, з-поміж іншого, в чіткості та зрозумілості норм права, передбаченості їх змісту та можливих наслідків застосування або іншої форми реалізації цих норм права.

У цьому аспекті Конституційний Суд України також зважає на практику Європейського суду з прав людини, який зазначив, що акти права мають бути доступні для осіб, яких вони стосуються, та сформульовані достатньо чітко для того, щоб надати цим особам

можливість (отримавши за потреби відповідну пораду) передбачати тією мірою, що є допустимою за конкретних обставин, наслідки, які може спричинити конкретна дія [див., наприклад, рішення у справах *The Sunday Times v. the United Kingdom* (№ 1) від 26 квітня 1979 року (заява № 6538/74), § 49, Series A № 30; *Rekvenyi v. Hungary* [ВП] від 20 травня 1999 року (заява № 25390/94), § 34, ECHR 1999-III; *Rotaru v. Romania* [ВП] від 4 травня 2000 року (заява № 28341/95), § 55, ECHR 2000-V; *Maestri v. Italy* [ВП] від 17 лютого 2004 року (заява № 39748/98), § 30, ECHR 2004-I] [рішення у справі *Веренцов проти України / Vyerentsov v. Ukraine* від 11 квітня 2013 року (заява № 20372/11), § 52].

4.2. Оцінюючи юридичну визначеність оспорюваного припису Закону № 113, Конституційний Суд України бере до уваги, що його слід застосовувати в присутньому зв'язку з приписами пунктів 7 та 19 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113 (у редакції, що була чинною на момент виникнення спірних правовідносин), відповідно до яких:

— «Прокурори, які на день набрання чинності цим Законом займають посади прокурорів у Генеральній прокуратурі України, регіональних прокуратурах, місцевих прокуратурах, військових прокуратурах, можуть бути переведені на посаду прокурора в Офісі Генерального прокурора, обласних прокуратурах, окружних прокуратурах лише у разі успішного проходження ними атестації, яка проводиться у порядку, передбаченому цим розділом» (абзац перший пункту 7);

— «Прокурори, які на день набрання чинності цим Законом займають посади у Генеральній прокуратурі України, регіональних прокуратурах, місцевих прокуратурах, військових прокуратурах, звільняються Генеральним прокурором, керівником регіональної (обласної) прокуратури з посади прокурора на підставі пункту 9 частини першої статті 51 Закону України „Про прокуратуру“ за умови настання однієї із наступних підстав:

1) неподання прокурором Генеральної прокуратури України, регіональної прокуратури, місцевої прокуратури, військової прокуратури у встановлений строк заяви до Генерального прокурора про переведення до Офісу Генерального прокурора, обласної прокуратури, окружної прокуратури та про намір у зв'язку із цим пройти атестацію» (абзаци перший, другий пункту 19).

Отже, абзац перший пункту 7 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113 устанавлює процедуру працевлаштування прокурорів на посади в Офісі Генерального прокурора, обласних прокуратурах, окружних прокуратурах та вказує на наявність посад, що можуть бути замінені особами, яких повідомляють «про можливе майбутнє звільнення з посади».

Водночас в абзацах першому, другому пункту 19 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113 визначено, що

прокурорів звільняють із посади прокурора на підставі пункту 9 частини першої статті 51 Закону № 1697 за умови «неподання <...> у встановлений строк заяви до Генерального прокурора про переведення до Офісу Генерального прокурора, обласної прокуратури, окружної прокуратури та про намір у зв'язку із цим пройти атестацію».

Отже, оспорюваний припис Закону № 113 у посутньому зв'язку з окремими приписами пунктів 7 та 19 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113 можна тлумачити та застосовувати і як повідомлення про можливе майбутнє звільнення суб'єкта права на конституційну скаргу та будь-якого іншого прокурора з посади, і як пропозицію щодо можливого подальшого працевлаштування будь-якого прокурора на посаду в Офіс Генерального прокурора, обласну або окружну прокуратуру на підставі відповідної заяви про переведення та про намір у зв'язку з цим пройти атестацію.

Унаслідок чого використання в оспорюваному приписі Закону № 113 слів «можливе майбутнє звільнення» призвело до суперечливості його змісту, оскільки суб'єкт права на конституційну скаргу та будь-який інший прокурор із моменту набрання чинності (25 вересня 2019 року) оспорюваним приписом Закону № 113 могли вважати, що цей припис є або повідомленням про наступне неминуче звільнення з посади прокурора, або, з огляду на використання у ньому слів «можливе» та «майбутнє», що звільнення в подальшому могло бути не застосоване та розраховувати за певних умов на подальше перебування на посаді прокурора.

Отже, суб'єкт права на конституційну скаргу та будь-який інший прокурор, на яких було поширено дію оспорюваного припису Закону № 113, не мали можливості чітко зрозуміти зміст, передбачити юридичні наслідки його застосування та спланувати свої подальші дії.

4.3. Оцінюючи на конституційність оспорюваний припис Закону № 113, Конституційний Суд України також ураховує використання у ньому слів «персонально попереджені» без указівки на персональні дані Василенка С. М. або іншого прокурора, якого попереджають «про можливе майбутнє звільнення з посади».

Конституційний Суд України зважає на застосування у законах та інших нормативних актах знеособлених (деперсоналізованих) приписів, адресатами яких є всі учасники суспільних відносин, тобто «усі та кожен» або чітко визначені особи, зокрема всі прокурори Генеральної прокуратури України, регіональних прокуратур, місцевих прокуратур, військових прокуратур. Подібне знеособлення приписів є притаманним нормативним актам права.

Проте оспорюваний припис Закону № 113 містить як окремі ознаки акта правозастосування, тобто індивідуального акта права, адресованого прокуророві, якого попереджають «про можливе май-

бутнє звільнення з посади», так і ознаки знеособленого нормативно-го припису, що не містить жодних персональних даних.

4.4. Сукупність наведених міркувань дає Конституційному Суду України підстави для висновку, що оспорюваний припис Закону № 113 не відповідає конституційному принципу верховенства права в аспекті вимоги юридичної визначеності, унаслідок чого цей припис не можна вважати «правом» у державі, керованій верховенством права (правовладдям).

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що оспорюваний припис Закону № 113 суперечить частині першій статті 8 Основного Закону України.

5. За Конституцією України матеріальну чи моральну шкоду, завдану фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, держава відшкодовує в установленому законом порядку (частина третя статті 152).

Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово наголошував на потребі забезпечення державою дієвості цього конституційного припису та практичної реалізації права фізичних та юридичних осіб приватного права на відшкодування завданої їм шкоди актами і діями, що визнані неконституційними [рішення від 7 жовтня 2009 року № 25-рп/2009, від 7 квітня 2021 року № 1-р(П)/2021, від 21 липня 2021 року № 4-р(П)/2021].

З огляду на наведене особа, якій завдано матеріальної та моральної шкоди внаслідок застосування оспорюваного припису Закону № 113, має право на її відшкодування у разі визнання оспорюваного припису Закону № 113 неконституційним.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України

у х в а л и в:

1. Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), пункт 6 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 року № 113–ІХ.

2. Пункт 6 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від

19 вересня 2019 року № 113–IX, визнаний неконституційним, втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ДРУГИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 1-r(II)/2023 dated March 1, 2023 in the case upon the constitutional complaint of Serhii Vasylenko regarding the conformity of clause 6 of Section II «Final and Transitional Provisions» of the Law «On Amending Some Legislative Acts of Ukraine on Priority Measures for the Reform of the Prosecution Bodies» with the Constitution (constitutionality) (regarding guarantees of the prosecutor's independence)

Subject of the right to constitutional complaint — S. Vasylenko — appealed to the Constitutional Court to examine the conformity of clause 6 of Section II «Final and Transitional Provisions» of the Law of Ukraine «On Amending Some Legislative Acts of Ukraine on Priority Measures for the Reform of the Prosecution Bodies» of September 19, 2019 No. 113–IX (hereinafter referred to as the «Law No. 113») with the Constitution (constitutionality), whereby «from the date of entry into force of this Law, all prosecutors of the Prosecutor's General Office of Ukraine, regional prosecution offices, local prosecution offices, military prosecution offices shall be deemed to have been personally warned in due manner of possible future dismissal from office on the basis of Article 51.1.9 of the Law of Ukraine „On the Prosecution Office“».

The constitutional order in Ukraine is based on a number of constitutional principles, in particular the principles of democracy, the rule of law, and the separation of state power.

Pursuant to Article 131¹ of the Constitution, the public prosecution office operates in Ukraine, the functions of which are established in the same article.

The Constitutional Court states that since September 30, 2016, the prosecution office is institutionally an element of the general system of justice, which requires the state to ensure the independence of the prosecutor's status.

The state's provision of adequate guarantees against the illegal dismissal of a prosecutor, whose activities are related to the functioning of the justice system, is not only an element of the prosecutor's status, but also one

of the prerequisites for the implementation of the constitutional right to judicial protection. Therefore, the dismissal of any prosecutor is possible only in the manner and on the grounds determined by the law, the norms of which must meet the requirements of the rule of law, must be aimed at achieving a legitimate goal, and the means used for dismissal must be reasonable (proportional).

According to the contested provision of the Law No. 113, «from the day this Law enters into force, all prosecutors < ... > shall be deemed to have been personally warned in due manner of possible future dismissal from their office < ... >».

Thus, the contested provision of the Law No. 113 is one of the components of the special procedure for the dismissal of the subject of the right to constitutional complaint and other prosecutors from their offices.

Given the modern institutional place of the prosecution bodies in the general system of justice and the function of the prosecutor in the mechanism of protection of constitutional human and citizen's rights and freedoms, the Constitutional Court considers that the actions and decisions of the legislative body must comply with constitutional principles, in particular the principle of separation of state power. Therefore, the Verkhovna Rada may interfere in the organisation and activities of bodies and officials of the general justice system only on the basis, within the limits of the powers and in the manner determined by the Constitution, taking into account the need to observe the prosecutor's independence, which is one of the guarantees of his/her impartial and effective exercise of his/her powers.

Since the Constitution of Ukraine does not contain a provision empowering the Parliament to adopt law enforcement acts in the procedure of dismissal of S. Vasylenko, another specific prosecutor or all prosecutors from their offices, in particular by means of personal warning of the prosecutor by a law of possible future dismissal, there are grounds to believe that the challenged provision of the Law No. 113 was adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine beyond its constitutional powers.

The disputed provision of the Law No. 113 should not only be accessible to participants in social relations, but also correspond to the principle of the rule of law, in particular such a component of this principle as legal certainty, which consists, among other things, in the clarity and comprehensibility of legal norms, predictability of their content and possible consequences of the application or other form of implementation of these legal norms.

Paragraph 1 of clause 7 of Section II «Final and Transitional Provisions» of the Law No. 113 establishes the procedure for employment of prosecutors for offices in the General Prosecutor's Office, regional prosecution offices, district prosecution offices and indicates the availability of offices that can be replaced by persons who are warned «of a possible future dismissal from the office».

At the same time, paragraphs 1 and 2 of clause 19 of Section II «Final and Transitional Provisions» of the Law No. 113 determined that

prosecutors shall be dismissed from the office of prosecutor on the basis of Article 51.1.9 of the Law of Ukraine «On the Prosecution Office» of October 14, 2014 No. 1697–VII on the condition of «failure to submit <...> within the prescribed period of time an application to the Prosecutor General about the transfer to the Office of the Prosecutor General, the regional prosecution office, the district prosecution office and the intention to undergo certification in this regard».

Thus, the contested provision of the Law No. 113 in the substantive conjunction with specific provisions of clauses 7 and 19 of Section II «Final and Transitional Provisions» of the Law No. 113 can be interpreted and applied as a notice of possible future dismissal of the subject of the right to constitutional complaint and any other prosecutor from the office, and as a proposal for the possible further employment of any prosecutor for a office in the General Prosecutor's Office, regional or district prosecution office on the basis of the relevant application for transfer and the intention to undergo certification in this regard.

As a result, the use of the words «possible future dismissal» in the contested provision of the Law No. 113 has led to a contradiction in its content, since the subject of the right to constitutional complaint and any other prosecutor from the moment of entry into force (September 25, 2019) of the contested provision of the Law No. 113 could consider that this order is either a notification of the next inevitable dismissal from the office of prosecutor, or, given the use of the words «possible» and «future» in it, that the dismissal in the future could not be applied and could be expected under certain conditions for the future tenure as a prosecutor.

Therefore, the subject of the right to constitutional complaint and any other prosecutor, to whom the contested provision of the Law No. 113 was extended, did not have the opportunity to clearly understand the content, foresee the legal consequences of its application, and plan their further actions.

The Constitutional Court takes into account the use of impersonal (depersonalised) provisions in laws and other normative acts, the addressees of which are all participants in social relations, i.e. «everyone and each» or clearly defined persons, in particular all prosecutors of the General Prosecutor's Office of Ukraine, regional prosecution offices, local prosecution offices, military prosecution offices. Such depersonalisation of provisions is inherent in normative acts of law.

However, the contested provision of the Law No. 113 contains both separate features of an act of law enforcement, that is, an individual act of law addressed to the prosecutor, who is warned «about possible future dismissal from office», and features of an impersonal regulatory provision that does not contain any personal data.

A person who has suffered material and moral damage in view of the application of the disputed provision of the Law No. 113 has the right to compensation if the contested provision of the Law No. 113 is declared as unconstitutional.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine held to declare clause 6 of Section II «Final and Transitional Provisions» of the Law «On Amending Some Legislative Acts of Ukraine on Priority Measures for the Reform of the Prosecution Bodies» dated September 19, 2019 No. 113–IX as inconsistent with the Constitution (unconstitutional). It shall lose its effect from the date of delivering of this Decision by the Constitutional Court.

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 12-рп/2009 of May, 27 2009;
- No. 25-рп/2009 of October, 7 2009;
- No. 6-р/2020 of March, 26 2020;
- No. 5-р(II)/2020 of June, 18 2020;
- No. 1-р(II)/2021 of April, 7 2021;
- No. 4-р(II)/2021 of July, 21 2021.

Judgments of the European Court of Human Rights:

- The Sunday Times v. the United Kingdom (No. 1) of April, 26 1979 (application no. 6538/74);
- Rekvenyi v. Hungary of May, 20 1999 (application no. 25390/94);
- Rotaru v. Romania of May, 4 2000 (application no. 28341/95);
- Maestri v. Italy of February, 17 2004 (application no. 39748/98);
- Vyrentsov v. Ukraine of April, 11 2013 (application no. 20372/11).

Recommendation Rec(2000)19 of the Committee of Ministers to Member States on the Role of Public Prosecution in the Criminal Justice System, 6 October 2000, Rec(2000)19;

Bordeaux Declaration «Judges and Prosecutors in a Democratic Society» adopted on December 8, 2009 jointly by the Consultative Council of European Judges [Opinion No. 12 (2009)] and the Consultative Council of European Prosecutors [Opinion No. 4 (2009)].

ОКРЕМА (ЗБІЖНА) ДУМКА

**судді Конституційного Суду України Олега Первомайського
у справі за конституційною скаргою Василенка Сергія Миколайовича
щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 6
розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України
«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України
щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури»
(щодо гарантій незалежності прокурора)**

Другий сенат Конституційного Суду України (далі — Конституційний Суд) 1 березня 2023 року ухвалив Рішення № 1-р(П)/2023 у справі № 3-5/2022(9/22) за конституційною скаргою Василенка Сергія Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 6 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» (далі — Рішення), у якому визнав зазначений припис таким, що не відповідає Основному Закону України.

На підставі статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» вважаю за потрібне викласти окрему (збіжну) думку щодо Рішення та низки супутніх явищ і понять.

Щодо предмета конституційного контролю

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 року № 113–ІХ (далі — Закон № 113) безпосередньо у назві містить вказівку на ключову мету його ухвалення — реформа органів прокуратури.

Ураховуючи внесені зміни до розділу VIII «Правосуддя» Конституції України, що набули чинності 30 вересня 2016 року, спроба проведення реформи органів прокуратури у спосіб законодавчого вноормування цього процесу загалом є цілком очікуваною та прогнозованою.

Власне, Конституційний Суд у Рішенні й зацентрував увагу на тому, що *«за новим українським конституційним правопорядком прокуратуру як інститут, що виконує функцію кримінального переслідування, структурно вмонтовано в загальну систему правосуддя»* (перше речення абзацу четвертого підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини).

З огляду на такі ж прогнозовані складнощі та неминучі помилки в законодавчому вноормуванні та практичній реалізації реформи органів прокуратури, надходження спочатку до судів системи судоустрою, а потім і до органу конституційного контролю значної

кількості звернень від прокурорів, які були звільнені зі своїх посад унаслідок реалізації приписів Закону № 113, було лише питанням часу.

Обґрунтовуючи свої твердження, колишні прокурори у своїх конституційних скаргах мотивують неконституційність цілої низки приписів Закону № 113, що, як вони вважають, послугували легальною підставою для порушення їхніх прав.

Однак важливо зосередити увагу на тому, що у цьому конституційному провадженні предметом конституційного контролю був винятково пункт 6 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113, за яким «з дня набрання чинності цим Законом усі прокурори Генеральної прокуратури України, регіональних прокуратур, місцевих прокуратур, військових прокуратур вважаються такими, що персонально попереджені у належному порядку про можливе майбутнє звільнення з посади на підставі пункту 9 частини першої статті 51 Закону України „Про прокуратуру“».

Відповідність Конституції України інших приписів Закону № 113, зокрема й тих, що визначають умови та порядок проведення атестації прокурорів, у цьому конституційному провадженні не перевірялась.

2. Варто зазначити, що наразі в провадженні Великої палати Конституційного Суду перебуває справа № 1-4/2020(116/20) за конституційним поданням 50 народних депутатів про відповідність Конституції України (конституційність) Закону № 113 у цілому.

Крім того, у сенатах Конституційного Суду відкрито конституційні провадження у справах за конституційними скаргами колишніх прокурорів, які оскаржують окремі приписи Закону № 113.

Осердя мотивації Рішення

3. Мотивуючи Рішення, Конституційний Суд укотре зазначив, що повноваження Верховної Ради України, з огляду на функції цього органу державної влади, визначені Основним Законом України.

За загальним правилом український парламент, на відміну від судів та органів виконавчої влади, не є суб'єктом правозастосування, а тому він усупереч приписам Основного Закону України не повинен долучатись до процедури звільнення певних осіб або групи осіб у спосіб ухвалення акта (припису акта), що має ознаки правозастосовного.

4. Важливе у мотивації Рішення й те, що з 2016 року прокуратура є елементом системи правосуддя, а тому роль прокурора принципово важлива не лише в аспекті виконання визначених у Конституції України функцій прокуратури, а й в загальному механізмі захисту прав та свобод.

Тобто наявні ознаки втручання органу законодавчої влади у функціонування іншої влади — судової.

У сучасній конституційній демократії статус прокурора максимально наблизений до статусу судді, що вимагає гарантій незалежності прокурора та створення інших необхідних умов для ефективного функціонування органів прокуратури.

Водночас уявлення про прокурора як «око государеве» є не лише юридичним анахронізмом з імперського минулого, а й неузгідним з Конституцією України та такими загальноєвропейськими цінностями, як правдива демократія, людські права та верховенство права (правовладдя), розумінням ролі прокурора в захисті прав та свобод людини і громадянина.

5. У мотивувальній частині Рішення є також висновок стосовно того, що оспорюваний припис Закону № 113 має ваду юридичної визначеності, зокрема з тих міркувань, що цей припис *«містить одночасно як окремі ознаки акта правозастосування, тобто індивідуального акта права, адресованого прокуророві, якого попереджають „про можливе майбутнє звільнення з посади“, так і ознаки знеособленого нормативного припису, що не містить жодних персональних даних»* (абзац третій підпункту 4.3 пункту 4 мотивувальної частини).

Щодо юридичних наслідків Рішення, обов'язковості та проблем виконання рішень Конституційного Суду

6. Визначена в приписах Конституції України та внормована в законодавстві України, насамперед у Законі України «Про Конституційний Суд України», модель так званої «нормативної конституційної скарги» має свої особливості, зокрема, в аспекті юридичних наслідків ухвалення рішення органу конституційного контролю про визнання припису Закону неконституційним.

Таке рішення органу конституційного контролю є лише підставою для можливого перегляду рішень національних судів за виключними обставинами у порядку, визначеному відповідним процесуальним законом.

З огляду на це безпосередньо Рішенням суб'єкту права на конституційну скаргу та іншим колишнім прокурорам не повернуті й не могли бути повернуті посади прокурорів, оскільки Рішення надає лише юридичну підставу для здійснення права на перегляд рішення за виключними обставинами, ухваленого судами системи судоустрою.

7. Принципово важливим у розумінні юридичних наслідків Рішення є те, що повернення автору клопотання його колишньої посади є, скажемо так, проблематичним, оскільки Генеральної прокуратури України як функціонуючого органу прокуратури вже не існує.

Суперечитиме намірам законодавця, зафіксованим у Законі № 113, й надання суб'єкту права на конституційну скаргу посади в Офісі Генерального прокурора, оскільки він не лише не працював у цьому органі прокуратури, а й навіть відмовився від подання заяви для проходження атестації для можливого зайняття посади прокурора.

Розв'язання окреслених складнощів, пов'язаних з виконанням Рішення на користь автора клопотання, ґрунтується на потребах, по-перше, у забезпеченні дієвості конституційної гарантії, наданої згідно з частиною четвертою статті 55 Основного Закону України, по-друге, у дотриманні приписів статті 1512 Конституції України щодо обов'язковості рішень Конституційного Суду.

Однак предметом конституційного контролю за моделлю «нормативної конституційної скарги» є певний акт права — закон України (за статтею 151¹ Основного Закону України), а не остаточне судове рішення. Тому виконання рішень органу конституційного контролю, ухвалених за конституційними «нормативними» скаргами, має ґрунтуватись на сукупності приписів Конституції України в їхньому посуньому взаємозв'язку, які також вимагають узгодити таке виконання з потребою у дотриманні принципу остаточності судового рішення (*res judicata*), змісту та обсягу повноважень судів системи судоустрою.

З цих міркувань повноваженням із розв'язання проблем, пов'язаних з виконанням Рішення на користь автора клопотання, у найбільш бажаний для нього спосіб — «поновлення на посаді прокурора» — наділено не орган конституційного контролю, а суди системи судоустрою, передусім Верховний Суд.

8. У Рішенні констатовано невідповідність низці приписів Конституції України оспорюваного припису Закону № 113 та вкотре зацентровано увагу на тому, що держава має забезпечити дієвість припису частини третьої статті 152 Основного Закону України, за яким матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку. Виплата такого відшкодування є, можливо, єдиним ефективним способом захисту осіб у подібних ситуаціях. Тому автор клопотання має право на відшкодування завданої йому неконституційним актом шкоди.

Важливо, що не Конституційний Суд, а саме суди системи судоустрою мають повноваження й щодо цього аспекту виконання Рішення, а саме повноваження щодо встановлення факту завдання автору клопотання шкоди актом, що визнано неконституційним, виду такої шкоди (матеріальна та/або моральна), розміру відшкодування.

Звісно, унормувати відносини з відшкодування матеріальної та/або моральної шкоди, завданої приписом Закону № 113, що визнаний неконституційним, може й Верховна Рада України.

Проте суб'єкт права на конституційну скаргу не в змозі власними діями ініціювати законодавчу процедуру внесення змін до Закону № 113, тому його своєчасне звернення до судів системи судоустрою з заявою про перегляд остаточного судового рішення за винятковими обставинами є більш ефективним способом захисту прав.

Загальні висновки та міркування

9. За моделлю «нормативної конституційної скарги» органу конституційного контролю складно самотужки забезпечити остаточність у розв'язанні юридичних проблем суб'єктів таких скарг.

Визнаючи той чи інший припис закону таким, що не відповідає Основному Закону України, Конституційний Суд надає лише юридичну підставу для здійснення права на перегляд рішення за виключними обставинами, ухваленого судами системи судоустрою України.

Звісно, такий стан справ може не влаштовувати суб'єктів права на конституційну скаргу.

10. Конституційний Суд у Рішенні не зазначив, чи є наразі внормованим порядок відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, завданої фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, як того вимагає частина третя статті 152 Конституції України, чи має місце законодавче упущення (*legislative omission*).

Така стриманість Конституційного Суду у цьому питанні цілком доречна, оскільки суди системи судоустрою як суб'єкти правозастосування мають змогу самостійно визначитись у цьому питанні.

Водночас подальше тривале ігнорування органами державної влади припису частини третьої статті 152 Конституції України та *de facto* ілюзорність права, визначеного цим конституційним приписом, може надати Конституційному Судові підстави для прояву активізму з метою виконання своєї місії та забезпечення дієвості цього конституційного припису.

Суддя
Конституційного Суду України

Олег ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

ДРУГИЙ СЕНАТ

**у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича
щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів
частини першої статті 294, частини шостої статті 383
Кодексу адміністративного судочинства України
(щодо рівноправності сторін під час судового контролю
за виконанням судового рішення)**

Київ
1 березня 2023 року
№ 2-р(II)/2023

Справа № 3-27/2022(54/22)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання, доповідач),
Городовенко Віктор Валентинович,
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович,
Юровська Галина Валентинівна,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України.

Заслухавши суддю-доповідача Головатого С. П. та дослідивши матеріали справи, зокрема позиції, що їх висловили Президент України, Верховна Рада України, Міністерство юстиції України, Центр політико-правових реформ, науковці Академії адвокатури України, Донецького національного університету імені Василя Стуса, Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, Львівського національного університету імені Івана Франка, Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Плєскач В'ячеслав Юрійович (далі — Заявник) звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність Конституції України (конституційність) приписи частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — Кодекс) щодо «заборони на апеляційне оскарження ухвали про відмову у задоволенні заяви, поданої в порядку статті 383 Кодексу».

У частині першій статті 294 Кодексу встановлено перелік ухвал суду першої інстанції, на які можуть бути подані апеляційні скарги окремо від рішення суду.

Згідно з частиною шостою статті 383 Кодексу «за відсутності обставин протиправності відповідних рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень — відповідача та порушення ним прав, свобод, інтересів особи-позивача, суд залишає заяву без задоволення. За наявності підстав для задоволення заяви суд постановляє ухвалу в порядку, передбаченому статтею 249 цього Кодексу».

Заявник просить перевірити оспорювані приписи Кодексу на відповідність частині першій статті 24, частині другій статті 55, частині п'ятій статті 125, пунктам 1, 3, 8 частини другої статті 129 Конституції України.

2. Зі змісту конституційної скарги та долучених до неї документів і матеріалів впливає таке.

2.1. Заявник у липні 2019 року відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» звернувся до Національного банку України (далі — Банк) із запитом на отримання публічної інформації. Банк, зазначивши, що запитувана інформація є інформацією з обмеженим доступом, відмовив Заявникові в її наданні.

Заявник оскаржив відмову Банку в наданні публічної інформації до суду.

Полтавський окружний адміністративний суд рішенням від 18 вересня 2019 року, що його Другий апеляційний адміністративний суд постановою від 22 листопада 2019 року залишив без зміни, відмовив у задоволенні позовних вимог Заявника до Банку.

Колегія суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду постановою від 6 серпня 2020 року касаційну скаргу Заявника задовольнила частково: судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій скасувала; ухвалила нове судове рішення про часткове задоволення позовних вимог, яким зобов'язала Банк повторно розглянути запит Заявника на отримання публічної інформації.

2.2. Заявник неодноразово звертався до Банку з проханням виконати постанову колегії суддів Касаційного адміністративного суду

у складі Верховного Суду від 6 серпня 2020 року та надати йому запитовану публічну інформацію, однак Банк відмовляв у її наданні. З огляду на це Заявник, керуючись приписами статті 383 Кодексу, кілька разів оскаржував судовим порядком дії Банку щодо невиконання зазначеної постанови суду касаційної інстанції.

2.3. Заявник 30 серпня 2021 року на підставі статті 383 Кодексу подав учергове заяву до суду, у якій просив суд ухвалити окрему ухвалу порядком статті 249 Кодексу.

Полтавський окружний адміністративний суд ухвалою від 24 вересня 2021 року відмовив у задоволенні заяви про ухвалення окремої ухвали.

Заявник оскаржив цю ухвалу апеляційним порядком.

Другий апеляційний адміністративний суд ухвалою від 28 жовтня 2021 року відмовив у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою Заявника на ухвалу Полтавського окружного адміністративного суду від 24 вересня 2021 року, оскільки апеляційну скаргу подано на судові рішення, що не підлягає апеляційному оскарженню.

Колегія суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду ухвалою від 15 листопада 2021 року, яка є остаточним судовим рішенням у справі Заявника, відмовила у відкритті касаційного провадження за його касаційною скаргою на ухвалу Другого апеляційного адміністративного суду від 28 жовтня 2021 року.

Суд касаційної інстанції своє судове рішення мотивував, зокрема, тим, що статтею 294 Кодексу визначено «вичерпний перелік ухвал, на які можуть бути подані апеляційні скарги окремо від рішення суду»; «суд апеляційної інстанції дійшов правомірного висновку про відмову у відкритті апеляційного провадження, оскільки нормами КАС України не передбачено права апеляційного оскарження ухвал суду першої інстанції про залишення без задоволення заяви, поданої в порядку статті 383 КАС України».

2.4. Заявник твердить, зокрема, таке: «Заборона на апеляційне оскарження ухвал про відмову у задоволенні заяви, поданої в порядку статті 383 КАСУ, коли закон дозволяє апеляційне оскарження ухвали про задоволення такої заяви — є проявом законодавчої дискримінації і порушенням частини першої статті 24 та пунктів 1 і 3 частини другої статті 129 Конституції України»; «заборона державою апеляційного оскарження судового рішення, прийнятого на користь самої ж держави, при тому, що негативне для неї рішення може бути оскаржено у апеляційному порядку — є порушенням <...> права на процесуально рівний, змагальний, вільний від дискримінації <...> доступ до суду (частина друга статті 55 Конституції України)».

Заявник вважає, що з припису частини п'ятої статті 125 Конституції України випливає обов'язок законодавця «гарантувати лю-

дині щонайменше не гірші процесуальні права, ніж якими володіє в адміністративному процесі сама ж держава», що «держава створила сама собі набагато кращі процесуальні права порівняно із громадянином в адміністративному судочинстві», тому оспорювані приписи Кодексу суперечать також частині п'ятій статті 125 Конституції України.

3. Органи державної влади, громадські організації, наукові установи, заклади вищої освіти, до яких із запитом звернувся суддя-доповідач для забезпечення повного й об'єктивного розгляду справи, висловили, зокрема, такі позиції.

3.1. Президент України зазначив, що оспорювані приписи Кодексу надають суб'єктові владних повноважень «можливість оскаржити ухвалу суду, постановлену не на його користь, а особа, заяву якої не задоволено, позбавлена можливості оскаржити таку відмову в судовому порядку»; таке нормативне регулювання «ставить заявника у менш сприятливе становище порівняно із відповідачем — суб'єктом владних повноважень».

Із відповіді Президента України випливає, що визначене статтями 294, 383 Кодексу нормативне регулювання не узгоджується з установленими Конституцією України гарантіями права на звернення до суду, права на судовий захист, рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом та забезпечення права на апеляційний перегляд справи.

3.2. У відповіді Верховної Ради України проаналізовано нормативне регулювання питання апеляційного оскарження судових рішень, ухвалених за наслідками розгляду заяви про визнання протиправними рішень, дій або бездіяльності, учинених суб'єктом владних повноважень — відповідачем на виконання судового рішення, що діяло до ухвалення Кодексу в новій редакції у 2017 році та після цього, і зазначено, що «право на апеляційне оскарження судових рішень такого виду, дійсно, зазнало певного звуження з викладенням Кодексу у новій редакції»; «Конституційному Суду України належить встановити, чи призвели зміни до Кодексу, які вступили в силу з 15 грудня 2017 року, до звуження саме конституційного права на судовий захист — зокрема, в контексті наявності чи відсутності у позивачів в адміністративних справах інших ефективних засобів захисту своїх прав, окрім як шляхом подання апеляційної скарги на ухвалу, постановлену за результатами розгляду заяви, передбаченої статтею 383 Кодексу».

3.3. У науковому висновку Донецького національного університету імені Василя Стуса, зокрема, досліджено теоретичні засади юридичного інституту заяви, яку розглядає суд порядком статті 383

Кодексу, та зазначено, що за юридичною природою встановлений приписами статті 383 Кодексу «механізм судового контролю за виконанням судового рішення має на меті реалізацію конституційної гарантії забезпечення обов'язковості судового рішення»; визначальною особливістю цього процесуального інституту є те, що «порушені права позивача вже були захищені судом раніше, однак наданий захист з часом виявився недостатнім і відповідач, незважаючи на рішення суду, продовжив протиправну діяльність щодо позивача. На усунення наслідків цієї діяльності та більш ефективний захист порушених раніше прав і спрямована дія ухвали, передбаченої статтею 383 Кодексу».

У вказаному науковому висновку підсумовано, що обмеження права на апеляційне оскарження ухваленої відповідно до статті 383 Кодексу ухвали залежно від задоволення чи залишення без задоволення заяви позивача не відповідає приписам статей 21, 64, 129 Конституції України.

3.4. У науковому висновку Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка зазначено, що за змістом статті 383 Кодексу ухвала про повернення заяви та ухвала про її задоволення можуть бути оскаржені апеляційним порядком, а ухвала про залишення заяви без задоволення — ні. Якщо ухвалу ухвалено не на користь суб'єкта владних повноважень (задоволення заяви), то така ухвала підлягає оскарженню, а якщо на користь суб'єкта владних повноважень (залишення заяви без задоволення), то ухвала оскарженню не підлягає. Такий підхід до забезпечення права на судовий захист призводить до порушення засадничого принципу судочинства — рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом.

3.5. Науковці Національного університету «Одеська юридична академія» наголошують на тому, що невіддільним складником права на судовий захист є право на виконання судових рішень, і зазначають, що «на стадії звернення судових рішень до виконання адміністративний суд наділено також низкою специфічних повноважень щодо здійснення судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах суб'єктом владних повноважень — відповідачем. Зокрема, <...> статтею 383 Кодексу <...> встановлено додаткові заходи для забезпечення конституційного права на судовий захист з огляду на специфіку адміністративного судочинства як форми відправлення правосуддя. Неналежна реалізація судом таких заходів здатна унеможливити ефективну реалізацію права особи на судовий захист».

Науковці цього університету дійшли висновку, що приписи частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу щодо унеможливлення апеляційного оскарження ухвали про відмову в за-

доволенні заяви про визнання протиправними рішень, дій або бездіяльності, учинених суб'єктом владних повноважень — відповідачем на виконання рішення суду, або порушення прав позивача, підтверджених рішенням суду, є такими, що суперечать приписам статті 55, пункту 8 частини другої статті 129 Конституції України.

3.6. У висновку Центру політико-правових реформ зазначено, що законодавчо встановлена процесуальна можливість лише однієї сторони оскаржити рішення, ухвалене за результатами розгляду заяви, поданої порядком статті 383 Кодексу, порушує засади рівності всіх учасників судового процесу та забезпечення права на апеляційний перегляд справи, тобто суперечить приписам пунктів 1, 8 частини другої статті 129 Конституції України. Крім того, оскільки таке обмеження ставить у більш невідгідне становище саме позивача, у ролі якого, як правило, буде виступати фізична особа, фізична особа — підприємець або юридична особа, але не суб'єкт владних повноважень, то таке обмеження суперечить ще й суті адміністративного судочинства, яке покликане захищати права, свободи та інтереси особи у сфері публічно-правових відносин (частина п'ята статті 125 Конституції України) насамперед від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (частина перша статті 2 Кодексу).

4. Конституційний Суд України виходить із того, що порушені в конституційній скарзі питання стосуються права особи на судовий захист в адміністративному судочинстві та гарантій, що забезпечують ефективну реалізацію цього права.

4.1. До загальних засад українського конституційного ладу, що є значущими для розгляду цієї справи, належать: утвердження і забезпечення прав і свобод людини як головний обов'язок держави (третє речення частини другої статті 3 Конституції України); принцип правовладдя, що його виражено через формулу: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» (частина перша статті 8 Конституції України); гарантоване звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України як прояв прямої дії норм Конституції України (частина третя статті 8 Конституції України).

Розвиваючи ці засадничі приписи, Конституція України, крім іншого, покладає на суд завдання здійснювати захист прав і свобод людини і громадянина (частина перша статті 55); гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (частина друга статті 55); установлює, що з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди (частина п'ята статті 125); визначає основні засади судочинства (частина друга статті 129); покладає на

суд здійснення контролю за виконанням судового рішення (частина третя статті 129¹); уповноважує Верховну Раду України визначати виключно законами, зокрема, судоустрій, судочинство, порядок виконання судових рішень (пункт 14 частини першої статті 92).

4.2. Конституційний Суд України зазначав, що «складовим елементом конституційного принципу верховенства права в розумінні статті 8, частини другої статті 55 Конституції України є доступ особи до суду з метою здійснення судового контролю щодо законності та правомірності усіх рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, оскільки в результаті такої діяльності публічної влади можливе свавільне втручання у права, свободи будь-якої фізичної чи юридичної особи» [абзац перший підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 24 червня 2020 року № 6-р(П)/2020]; «приписи статті 8, частини першої статті 55 Конституції України зобов'язують державу гарантувати на законодавчому рівні кожному можливість реалізації його права на судовий захист. Законодавець має встановити такий обсяг права осіб на судовий захист, який забезпечував би його дієву реалізацію, а відмова судів у реалізації такої можливості може призвести до порушення гарантованого Конституцією України права на судовий захист» [перше, друге речення абзацу шостого пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 6 квітня 2022 року № 2-р(П)/2022]; «законодавчо визначений механізм реалізації права на судовий захист, що включає в себе, зокрема, право на апеляційний перегляд справи, є однією з конституційних гарантій реалізації інших прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя» (перше речення абзацу сімнадцятого підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 13 червня 2019 року № 4-р/2019).

Конституційний Суд України також наголосив, що здійснення конституційного права на судовий захист означає «можливе оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади. Хоча обсяг розсуду законодавця при встановленні системи судоустрою, процедури оскарження, підстав для скасування або зміни судових рішень судами вищих інстанцій, повноважень судів вищих інстанцій є широким, законодавець повинен, здійснюючи відповідне регулювання, виходити з конституційних принципів і цінностей та відповідних міжнародних зобов'язань України, зокрема щодо ефективного судового захисту прав і свобод людини і громадянина» [абзац п'ятий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 17 червня 2020 року № 4-р(П)/2020].

Конституційний Суд України на розвиток наведених юридичних позицій зауважує, що з принципу «верховенства права» (правовладдя) та вимоги утвердження і забезпечення права особи на судовий захист, що його як загальне право визначено в частині першій статті 55 Конституції України, а в її частині другій виокремлено гарантоване

право на оскарження до суду рішень, дій або бездіяльності органів публічної влади, їх посадових і службових осіб, впливає обов'язок держави в особі органу законодавчої влади запровадити юридичний механізм реалізації права особи на судовий захист, зокрема в ділянці судового захисту прав і свобод особи у сфері відносин за публічним правом. Такий юридичний механізм має забезпечувати дієвість права особи на судовий захист, що виявляється в запровадженні законом процесуальних можливостей для реального захисту та поновлення порушених прав і свобод особи, особливо в ситуації, коли це порушення спричинено рішеннями, діями або бездіяльністю органів публічної влади, їх посадових і службових осіб.

4.3. Приписи частини другої статті 129 Конституції України встановлюють основні засади судочинства.

Конституційний Суд України зазначає, що «сутнісний зміст права на судовий захист слід визначати з урахуванням конституційно установлених засад судочинства як гарантій, що забезпечують його ефективну реалізацію» [друге речення абзацу четвертого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 21 липня 2021 року № 5-р(II)/2021].

4.3.1. Однією з основних засад судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках — на касаційне оскарження судового рішення (пункт 8 частини другої статті 129 Конституції України). Цю засаду судочинства Конституційний Суд України вважає такою, що визначає «обсяг судового захисту» [п'яте речення підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 17 червня 2020 року № 4-р(II)/2020].

Конституційний Суд України, дослідивши питання зміни обсягу права на судовий захист після набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401—VIII (далі — Закон № 1401), констатував таке: зміни до Конституції України, внесені Законом № 1401, «відображають тенденцію до посилення конституційних гарантій щодо права на апеляційний перегляд справи та, відповідно, звуження розсуду законодавця в цьому питанні, що було втілено в новій редакції статті 129 Конституції України» [абзац четвертий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 17 червня 2020 року № 4-р(II)/2020]; «за чинним конституційним правопорядком апеляційний перегляд має здійснюватися щодо кожної справи, яку оскаржено в апеляційному порядку» [друге речення абзацу четвертого підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 21 липня 2021 року № 5-р(II)/2021].

Конституційний Суд України також наголосив на тому, що відповідно до принципу «верховенства права» (правовладдя) «державна має запровадити таку процедуру апеляційного перегляду справ, яка

забезпечувала б ефективність права на судовий захист на цій стадії судового провадження, зокрема давала б можливість відновлювати порушені права і свободи та максимально запобігати негативним індивідуальним наслідкам можливої судової помилки» (абзац дев'ятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018); «апеляційний перегляд судового рішення, ухваленого судом першої інстанції, є важливим для утвердження і забезпечення прав і свобод людини, що є головним обов'язком держави (частина друга статті 3 Конституції України)» [друге речення абзацу третього підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 17 червня 2020 року № 4-р(П)/2020].

У Рішенні від 17 березня 2020 року № 5-р/2020 Конституційний Суд України зауважив, що право на апеляційний перегляд справи, визначене пунктом 8 частини другої статті 129 Конституції України, «є гарантованим правом на перегляд у суді апеляційної інстанції справи, розглянутої судом першої інстанції по суті. Водночас зазначений конституційний припис не позбавляє законодавця повноваження передбачити можливість апеляційного оскарження будь-якого рішення, що його ухвалює суд під час розгляду справи, але не вирішує її по суті, або встановити обмеження чи заборону на оскарження в апеляційному порядку окремих процесуальних судових рішень, якими справа не вирішується по суті»; «встановлені обмеження або заборона на оскарження в апеляційному порядку окремих процесуальних судових рішень, якими справа не вирішується по суті, не можуть бути свавільними, а мають застосовуватися з легітимною метою, бути домірними (пропорційними) та обґрунтованими, не повинні порушувати сутність конституційного права особи на судовий захист» (абзац восьмий, десятий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини).

4.3.2. Розв'язуючи питання, порушені в конституційній скарзі Заявника, Конституційний Суд України, з урахуванням своїх попередніх юридичних позицій, вважає за потрібне наголосити на такому.

У державі, керованій правовладдям, юридичний механізм здійснення права на апеляційний перегляд справи має забезпечувати дієвість права особи на судовий захист та спроможність запобігати негативним для особи наслідкам можливої судової помилки суду першої інстанції. Законодавець, щоб не чинити свавільно під час установаження обмежень або заборон на оскарження апеляційним порядком окремих процесуальних судових рішень (ухвал), повинен, зокрема, ураховувати юридичні наслідки, що настають для особи в результаті ухвалення судового рішення (ухвали), наявність інших, установлених процесуальним законом, дієвих механізмів захисту та поновлення порушених прав і свобод особи.

4.3.3. Конституційний Суд України наголошував: «Сутнісний зміст права на судовий захист, що його встановлено частиною пер-

шою статті 55 Конституції України, слід визначати як у зв'язку з основними засадами судочинства, визначеними приписами частини другої статті 129 Конституції України, так і з урахуванням змісту права на справедливий суд, визначеного у статті 6 Конвенції та витлумаченого Європейським судом із прав людини» [абзац восьмий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 21 липня 2021 року № 5-р(II)/2021].

Право на справедливий суд за змістом статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція) охоплює, зокрема, право на справедливий судовий розгляд.

У практиці Європейського суду з прав людини одним зі складників широкої концепції справедливого судового розгляду є «принцип рівності можливостей, відповідно до якого кожній стороні має бути надана розумна можливість представляти свою позицію в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище *vis-a-vis* її опонента» [рішення у справі *Надточій проти України / Nadtochiy v. Ukraine* від 15 травня 2008 року (заява 7460/03), § 26]. Із цього випливає, що рівність процесуальних можливостей сторін у судовому процесі є невідокремним складником права на справедливий суд.

В українському правопорядкові «рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом» є однією з основних засад судочинства (пункт 1 частини другої статті 129 Конституції України).

Конституційний Суд України зазначав, що засада рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом забезпечує гарантії доступності правосуддя та реалізації права на судовий захист, визначеного частиною першою статті 55 Конституції України (перше речення абзацу першого підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012).

На думку Конституційного Суду України, «рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом як конституційна засада судочинства має бути втілена у процесуальному законодавстві, зокрема, шляхом запровадження такого нормативного регулювання, за якого учасники судочинства повинні мати рівний обсяг прав та обов'язків, що відповідають їхньому процесуальному становищу» (абзац п'ятий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 17 березня 2020 року № 5-р/2020).

Підсумовуючи викладене, Конституційний Суд України зауважує, що доконечною гарантією реалізації права особи на судовий захист є забезпечення засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом у спосіб нормативного визначення рівних процесуальних можливостей (обсягу прав) учасників судового процесу, що відповідають їхньому процесуальному становищу, включно з правом на оскарження апеляційним порядком судових рішень.

Конституційний Суд України наголошує, що засада рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом має бути забезпечена під час судового розгляду будь-якої справи в суді першої ін-

станції і під час апеляційного провадження. Неоднаковий обсяг права на судовий захист, зокрема права учасника судового провадження на апеляційне оскарження судових рішень, має бути об'єктивно та обґрунтовано виправданим. У протилежному разі це буде непропорційним обмеженням права особи на апеляційне оскарження судових рішень, порушуватиме засаду рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, буде несумісним із вимогою справедливого судового розгляду як складником права на справедливий суд, а отже, спричинить порушення права на судовий захист.

5. Розглядаючи цю справу, Конституційний Суд України звертає увагу на таке.

Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) у Доповіді про правовладдя, ухваленій на її 86-му пленарному засіданні, яке відбулося 25–26 березня 2011 року [CDL-AD(2011)003rev], зазначила, що «доступ до правосуддя в особі незалежних і безсторонніх судів, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю» є одним зі складників правовладдя (§ 41); «кожному має бути надано можливість оспорити дії та рішення влади, що не відповідають правам або інтересам особи. Заборона такого оспорювання є порушенням правовладдя» (§ 53).

Конституційний Суд України наголошує, що здійснення публічної влади в добропорядний спосіб вимагає того, щоб особі було надано можливість у дієвий спосіб оскаржувати акти органів публічної влади, їх посадових і службових осіб, їхні дії або бездіяльність, завдяки чому забезпечується підзвітність цих органів та їх посадових і службових осіб за ухвалені ними рішення, учинені дії або бездіяльність. Тому адміністративне судочинство є стрижневим елементом демократичного врядування, а його дієвість — засадничою для будь-якого суспільства, ґрунтованого на правовладді.

У захисті людських прав та додержанні правовладдя ключовим елементом є право особи оскаржувати рішення, дії або бездіяльність органів публічної влади, їх посадових і службових осіб у спосіб використання справедливих процесуальних приписів права в кожному випадку, коли внаслідок ухвалення таких рішень, учинення дій або бездіяльності зазнають порушення права, свободи та інтереси особи.

Призначення національної системи адміністративного судочинства полягає в тому, щоб забезпечити судовий контроль щодо рішень, дій або бездіяльності органів публічної влади, їх посадових і службових осіб відповідно до процедури, узгодженої з вимогами справедливого судового розгляду.

5.1. Після набрання чинності у 2016 році змінами до Конституції України щодо правосуддя, унесеними Законом № 1401, на конституційному рівні встановлено мету діяльності адміністративних судів —

захист прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин (частина п'ята статті 125 Конституції України).

У Попередньому висновку щодо змін до Конституції України стосовно правосуддя від 24 липня 2015 року [CDL-PI(2015)016] Венеційська Комісія зазначила, що, з погляду на людські права, адміністративна юстиція є важливим елементом у процесі контролю за керуванням публічними справами (§ 21).

У пояснювальній записці до проекту Закону України про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) (реєстр. № 3524), ухваленого як Закон № 1401, у підпункті 3.9 пункту 3 йдеться про те, що пропонованими змінами до Конституції України визначено «функцію адміністративних судів здійснювати захист прав, свобод та інтересів особи у разі порушення таких прав, свобод чи інтересів органами, що виконують публічні функції».

Здійснюючи передувальний (*a priori*) конституційний контроль щодо відповідності приписам статей 157, 158 Конституції України проекту Закону України про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) (реєстр. № 3524), Конституційний Суд України визначив пропонування припис частини п'ятої статті 125 Конституції України як юридичну гарантію захисту прав, свобод та інтересів особи від порушень із боку органів публічної влади, їх посадових і службових осіб у суді адміністративної юрисдикції (абзац другий підпункту 3.2.5 підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Висновку від 20 січня 2016 року № 1-в/2016).

5.2. Конституційний Суд України в Рішенні від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010 звернув увагу на те, що «адміністративне судочинство як спеціалізований вид судової діяльності стало тим конституційно і законодавчо закріпленим механізмом, що збільшив можливість людини для здійснення права на судовий захист від протиправних рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень» (третє речення абзацу п'ятого підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини); «конституційний принцип спеціалізації, відповідно до якого утворено систему адміністративних судів, зумовив впровадження властивого йому порядку судочинства. Цей порядок у порівнянні з цивільним судочинством має відмінності в процесуальних правах і обов'язках як осіб, які беруть участь у справі, так і суду в зборі та дослідженні доказів, що має забезпечити процесуальні можливості захисту прав, свобод та інтересів позивача у спорі із суб'єктом владних повноважень» (абзац перший підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини).

Підсумовуючи наведене, Конституційний Суд України наголошує, що в юридичних відносинах між особою — з одного боку, і державою (в особі органів державної влади) та іншими органами публічної влади — із другого, особа завжди є слабшою стороною. Саме тому в державі, керованій правовладдям, мають діяти адміністративні суди, метою діяльності яких є захист особи супроти держави.

Конституційний Суд України висноує, що з приписів частини другої статті 3 Конституції України в системному зв'язку з приписами частини першої статті 8, частин першої, другої статті 55, частини п'ятої статті 125, пунктів 1, 8 частини другої статті 129 Конституції України випливає, що законодавець для забезпечення дієвості правовладдя, права особи на судовий захист в адміністративному судочинстві, гарантій його реалізації, мети діяльності адміністративних судів повинен запровадити такий юридичний механізм здійснення адміністративного судочинства, за якого особа в судовому процесі не перебуватиме в гіршому процесуальному становищі порівняно з державою в особі органів державної влади, а також іншими органами публічної влади, їх посадовими і службовими особами, та матиме реальну процесуальну можливість захистити і поновити свої порушені права, свободи та інтереси, зокрема, завдяки наявності потрібного у зв'язку із цим обсягу права на судовий захист.

6. Розв'язуючи питання, порушені в конституційній скарзі Заявника, Конституційний Суд України наголошує також на такому.

Судовий захист та поновлення прав, свобод, інтересів особи, що зазнали порушення внаслідок ухвалення рішень, учинення дій або бездіяльності органами публічної влади, їх посадовими і службовими особами, неможливий без забезпечення виконання судового рішення, ухваленого на користь особи.

6.1. Конституція України містить приписи з питань виконання судових рішень, зокрема: визначає обов'язковість судового рішення як одну з основних засад судочинства (пункт 9 частини другої статті 129); установлює, що судові рішення є обов'язковим до виконання (друге речення частини першої статті 129¹); покладає на державу обов'язок забезпечити виконання судового рішення у визначеному законом порядку (частина друга статті 129¹).

Конституційний Суд України зазначав, що виконання судового рішення є невідокремним складником права кожного на судовий захист і охоплює, зокрема, визначений у законі комплекс дій, спрямованих на захист і поновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави (абзац третій пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 13 грудня 2012 року № 18-рп/2012); обов'язкове виконання судового рішення є доконечною умовою реалізації конституційного права кожного на судовий захист, тому держава не може ухилятися від виконання свого позитивного обов'язку щодо забезпечення виконання судового рішення задля реального захисту та поновлення захищених судом прав і свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави; визначений у законі порядок забезпечення державою виконання судового рішення має відповідати принципам «верховенства права» (правовладдя) та справедливості, гарантувати

конституційне право на судовий захист [перше речення абзацу восьмого, абзац чотирнадцятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 15 травня 2019 року № 2-р(II)/2019].

Європейський суд із прав людини так само наголосив на тому, що право на справедливий суд, гарантоване кожному пунктом 1 статті 6 Конвенції, було б ілюзорним, якби «національна юридична система дозволяла, щоб остаточне, зобов'язальне судові рішення залишалось таким, що не породжує юридичних наслідків на шкоду одній зі сторін. Не можна припустити, щоб пункт 1 статті 6 Конвенції ґрунтовно описував процесуальні гарантії, що їх надано учасникам судового процесу, а саме: справедливий, прилюдний і швидкий розгляд справи, не захищаючи виконання судових рішень; якщо тлумачити статтю 6 як таку, що стосується виключно доступу до суду та здійснення судочинства, це означало б привести до стану, несумісного з принципом правовладдя, що його Договірні держави зобов'язалися додержувати, ратифікувавши Конвенцію» [рішення у справі *Шмалько проти України / Shmalko v. Ukraine* від 20 липня 2004 року (заява № 60750/00), § 43].

Конституційний Суд України зазначає, що з принципу правовладдя та вимоги утвердження й забезпечення права особи на судовий захист в адміністративному судочинстві впливає обов'язок держави забезпечити також обов'язкове виконання судового рішення, ухваленого на користь особи, задля реального захисту та поновлення її прав, свобод, інтересів, що зазнали порушення внаслідок ухвалення рішень, учинення дій або бездіяльності органами публічної влади, їх посадовими і службовими особами. Невиконання державою цього обов'язку суперечить приписам пункту 9 частини другої статті 129, частин першої, другої статті 129¹ Конституції України та призводить до порушення права особи на судовий захист, підриває дієвість адміністративного судочинства, а отже, є несумісним із принципом правовладдя, що його встановлено частиною першою статті 8 Конституції України.

6.2. У Рекомендації Rec(2003)16 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо виконання рішень адміністративних і судових органів у ділянці адміністративного права, ухваленій 9 вересня 2003 року, наголошено: «Держави-члени мають забезпечити, щоб адміністративні органи виконали судові рішення в межах розумного строку. Для того, щоб надати цим рішенням цілковитої ефективності, ці органи повинні вжити всіх потрібних заходів відповідно до приписів актів права» (пункт II.1.a); «у випадках невиконання адміністративним органом судового рішення має бути встановлено відповідну процедуру, завдяки якій це рішення буде виконано, зокрема, за допомогою судової заборони або накладення штрафу (*coercive fine*)» (пункт II.1.b).

В Україні після набрання чинності у 2016 році змінами до Конституції України щодо правосуддя, унесеними Законом № 1401, на

конституційному рівні встановлено, що контроль за виконанням судового рішення здійснює суд (частина третя статті 129¹ Конституції України).

Конституційний Суд України зазначає, що судовий контроль за виконанням судового рішення є щонайпершим елементом в юридичному механізмі забезпечення виконання судового рішення, особливо в разі, коли таке судове рішення ухвалено на користь особи в юридичному спорі супроти органів публічної влади, їх посадових і службових осіб.

Держава для забезпечення виконання судового рішення має наперед запровадити дієвий, а не ілюзорний юридичний механізм здійснення судового контролю за виконанням судового рішення, який дозволить особі, на користь якої ухвалено судове рішення, домогтися його виконання, щоб реально захистити та поновити права, свободи та інтереси, що зазнали порушення внаслідок ухвалення рішень, учинення дій або бездіяльності органами публічної влади, їх посадовими і службовими особами.

7. Статтею 383 Кодексу, приписи якої оспорує Заявник, встановлено один із механізмів судового контролю в адміністративному судочинстві за виконанням судового рішення, ухваленого на користь особи, а саме: порядок визнання протиправними рішень, дій або бездіяльності, учинених суб'єктом владних повноважень — відповідачем на виконання рішення суду.

Відповідно до цього порядку особа-позивач, на користь якої ухвалено рішення суду, має право подати до суду першої інстанції заяву про визнання протиправними рішень, дій або бездіяльності, учинених суб'єктом владних повноважень — відповідачем на виконання такого рішення суду, або порушення прав позивача, підтверджених таким рішенням суду (частина перша статті 383 Кодексу).

У такій заяві, зокрема, мають бути зазначені: відомості про набрання рішенням законної сили та про наявність відкритого касаційного провадження; інформація про день пред'явлення виконавчого листа до виконання; інформація про хід виконавчого провадження (пункти 6, 7, 8 частини другої статті 383 Кодексу).

Тобто особа-позивач може звернутися із заявою про визнання протиправними рішень, дій або бездіяльності, учинених суб'єктом владних повноважень — відповідачем на виконання рішення суду, тільки після того, як рішення суду було ухвалено та набрало законної сили.

7.1. Наслідки розгляду судом заяви про визнання протиправними рішень, дій або бездіяльності, учинених суб'єктом владних повноважень — відповідачем на виконання рішення суду, або порушення прав позивача, підтверджених таким рішенням суду, визначено частиною шостою статті 383 Кодексу: за відсутності обставин проти-

правності відповідних рішень, дій або бездіяльності суб'єкта владних повноважень — відповідача та порушення ним прав, свобод, інтересів особи-позивача суд залишає заяву без задоволення, а за наявності підстав для задоволення заяви суд ухвалює ухвалу порядком статті 249 Кодексу.

Стаття 249 Кодексу унормовує порядок ухвалення окремих ухвал суду.

Тобто за наслідками розгляду заяви, поданої порядком статті 383 Кодексу, суд ухвалює: ухвалу про залишення заяви без задоволення (у разі невстановлення протиправності відповідних рішень, дій або бездіяльності суб'єкта владних повноважень — відповідача та порушення ним прав, свобод, інтересів особи-позивача) чи окрему ухвалу (у разі встановлення протиправності відповідних рішень, дій або бездіяльності суб'єкта владних повноважень — відповідача та порушення ним прав, свобод, інтересів особи-позивача).

7.2. Стаття 293 Кодексу, що нею унормовано питання права на апеляційне оскарження, установлює, що учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право оскаржити апеляційним порядком ухвали суду першої інстанції окремо від рішення суду лише у випадках, визначених статтею 294 Кодексу, а оскарження ухвал суду, які не визначені статтею 294 Кодексу, окремо від рішення суду не допускається (частина друга).

Тобто статтею 294 Кодексу визначено вичерпний перелік ухвал, на які можуть бути подані апеляційні скарги окремо від рішення суду.

До таких ухвал належать окремі ухвали (пункт 23 частини першої статті 294 Кодексу). Право на апеляційне оскарження окремих ухвал також визначено приписами частини сьомої статті 249 Кодексу.

Натомість право на апеляційне оскарження ухвали про залишення без задоволення заяви, поданої порядком статті 383 Кодексу, ні приписами статті 294, ні приписами частини шостої статті 383 Кодексу не встановлено.

Наслідком такого нормативного регулювання стало те, що особу-позивача, на користь якої суд ухвалив рішення, тобто захистив її порушені права, свободи, інтереси, та яка домагається виконання такого рішення суду відповідачем — суб'єктом владних повноважень, позбавлено права оскаржити апеляційним порядком ухвалу суду, якою її вимоги щодо визнання протиправними рішень, дій або бездіяльності, учинених суб'єктом владних повноважень — відповідачем на виконання рішення суду, не задоволено.

7.3. Розв'язуючи порушені в конституційній скарзі Заявника питання, Конституційний Суд України звертає увагу на те, що згідно з частиною третьою статті 293 Кодексу «заперечення на ухвали, що

не підлягають оскарженню окремо від рішення суду, включаються до апеляційної скарги на рішення суду» (перше речення).

Конституційний Суд України констатує, що такий юридичний механізм не може бути застосований до ухвали про залишення без задоволення заяви, поданої порядком статті 383 Кодексу, оскільки останню суд може ухвалити лише після того, як рішення суду було ухвалено та набрало законної сили. Тому саме апеляційне оскарження ухвали про залишення без задоволення заяви, поданої порядком статті 383 Кодексу, є тим юридичним механізмом, що дозволить, по-перше, виправити можливу судову помилку суду першої інстанції, по-друге, домогтися виконання суб'єктом владних повноважень — відповідачем рішення суду і, як наслідок, поновити права, свободи, інтереси особи-позивача, якщо їх порушено. Такий висновок ґрунтовано на тому, що приписи розділу IV «Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень в адміністративних справах» Кодексу не визначають інших дієвих механізмів для особи-позивача домогтися реального виконання суб'єктом владних повноважень — відповідачем судового рішення, ухваленого на користь такої особи.

Конституційний Суд України дійшов висновку, що приписи частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу, унеможлижуючи апеляційне оскарження ухвали суду про залишення без задоволення заяви, поданої порядком статті 383 Кодексу, не забезпечують обов'язковості виконання судового рішення та дієвості судового контролю за його виконанням, а отже, не забезпечують права особи на судовий захист.

Конституційний Суд України вважає, що законодавець, ухваливши оспорювані приписи Кодексу, якими не встановив права на апеляційне оскарження ухвали суду про залишення без задоволення заяви, поданої порядком статті 383 Кодексу, діяв свавільно, оскільки не врахував її юридичних наслідків для особи-позивача та не запровадив інших дієвих механізмів захисту і поновлення порушених прав, свобод, інтересів особи-позивача, яка судовим порядком домагається виконання судового рішення, ухваленого на її користь.

7.4. Конституційний Суд України, проаналізувавши оспорювані приписи Кодексу, також констатує, що законодавець визначив неоднаковий обсяг процесуальних можливостей (прав) сторін адміністративного процесу щодо права на апеляційне оскарження ухвал, ухвалених за наслідками розгляду заяви, поданої порядком статті 383 Кодексу, надавши суб'єктові владних повноважень право на апеляційне оскарження окремої ухвали і не встановивши для особи-позивача права на апеляційне оскарження ухвали про залишення без задоволення зазначеної заяви, чим поставив особу-позивача в гірше процесуальне становище порівняно з відповідачем — суб'єктом владних повноважень, знівельовавши мету діяльності адміністративних судів, визначену частиною п'ятою статті 125 Конституції України.

7.5. Конституційний Суд України неодноразово висловлював юридичні позиції щодо приписів процесуальних кодексів, якими неоднаково визначено обсяг права на апеляційне оскарження судових рішень залежно від результатів розгляду певного питання.

У Рішенні від 2 листопада 2011 року № 13-рп/2011 Конституційний Суд України зазначив, що «відсутність можливості апеляційного оскарження ухвали суду першої інстанції про відмову в задоволенні заяви щодо повороту виконання рішення суду в такому самому порядку, як і ухвали щодо повороту виконання рішення суду, не узгоджується з принципом справедливості та визначеними в <...> статті 129 Конституції України основними засадами судочинства, зокрема рівністю усіх учасників судового процесу перед законом і судом»; «ухвала суду щодо повороту виконання рішення стосується прав та інтересів однієї зі сторін, які відповідно до конституційної вимоги рівності перед законом і судом повинні мати рівні процесуальні можливості на поновлення своїх прав, порушених виконанням такого рішення, шляхом оскарження в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції як щодо повороту виконання рішення суду, так і про відмову в задоволенні заяви щодо повороту виконання рішення суду» (абзац четвертий, перше речення абзацу п'ятого підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України також констатував: «Ухвали місцевого господарського суду, постанови апеляційної інстанції про відмову у змінах способу та порядку виконання рішення, ухвали, постанови впливають на виконання судових рішень та забезпечення відновлення захищених судом прав і свобод людини і громадянина. Відповідно до конституційної вимоги рівності перед законом і судом сторони повинні мати рівні процесуальні можливості відновлення вказаних прав і свобод, зокрема шляхом оскарження в апеляційному порядку ухвал суду першої інстанції <...> як про зміни способу та порядку виконання рішення, ухвали, постанови, так і про відмову у цих змінах» (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012).

З урахуванням зазначеного Конституційний Суд України дійшов висновку, що нормативне регулювання, визначене оспорюваними приписами Кодексу, якими для особи-позивача не встановлено права оскаржити апеляційним порядком ухвалу суду про залишення без задоволення заяви, поданої порядком статті 383 Кодексу, ставлячи особу-позивача в суттєво гірше процесуальне становище порівняно з відповідачем — суб'єктом владних повноважень, не забезпечує рівних процесуальних можливостей особі-позивачу захистити свої права, свободи, інтереси судовим порядком.

7.6. Конституційний Суд України висновує також, що законодавець, ухваливши оспорювані приписи Кодексу, якими не встановив для особи-позивача права оскаржити апеляційним порядком ухва-

лу суду про залишення без задоволення заяви, поданої порядком статті 383 Кодексу, не виконав головного обов'язку, покладеного на нього приписами частини другої статті 3 Конституції України, оскільки законодавчо не встановив дієвого судового контролю за виконанням судового рішення, не забезпечив права особи на судовий захист в адміністративному судочинстві та гарантій його реалізації, як-от: рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, право на апеляційний перегляд справи, обов'язковість судового рішення, що є неодмінними вимогами правовладдя як засади конституційного ладу в Україні, вираженої через формулу: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» (частина перша статті 8 Конституції України).

Конституційний Суд України констатує, що приписи частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу в тім, що вони унеможливають апеляційне оскарження ухвали суду про залишення без задоволення заяви, поданої порядком статті 383 Кодексу, не відповідають частині другій статті 3, частині першій статті 8, частинам першій, другій статті 55, частині п'ятій статті 125, пунктам 1, 8, 9 частини другої статті 129, статті 129¹ Конституції України.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України
у х в а л и в:

1. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), приписи частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України в тім, що вони унеможливають апеляційне оскарження ухвали суду про залишення без задоволення заяви, поданої порядком статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України.

2. Приписи частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України в тім, що вони унеможливають апеляційне оскарження ухвали суду про залишення без задоволення заяви, поданої порядком статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України, визнані неконституційними, утрачають чинність із дня ухвалення цього Рішення.

3. Верховній Раді України привести нормативне регулювання, установлене приписами частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України, у відповідність із Конституцією України та цим Рішенням.

4. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточною та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ДРУГИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 2-r(II)/2023 dated March 1, 2023 in the case upon the constitutional complaint of Viacheslav Pleskach regarding the conformity of the provisions of Articles 294.1 and 383.6 of the Code of Administrative Procedure with the Constitution (constitutionality) (regarding the equality of the parties during judicial control over the court decision execution)

Viacheslav Pleskach (hereinafter referred to as «the Applicant») appealed to the Constitutional Court of Ukraine to examine the compliance of the provisions of Articles 294.1 and 383.6 of the Code of Administrative Procedure (hereinafter referred to as «the Code») regarding the «prohibition to challenge in appeal the decision on the refusal to satisfy the application submitted in accordance with Article 383 of the Code» with the Constitution (constitutionality).

Article 294.1 of the Code establishes a list of decisions of the court of first instance against which appeals may be filed separately from the court decision.

According to Article 383.6 of the Code, «in the absence of circumstances of illegality of the relevant decisions, actions or inaction of the subject of authority — the defendant and violation by him/her of the rights, freedoms, interests of the person-plaintiff, the court leaves the application unsatisfied. If there are grounds for satisfying the application, the court delivers a decision in the manner prescribed by Article 249 of this Code».

The applicant appeals to examine the contested provisions of the Code for compliance with Articles 24.1, 55.2, 125.5, paragraphs 1, 3, 8 of Article 129.2 of the Constitution.

The Constitutional Court of Ukraine noted that the obligation of the state, represented by the body of legislative power, to introduce a legal mechanism for the implementation of a person's right to judicial protection, in particular in the area of judicial protection of a person's rights and freedoms in the sphere of relations under public law, stems from the principle of the rule of law and the requirement to establish and ensure the right a person for judicial protection, which is defined as a general right in Article 55.1 of the Constitution of Ukraine, and in Article 55.2 of the Constitution of Ukraine the guaranteed right to appeal to the court decisions, actions or inaction of public authorities, their officials and public servants is distinguished. Such a legal mechanism

should ensure the effectiveness of a person's right to judicial protection, which is manifested in the introduction by law of procedural opportunities for the real protection and restoration of violated rights and freedoms of a person, especially in a situation where this violation is caused by the decisions, actions or inaction of public authorities, their officials and public servants.

Such a legal mechanism should ensure the effectiveness of a person's right to judicial protection, which is manifested in the introduction by law of procedural opportunities for the real protection and restoration of violated rights and freedoms of a person, especially in a situation where this violation is caused by the decisions, actions or inaction of public authorities, their officials and public servants.

In a state governed by the rule of law, the legal mechanism for exercising the right to appellate review of a case must ensure the effectiveness of a person's right to judicial protection and the ability to prevent the negative consequences for a person of a possible judicial error of the court of first instance. In order not to act arbitrarily when establishing restrictions or prohibitions on appeals of certain procedural court decisions (rulings), the legislator must, in particular, take into account the legal consequences that arise for a person as a result of delivering a court decision (ruling), the availability of other effective mechanisms for the protection and restoration of violated rights and freedoms of a person established by the procedural law.

The Constitutional Court observes that the final guarantee of the realisation of a person's right to judicial protection is to ensure the principle of equality of all participants in the legal process before the law and the court in the manner of normative determination of equal procedural opportunities (scope of rights) of the participants in the legal process that correspond to their procedural position, including the right to appeal court decisions through the appellate procedure.

The Constitutional Court emphasises that the principle of equality of all participants in the legal process before the law and the court must be ensured during the trial of any case in the court of first instance and during appeal proceedings. The unequal scope of the right to judicial protection, in particular the right of a participant in court proceedings to appeal court decisions, must be objectively and reasonably justified. Otherwise, it will be a disproportionate restriction of a person's right to appeal court decisions, will violate the principle of equality of all participants in the legal process before the law and the court, will be incompatible with the requirement of a fair trial as a component of the right to a fair trial, and therefore will cause a violation of the right to judicial protection.

The Constitutional Court stresses that the exercise of public authority in an orderly manner requires that a person be granted the opportunity to effectively challenge the acts of public authorities, their officials and public servants, their actions or inaction, which ensures the accountability of these authorities and their officials and public servants for their decisions,

actions or inaction. Therefore, administrative justice is a key element of democratic governance, and its effectiveness is essential for any society based on the rule of law.

In the protection of human rights and the observance of the rule of law, a key element is the right of a person to challenge the decisions, actions or inaction of public authorities, their officials and public servants in the manner of using fair procedural rules of law in every case, when as a result of such decisions, actions or inaction rights, freedoms and interests of a person are violated.

The purpose of the national system of administrative justice is to ensure judicial control over the decisions, actions or inaction of public authorities, their officials and public servants in accordance with the procedure consistent with the requirements of a fair trial.

The Constitutional Court emphasises that in legal relations between a person — on the one hand, and the state (in the form of state authorities) and other public authorities — on the other, the person is always the weaker party. Thus, administrative courts should operate in a state governed by the rule of law, the purpose of which is to protect the person against the state.

The Constitutional Court concludes that it follows from the provisions of Article 3.2 of the Constitution in a substantive conjunction with the provisions of Articles 8.1, 55.1, 55.2, 125.5, paragraphs 1, 8 of Article 129.2 of the Constitution that the legislator in order to ensure the effectiveness of the rule of law, the rights of persons to judicial protection in administrative proceedings, guarantees of its implementation, the purpose of the activity of administrative courts should implement such a legal mechanism for the implementation of administrative proceedings, under which a person in a judicial process will not be in a worse procedural position as compared to the state in the form of state authorities, as well as other public authorities, their officials and public servants, and will have a real procedural opportunity to protect and restore their violated rights, freedoms and interests, in particular, thanks to the availability of the necessary scope of the right to judicial protection.

The Constitutional Court notes that the obligation of the state to ensure the mandatory execution of a court decision delivered in favour of a person for the real protection and renewal of his/her rights, freedoms, interests that have been violated as a result of decisions, actions or inaction by public authorities, their officials and public servants stems from the principle of the rule of law and the requirement to establish and ensure the right of a person to judicial protection in administrative proceedings. The failure of the state to fulfil this duty contradicts the provisions of Articles 129.2.9, 129¹.2 and 129¹.2 of the Constitution and leads to a violation of the individual's right to judicial protection, undermines the effectiveness of administrative proceedings, and is therefore incompatible with the principle of the rule of law established by Article 8.1 of the Constitution.

The Constitutional Court notes that judicial control over the execution of a court decision is the very first element in the legal mechanism for ensuring the execution of a court decision, especially in the case when such a court decision is delivered in favour of a person in a legal dispute against public authorities, their officials and public servants.

In order to ensure the execution of a court decision, the state must first of all introduce an effective, not illusory, legal mechanism of judicial control over the execution of a court decision, which will allow the person in whose favour the court decision was delivered to achieve its implementation in order to really protect and restore rights, freedoms and interests, that were violated as a result of decisions, actions or inaction by public authorities, their officials and public servants.

Article 383 of the Code, the provisions of which are disputed by the Applicant, establishes one of the mechanisms of judicial control in administrative proceedings for the execution of a court decision delivered in favour of a person, namely: the procedure for recognising illegal decisions, actions or inactions committed by a subject of authority — the defendant for decision execution. That is, the plaintiff may appeal for the declaration of unlawful decisions, actions or inactions committed by the subject of authority — the defendant to execute the court's decision, only after the court's decision has been delivered and became effective.

As a result of deliberation of the application submitted in accordance with Article 383 of the Code, the court delivers: a decision to leave the application unsatisfied (in the event that the illegality of the relevant decisions, actions or inaction of the subject of authority — the defendant and violation of the rights, freedoms, interests of the person-plaintiff is not established) or a separate ruling (in the case of establishing the illegality of relevant decisions, actions or inaction of the subject of the defendant's authority and violation of the rights, freedoms, and interests of the plaintiff).

Article 293 of the Code, which regulates the issue of the right to an appeal, establishes that the participants in the case, as well as persons who did not participate in the case, if the court decided the issue of their rights, freedoms, interests and (or) obligations, have the right to challenge court decisions of the first instance separately from the court decision only in the cases defined by Article 294 of the Code, and the appeal of court decisions that are not defined by Article 294 of the Code separately from the court decision is not allowed (Article 294.2).

That is, Article 294 of the Code defines an exhaustive list of decisions that can be appealed separately from the court decision.

Such rulings include separate rulings (Article 294.1.23 of the Code). The right to appeal individual decisions is also defined by the provisions of Article 249.7 of the Code.

The consequence of such normative regulation was that the person-plaintiff, in whose favour the court delivered a decision, i.e. protected his/her violated rights, freedoms, interests, and who seeks the execution of

such a court decision by the defendant — a subject of authority, is deprived of the right to challenge the court decision through an appellate procedure, by which its requirements regarding the recognition of illegal decisions, actions or inactions committed by the subject of authority — the defendant for the execution of the court's decision, were not satisfied.

Resolving the issues raised in the Applicant's constitutional complaint, the Constitutional Court draws attention to the fact that, according to Article 293.3 of the Code, «objections to rulings that are not subject to appeal separately from the court's decision are included in the appeal against the court's decision» (first sentence).

The Constitutional Court states that such a legal mechanism may not be applied to a decision to leave without satisfaction an application submitted pursuant to Article 383 of the Code, as the latter can be adopted only after the court's decision has been delivered and became effective. Therefore, it is the appellate appeal of the decision to leave without satisfaction the application submitted in accordance with Article 383 of the Code, which is the legal mechanism that will allow, firstly, to correct a possible judicial error of the court of first instance, and secondly, to ensure that the subject of authority — the defendant enforces court decision and, as a result, to restore the rights, freedoms, and interests of the plaintiff, in case they have been violated. This conclusion is based on the fact that the provisions of Section IV «Procedural issues related to the execution of court decisions in administrative cases» of the Code do not define other effective mechanisms for the plaintiff to achieve the actual execution by the subject of authority — the defendant of the court decision delivered in favour of such a person.

The Constitutional Court considers that the legislator, having adopted the contested provisions of the Code, which did not establish the right to challenge in appeal the court's decision on leaving without satisfaction the application submitted in accordance with Article 383 of the Code, acted arbitrarily, as it did not take into account its legal consequences for the plaintiff and did not introduce other effective mechanisms for the protection and restoration of the violated rights, freedoms, and interests of the plaintiff, who seeks the execution of the court decision passed in his favour through the court procedure.

The legislator determined the unequal amount of procedural possibilities (rights) of the parties to the administrative process regarding the right to appeal the decisions adopted as a result of the consideration of the application submitted in accordance with Article 383 of the Code, granting the subject of authority the right to appeal a separate decision and not establishing for the person-plaintiff the right to appeal the decision to dismiss the said application, which put the person-plaintiff in a worse procedural position compared to the defendant — a subject of authority, nullifying the purpose of the activity of administrative courts, defined by Article 125.5 of the Constitution.

Normative regulation determined by the contested provisions of the Code, which do not establish the right for the plaintiff to appeal through

the appeals procedure the court decision on the rejection of the application submitted pursuant to Article 383 of the Code, putting the plaintiff in a significantly worse procedural position compared to the defendant — the subject of the authority, does not provide equal procedural opportunities to the plaintiff to protect his/her rights, freedoms, and interests through the judicial system.

The legislator, having adopted the disputed provisions of the Code, which did not establish for the complainant the right to appeal through the appeals procedure the decision of the court to leave without satisfaction the application submitted in accordance with Article 383 of the Code, did not fulfil the main obligation imposed on it by the provisions of Article 3.2 of the Constitution of Ukraine, since it did not legally establish effective judicial control over the execution of a court decision, did not ensure the right of a person to judicial protection in administrative proceedings and guarantees of its implementation, such as the equality of all participants in the judicial process before by the law and the court, the right to appellate review of the case, the binding nature of the court decision, which are indispensable requirements of the rule of law as the basis of the constitutional system in Ukraine, expressed through the formula: «In Ukraine, the principle of the rule of law is recognised and effective» (Article 8.1 of the Constitution of Ukraine).

The Constitutional Court of Ukraine stated that the provisions of Articles 294.1 and 383.6 of the Code, in that they make it impossible to appeal the court decision on leaving without satisfaction the application submitted pursuant to Article 383 of the Code, do not correspond to Articles 3.2, 8.1, 55.1, 55.2, 125.5, paragraphs 1, 8, 9 of Article 129.2 and Article 129¹ of the Constitution of Ukraine.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine held to declare the provisions of Articles 294.1 and 383.6 of the Code of Administrative Procedure as inconsistent with the Constitution (unconstitutional), in that they make it impossible to challenge in appeal the court decision to leave without satisfaction the application submitted in accordance with Article 383 of the Code of Administrative Procedure.

The provisions of Articles 294.1 and 383.6 of the Code of Administrative Procedure, declared unconstitutional, shall lose their effect from the date of delivering this Decision.

The Verkhovna Rada shall bring the normative regulation established by the provisions of Articles 294.1 and 383.6 of the Code of Administrative Procedure into compliance with the Constitution and this Decision.

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 19-rp/2010 of September 9, 2010;
- No. 13-rp/2011 of November 2, 2011;
- No. 11-rp/2012 of April 25, 2012;

- No. 18-rp/2012 of December 13, 2012;
- No. 4-r/2019 of June 13, 2019;
- No. 2-r(II)/2019 of May 15, 2019;
- No. 5-r/2020 of March 17, 2020;
- No. 4-r(II)/2020 of June 17, 2020;
- No. 6-r(II)/2020 of June 24, 2020;
- No. 5-r(II)/2021 of July 21, 2021;
- No. 2-r(II)/2022 of April 6, 2022.

Opinion of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 1-v/2016 of January 20, 2016.

Judgments of the European Court of Human Rights in the cases:

- *Nadtochiy v. Ukraine* of May, 15 2008 (application No. 7460/03);
- *Shmalko v. Ukraine* of July, 20 2004 (application No. 60750/00).

Report on the Rule of Law adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011) [CDL-AD(2011)003rev];

Preliminary Opinion of the Venice Commission on the proposed constitutional amendments regarding the judiciary of Ukraine dated July 24, 2015 [CDL-PI(2015)016];

Recommendation Rec(2003)16 of the Committee of Ministers to member states on the execution of administrative and judicial decisions in the field of administrative law, adopted on September 9, 2003.

**РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

ДРУГИЙ СЕНАТ

**у справі за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
приписів абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70
Закону України «Про виконавче провадження»,
абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України
«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»
(щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування,
не нижче прожиткового мінімуму)**

Київ
22 березня 2023 року
№ 3-р(II)/2023

Справа № 3-98/2022(227/22)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович (доповідач),
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович,
Юровська Галина Валентинівна,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404–VIII (Відомості Верховної Ради України, 2016 р., № 30, ст. 542), абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058–IV (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., №№ 49–51, ст. 376).

Заслухавши суддю-доповідача Городовенка В. В. та дослідивши матеріали справи, у тому числі позиції, що їх висловили: Голова Верховної Ради України Стефанчук Р. О., Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Лубінець Д. В., Міністр юстиції України Малюська Д. Л.; а також науковці: Національного університету «Одеська юридична академія» — доктор юридичних наук, професор Чанишева Г. І., Київського національного університету імені Тараса Шевченка — доктор юридичних наук, доцент Малюга Л. Ю., На-

ціонального юридичного університету імені Ярослава Мудрого — доктор юридичних наук, професор Серета О. Г., Ужгородського національного університету — доктор юридичних наук, професор Лазур Я. В., кандидат юридичних наук, доцент Рошканюк В. М., Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Лазуренко І. О. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність Конституції України (конституційність) приписи абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404—VIII (далі — Закон № 1404), абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058—IV (далі — Закон № 1058) «в частині, що надає можливість звертати стягнення на пенсію боржника, яка є єдиним джерелом доходів (основним джерелом існування) особи та розмір якої дорівнює прожитковому мінімуму, встановленому законом».

Відповідно до частини другої статті 70 Закону № 1404 «з пенсії може бути відраховано не більш як 50 відсотків її розміру на утримання членів сім'ї (аліменти), на відшкодування збитків від розкрадання майна підприємств, установ і організацій, на відшкодування пенсіонером шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також у зв'язку із смертю потерпілого, на повернення переплачених сум заробітної плати в передбачених законом випадках» (абзац четвертий); «за іншими видами стягнень може бути відраховано не більш як 20 відсотків пенсії» (абзац п'ятий).

Згідно з частиною другою статті 50 Закону № 1058 «з пенсії може бути відраховано не більш як 50 відсотків її розміру: на утримання членів сім'ї (аліменти), на відшкодування збитків від розкрадання майна підприємств і організацій, на відшкодування пенсіонером шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також у зв'язку зі смертю потерпілого, на повернення переплачених сум заробітної плати в передбачених законом випадках» (абзац третій); «з усіх інших видів стягнень може бути відраховано не більш як 20 відсотків пенсії» (абзац четвертий).

На думку автора клопотання, оспорювані приписи Закону № 1404, Закону № 1058 суперечать першому реченню статті 21, частині третій статті 46, статті 48 Конституції України.

1.1. Зі змісту конституційної скарги Лазуренка І. О. та долучених до неї документів і матеріалів впливає таке.

Лазуренко І. О., який має інвалідність з дитинства, у березні 2015 року звернувся до суду з позовом до Відділення виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на

виробництві і професійних захворювань України в місті Держинську Донецької області (далі — Фонд соціального страхування), у якому просив установити юридичний факт того, що він є членом сім'ї загиблого Василенкова М. М. та перебував на його утриманні з 2000 року до дня його смерті 10 лютого 2012 року, зобов'язати відповідача нарахувати та виплатити всі належні йому як члену сім'ї загиблого страхові виплати, а також стягнути на його користь моральну шкоду.

Держинський міський суд Донецької області рішенням від 19 листопада 2015 року позовні вимоги задовольнив частково та зобов'язав Фонд соціального страхування виплатити позивачу одноразову страхову виплату в розмірі п'ятирічного заробітку загиблого в сумі 438 372,60 грн, одноразову допомогу в розмірі річної заробітної плати загиблого в сумі 87 674,52 грн, сплачувати щомісяця страхові платежі в розмірі 2 739,83 грн, а також стягнув із відповідача 1 000 грн відшкодування моральної шкоди.

Фонд соціального страхування вказане рішення суду виконав, водночас звернувся з касаційною скаргою до суду касаційної інстанції. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалою від 25 жовтня 2017 року касаційну скаргу задовольнив, а справу направив на новий розгляд до суду першої інстанції.

Держинський міський суд Донецької області рішенням від 18 лютого 2019 року, залишеним без змін судами апеляційної та касаційної інстанцій, відмовив Лазуренку І. О. у задоволенні позову.

У серпні 2019 року Фонд соціального страхування звернувся до Держинського міського суду Донецької області із заявою про поворот виконання рішення суду (про стягнення виплачених позивачу страхових виплат), який ухвалою від 13 липня 2020 року, залишеною без змін постановою Донецького апеляційного суду від 2 грудня 2020 року, заяву задовольнив і стягнув із Лазуренка І. О. на користь Фонду соціального страхування грошові кошти в сумі 824 182,68 грн.

Державний виконавець Торецького міського відділу державної виконавчої служби Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (місто Харків) Киреев А. М. (далі — державний виконавець) 1 березня 2021 року виніс постанову про звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інші доходи боржника, якою звернув стягнення на пенсію з інвалідності Лазуренка І. О. та наказав проводити щомісячне утримання з цієї пенсії в розмірі 20 відсотків до погашення боргу.

У квітні 2021 року адвокат Остапенко А. І. в інтересах Лазуренка І. О. звернувся до Держинського міського суду Донецької області зі скаргою на вказану постанову державного виконавця, оскільки після звернення стягнення на пенсію з інвалідності Лазуренка І. О., яка дорівнює розміру прожиткового мінімуму для особи, яка втра-

тила працездатність, її розмір став меншим від встановленого законом прожиткового мінімуму. Зазначений суд ухвалою від 26 липня 2021 року у задоволенні вказаної скарги відмовив, а Донецький апеляційний суд постановою від 6 жовтня 2021 року залишив таке судове рішення без змін.

Колегія суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду постановою від 22 серпня 2022 року касаційну скаргу представника Лазуренка І. О. адвоката Остапенка А. І. залишила без задоволення, рішення судів першої та апеляційної інстанцій у цій справі — без змін та зазначила, що «державний виконавець здійснив перевірку майнового стану боржника і за відсутності іншого майна, на яке може бути звернуто стягнення, виніс оскаржувану постанову про звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інші доходи боржника від 01 березня 2021 року. У свою чергу законодавство не містить заборону звертати стягнення на пенсію боржника, якщо вона є єдиним джерелом його доходів, проте обмежує максимальну суму стягнення у відсотковому відношенні».

1.2. Суб'єкт права на конституційну скаргу вважає, що приписи абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону № 1404, абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону № 1058, які застосовано в остаточному судовому рішенні у його справі — постанові колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 22 серпня 2022 року, «дозволяють звертати стягнення на пенсію боржника навіть у разі, якщо вона є єдиним джерелом доходів (основним джерелом існування) боржника та її розмір дорівнює прожитковому мінімуму для відповідної особи». Лазуренко І. О. наголошує, що «такий стан речей <...> не дозволяє людині <...> підтримувати достатній життєвий рівень та зберігати людську гідність, порушує право особи <...> на соціальний захист від держави», а «легітимна мета, яка полягає в необхідності забезпечити виконання судового рішення, не може переважати в ситуації, коли на боржника-пенсіонера покладається надмірний тягар (злидні) та має місце посягання на його людську гідність».

2. Розв'язуючи порушені в конституційній скарзі питання, Конституційний Суд України виходить із такого.

2.1. У Конституції України визначено, що Україна є, зокрема, соціальна держава (стаття 1); «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 3); «в Україні

визнається і діє принцип верховенства права»; Конституція України має найвищу юридичну силу; «закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» (частини перша, друга статті 8).

Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (стаття 21 Конституції України).

За Основним Законом України кожен має право на повагу до його гідності (частина перша статті 28).

Згідно з Конституцією України «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом»; пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (частини перша, третя статті 46); кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (стаття 48); виключно закони України визначають, зокрема, основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення (пункт 6 частини першої статті 92).

2.2. Конституційний Суд України, утверджуючи засадничий конституційний принцип соціальної держави, зазначав, що:

— «у державі, яку проголошено соціальною, визначений законодавцем розмір прожиткового мінімуму має реально забезпечувати гідний рівень життя людини» (друге речення абзацу першого підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 22 травня 2018 року № 5-р/2018);

— «принцип соціальної держави (стаття 1 Конституції України) втілено у приписах частини четвертої статті 13 Основного Закону України („держава забезпечує <...> соціальну спрямованість економіки“) та в його приписах, що гарантують соціальні права людини, зокрема право на соціальний захист (частина перша статті 46)» [абзац четвертий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022].

У соціальній державі людська гідність є стрижнем формування державою соціальної політики, яка має здійснюватися задля забезпечення людини від бідності та гарантування їй у зв'язку з цим базового соціального захисту, мінімальним стандартом якого є прожитковий мінімум, що має реально забезпечувати людині достатній і гідний рівень життя.

Конституційний Суд України наголошував, що «обов'язковою складовою людської гідності є доступ людини до мінімальних соціальних благ, здатних забезпечити їй достатній і гідний життєвий рівень. Верховна Рада України, формуючи соціальну політику дер-

жави, повинна гарантувати ефективну реалізацію права на повагу до людської гідності, зокрема, шляхом забезпечення пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги для осіб, які потребують соціального захисту» (друге, третє речення абзацу четвертого пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 7 листопада 2018 року № 9-р/2018); «людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав» (перше речення абзацу шостого підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 22 травня 2018 року № 5-р/2018).

З огляду на наведене Конституційний Суд України вважає, що відповідно до приписів статей 1, 3, 8, 21, 28, 46, 48, пункту 6 частини першої статті 92 Конституції України у їх взаємозв'язку соціальна держава відповідальна за захист людської гідності, забезпечення достатнього і гідного рівня життя людини та задля цього зобов'язана створювати належні та дієві національні юридичні механізми реалізації конституційних прав на соціальний захист і достатній життєвий рівень для неї і її сім'ї, зокрема, гарантувати в повному обсязі на законодавчому рівні прожитковий мінімум як мінімальний стандарт базового соціального захисту людини від бідності, який є непорушним і належить до складників сутнісного змісту вказаних конституційних прав у соціальній державі, оскільки спрямований на задоволення ключових потреб людини для гідного і достатнього рівня її життя. Людську гідність буде заперечено, якщо держава не забезпечить людині принаймні мінімальних соціальних вигод.

2.3. Конституційний Суд України спирається на приписи актів міжнародного права, із яких випливає, що в соціальній державі соціальне забезпечення людини має запобігати її бідності та соціальній ізоляції, гарантувати гідне існування людини, принаймні рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, що охоплює забезпечення її ключових потреб у соціальному середовищі.

Відповідно до Загальної декларації прав людини (1948 р.), за якою «кожен, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення та право на його здійснення завдяки національним зусиллям і міжнародній співпраці, а також відповідно до організації та ресурсів кожної держави, економічних, соціальних і культурних прав, що є невіддільними від його гідності й вільного розвитку його особистості» (стаття 22); «кожен має право на життєвий рівень, що є достатнім для здоров'я та добробуту його особисто і його сім'ї, зокрема їжу, одяг, житло та медичний догляд, а також потрібне соціальне забезпечення та право на забезпечення у разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості або відсутності засобів до існування через незалежні від нього обставини» (пункт 1 статті 25).

За Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.) «Держави — учасниці цього Пакту визнають право кожного на соціальне забезпечення» (стаття 9); «Держави — учасниці цього Пакту визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, зокрема достатнє харчування, одяг і житло, а також постійне поліпшення умов життя; та право кожного не зазнавати голоду» (пункти 1, 2 статті 11). У Загальному коментарі № 19 до статті 9 Пакту (право на соціальний захист) (2008 р.) [*Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment № 19. The right to social security (art. 9)*] зазначено, що «допомоги як у грошовій, так і в натуральній формі мають бути достатніми за сумою та тривалістю для того, щоб кожен міг здійснити свої права на захист сім'ї та допомогу, достатній рівень життя, а також достатній доступ до медичної допомоги» (пункт 22).

Згідно з Конвенцією Міжнародної організації праці про основні цілі та стандарти соціальної політики № 117 (1962 р.) [*Social Policy (Basic Aims and Standards) Convention, 1962 (№ 117)*] «вся політика більш загального застосування має бути розроблена з урахуванням її впливу на добробут населення» (пункт 2 статті 1); «при визначенні прожиткового мінімуму мають бути враховані такі основні потреби сім'ї працівників, як їжа та її споживча цінність, житло, одяг, медичне обслуговування та освіта» (пункт 2 статті 5).

У Європейській соціальній хартії (переглянутій) (1996 р.) вказано, що сторони визнають метою своєї політики, яку вони запроваджуватимуть усіма відповідними засобами як національного, так і міжнародного характеру, досягнення умов, за яких ефективно може бути здійснено низку прав, з-поміж яких, зокрема, таке: «Кожен має право на захист від бідності та соціальної ізоляції» (пункт 30 розділу I).

2.4. В аспекті конституційної скарги Лазуренка І. О. Конституційний Суд України також звертає увагу на те, що в міжнародних актах наголошено на потребі в соціальному захисті гідного та достатнього рівня життя осіб з інвалідністю.

Відповідно до статті 28 Конвенції про права осіб з інвалідністю (2006 р.) «Держави-учасниці визнають право осіб з інвалідністю на достатній життєвий рівень для них самих та їхніх сімей, що включає достатнє харчування, одяг та житло, і на безперервне поліпшення умов життя й уживають належних заходів для забезпечення та заохочення реалізації цього права без дискримінації за ознакою інвалідності» (пункт 1); «Держави-учасниці визнають право осіб з інвалідністю на соціальний захист і на користування цим правом без дискримінації за ознакою інвалідності й уживають належних заходів для забезпечення та заохочення реалізації цього права, зокрема заходів: <...> із забезпечення особам з інвалідністю доступу до пенсійних допомоги та програм» (підпункт «е» пункту 2).

За статтею 26 Хартії основоположних прав Європейського Союзу (2000 р.) установлено право осіб з інвалідністю на користування

вигодами, спрямованими на забезпечення їх незалежності, соціальну та професійну інтеграцію та участь у житті суспільства.

У Загальному коментарі № 5: особи з інвалідністю (1994 р.) [*Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment № 5: Persons with Disabilities*] наголошено на важливості «„забезпечення достатньої матеріальної допомоги особам з інвалідністю, які через інвалідність або пов'язані з нею фактори тимчасово втратили або отримали скорочення свого доходу, були позбавлені можливості працевлаштування“. Така допомога має відповідати особливим потребам стосовно підмоги та інших витрат, які часто пов'язані з інвалідністю <...>. Допомога, що надається, має поширюватися на членів сім'ї та інших осіб <...> що здійснюють догляд за особами з інвалідністю» (пункт 28).

У Європейській підвалині соціальних прав (2017 р.) (*The European Pillar of Social Rights*) наголошено на праві осіб з інвалідністю, зокрема, на «фінансову підтримку, яка забезпечує засоби існування в гідності», «послуги, які дозволяють їм брати участь на ринку праці та в суспільному житті» (Принцип 17); «кожен, кому бракує достатніх ресурсів, має право на достатню мінімальну допомогу, що забезпечує існування в гідності та реальний доступ до благ і послуг, що полегшують життя» (Принцип 14).

3. Конституційний Суд України виходить із того, що «держава, виконуючи свій головний обов'язок — утвердження і забезпечення прав і свобод людини (частина друга статті 3 Конституції України) — повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, але й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією. З цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, та створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини» (перше, друге речення абзацу першого пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016); «приписи статті 3 Конституції України зобов'язують державу обґрунтовувати законодавче регулювання, зокрема, у вирішенні питань соціального захисту відповідних категорій громадян» [абзац третій підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 25 квітня 2019 року № 1-р(II)/2019].

Згідно з принципом прав людини за приписами статті 3 Конституції України на державу покладено обов'язок забезпечувати захист та здійснення конституційних прав громадянина на соціальний захист, на достатній життєвий рівень для особи і її сім'ї.

3.1. За приписами частини третьої статті 46 Конституції України у взаємозв'язку з приписами її статей 1, 3, 8, 21, 28, 46, 48 законо-

давець має визначати юридичне регулювання так, щоб пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, забезпечували рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Соціальні виплати для певних категорій осіб, як основне джерело існування, є базовими формами соціального захисту, зокрема вразливої людини, від бідності, тобто гарантованим на конституційному рівні мінімальним соціальним захистом, який держава зобов'язана забезпечувати безумовно.

3.2. Конституційний Суд України, характеризуючи позитивний обов'язок держави у сфері соціального захисту, наголошує, що «до основних обов'язків держави належить забезпечення реалізації громадянами соціальних, культурних та економічних прав; гарантування державою конституційного права на соціальний захист є однією з необхідних умов існування особи і суспільства; рівень соціального забезпечення в державі має відповідати потребам громадян, що сприятиме соціальній стабільності, забезпечуватиме соціальну справедливість та довіру до держави. Гарантування державою цих прав, у тому числі права на пенсійне забезпечення як складової конституційного права на соціальний захист, має здійснюватися на основі Конституції України та у спосіб, що відповідає їй» (абзац шостий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 4 червня 2019 року № 2-р/2019); «позитивні обов'язки держави у сфері соціального захисту полягають, зокрема, у належному встановленні відносин у цій сфері. <...> Гарантоване статтею 46 Основного Закону України право на соціальний захист ґрунтується на тому, що розміри пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають бути визначені з урахуванням потреб людини, людської гідності та інших конституційних цінностей» (абзаци перший, третій підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 23 грудня 2022 року № 3-р/2022).

Конституційний Суд України звертає увагу на те, що «право громадянина на соціальний захист визначене в Конституції України і включає право на соціальне забезпечення у передбачених частиною першою статті 46 Конституції України випадках, а саме: повної втрати працездатності; часткової втрати працездатності; тимчасової втрати працездатності; втрати годувальника; безробіття з незалежних від громадянина обставин; у старості, тобто досягнення пенсійного віку, визначеного законом»; це означає, що держава зобов'язана «підключитися про кожного громадянина у разі настання одного з цих випадків та надавати йому постійні соціальні виплати (соціальну допомогу), які мають систематично виплачуватися протягом певних періодів, визначених законом, та у розмірі, який не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом для відповідної категорії осіб, за умови, що пенсія чи інший вид соціальних виплат або соціальної допомоги є основним джерелом існування такої особи.

У всіх зазначених випадках держава не може відмовитися від взятих на себе зобов'язань та скасувати жоден із цих видів соціального забезпечення, оскільки кожний із них передбачений Конституцією України» [абзац перший пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 22 квітня 2020 року № 3-р(І)/2020].

Також у Рішенні Конституційного Суду України від 15 липня 2021 року № 2-р/2021 указано, що мінімальним розміром виплат, що їх має отримувати кожен як основне джерело існування для гарантування реалізації конституційного права на достатній життєвий рівень, є прожитковий мінімум, розмір якого з урахуванням його суті та призначення визначає Верховна Рада України у відповідному законі (абзац другий підпункту 6.4 пункту 6 мотивувальної частини).

З огляду на наведене Конституційний Суд України висноває, що приписи статей 1, 3, 21, 28, 46, 48 Конституції України у їх взаємозв'язку вказують на позитивний обов'язок держави забезпечувати безумовний захист людської гідності та мінімальний соціальний захист людини, визначений приписами частини третьої статті 46 Конституції України. Зокрема, ідеться про встановлення та систематичну виплату протягом певних періодів, визначених законом, пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, у розмірі, не нижчому від прожиткового мінімуму, встановленого законом для відповідної категорії осіб. Це означає, що внаслідок такого встановлення розмір виплачених особам пенсій, інших соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, за жодних умов не може бути нижчим від гарантованого державою прожиткового мінімуму, навіть якщо із цих виплат здійснено обґрунтовані державою відрахування для досягнення правомірної (легітимної) мети.

4. Конституційний Суд України поділяє позиції органів конституційної юрисдикції європейських країн, практиці яких притаманне визнання непорушності гарантованого державою прожиткового мінімуму як мінімального стандарту життєвого рівня людини, що відповідає людській гідності.

Зокрема, Конституційний Суд Португальської Республіки зазначав, що «захід, який не враховує, яку частину пенсії відповідної особи буде втрачено та потенційного впливу на її мінімальні умови життя, підриває принцип домірності. І навпаки, збереження мінімального рівня доходу задля забезпечення гідного існування <...> не ставить під загрозу право на достатній життєвий рівень» (рішення від 15 листопада 2016 року, № 611/2016, § 3); «пенсії, які підлягають виплаті внаслідок нещасного випадку на виробництві, не можуть бути стягнуті за жодних обставин <...>, якщо це може вплинути на отримання особою мінімальної суми, здатної забезпечити прожитковий мінімум боржника» (рішення від 13 грудня 2016 року, № 676/16, § 2.1.4).

Федеральний Конституційний Суд Німеччини вказував, що «гарантоване Конституцією право на гідний мінімальний рівень життя охоплює засоби, які є доконечно потрібними для забезпечення як фізичного існування людини, так і мінімальної участі в соціальному, культурному і політичному житті. Законодавець має простір обдумування в оцінці того, які саме потреби є доконечними для забезпечення гідного мінімального існування» [рішення від 27 липня 2016 року, № BVerfGE 142, 353–388, 2 «а» (36)]; «кожна особа має право на мінімальний життєвий рівень, що відповідає людській гідності <...>. При встановленні прожиткового мінімуму, покликаного забезпечити такий мінімальний рівень життя, законодавець може застосовувати принцип субсидіарності, відповідно до якого допомогу надають лише в разі, якщо особа не може утримувати себе за рахунок власних коштів. Крім того, законодавець може накладати на отримувачів „допомоги по безробіттю“ виправдані зобов'язання щодо співпраці для подолання людської нужденності, а також може застосовувати санкції у вигляді тимчасового зупинення виплати допомоги в разі порушення отримувачами своїх зобов'язань. Однак, застосовуючи такі санкції, законодавець покладає надзвичайний тягар на отримувачів допомоги, тому застосовуються особливо вимоги з урахуванням принципу домірності» [рішення від 5 листопада 2019 року, № BVerfGE 152, 68–151, 3 «aa» (82)].

5. Конституційний Суд України виходить із того, що позитивні обов'язки держави не обмежені лише сферою соціального захисту, їх покладено на державу в різних сферах.

Відповідно до Конституції України «права і свободи людини і громадянина захищаються судом» (частина перша статті 55); однією з основних засад судочинства є обов'язковість судового рішення (пункт 9 частини другої статті 129); суд ухвалює рішення іменем України, судові рішення є обов'язковим до виконання; держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку (частини перша, друга статті 129¹).

Виключно закони України визначають, зокрема, права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; судоустрій, судочинство, порядок виконання судових рішень (пункти 1, 14 частини першої статті 92 Конституції України).

5.1. Конституційний Суд України наголошує, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, їх установлюють виключно Конституція і закони України, вони мають відповідати правомірній меті, бути обумовлені суспільною потребою досягнення цієї мети, домірними; у разі обмеження конституційного права (свободи) законодавець зобов'язаний запровадити таке нормативне регулювання, яке уможливить оптимальне досягнення правомірної мети з мінімаль-

ним втручанням у реалізацію цього права (свободи) і не порушуватиме сутності такого права.

У Рішенні від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021 Конституційний Суд України зазначав, що принцип верховенства права (правовладдя), «зокрема така його вимога, як принцип домірності, є взаємопов'язаними фундаментальними засадами функціонування усїєї юридичної системи України» (перше речення абзацу четвертого пункту 3 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України також зауважував, що «право на судовий захист є гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя» (друге речення абзацу восьмого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018); «забезпечення державою виконання судового рішення як невід'ємної складової права кожного на судовий захист закладено на конституційному рівні у зв'язку із внесенням Законом України „Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)“ від 2 червня 2016 року № 1401–VIII змін до Конституції України та доповненням її, зокрема, статтею 129¹, частиною другою якої передбачено, що держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. <...> обов'язкове виконання судового рішення є необхідною умовою реалізації конституційного права кожного на судовий захист, тому держава не може ухилятися від виконання свого позитивного обов'язку щодо забезпечення виконання судового рішення задля реального захисту та відновлення захищених судом прав і свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави. Позитивний обов'язок держави щодо забезпечення виконання судового рішення передбачає створення належних національних організаційно-правових механізмів реалізації права на виконання судового рішення, здатних гарантувати здійснення цього права та обов'язковість судових рішень, які набрали законної сили, що неможливо без їх повного та своєчасного виконання» [абзаци сьомий, восьмий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 15 травня 2019 року № 2-р(II)/2019].

Забезпечуючи реалізацію конституційного права на судовий захист та публічний порядок у сфері судочинства (це стосується і виконання судових рішень), держава може визначати обмеження щодо реалізації інших прав і свобод людини, зокрема її прав у сфері соціального захисту. Однак законодавець зобов'язаний унормувати ці питання, уживаючи домірних заходів для досягнення справедливого балансу між захистом публічних інтересів і конституційних прав людини на соціальний захист та достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, не порушуючи сутності цих прав.

5.2. Також Конституційний Суд України звертає увагу, що за приписами частини першої статті 68 Основного Закону України кожен

зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. За невиконання цих зобов'язань до осіб можуть бути застосовані заходи юридичної відповідальності на підставі судових рішень, виконання яких є обов'язковим. Такі особи мають відповідати за посягання на права і свободи інших людей чи публічний порядок, відшкодовувати завдану ними шкоду, проте це не повинно призводити до заперечення людської гідності та порушення сутності конституційних прав і свобод людини, зокрема у сфері соціального захисту.

6. Конституційний Суд України, перевіряючи на відповідність Конституції України (конституційність) приписи абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону № 1404, абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону № 1058, аналізує юридичне регулювання щодо звернення стягнення на пенсію боржника у виконавчому провадженні та здійснення у зв'язку із цим відрахувань із неї в аспекті гарантування державою пенсії, що є основним джерелом існування, у розмірі, не нижчому від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

6.1. Виконавче провадження, що є завершальною стадією судового провадження і примусовим виконанням судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб), урегульовано в Законі № 1404.

Відповідно до Закону № 1404 до заходів примусового виконання рішень віднесено звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника (пункт 2 частини першої статті 10). Звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інші доходи боржника, відрахування з них здійснюють відповідно до статей 68, 69, 70 Закону № 1404.

За приписами абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону № 1404, абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону № 1058, які є тотожними за своїм змістом, з пенсії може бути відраховано не більш як 50 відсотків її розміру на утримання членів сім'ї (аліменти), на відшкодування збитків від розкрадання майна підприємств, установ й організацій, на відшкодування пенсіонером шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також у зв'язку зі смертю потерпілого, на повернення переплачених сум заробітної плати у встановлених законом випадках; за іншими видами стягнень може бути відраховано не більш як 20 відсотків пенсії. Тобто зазначеними приписами Закону № 1404, Закону № 1058 встановлено максимально допустимі розміри відрахувань у відсотковому відношенні з пенсії боржника за виконавчим провадженням залежно від виду стягнень, що є складником механізму примусового виконання судових рішень.

Із аналізу приписів частини третьої статті 68, частини першої статті 69, частини першої статті 70 Закону № 1404 убачається, що

підприємства, установи, організації, фізичні особи, фізичні особи-підприємці здійснюють відрахування із заробітної плати, пенсії, стипендії та інших доходів боржника із суми, яка залишається після утримання податків, зборів та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, незалежно від розміру цих доходів, до їх виплати боржнику. Тобто відрахування може бути здійснене з усіх видів пенсій без урахування її розміру і фактично виплаченої суми пенсії після таких відрахувань.

Відповідно до Закону № 1058 у солідарній системі призначають такі пенсійні виплати: пенсія за віком, пенсія з інвалідності, пенсія у зв'язку із втратою годувальника (частина перша статті 9); мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлено у розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом (перше речення частини першої статті 28). З огляду на викладене та приписи статті 33 Закону № 1058 убачається, що і пенсія з інвалідності може бути призначена у розмірі, що дорівнює прожитковому мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Чинне законодавство України визначає прожитковий мінімум як вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості; як встановлений законом базовий державний соціальний стандарт, на основі якого визначають державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти (частина перша статті 1 Закону України «Про прожитковий мінімум», абзац четвертий статті 1, стаття 6 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»).

Оспорювані приписи Закону № 1404, Закону № 1058, якими для звернення стягнення у виконавчому провадженні встановлено максимально допустимі розміри відрахувань у відсотковому відношенні з пенсій боржника, що їх визначено у мінімальному розмірі — розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом, унеможливають виплату пенсії, що є основним джерелом існування, у розмірі, не нижчому від прожиткового мінімуму, встановленого законом. У такий спосіб людину може бути позбавлено навіть мінімальних соціальних вигод та захисту від бідності через примусове виконання рішення.

Конституційний Суд України констатує, що у приписах статті 73 Закону № 1404 міститься перелік коштів, на які взагалі не може бути звернено стягнення, у Додатку до Закону № 1404 визначено перелік майна, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами; також у приписах частини другої статті 6 Закону № 1058

вказано, що у разі якщо сукупність виплат, зазначених у частині першій цієї статті Закону № 1058, разом з пенсійними виплатами із системи пенсійного забезпечення та іншими доходами не досягають розміру прожиткового мінімуму, визначеного законом для непрацездатних громадян, такі громадяни мають право на отримання державної соціальної допомоги в порядку, розмірах та за рахунок коштів, визначених законом. Однак Закон № 1404, Закон № 1058 не визначають дієвих заборон чи запобіжників щодо звернення стягнення на пенсію боржника у разі, якщо її фактично виплачений розмір після такого звернення та допустимих відрахувань стане нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Додаткові механізми, спрямовані на базову соціальну підтримку людини, не є належними у розумінні приписів частини третьої статті 46 Конституції України, оскільки не забезпечують виплати пенсії, що є основним джерелом існування, у розмірі, не нижчому від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Конституційний Суд України дійшов висновку, що оспорювані приписи Закону № 1404, Закону № 1058 є невиконанням державою свого позитивного обов'язку забезпечити мінімальний соціальний захист людини відповідно до приписів частини третьої статті 46 Конституції України, що заперечує людську гідність як абсолютну цінність, нівелює сутність конституційних прав на соціальний захист та достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, а отже, не відповідають приписам статей 1, 3, 8, 21, 28, 46, 48 Конституції України.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 8, 32, 36, 55, 56, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України
у х в а л и в:

1. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), приписи абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404–VIII, абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058–IV в тім, що вони унеможливають виплату — у розмірі не нижче прожиткового мінімуму — пенсії, що є основним джерелом існування, призначеної в установленому законом розмірі прожиткового мінімуму.

2. Верховній Раді України внаормувати порядок відрахування із пенсії у разі звернення стягнення на неї у виконавчому провадженні, установлений приписами абзаців четвертого, п'ятого частини другої

статті 70 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404–VIII, абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058–IV, з урахуванням приписів Конституції України та цього Рішення.

3. Рішення Конституційного Суду України є обов’язковим, остаточною та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ДРУГИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 3-r(II)/2023 dated March 22, 2023 in the case upon the constitutional complaint of Ihor Lazurenko regarding the conformity of the provisions of Articles 70.2.4 and 70.2.5 of the Law of Ukraine «On Enforcement Proceedings», Articles 50.2.3 and 50.2.4 of the Law of Ukraine «On General Compulsory State Pension Insurance» with the Constitution (constitutionality) (regarding guaranteed pension, which is the main source of living, not lower than the subsistence minimum)

I. Lazurenko applied to the Constitutional Court to examine the compliance of the provisions of Articles 70.2.4 and 70.2.5 of the Law «On Enforcement Proceedings» dated June 2, 2016 No. 1404–VIII (hereinafter referred to as the «Law No. 1404»), the provisions of Articles 50.2.3 and 50.2.4 of the Law «On General Compulsory State Pension Insurance» dated July 9, 2003 No. 1058–IV (hereinafter referred to as the «Law No. 1058»), «in the part that provides the opportunity to allow to foreclose on the debtor’s pension even if it is the only source of income (main source of living) of the debtor and its amount is equal to the subsistence minimum established by law» with the Constitution (constitutionality).

According to Article 70.2 of the Law No. 1404, «no more than 50 percent of its amount can be deducted from the pension for the maintenance of family members (alimony), for compensation for losses from the theft of property of enterprises, institutions and organisations, for compensation by the pensioner for damage caused by mutilation or other injury to health, as well as in view of the death of the victim, for the return of overpaid wages in the cases provided for by law» (paragraph 4); «no more than 20 percent of the pension can be deducted for other types of charges» (paragraph 5).

In pursuance with Article 50.2 of the Law No. 1058, «no more than 50 percent of its amount can be deducted from a pension: for maintenance of family members (alimony), for compensation for losses from theft of

property of enterprises and organisations, for compensation by a pensioner for damage caused by mutilation or other injury to health, as well as in view of the death of the victim, for the return of overpaid wages in the cases provided for by law» (paragraph 3); «no more than 20 percent of the pension can be deducted from all other types of charges» (paragraph 4).

In accordance with the provisions of Articles 1, 3, 8, 21, 28, 46, 48 and 92.1.6 of the Constitution in their interrelationship, the social state is responsible for protecting human dignity, ensuring a sufficient and dignified standard of living of a person, and for this purpose is obliged to create appropriate and effective national legal mechanisms for the implementation of the constitutional rights to social protection and a sufficient standard of living for him/her and his/her family, in particular, to guarantee in full at the legislative level the living wage as the minimum standard of basic social protection of a person from poverty, which is inviolable and belongs to components of the essential content of the specified constitutional rights in the social state, as it is aimed at satisfying the key needs of a person for a dignified and sufficient level of his/her life. Human dignity will be denied if the state does not provide a person with at least minimal social benefits.

Pursuant to the provisions of Article 46.3 of the Constitution in conjunction with the provisions of its Articles 1, 3, 8, 21, 28, 46 and 48, the legislator must define legal regulation so that pensions, other types of social benefits and assistance, which is the main source of living, ensure a standard of living not lower than the subsistence minimum established by law. Social benefits for certain categories of persons, as the main source of living, are basic forms of social protection, in particular for vulnerable people, from poverty, i.e. minimum social protection guaranteed at the constitutional level, which the state is obliged to provide unconditionally.

The provisions of Articles 1, 3, 21, 28, 46 and 48 of the Constitution of Ukraine in their interrelationship demonstrate the positive duty of the state to provide unconditional protection of human dignity and minimum social protection of a person, defined by the provisions of Article 46.3 of the Constitution. In particular, it implies regulation of the assignment and systematic payment during certain periods determined by law of pensions, other types of social benefits and assistance, which is the main source of living, in an amount not lower than the subsistence minimum established by law for the relevant category of persons. This means that as a result of such regulation, the amount of pensions, other social benefits and assistance paid to individuals, which is the main source of living, under no circumstances can be lower than the state-guaranteed subsistence minimum, even if the state justified deductions made from these payments to achieve a legitimate purpose.

The positive duties of the state are not limited only to the sphere of social protection; they are assigned to the state in various spheres.

Ensuring the implementation of the constitutional right to judicial protection and public order in the field of justice (this also applies to the execution of court decisions), the state can determine restrictions on the

implementation of other human rights and freedoms, in particular, his/her rights in the field of social protection. However, the legislator is obliged to regulate these issues, applying reasonable measures to achieve a fair balance between the protection of public interests and the constitutional rights of a person to social protection and a sufficient standard of living for himself/herself and his/her family, without violating the essence of these rights.

The provisions of Articles 70.2.4 and 70.2.5 of the Law No. 1404, Articles 50.2.3 and 50.2.4 of the Law No. 1058, which are identical in their content, establish the maximum permissible amounts of deductions in percentage terms from the debtor's pension under enforcement proceedings, depending on the type of charges, which is a component of the mechanism of enforcement of court decisions.

From the analysis of the provisions of Articles 68.3, 69.1 and 70.2 of the Law No. 1404, it stems that enterprises, institutions, organisations, natural persons, natural persons-entrepreneurs make deductions from the salary, pension, scholarship and other income of the debtor from the amount that remains after withholding taxes, fees and a single contribution to compulsory state social insurance, regardless of the amount of these incomes, until they are paid to the debtor. That is, the deduction can be made from all types of pensions without taking into account its amount and the actually paid amount of the pension after such deductions.

In accordance with the Law No. 1058, the following pension payments are assigned in the solidarity system: old-age pension, disability pension, survivor's pension (Article 9.1); the minimum age pension for men with 35 years of insurance experience, and for women with 30 years of insurance experience, is set at the amount of the subsistence minimum for persons who have lost work capacity, determined by law (Article 28.1.1).

In view of the above and the provisions of Article 33 of the Law No. 1058, it follows that a disability pension can be assigned in an amount equal to the subsistence minimum for persons who have lost their ability to work.

The current legislation defines the subsistence minimum as the value of a set of food products sufficient to ensure the normal functioning of the human body, to preserve its health, as well as a minimum set of non-food goods and a minimum set of services necessary to meet the basic social and cultural needs of an individual; as the basic state social standard established by law, on the basis of which state social guarantees and standards are determined in the spheres of population income, housing and communal services, household, social and cultural services, health care and education (Article 1.1 of the Law «On Subsistence Minimum», Articles 1.4 and 6 of the Law «On State Social Standards and State Social Guarantees»).

The disputed provisions of the Laws Nos. 1404 and 1058, which set the maximum allowable amounts of deductions as a percentage from the debtor's pensions for collection in executive proceedings, which are defined in the minimum amount — the amount of the subsistence minimum

for persons who have lost work capacity, determined by law, make it impossible payment of a pension, which is the main source of living, in an amount not lower than the subsistence minimum established by law. In this way, a person can be deprived of even minimal social benefits and protection from poverty due to the enforcement of the decision.

The Constitutional Court states that the provisions of Article 73 of the Law No. 1404 envisage a list of funds that cannot be levied at all, the Appendix to the Law No. 1404 defines a list of property that cannot be levied on executive documents; also in the provisions of Article 6.2 of the Law No. 1058, it is specified that if the totality of payments specified in Article 6.1 of the Law No. 1058, together with pension payments from the pension system and other incomes, do not reach the amount of subsistence minimum, defined by law for disabled citizens, citizens have the right to be granted state social assistance in the manner, amounts and at the expense of the funds specified by law.

However, the Laws Nos. 1404 and 1058 do not define effective prohibitions or safeguards regarding the enforcement of the debtor's pension in the event that its actually paid amount after such an appeal and permissible deductions becomes lower than the subsistence minimum established by law. Additional mechanisms aimed at the basic social support of a person are not appropriate in the sense of the provisions of Article 46.3 of the Constitution, as they do not ensure the payment of a pension, which is the main source of living, in the amount not lower than the subsistence minimum established by law.

The Constitutional Court concluded that the disputed provisions of the Laws Nos. 1404 and 1058 are a failure by the state to fulfil its positive duty to provide minimum social protection of a person in accordance with the provisions of Article 46.3 of the Constitution, which denies human dignity as an absolute value, nullifies the essence of constitutional rights to social protection and a sufficient standard of living for oneself and one's family, and therefore do not comply with the provisions of Articles 1, 3, 8, 21, 28, 46 and 48 of the Constitution.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine declared the provisions of Articles 70.2.4 and 70.2.5 of the Law «On Enforcement Proceedings» dated June 2, 2016 No. 1404–VIII and Articles 50.2.3 and 50.2.4 of the Law «On General Compulsory State Pension Insurance» dated July 9, 2003 No. 1058–IV to be inconsistent with the Constitution of Ukraine (unconstitutional) in that they make it impossible to pay a pension — in the amount not lower than the subsistence minimum — which is the main source of living, allocated in the amount of subsistence minimum established by law.

The Verkhovna Rada shall regulate the procedure for deduction from a pension in the event of enforcement proceedings, established by the provisions of Articles 70.2.4 and 70.2.5 of the Law «On Enforcement Proceedings» dated June 2, 2016 No. 1404–VIII, Articles 50.2.3 and

50.2.4 of the Law «On General Compulsory State Pension Insurance» dated July 9, 2003 No. 1058–IV, taking into account the provisions of the Constitution and this Decision.

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 2-рр/2016 of June 1, 2016;
- No. 5-р/2018 of May 22, 2018;
- No. 9-р/2018 of November 7, 2018;
- No. 10-р/2018 of November 23, 2018;
- No. 1-р(II)/2019 of April 25, 2019;
- No. 2-р(II)/2019 of May 15, 2019;
- No. 2-р/2019 of June 4, 2019;
- No. 3-р(I)/2020 of April 22, 2020;
- No. 2-р/2021 of July 15, 2021;
- No. 3-р(II)/2021 of July 21, 2021;
- No. 1-р(II)/2022 of April 6, 2022;
- No. 3-р/2022 of December 23, 2022.

Universal Declaration of Human Rights (1948);

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966);

General Comment No. 19 on Article 9 of the Covenant (right to social protection) (2008) [Committee on Economic, Social and Cultural Rights.

General Comment No. 19. Right to social security];

Social Policy (Basic Aims and Standards) Convention, 1962 (No. 117);

No. 163. European Social Charter (Revised);

Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006);

Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000);

Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment № 5: Persons with Disabilities (1994);

The European Pillar of Social Rights (2017);

Judgment of the Constitutional Court of the Portuguese Republic dated December 13, 2016, No. 676/16;

Judgments of the Federal Constitutional Court of Germany:

— dated July 27, 2016, No. BVerfGE 142, 353–388;

— dated November 5, 2019, No. BVerfGE 152, 68–151.

ОКРЕМА (ЗБІЖНА) ДУМКА

**судді Конституційного Суду України Олега Первомайського
у справі за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича
щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування,
не нижче прожиткового мінімуму**

Другий сенат Конституційного Суду України (далі — Конституційний Суд) 22 березня 2023 року ухвалив Рішення № 3-р(П)/2023 у справі № 3-98/2022(227/22) за конституційною скаргою Лазуренка І. О. щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України «Про виконавче провадження», абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (далі — Рішення), у якому визнав зазначені приписи в тім, що вони унеможливають виплату — у розмірі не нижче прожиткового мінімуму — пенсії, що є основним джерелом існування, призначеної в установленому законом розмірі прожиткового мінімуму, такими, що не відповідають Основному Законові України.

На підставі статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» вважаю за потрібне викласти окрему (збіжну) думку щодо Рішення та обставин цієї справи.

Що ухвалив Конституційний Суд

1. Лазуренко І. О. звернувся до Конституційного Суду з клопотанням перевірити на конституційність приписи абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404—VIII (далі — Закон № 1404), абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058—IV (далі — Закон № 1058) з посиланням, зокрема, на те, що *«керуючись принципом верховенства права законодавець не повинен був встановлювати таке правове регулювання, яке дозволить звертати стягнення на пенсію, розмір якої після застосування заходів стягнення стане меншим за прожитковий мінімум <...>»*.

2. Конституційний Суд у Рішенні ухвалив:

«1. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), приписи абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України „Про виконавче провадження“ від 2 червня 2016 року № 1404—VIII, абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України „Про загальнообов'язкове

державне пенсійне страхування“ від 9 липня 2003 року № 1058–IV в тім, що вони унеможливають виплату — у розмірі не нижче прожиткового мінімуму — пенсії, що є основним джерелом існування, призначеної в установленому законом розмірі прожиткового мінімуму».

Отже, у Рішенні визнано неконституційними окремі приписи Закону № 1404, Закону № 1058 у тім, що вони уможлилювали примусове стягнення з пенсії боржника грошових коштів без урахування того, що внаслідок такого стягнення особа одержувала пенсію в розмірі нижче прожиткового мінімуму.

Людські права та виконання судового рішення

3. Розуміння та застосування Конституції України ґрунтується на концепції її цілісності та розумності її приписів.

Конституційні цінності, принципи та приписи мають тлумачитись у посутньому взаємозв'язку з уникненням спроб протиставлення цих явищ.

Із цих самих міркувань щодо цілісності Основного Закону України та розумності його приписів алогічною та непродуктивною є спроба формулювання засновку про існування конституційних цінностей, принципів та приписів, що є суперечливими або заперечують один одного.

4. З огляду на обставини, що послугували підставою для звернення Лазуренка І. О. до Конституційного Суду, цілком слушно спочатку в конституційній скарзі, а далі в Рішенні наголошено на потребі захисту не лише конституційного права, гарантованого статтею 46 Основного Закону України, а й такої конституційної цінності, як «людська гідність».

Так, у конституційній скарзі автор клопотання зазначає, що *«легітимна мета, яка полягає в необхідності забезпечити виконання судового рішення, не може переважити в ситуації, коли на боржника-пенсіонера покладається надмірний тягар (злидні) та має місце посягання на його людську гідність».*

У Рішенні в цьому аспекті наголошено на такому: *«Людську гідність буде заперечено, якщо держава не забезпечить людині принаймні мінімальних соціальних вигод»* (друге речення абзацу четвертого підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини).

5. Зрозуміло, що в мотивувальній частині Рішення Конституційний Суд не обмежується констатацією потреби захисту людської гідності та висновує невідповідність приписів Закону № 1404, Закону № 1058 конституційному приписові частини третьої статті 46, за яким *«пенсії <...> мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом».*

6. Водночас у цьому конституційному провадженні Конституційний Суд, здійснюючи конституційний контроль приписів Закону № 1404, Закону № 1058, також мав перевірити їх на відповідність низці інших конституційних приписів, а саме приписам пункту 9 частини другої статті 129, статті 129¹ Конституції України, у яких ідеться про *обов'язковість* судового рішення насамперед в аспекті обов'язковості його виконання.

Ці конституційні приписи узгіднені з розумінням та практикою застосування статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в аспекті тлумачення виконання судового рішення як складника змісту *права на справедливий суд*.

Отже, Конституційний Суд у цьому конституційному провадженні мав здійснити конституційний контроль оспорюваних приписів Закону № 1404, Закону № 1058 з урахуванням потреби захисту як людської гідності та права на соціальний захист, так і обов'язковості виконання судового рішення.

7. Слід визнати, що обов'язковість виконання судового рішення, поза сумнівів, є тим конституційним приписом, який значною мірою пояснює сенс здійснення правосуддя.

У разі коли під час розв'язання юридичного спору або кримінального обвинувачення було ухвалено судове рішення, воно має бути виконано. Недієвість конституційного припису щодо обов'язковості виконання судового рішення нівелює як авторитет судової влади, так і довіру до інституційної та функційної спроможності держави.

Проте відомий ще за часів давньоримської юриспруденції вислів *fiat justitia et pereat mundus* (*нехай здійсниться правосуддя, хоч би загинув світ*) наразі є радше професійним кредо або статусом у соціальній мережі амбітного, але недосвідченого юриста, ніж принципом сучасного конституціоналізму.

Звісно, судове рішення має бути виконано, однак лише в такий спосіб, щоби таке виконання було узгіднено з конституційними цінностями та принципами.

Важливо наголосити, що Конституція України визначає конституційні цінності та їх своєрідну ієрархію і вказує насамперед на такі цінності, як життя, здоров'я та людська гідність.

Чи може потреба обов'язковості виконання судового рішення бути більш значущою, ніж потреба захисту зазначених конституційних цінностей?

Зрозуміло, що ні, оскільки реалізація конституційної вимоги щодо обов'язковості виконання судового рішення не повинна мати наслідком смерть людини та реальні ризики для її фізичного виживання та/або соціального існування.

Тому в державі, керованій правовладдям, відносини з виконання судового рішення мають бути внормовані в такий спосіб, щоби таке виконання не атакувало фундаментальних конституційних цінностей.

8. Конституційному Судові в Рішенні вдалось утриматись від надлишкового зосередження уваги на тій обставині, що автор клопотання є особою з інвалідністю з дитинства.

У цьому аспекті слід укотре згадати цитату, наведену у Рішенні, із Загальної декларації прав людини (1948 р.): *«Кожен має право на життєвий рівень, що є достатнім для здоров'я та добробуту його особисто і його сім'ї, зокрема їжу, одяг, житло та медичний догляд, а також потрібне соціальне забезпечення та право на забезпечення у разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості або відсутності засобів до існування через незалежні від нього обставини»* (пункт 1 статті 25). Своєю чергою, за Європейською соціальною хартією (переглянутою) (1996 р.) *«кожен має право на захист від бідності та соціальної ізоляції»* (пункт 30 розділу I).

Ураховуючи наведене, викладені в Рішенні мотивація та висновок щодо неконституційності оспорюваних приписів Закону № 1404, Закону № 1058 стосуються кожного.

Із цих міркувань можна прогнозувати, що оспорювані приписи Закону № 1404, Закону № 1058 були б визнані такими, що не відповідають Конституції України, й у тому разі, якби автор клопотання не був особою з інвалідністю з дитинства.

9. Рішення не містить оцінки тієї обставини, що стягувачем за рішенням суду була не інша особа приватного права, яка намагалася б у спосіб виконання судового рішення захистити, наприклад, своє право власності, а Фонд соціального страхування України.

Поза мотивувальною частиною Рішення залишилась і оцінка тієї обставини, що передумовою для виплати Лазуренку І. О. певної грошової суми (страхових виплат), а в подальшому — примусового стягнення цих виплат (поворот виконання), були судові рішення, у яких суди по-різному оцінювали одні й ті самі факти, що мали юридичне значення для таких виплат.

Тобто Лазуренко І. О. отримав страхові виплати не внаслідок власних шахрайських або інших протиправних дій, а за рішеннями судів першої та другої інстанції, ухваленими в 2015–2016 роках. Стягувачем же за рішеннями судів, ухваленими в 2019–2020 роках, у яких було встановлено поворот виконання рішення суду, була не інша людина або юридична особа приватного права, яка намагалася б захистити свої права та свободи, а Фонд соціального страхування України, який є суб'єктом виконання однієї з функцій держави, що визначена у статті 46 Конституції України.

10. В описовій частині постанови Верховного Суду від 22 серпня 2022 року у справі Лазуренка І. О. зазначено, що сума щорічних стягнень з його пенсії становить 4 245,60 грн, а тому *«для стягнення з пенсії позивача загальної суми боргу (з урахуванням виконавчого збору та інших платежів) <...> знадобиться більше 200 років»*.

Звісно, прогнозована тривалість виконання судового рішення у цьому разі має ознаки юридичного абсурду. Однак важливим є те, що оспорювані приписи Закону № 1404, Закону № 1058 не є підставою для утримання на користь стягувача всієї пенсії боржника з метою забезпечення більш швидкого темпу виконання судового рішення.

Чому оспорювані приписи Закону № 1404, Закону № 1058 не містять бажаної для стягувача моделі вноормування відносин з виконання судового рішення?

Відповідь на це запитання полягає в тому, що боржник має гарантоване Конституцією України право на одержання пенсії або щонайменше її частини у разі, якщо вона є основним джерелом існування. Водночас розмір пенсії або її частини, які одержує людина, у будь-якому разі не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, що його встановлено законом.

Тому Конституційний Суд у Рішенні дійшов цілком правильного висновку про те, що *«Закон № 1404, Закон № 1058 не визначають дієвих заборон чи запобіжників щодо звернення стягнення на пенсію боржника у разі, якщо її фактично виплачений розмір після такого звернення та допустимих відрахувань стане нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом»* (друге речення абзацу восьмого підпункту 6.1 пункту 6 мотивувальної частини).

1415

11. Рішення містить вказівку на загальний розмір боргу Лазуренка І. О., але не містить вказівки на ключовий, на мою думку, для цієї справи розмір (суму) грошових коштів — 1 415 грн. Точніше 1 415,19 грн, оскільки саме таку пенсію одержував боржник із березня 2021 року після утримання з його пенсії, яка становила 1 769 грн, 20 % на виконання судового рішення.

Чи були такі кошти достатніми для забезпечення гідних умов життя людини у березні та наступні місяці 2021 року?

Відповідь на це запитання не потребує фахових знань.

12. За юридичною позицією Конституційного Суду *«людську гідність необхідно трактувати як право <...> і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав»* (перше речення абзацу шостого підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 22 травня 2018 року № 5-р/2018).

Звісно, людська гідність наповнює сенсом людське буття, тому, можливо, не раціональність та освіченість, а саме *людяність* є головною чеснотою людини та необхідною умовою для того, аби такий біологічний вид, як *людина розумна (homo sapiens)*, зміг дивом вижити протягом кількох тисячоліть.

З початком збройної агресії росії проти України в лютому 2014 року цивілізованій частині людства було чітко й недвозначно зрозуміло, якими є сучасні *нелюди* та в чому проявляються наразі невмотивована жорстокість та злочини проти *людяності*.

Проте навіть за часів війни та неодмінно пов'язаної з нею фінансової скрути громадяни України заслуговують не на жалість, байдужість та забуття, а на додержання їхніх людських прав, на людяне ставлення до них з боку своєї Батьківщини.

Суддя
Конституційного Суду України

Олег ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

ДРУГИЙ СЕНАТ

**у справі за конституційними скаргами Сиротенка Сергія Євгеновича
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
окремих приписів пункту 2 частини дев'ятої статті 171,
пункту 4 частини п'ятої статті 246
Кодексу адміністративного судочинства України
(щодо особових даних у судовому рішенні)**

Київ
19 квітня 2023 року
№ 4-р(II)/2023

Справа № 3-79/2021(189/21, 394/21)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович (доповідач),
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович,
Юровська Галина Валентинівна,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційними скаргами Сиротенка Сергія Євгеновича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів пункту 2 частини дев'ятої статті 171, пункту 4 частини п'ятої статті 246 Кодексу адміністративного судочинства України.

Заслухавши суддю-доповідача Городовенка В.В. та дослідивши матеріали справи, зокрема позиції, що їх висловили Президент України Зеленський В.О., Голова Верховної Ради України Стефанчук Р.О., Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Лубінець Д.В., виконувач обов'язків Голови Верховного Суду Смокович М.І., а також науковці: Київського національного університету імені Тараса Шевченка — доктор юридичних наук, доцент Задирака Н.Ю.; Національного університету «Львівська політехніка» — доктор юридичних наук, професор Ковальчук В.Б., доктор юридичних наук, професор Личенко І.О., доктор юридичних наук, доцент Забокрицький І.І.; Національного університету «Києво-Могилянська академія» — кандидат юридичних наук, доцент Ішен-

ко Ю.В.; Ужгородського національного університету — доктор юридичних наук, професор Рогач О.Я.; Національного університету «Одеська юридична академія» — доктор юридичних наук, професор Біла-Тіунова Л.Р.; Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна — доктор юридичних наук, професор Серьогін В.О., Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Сиротенко С.Є. звернувся до Конституційного Суду України з клопотаннями перевірити на відповідність Конституції України (конституційність) окремі приписи Кодексу адміністративного судочинства України (далі — Кодекс), а саме:

— пункту 2 частини дев'ятої статті 171, за яким про прийняття позовної заяви до розгляду та відкриття провадження у справі суд постановляє ухвалу, в якій зазначає, зокрема, «або місце проживання (для фізичних осіб)»;

— пункту 4 частини п'ятої статті 246, за яким у резолютивній частині рішення зазначають, зокрема, «або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб)», «реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності».

Автор клопотання твердить, що «обсяг обов'язкової для повідомлення інформації має бути, в усякому разі, домірним (пропорційним), викликатися та співставлятися з легітимними цілями, не свідчити про наявність зловживань публічної влади»; «у відносинах заявника та публічної влади щодо його персональних даних як фізичної особи первинною є саме воля заявника (надавати чи не надавати згоду на збирання, обробку, зберігання, використання та поширення персональних даних у тому числі в межах судового провадження)».

Сиротенко С.Є. вважає, що оспорювані приписи Кодексу суперечать приписам статей 3, 8, 22, 23, 32 Конституції України.

1.1. Зі змісту конституційних скарг Сиротенка С.Є. та долучених до них документів і матеріалів впливає таке.

Сиротенко С.Є. перебуває на обліку в Державній податковій службі України як фізична особа-підприємець і є платником єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Сиротенко С.Є. звернувся до Харківського окружного адміністративного суду з позовом до Головного управління Державної податкової служби у Харківській області про визнання протиправним та скасування «рішення <...> про застосування штрафних санкцій та нарахування пені за несплату (неперерахування) або несвоєчасну сплату (неперерахування) єдиного внеску». Харківський окружний адміністративний суд рішенням від 20 серпня 2020 року позов задовольнив. Сиротенко С.Є. не погодився з тим, що в резолютивній частині вказаного рішення суду зазначено його реєстраційний но-

мер облікової картки платника податків, та звернувся з апеляційною скаргою до Другого апеляційного адміністративного суду, який постановою від 3 лютого 2021 року залишив її без задоволення, а рішення суду першої інстанції — без зміни. Суд апеляційної інстанції зазначив, зокрема, що «докази того, що позивач обліковується за прізвищем, ім'ям, по батькові і серією та номером діючого паспорта в матеріалах справи відсутні та не спростовується позивачем», судом першої інстанції відповідно до вимог частини п'ятої статті 246 Кодексу «вірно зазначено в резолютивній частині рішення відомості щодо належного позивачу реєстраційного номеру облікової картки платника податків». Колегія суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду ухвалою від 31 березня 2021 року відмовила у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою Сиротенка С.Є., оскільки її подано на судові рішення, які не підлягають касаційному оскарженню.

Харківський окружний адміністративний суд рішенням від 20 січня 2020 року задовольнив інший позов Сиротенка С.Є. до Головного управління Державної податкової служби у Харківській області про визнання протиправними дій, які стосувалися «направлення <...> вимоги про сплату боргу (недоїмки) <...> для її примусового виконання. <...> автоматичного нарахування <...> пені та штрафної санкції за несвоєчасну сплату платежу з єдиного внеску». Сиротенко С.Є. подав до цього суду заяву про виправлення описок в ухвалі про відкриття провадження в адміністративній справі від 23 вересня 2019 року за зазначеним позовом та у вказаному рішенні «шляхом виключення з них відомостей належного позивачу реєстраційного номеру облікової картки платника податків та адреси місця проживання». Харківський окружний адміністративний суд ухвалою від 4 лютого 2021 року відмовив Сиротенку С.Є. у задоволенні його заяви. Другий апеляційний адміністративний суд постановою від 7 липня 2021 року залишив зазначену ухвалу без зміни та вказав, зокрема, що «докази того, що позивач обліковується за прізвищем, ім'ям, по батькові і серією та номером діючого паспорта в матеріалах справи відсутні та не спростовується позивачем»; Харківський окружний адміністративний суд в ухвалі про відкриття провадження в адміністративній справі від 23 вересня 2019 року, рішенні від 20 січня 2020 року дотримав вимог Кодексу «щодо змісту вказаних судових рішень». Колегія суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду ухвалою від 5 серпня 2021 року відмовила у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою Сиротенка С.Є., оскільки її подано на судові рішення, які не підлягають касаційному оскарженню.

Сиротенко С.Є. твердить, що з огляду на висловлену ним незгоду щодо зазначення в судових рішеннях його місця проживання та реєстраційного номера облікової картки платника податків суди не мали достатніх підстав указувати ці дані в таких рішеннях, тому що

це, на його думку, «не переслідувало легітимної цілі та не було необхідним у демократичному суспільстві», оскільки в матеріалах справ «наявний належний обсяг інформації та письмових доказів в цілях ідентифікації заявника, у тому числі в аспекті виконання судового рішення».

Суб'єкт права на конституційну скаргу вважає, що внаслідок застосування судами оспорюваних приписів Кодексу «мало місце втручання в його особисте життя та зазнало порушення гарантоване статтею 32 Конституції України його право на особисте (приватне життя)».

2. Розв'язуючи порушені в конституційних скаргах Сиротенка С.Є. питання, Конституційний Суд України виходить із такого.

2.1. Відповідно до статті 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

У Конституції України встановлено: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права»; Конституція України має найвищу юридичну силу; «закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» (частини перша, друга статті 8); «при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» (частина третя статті 22); конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, установлених Конституцією України (частина перша статті 64).

Виключно закони України визначають, зокрема, права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; судоустрій, судочинство, порядок виконання судових рішень (пункти 1, 14 частини першої статті 92 Конституції України).

Згідно зі статтею 32 Конституції України ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, установлених Конституцією України; «не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» (частини перша, друга).

Відповідно до Конституції України «права і свободи людини і громадянина захищаються судом»; «кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» (частини перша, друга статті 55); однією з основних засад судо-

чинства є обов'язковість судового рішення (пункт 9 частини другої статті 129); суд ухвалює рішення іменем України; судові рішення є обов'язковим до виконання; держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку (частини перша, друга статті 129¹).

2.2. Конституційний Суд України виходить із того, що відповідно до статті 8 Конституції України у її взаємозв'язку з приписами частини третьої статті 22, частини першої статті 64 Конституції України «верховенство права» (правовладдя) вимагає, щоб втручання в конституційні права і свободи людини завжди було домірним.

У Рішенні Конституційного Суду України від 22 березня 2023 року № 3-р(П)/2023 наголошено, що «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, їх установлюють виключно Конституція і закони України, вони мають відповідати правомірній меті, бути обумовлені суспільною потребою досягнення цієї мети, домірними; у разі обмеження конституційного права (свободи) законодавець зобов'язаний запровадити таке нормативне регулювання, яке уможливить оптимальне досягнення правомірної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права (свободи) і не порушуватиме сутності такого права» (абзац перший підпункту 5.1 пункту 5 мотивувальної частини).

2.3. У низці рішень Конституційний Суд України висловив юридичні позиції щодо правомірності втручання в конституційне право особи на недоторканність особистого і сімейного життя.

Конституційний Суд України в Рішенні від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 наголосив, що «право на приватне та сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб» (друге речення абзацу четвертого підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини), та дійшов висновків, що «положення частини другої статті 32 Основного Закону України передбачають вичерпні підстави можливого правомірного втручання в особисте та сімейне життя особи (в тому числі й тієї, яка займає посаду, пов'язану з функціями держави або органів місцевого самоврядування, та членів її сім'ї). Такими підставами є: згода особи на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації стосовно неї, а також, у разі відсутності такої згоди, випадки, визначені законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. <...> збирання, зберігання, використання та поширення державою, органами місцевого самоврядування, юридичними або фізичними особами конфіденційної інформації про особу без її згоди є втручанням в її особисте та сімейне життя, яке допускається винятково».

во у визначених законом випадках і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» (абзаци третій, четвертий пункту 5 мотивувальної частини).

У Рішенні Конституційного Суду України від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018 указано, що «втручання у конституційне право особи на приватне і сімейне життя шляхом збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди допускається, якщо воно передбачене законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Таке втручання вважатиметься законним у разі наявності підстави в національному законі, а також за умови, що такий закон відповідає принципу верховенства права, закріпленому в частині першій статті 8 Конституції України» (абзац шостий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини).

2.4. Юридичні позиції Конституційного Суду України стосовно конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя посутньо відповідають приписам актів міжнародного права щодо запобігання свавільному втручанням в особисте і сімейне життя особи, зокрема приписам статті 12 Загальної декларації прав людини (1948 р.), статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) (далі — Конвенція), пункту 1 статті 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.), статті 9 Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (1981 р.).

2.5. Конституційний Суд України, розв'язуючи порушені в конституційних скаргах Сиротенка С.Є. питання, ураховує приписи статті 8 Конвенції та практику їх тлумачення й застосування Європейським судом з прав людини, юрисдикцію якого визнала Україна.

За статтею 8 Конвенції кожен має право на непорушність свого приватного і сімейного життя («*the right to respect for his private and family life*»), свого житла і кореспонденції; органи державної влади не можуть утручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюють відповідно до приписів права («*in accordance with the law*») і воно є потрібним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Європейський суд з прав людини наголошував, що «як зберігання органами публічної влади інформації, що стосується приватного життя особи, так і її використання є втручанням у право на непорушність приватного життя, захищене пунктом 1 статті 8 Конвенції»; «головне питання полягає в тому, чи це втручання було виправданим за пунктом 2 статті 8, зокрема чи воно було „відповідно до приписів

права“ („*in accordance with the law*“) та „потрібним у демократичному суспільстві“ щодо однієї з цілей, зазначених у цьому пункті» [рішення у справі Пантелеєнко проти України / *Panteleyenko v. Ukraine* від 29 червня 2006 року (заява № 11901/02), § 56, § 59].

З огляду на практику оцінювання правомірності втручання у право на непорушність приватного і сімейного життя Європейський суд з прав людини у рішенні у справі *L.B. v. Hungary* від 9 березня 2023 року (заява № 36345/16) підкреслив, що:

— «поняття „приватне життя“ широко трактується і не має вичерпного визначення. Воно може охоплювати багато аспектів особистісної та суспільної тотожності („*identity*“) людини» (§ 102);

— «перелік винятків щодо права особи на непорушність її приватного життя, зазначених у пункті 2 статті 8, є вичерпним, їх установлення є обмеженим» (§ 108);

— «втручання вважатимуть „потрібним у демократичному суспільстві“ для досягнення правомірної мети, якщо воно слугує „нагальній суспільній потребі“ і, зокрема, якщо підстави, що їх навели органи влади держави на виправдання, є „доречними та достатніми“, і якщо воно є домірним щодо поставленої правомірної мети» (§ 115);

— «простір обдумування („*the margin of appreciation*“), що його надають компетентним національним органам, змінюється залежно від характеру питань і вагомості інтересів у контексті справи <...>. Простір обдумування тяжітиме до звуження, де право, що його розглядають у справі, має вирішальне значення для ефективного здійснення особою особистих або провідних прав. Якщо йдеться про особливо важливий аспект буття або тотожності особи, простір обдумування буде обмеженим» (§ 118);

— «захист особових даних має істотне значення для здійснення особою свого права на непорушність приватного і сімейного життя, гарантованого статтею 8 Конвенції. Національне право має забезпечувати належні гарантії, щоб запобігти будь-якому використанню особових даних, що є несумісним із гарантіями, установленними статтею 8 Конвенції» (§ 122).

2.6. Конституційний Суд України вважає, що конституційне право особи на недоторканність особистого і сімейного життя не є абсолютним і законодавець може визначати обмеження щодо реалізації цього права, зокрема у вигляді збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту, прав людини та за умови дотримання принципу домірності під час установлення зазначених обмежень.

3. Конституційний Суд України в Рішенні від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 щодо питання конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя наголосив, що «перелік даних про

особу, які визнаються як конфіденційна інформація, не є вичерпним» (абзац шостий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини); «інформація про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) — це будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, матеріальний стан, адреса, дата і місце народження, місце проживання та перебування тощо, дані про особисті майнові та немайнові відносини цієї особи з іншими особами, зокрема членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються у побутовому, інтимному, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування. Така інформація про фізичну особу та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути поширена тільки за їх згодою, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» (абзац п'ятий підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини).

3.1. Аналіз чинного юридичного регулювання, визначеного, зокрема, законами України «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Про доступ до публічної інформації», «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання», «Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні», Податковим кодексом України, Положенням про реєстрацію фізичних осіб у Державному реєстрі фізичних осіб — платників податків, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 29 вересня 2017 року № 822 зі змінами, свідчить про те, що такі відомості, як місце проживання чи перебування (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб), — це особові (персональні) дані, за якими можна ідентифікувати або конкретно ідентифікувати особу та які можна розцінювати як конфіденційну інформацію про неї.

3.2. Конституційний Суд України зауважує, що в окремих приписах пункту 2 частини дев'ятої статті 171, пункту 4 частини п'ятої статті 246 Кодексу законодавець визначив обмеження щодо реалізації конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя у вигляді вимоги зазначати в судових рішеннях місце проживання чи перебування сторін (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності, фактично установивши в такий спосіб можливість збирання, зберігання, використання та поширення судами відомостей про фізичних осіб, за якими можна прямо чи

опосередковано ідентифікувати таких осіб без їхньої згоди. Зазначені обмеження є правомірними, якщо їх встановлено оспорюваними приписами Кодексу лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту, прав людини і вони відповідають принципів домірності, застосованому для оцінювання правомірності втручання держави у права людини, та не порушують сутності конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя.

3.3. В Інструкції Європейського парламенту і Ради [ЄС] 2016/679 від 27 квітня 2016 року щодо захисту фізичних осіб стосовно оброблення особових даних і про вільний рух таких даних та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальна інструкція захисту даних) указано, що «„особові дані“ („*personal data*“) означають будь-яку інформацію стосовно фізичної особи, яку ідентифіковано або яку можуть піддати ідентифікації („суб’єкт даних“); фізичною особою, що її піддають ідентифікації, є особа, яка може бути ідентифікована безпосередньо або опосередковано, зокрема на підставі певного ідентифікатора, як-от: ім’я, ідентифікаційний номер, дані про місце перебування, мережевий ідентифікатор, або за одним чи кількома елементами, що вказують на її фізичну, фізіологічну, генетичну, розумову, економічну або суспільну totoжність» (підпункт 1 пункту 4).

4. Конституційний Суд України, перевіряючи оспорювані приписи Кодексу на відповідність Конституції України, виходить із того, що в частині другій статті 32 Конституції України йдеться про національну безпеку, економічний добробут та права людини, в інтересах яких можуть бути встановлені обмеження конституційного права особи на недоторканність особистого і сімейного життя.

З огляду на це Конституційний Суд України у цій справі пов’язує оцінювання правомірності втручання держави у вказане конституційне право щодо встановлення вимоги зазначати в судових рішеннях особові дані сторін відповідно до оспорюваних приписів Кодексу з одним із винятків, що визначений частиною другою статті 32 Конституції України, — «в інтересах <...> прав людини». Захист, утвердження та здійснення прав людини потребують передусім забезпечення реалізації права на судовий захист, а також дотримання основних засад судочинства, включно з конституційною вимогою щодо обов’язковості судового рішення, що гарантовано приписами частини першої статті 55, пункту 9 частини другої статті 129, статті 129¹ Конституції України.

4.1. Конституційний Суд України в аспекті забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист наголошував, зокрема, що:

— «право на судовий захист є гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою право-

суддя» (друге речення абзацу восьмого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018);

— «забезпечення державою виконання судового рішення як невід’ємної складової права кожного на судовий захист закладено на конституційному рівні у зв’язку із внесенням Законом України „Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)“ від 2 червня 2016 року № 1401–VIII змін до Конституції України та доповненням її, зокрема, статтею 129¹, частиною другою якої передбачено, що держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. <...> обов’язкове виконання судового рішення є необхідною умовою реалізації конституційного права кожного на судовий захист, тому держава не може ухилитися від виконання свого позитивного обов’язку щодо забезпечення виконання судового рішення задля реального захисту та відновлення захищених судом прав і свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави. Позитивний обов’язок держави щодо забезпечення виконання судового рішення передбачає створення належних національних організаційно-правових механізмів реалізації права на виконання судового рішення, здатних гарантувати здійснення цього права та обов’язковість судових рішень, які набрали законної сили, що неможливо без їх повного та своєчасного виконання» [абзаци сьомий, восьмий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 15 травня 2019 року № 2-р(П)/2019].

Також Конституційний Суд України вказував, що «Конституція України закріпила основні засади судочинства <...>. Ці засади є конституційними гарантіями права на судовий захист» (абзац перший підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 2 листопада 2011 року № 13-рп/2011); «гарантуючи відповідно до частини першої статті 55 Основного Закону України право особи на судовий захист, Конституція України визначає основні засади судочинства, метою закріплення яких є, зокрема, забезпечення неупередженості здійснення правосуддя судом, відповідність винесеного рішення верховенству права, а також своєчасне, ефективне та справедливе поновлення особи в правах протягом розумних строків» (абзац восьмий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 13 червня 2019 року № 4-р/2019).

Отже, для реалізації конституційного права на судовий захист, що є гарантією захисту, утвердження та здійснення інших конституційних прав і свобод, потрібно на законодавчому рівні визначити належні й дієві національні юридичні механізми здійснення судочинства та виконання судових рішень, які засновані на основних засадах судочинства й здатні забезпечити судовий захист, поновлення порушених прав і свобод кожної особи.

4.2. Кодекс викладено в новій редакції Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України,

Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року № 2147–VIII. Згідно з пояснювальною запискою до проекту Закону України про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів (реєстр. № 6232) його метою «є нормативне врегулювання процесуальних механізмів, які мають забезпечити ефективний, справедливий, неупереджений та своєчасний захист прав і свобод особи в суді».

Унаслідок таких законодавчих змін оспорюваними приписами Кодексу встановлено вимогу зазначати в судових рішеннях місце проживання чи перебування сторін (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності, що сприятиме швидкій та однозначній ідентифікації сторін на всіх стадіях судового провадження, включно з виконанням судового рішення, підвищуватиме ефективність здійснення адміністративного судочинства, забезпечуватиме судовий захист та обов'язковість виконання судових рішень.

Оцінюючи мету ухвалення окремих приписів пункту 2 частини дев'ятої статті 171, пункту 4 частини п'ятої статті 246 Кодексу, Конституційний Суд України вбачає її правомірність у підвищенні ефективності судового захисту в Україні та впорядкуванні реалізації конституційного права на судовий захист, зокрема і його складника — права на виконання судових рішень.

4.3. Конституційний Суд України, перевіряючи оспорювані приписи Кодексу на відповідність вимозі домірності, також звертає увагу, що відповідно до приписів статті 2 Кодексу завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне розв'язання судом спорів у сфері публічно-правових відносин для ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (частина перша); основними засадами (принципами) адміністративного судочинства є, зокрема, верховенство права; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; обов'язковість судового рішення (пункти 1, 2, 4, 5 частини третьої).

Конституційний Суд України констатує, що використання в адміністративному провадженні таких особових даних, як місце проживання сторін (для фізичних осіб), потрібне для однозначної ідентифікації сторін на стадії відкриття судового провадження та встановлення судом їх адміністративної процесуальної дієздатності, правильного розв'язання питання предметної юрисдикції та територіальної юрисдикції (підсудності), забезпечення належного інфор-

мування сторін про хід розгляду справи; зазначення таких особових даних в ухвалі суду про відкриття провадження у справі потрібне передусім для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав, зокрема прав на надання відзиву на позовну заяву (відзив), відповіді на відзив, заперечення, на оскарження судових рішень, здійснення яких може вимагати належного повідомлення сторін за місцем їх проживання чи перебування (для фізичних осіб). Тому установлена окремим приписом пункту 2 частини дев'ятої статті 171 Кодексу вимога зазначати в ухвалі суду про відкриття провадження у справі місце проживання сторін (для фізичних осіб) потрібна для реалізації особою права на судовий захист загалом.

Вимога зазначати в резолютивній частині судового рішення місце проживання чи перебування сторін (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності, установлена окремими приписами пункту 4 частини п'ятої статті 246 Кодексу, обумовлена передусім тим, що за приписами статті 373 Кодексу «виконання судового рішення здійснюється на підставі виконавчого листа, виданого судом, який розглядав справу як суд першої інстанції» (абзац перший частини першої); «виконавчий лист, а у випадках, встановлених цим Кодексом, — ухвала суду є виконавчими документами. Виконавчий лист, ухвала мають відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим законом» (частина третя). Згідно з приписами статті 4 Закону України «Про виконавче провадження» у виконавчому документі зазначають, зокрема, адресу місця проживання чи перебування (для фізичних осіб) стягувача та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків боржника (для фізичних осіб — платників податків) (пункт 3, абзац другий пункту 4 частини першої).

Зазначення в резолютивній частині судового рішення особових даних відповідно до окремих приписів пункту 4 частини п'ятої статті 246 Кодексу є потрібним для того, щоб забезпечити безпомилкове та своєчасне виконання судового рішення, а порушення цієї процесуальної вимоги може значно ускладнити або й зовсім унеможливити його виконання у зв'язку з тим, що виконавець не зможе однозначно ідентифікувати боржника.

Отже, у сучасній системі права України окремі приписи пункту 2 частини дев'ятої статті 171, пункту 4 частини п'ятої статті 246 Кодексу спрямовано на забезпечення дієвості та ефективності здійснення судами правосуддя та виконання судових рішень, що є потрібним для захисту, утвердження та реалізації конституційних прав і свобод людини загалом.

Конституційний Суд України звертає увагу на те, що в адміністративному судочинстві (як і в інших видах судочинства) висунуто низку вимог до змісту судових рішень (ухвал, рішень, постанов), зокрема й вимогу зазначати в них відповідно до оспорюваних при-

писів Кодексу такі особові дані, як місце проживання чи перебування сторін (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності, що потрібно передусім з огляду на юридичну природу таких рішень як офіційних судових документів.

Ухвала суду про відкриття провадження у справі є фактично вихідним процесуальним документом суду, з якого починається розгляд справи і вручення якого обумовлює можливість здійснення низки процесуальних прав та обов'язків сторін, тому визначеність і повнота такого документа, зокрема зазначення місця проживання сторін (для фізичних осіб) згідно з окремим приписом пункту 2 частини дев'ятої статті 171 Кодексу, є важливими для забезпечення судового захисту загалом.

Водночас рішення суду, у резолютивній частині якого відповідно до окремих приписів пункту 4 частини п'ятої статті 246 Кодексу обов'язково зазначають місце проживання чи перебування сторін (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності, суд ухвалює іменем України, воно є обов'язковим до виконання, тому висунуті на законодавчому рівні вимоги до змісту такого рішення повинні сприяти його якості, визначеності, прозорості, зрозумілості, а також тому, щоб публічні органи і суспільство сприйняли таке рішення як акт справедливого судочинства, що підлягає безпомилковому виконанню й гарантує реалізацію конституційного права на судовий захист та поновлення порушених прав і свобод людини.

У Висновку Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про якість судових рішень від 18 грудня 2008 року № 11 підкреслено, що «будь-який присуд за судовим рішенням або виданий на його підставі має бути викладений зрозуміло й однозначно, щоб швидко спричинити юридичні наслідки або у випадку судового наказу — чинити або не чинити, або здійснити виплату чогось — щоб його можна було швидко виконати. <...> Щонайперше присуд має, коли це доречно, бути сформульований так, щоб його можна було виконати — це означає, що рішення має містити резолютивну частину, де було б чітко, без будь-якої можливості його невизначеності або плутанини, викладено покарання, обов'язки або накази, що їх ухвалив суд. Незрозуміле рішення, що його можна тлумачити по-різному, підриває ефективність і дієвість судового процесу та довіру до нього» (пункти 53, 55).

Конституційний Суд України зауважує, що встановлена окремими приписами пункту 2 частини дев'ятої статті 171, пункту 4 частини п'ятої статті 246 Кодексу вимога зазначати в судових рішеннях місце проживання чи перебування сторін (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності, є потрібним засобом для забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист, зокрема права

на виконання судових рішень, та дотримання основних засад судочинства.

4.4. Конституційний Суд України зазначає, що суспільна користь від процесуальних правил, установлених оспорюваними приписами Кодексу, полягає в забезпеченні ефективного і злагодженого функціонування в Україні адміністративного судочинства та системи виконання судових рішень, а отже, реалізації конституційного права на судовий захист. Значення особових даних осіб, які є сторонами справи, у судових рішеннях відповідно до оспорюваних приписів Кодексу спрямоване не на те, щоб завдати шкоди особистому життю та приватним інтересам таких осіб, а на їх швидку та однозначну ідентифікацію для виконання судами завдань адміністративного судочинства. Водночас потрібно досягти обґрунтованого балансу між вимогами публічних інтересів та захистом конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя.

4.4.1. Конституційний Суд України звертає увагу на практику Європейського суду з прав людини, за якою «натепер на міжнародному рівні та, зокрема, між державами — членами Ради Європи досягнуто консенсусу щодо фундаментальних принципів захисту даних і відповідних засадничих процедурних гарантій, що їх включено до національного права, щоб виправдати потребу будь-якого можливого втручання. <...> національне право держав-учасниць має, зокрема, забезпечувати, щоб особові дані, що є предметом спору, стосувалися справи та не були надмірними стосовно цілей, задля яких їх збирають та зберігають, та такими, що їх мають зберігати у формі, що дозволяє ідентифікувати суб'єктів даних не довше, ніж це потрібно для цілей зберігання, а збережені дані мають бути ефективно захищені від нецільового використання або зловживання <...>. Згідно з міжнародно визнаними принципами захисту даних <...> важливо, щоб застосовні приписи права містили чіткі й детальні правила, що визначають обсяг та застосування відповідних заходів, а також — мінімальні гарантії, що стосуються, *inter alia*, тривалості зберігання, використання, доступу третіх сторін, процедур збереження недоторканності й конфіденційності даних і процедур їх знищення, щоб можна було в такий спосіб забезпечити достатні гарантії від ризиків, спричинених зловживанням та свавільністю на кожному етапі їх оброблення <...>. Є різні важливі етапи, на яких можуть поставати питання за статтею 8 Конвенції, зокрема під час збирання, зберігання, використання та передання даних. На кожному етапі мають бути належні та достатні гарантії, що відображають принципи, що їх вироблено в застосовних інструментах щодо захисту даних, для того, щоб виправдати втручання відповідно до статті 8» [рішення у справі *Суріков проти України / Surikov v. Ukraine* від 26 січня 2017 року (заява № 42788/06), § 74].

4.4.2. Конституційний Суд Латвійської Республіки в Рішенні від 11 жовтня 2018 року № 2017-30-01, яким визнано конституційним нормативний припис щодо вимоги зазначати в позові місце проживання відповідача, наголосив, що право на недоторканність приватного життя («*the right to inviolability of private life*») включає різні ділянки: «воно захищає фізичну та психічну недоторканність, честь і гідність, тотожність людини та її особові дані. Відомості про особу є складником змісту зазначеної концепції» (підпункт 11.2 пункту 11), та, оцінюючи домірність утручання у вказане право, зазначив, що «є такі принципи захисту особових даних: додержання правовладдя, справедливості, мінімальності та анонімності. Ці принципи зобов'язують законодавця ухвалювати таке законодавство, що гарантує безпеку даних, а також установлює обґрунтовані обмеження щодо їх використання» (пункт 18). У пункті 18 рішення цього суду вказано також, що «принцип правовладдя включає умову, згідно з якою використання та передання особових даних для цілей, відмінних від тих, для яких дані було отримано початково, може відбуватися лише за згодою особи або на підставі приписів права» (підпункт 18.1); «принцип мінімальності означає, що оброблення особових даних заборонено, за винятком, коли це потрібно для досягнення значущих і попередньо чітко визначених цілей оброблення даних. А саме, ураховуючи важливість належного зберігання даних, використання даних дозволяється лише для виконання особливо важливих завдань з метою захисту юридично значущих інтересів» (підпункт 18.2); «з об'єктивних причин принцип анонімності не може бути застосований до цієї ситуації, оскільки подання позову за заявленим місцем проживання відповідача є загальним принципом визначення судової юрисдикції в цивільному процесі» (підпункт 18.2.3 підпункту 18.2); «принцип справедливості в ділянці захисту даних вимагає, щоб отримання та оброблення інформації здійснювалося в спосіб, який виключає надмірне втручання в приватне життя, автономію та недоторканність суб'єктів даних <...>. Принцип домірності означає, що коли органи публічної влади обмежують права і правомірні інтереси особи, слід досягнути обґрунтованого балансу між інтересами особи та інтересами держави або суспільства. Законодавець повинен обґрунтовано зважити інтереси всіх заінтересованих сторін та ухвалити рішення, яке відповідатиме волі більшості, де інтереси осіб, яких воно стосується, будуть домірно враховані» (підпункт 18.3).

4.4.3. Конституційний Суд України зазначає, що оспорювані приписи Кодексу узгоджуються із загальноновизнаними принципами захисту особових даних, правовладдя, мінімальності, анонімності, справедливості. Цими приписами Кодексу не встановлено можливості оброблення визначених ними особових даних сторін для цілей інших, ніж ефективно виконання завдань адміністративного судочинства (тобто тих цілей, для яких ці дані надавали судам). Такі осо-

бові дані, як місце проживання чи перебування сторін (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності, є мінімальним обсягом відомостей, потрібних для забезпечення судового захисту та обов'язкового виконання судових рішень. Зазначені особові дані не можуть бути анонімними принаймні з огляду на основні засади адміністративного судочинства та принципи судової юрисдикції. Вимога зазначати особові дані в судових рішеннях, установлена оспорюваними приписами Кодексу, не спричиняє надмірного втручання в особисте життя сторін.

Конституційний Суд України, оцінюючи національне юридичне регулювання стосовно захисту особових даних, наголошує, що оспорювані приписи Кодексу не є надмірним втручанням в особисте життя сторін, їх додержання не допускає оброблення особових даних поза виконанням завдань адміністративного судочинства. Зі змісту приписів частини п'ятої статті 11 Кодексу, пункту 1, абзацу сьомого частини першої статті 7 Закону України «Про доступ до судових рішень» убачається, що під час розкриття інформації щодо справи, визначеної частинами третьою, четвертою статті 11 Кодексу, не можуть бути оприлюднені такі відомості, як місце проживання або перебування фізичних осіб із зазначенням адреси, реєстраційний номер облікової картки платника податків; ці відомості не можуть бути розголошені в текстах судових рішень, відкритих для загального доступу; такі відомості замінюють літерними або цифровими позначеннями. Також зазначені відомості не може оголошувати суддя під час проголошення судового рішення (частина друга статті 250 Кодексу).

До того ж закони України встановлюють юридичну відповідальність за порушення законодавства у сфері захисту особових даних (стаття 188³⁹ Кодексу України про адміністративні правопорушення); за порушення недоторканності приватного життя (стаття 182 Кримінального кодексу України).

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України зауважує, що встановлена оспорюваними приписами Кодексу вимога зазначати в судових рішеннях місце проживання чи перебування сторін (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності, є домірною та сприяє досягненню справедливого балансу між забезпеченням реалізації конституційного права на судовий захист і захистом конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя.

5. Конституційний Суд України дійшов висновку, що окремі приписи пункту 2 частини дев'ятої статті 171, пункту 4 частини п'ятої статті 246 Кодексу є обмеженням конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя, але не надмірним, не скасовують сутності цього права, а спрямовані на виконання приписів

частини першої статті 55, частини другої статті 129, статті 129¹ Конституції України та забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист, зокрема і його складника — права на виконання судових рішень, тому не суперечать приписам статей 3, 8, 22, 32 Конституції України.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 55, 147, 150, 151¹, 151², 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 92, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України
у х в а л и в:

1. Визнати такими, що відповідають Конституції України (є конституційними), окремі приписи Кодексу адміністративного судочинства України:

— пункту 2 частини дев'ятої статті 171 «або місце проживання (для фізичних осіб)»;

— пункту 4 частини п'ятої статті 246 «або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб)», «реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності».

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ДРУГИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 4-r(II)/2023 dated April 19, 2023 in the case upon the constitutional complaint of Serhii Syrotenko regarding the conformity of specific provisions of Articles 171.9.2 and 246.5.4 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine with the Constitution of Ukraine (constitutionality)

S. Syrotenko appealed to the Constitutional Court to examine the conformity of specific provisions of the Code of Administrative Procedure (hereinafter referred to as «the Code») with the Constitution (constitutionality), namely:

— Article 171.9.2, according to which the court adopts a ruling on the acceptance of a claim for deliberation and initiation of proceedings in the case, in which it states, in particular, «or the place of residence (for individuals)»;

— Article 246.5.4, according to which the operative part of the decision states, in particular, «or place of residence or stay (for individuals)», «registration number of the tax payer's registration card of the parties (for individuals), if available».

S. Syrotenko believes that the disputed provisions of the Code contradict the provisions of Articles 3, 8, 22, 23 and 32 of the Constitution.

The constitutional right of a person to the inviolability of private and family life is not absolute, and the legislator can determine restrictions on the implementation of this right, in particular in the form of collecting, storing, using and distributing confidential information about a person without his/her consent, only in the interests of national security, economic well-being, human rights and provided that the principle of proportionality is observed during the establishment of the specified restrictions.

Analysis of the current legal regulation, established, in particular, by the laws «On Information», «On Protection of Personal Data», «On Access to Public Information», «On Freedom of Movement and Free Choice of Residence», «On Provision of Public (electronic public) services regarding the declaration and registration of the place of residence in Ukraine», the Tax Code, the Regulations on the Registration of Individuals in the State Register of Individuals — Taxpayers, approved by the Order of the Ministry of Finance dated September 29, 2017 No. 822, as amended, indicates that such information as the place of residence or stay (for individuals) and the registration number of the taxpayer's registration card (for individuals) are personal (individual) data by which a person can be identified or specifically identified and which can be considered as confidential information about him/her.

The Constitutional Court notes that in specific provisions of Articles 171.9.2 and 246.5.4 of the Code, the legislator defined restrictions on the implementation of the constitutional right to the inviolability of private and family life in the form of a requirement to indicate in court decisions the place of residence or stay of the parties (for individuals) and the registration number of the tax payer's registration card of the parties (for individuals), if it is available, effectively establishing in this way the possibility of collecting, storing, using and distributing by the courts information about individuals, by which it is possible to directly or indirectly identify such individuals without their consent. The specified restrictions are legitimate if they are established by the contested provisions of the Code only in the interests of national security, economic well-being, human rights and they correspond to the principle of reasonableness applied to assess the legality of state intervention in human rights, and do not violate the essence of the constitutional right to the inviolability of private and family life .

In this case, the Constitutional Court connects the evaluation of the legality of the state intervention in the specified constitutional right regarding the establishment of the requirement to indicate the personal data of the parties in court decisions in accordance with the disputed

provisions of the Code with one of the exceptions defined in Article 32.2 of the Constitution — «in the interests of... > human rights».

The Code is set out in a new wording by the Law «On Amendments to the Economic Procedure Code, the Civil Procedure Code, the Code of Administrative Procedure and other legislative acts» dated October 3, 2017 No. 2147–VIII.

As a result of such legislative amendments, the contested provisions of the Code establish a requirement to indicate in court decisions the place of residence or stay of the parties (for individuals) and the registration number of the taxpayer's registration card of the parties (for individuals), if available, which will facilitate quick and unambiguous identification of the parties at all stages of court proceedings, including the execution of a court decision, will increase the effectiveness of administrative proceedings, ensure judicial protection and the obligation of execution of court decisions.

Evaluating the purpose of adopting specific provisions of Articles 171.9.2 and 246.5.4 of the Code, the Constitutional Court sees its legitimacy in increasing the effectiveness of judicial protection in Ukraine and streamlining the implementation of the constitutional right to judicial protection, in particular its component — the right to execution of court decisions.

The application of such personal data in administrative proceedings as the place of residence of the parties (for individuals) is necessary for the unambiguous identification of the parties at the stage of initiating court proceedings and the establishment by the court of their administrative procedural capacity, the correct resolution of the issue of subject jurisdiction and territorial jurisdiction, ensuring proper informing of the parties about the progress of the case; the indication of such personal data in the court ruling on initiating proceedings in the case is primarily necessary for the parties to exercise their procedural rights, in particular the rights to respond to the statement of claim (response), answer to the response, objection, to appeal court decisions, the exercise of which may require proper notification of parties by their place of residence or stay (for individuals). Therefore, the requirement established by a specific provision of Article 171.9.2 of the Code to indicate the place of residence of the parties (for individuals) in the court decision to initiate proceedings in the case is necessary for the exercise of the right to legal protection by a person in general.

The requirement to indicate in the operative part of the court decision the place of residence or stay of the parties (for individuals) and the registration number of the tax payer's registration card of the parties (for individuals), if available, is due primarily to the fact that according to the provisions of Article 373 of the Code «execution of the court decision is carried out on the basis of an executive letter issued by the court that deliberated the case as a court of first instance» (part 1.1); «an executive letter, and in the cases established by this Code, a court ruling are executive

documents. An executive letter, a ruling must meet the requirements for an executive document established by law» (part 3). In accordance with the provisions of Article 4 of the Law «On Enforcement Proceedings», the enforcement document shall specify, in particular, the address of the place of residence or stay (for individuals) of the debt collector and the debtor, the registration number of the debtor's taxpayer registration card (for individuals — taxpayers) (Article 4.1.3.4).

The indication of personal data in the operative part of the court decision in accordance with the specific provisions of Article 246.5.4 of the Code is necessary in order to ensure the error-free and timely execution of the court decision, and the violation of this procedural requirement can significantly complicate or even make it impossible to execute it in view of the fact that the executor will not be able to uniquely identify the debtor.

In the modern legal system of Ukraine, specific provisions of Articles 171.9.2 and 246.5.4 of the Code are aimed at ensuring the effectiveness and efficiency of the exercise of justice by courts and the execution of court decisions, which is necessary for the protection, affirmation and realisation of constitutional human rights and freedoms in general.

The Constitutional Court notes that the requirement to indicate in court decisions the place of residence or stay of the parties (for individuals) and the registration number of the tax payer's registration card of the parties (for individuals) is established by specific provisions of Articles 171.9.2 and 246.5.4 of the Code, if it is available, is a necessary means to ensure the implementation of the constitutional right to judicial protection, in particular the right to the execution of court decisions, and compliance with the basic principles of judicial proceedings.

The Constitutional Court notes that the contested provisions of the Code are consistent with the universally recognised principles of personal data protection, rule of law, minimality, anonymity, and justice. These provisions of the Code do not establish the possibility of processing the personal data of the parties specified by them for purposes other than the effective performance of the tasks of administrative proceedings (that is, the purposes for which these data were provided to the courts). Such personal data as the place of residence or stay of the parties (for individuals) and the registration number of the tax payer's registration card of the parties (for individuals), if available, are the minimum amount of information required to ensure legal protection and mandatory execution of court decisions. The specified personal data cannot be anonymous, at least in view of the basic principles of administrative proceedings and the principles of judicial jurisdiction. The requirement to indicate personal data in court decisions, established by the disputed provisions of the Code, does not cause excessive interference in the private life of the parties.

The requirement established by the disputed provisions of the Code to indicate in court decisions the place of residence or stay of the parties (for individuals) and the registration number of the tax payer's registration

card of the parties (for individuals), if available, is reasonable and contributes to achieving a fair balance between ensuring the realization of the constitutional right to judicial protection and protection of the constitutional right to the inviolability of private and family life.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine held to declare specific provisions of the Code of Administrative Procedure (Article 171.9.2 «or place of residence (for individuals)»; and Article 246.5.4 «or place of residence or stay (for individuals)», «registration number of the tax payer's registration card of the parties (for individuals), if available») as conforming to the Constitution (constitutional).

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 2-рп/2012 of January 20, 2012;
- No. 7-р/2018 of October 11, 2018;
- No. 10-р/2018 of November 23, 2018;
- No. 2-р(II)/2019 of May 15, 2019;
- No. 4-р/2019 of June 13, 2019.

Judgments of the European Court of Human Rights in the cases:

- Panteleyenko v. Ukraine of 29 June 2006 (application No. 11901/02);
- L.B. v. Hungary of 9 March 2023 (application No. 36345/16);
- Surikov v. Ukraine of 26 January 2017 (application No. 42788/06).

Judgment of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of October 11, 2018 No. 2017-30-01.

Universal Declaration of Human Rights (1948);

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950);

International Covenant on Civil and Political Rights (1966);

Convention for the Protection of Individuals with regard to Automated Processing of Personal Data (1981);

Opinion of the Consultative Council of European Judges for the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the quality of judicial decisions of December 18, 2008 No. 11;

Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation).

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

ДРУГИЙ СЕНАТ

**у справі за конституційними скаргами
Душенькевича Анатолія Володимировича,
Франка Андрія Володимировича, Ярош Ірини Миколаївни
щодо відповідності Конституції України
(конституційності) абзацу другого частини першої статті 483
Митного кодексу України
(щодо індивідуалізації юридичної відповідальності особи
за митне правопорушення)**

Київ
5 липня 2023 року
№ 5-р(II)/2023

Справа № 3-46/2022(95/22, 170/22, 233/22)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович,
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович (доповідач),
Первомайський Олег Олексійович,
Юровська Галина Валентинівна (доповідач),

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційними скаргами Душенькевича Анатолія Володимировича, Франка Андрія Володимировича, Ярош Ірини Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другого частини першої статті 483 Митного кодексу України.

Заслухавши суддів-доповідачів Мойсика В.Р., Юровську Г.В. та дослідивши матеріали справи, зокрема позиції, що їх висловили Голова Верховної Ради України, науковці Харківського національного університету внутрішніх справ, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Національної академії внутрішніх справ, Національного університету «Львівська політехніка», Державного податкового університету, Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В:

1. Суб'єкти права на конституційну скаргу — Душенькевич А.В., Франк А.В., Ярош І.М. — звернулися до Конституційного Суду України з клопотаннями перевірити на відповідність частині першій статті 8, частинам першій, четвертій статті 41, частині другій статті 61, частині першій статті 64 Конституції України (конституційність) абзац другий частини першої статті 483 Митного кодексу України (далі — Кодекс).

Згідно з частиною першою статті 483 Кодексу «переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю, тобто з використанням спеціально виготовлених сховищ (тайників) та інших засобів або способів, що утруднюють виявлення таких товарів, або шляхом надання одним товарам вигляду інших, або з поданням митному органу як підстави для переміщення товарів підроблених документів чи документів, одержаних незаконним шляхом, або таких, що містять неправдиві відомості щодо найменування товарів, їх ваги (з урахуванням допустимих втрат за належних умов зберігання і транспортування) або кількості, країни походження, відправника та/або одержувача, кількості вантажних місць, їх маркування та номерів, неправдиві відомості, необхідні для визначення коду товару згідно з УКТ ЗЕД та його митної вартості» (абзац перший), — має наслідком накладення штрафу в розмірі 100 відсотків вартості товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил з конфіскацією цих товарів, а також товарів, транспортних засобів із спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для переміщення товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України (абзац другий).

1.1. Зі змісту конституційних скарг та долучених до них матеріалів убачається таке.

Ужгородський міськрайонний суд Закарпатської області постановою від 15 вересня 2020 року, залишеною без зміни постановою Закарпатського апеляційного суду від 8 лютого 2022 року, визнав Ярош І.М. винною в порушенні митних правил, установлених частиною першою статті 483 Кодексу, та наклав на неї адміністративне стягнення у вигляді штрафу в розмірі 100 відсотків вартості товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил, що становить 1 403 204,17 грн з конфіскацією товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил (зразків плівки пакувальної з поліетилентерефталату).

Ярош І.М. вважає, що «зміст санкції частини першої статті 483 Кодексу не відповідає Конституції України, оскільки передбачає непропорційне та несправедливе покарання, яке носить індивідуальний та надмірний майновий тягар; така санкція не забезпечує принцип індивідуалізації покарання, адже не дає змогу суду призначити пока-

рання з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого правопорушення, особи винного та обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання; така санкція не відповідає принципу верховенства права, суспільним інтересам та є непропорційним втручанням держави в мирне володіння майном».

1.2. Ужгородський міськрайонний суд Закарпатської області постановою від 17 грудня 2021 року, залишеною без зміни постановою Закарпатського апеляційного суду від 16 березня 2022 року, визнав Душенькевича А.В. винним у вчиненні адміністративного правопорушення, встановленого частиною першою статті 483 Кодексу, та наклав на нього адміністративне стягнення у вигляді штрафу в розмірі 100 відсотків вартості товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил, що становить 159 338,65 грн з конфіскацією товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил, а саме транспортного засобу.

Душенькевич А.В. твердить, що санкція статті 483 Кодексу не відповідає Конституції України, оскільки не забезпечує принципу індивідуалізації покарання, адже унеможливує призначення судом покарання з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого правопорушення, особи винного й обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання, що, на думку автора клопотання, суперечить принципам верховенства права (правовладдя), суспільним інтересам та є непропорційним втручанням держави в права громадян.

1.3. Малиновський районний суд міста Одеси постановою від 28 квітня 2022 року, залишеною без зміни постановою Одеського апеляційного суду від 9 вересня 2022 року, визнав Франка А.В. винним у вчиненні адміністративного правопорушення, встановленого частиною першою статті 483 Кодексу, наклав адміністративне стягнення у вигляді штрафу в розмірі 100 відсотків вартості товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил, а саме 932 610,26 грн з конфіскацією цих товарів.

Франк А.В. вважає, що санкція статті 483 Кодексу унеможливує реалізацію принципу індивідуалізації юридичної відповідальності під час притягнення особи до адміністративної відповідальності на підставі статті 483 Кодексу та не створює належного законодавчого підґрунтя для застосування домірних заходів до порушника митних правил, а тому суперечить частині другій статті 61 Конституції України. Автор клопотання вказує на те, що всупереч приписам частин першої, четвертої статті 41 Конституції України відбувалося «надмірне втручання в гарантоване Основним Законом України право власності»; «розмір накладеного на заявника штрафу багатократно перевищив офіційно визначені державою на один календарний місяць розміри прожиткового мінімуму для працездатних осіб (більше ніж у 350 разів) та мінімальної заробітної плати (більше ніж у 130 разів)».

1.4. Суб'єкти права на конституційні скарги порушили перед Конституційним Судом України питання про невідповідність Конституції України (неконституційність) абзацу другої частини першої статті 483 Кодексу, який визначає санкцію за переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю.

1.5. Голова Верховної Ради України письмово висловив позицію стосовно предмета конституційних скарг, зазначивши, що «оскільки оспорювані в конституційних скаргах положення абзацу другої частини першої статті 483 Кодексу містять безальтернативні санкції зі значним матеріальним тягарем для порушника, суб'єкти права на конституційні скарги Душенькевич Анатолій Володимирович, Франк Андрій Володимирович, Ярош Ірина Миколаївна правомірно порушили питання, які потребують ретельного конституційного контролю з метою однозначного праворозуміння обґрунтованої доцільності накладення штрафу в розмірі 100 відсотків вартості товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил з конфіскацією цих товарів, а також товарів, транспортних засобів із спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для переміщення товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України; остаточне їх вирішення має здійснюватися шляхом подальшого законодавчого врегулювання».

2. Конституційний Суд України, розв'язуючи питання, порушені в конституційних скаргах, виходить із такого.

2.1. Відповідно до Основного Закону України «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (частина друга статті 3); «в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» (частина перша, друга статті 8); «конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані» (частина друга статті 22); «права і свободи людини і громадянина захищаються судом» (частина перша статті 55).

Згідно зі статтею 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (частина перша); право приватної власності набувають у порядку, визначеному законом (частина друга); ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності (частина четверта); використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам

суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі (частина сьома).

Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер (частина друга статті 61 Конституції України).

Згідно з частиною першою статті 64 Основного Закону України конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, визначених Конституцією України.

Відповідно до пунктів 1, 22 частини першої статті 92 Конституції України виключно закони України визначають: права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них.

2.2. Конституційний Суд України наголошував на тому, що при тягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, що має наслідком адміністративне стягнення у вигляді безальтернативного, надмірного адміністративного штрафу з обов'язковою конфіскацією, який є співмірним із кримінальним покаранням, має ґрунтуватися на конституційних принципах та юридичних презумпціях: «принцип верховенства права, зокрема така його вимога, як принцип домірності, є взаємопов'язаними фундаментальними засадами функціонування усієї юридичної системи України, у тому числі нормативного встановлення законодавцем адміністративної відповідальності. Отже, конкретні санкції за адміністративні правопорушення мають бути справедливими та відповідати принципів домірності, тобто законодавець має визначати адміністративні стягнення з урахуванням їх виправданості та потреби для досягнення легітимної мети, беручи до уваги вимоги адекватності наслідків, які спричинені такими санкціями (у тому числі для особи, до якої вони застосовуються), тій шкоді, що настає в результаті адміністративного правопорушення» [абзац четвертий пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021].

Конституційний Суд України також висловив юридичну позицію щодо питання обрання виду адміністративного стягнення з урахуванням принципу верховенства права (правовладдя) та суспільної користі адміністративних стягнень. У Рішенні Конституційного Суду України від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021 зазначено, що «питання обрання виду адміністративного стягнення відповідно до пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України вирішує виключно законодавець з урахуванням приписів Конституції України, зокрема принципу верховенства права» (абзац п'ятий пункту 3 мотивувальної частини); «суспільна користь адміністративних стягнень за адміністративні правопорушення полягає не в поповненні державного бюджету, а в забезпеченні конституційного правопорядку, безпеки суспільства та прав і свобод кожної особи» (перше речення абзацу першого підпункту 2.5 пункту 2 мотивувальної частини).

2.3. За частиною другою статті 61 Конституції України юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.

Конституційний Суд України, досліджуючи принцип індивідуалізації юридичної відповідальності під час розв'язання питання відповідності покарання вчиненому злочині, зазначав, що справедливе застосування норм права — є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість; це означає не тільки те, що установлені законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного; адекватність покарання ступеню тяжкості злочину впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина; при призначенні покарання суд має враховувати обставини справи (як ті, що обтяжують, так і ті, що пом'якшують покарання) щодо всіх осіб незалежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину; призначене судом покарання повинно відповідати ступеню суспільної небезпеки злочину, обставинам його вчинення та враховувати особу винного, тобто бути справедливим; установлення законодавцем недиференційованого покарання та неможливість його зниження не дозволяє застосовувати покарання до осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості, з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, розміру заподіяних збитків (друге, третє, четверте речення абзацу п'ятого підпункту 4.1, третє речення абзацу сьомого, перше речення абзацу восьмого підпункту 4.2 пункту 4; абзац шостий пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004).

У Рішенні від 26 травня 2015 року № 5-рп/2015 Конституційний Суд України зазначав, що для забезпечення дотримання прав особи, яку притягають до адміністративної відповідальності, індивідуалізації її відповідальності та реалізації вимог Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП) щодо своєчасного, всебічного, повного й об'єктивного з'ясування обставин справи, вирішення її відповідно до закону уповноважений орган (посадова особа) під час розгляду справи про адміністративне правопорушення зобов'язаний з'ясувати, зокрема, чи є обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, а також інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи (перше речення абзацу третього підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України в Рішенні від 15 червня 2022 року № 4-р(П)/2022 щодо індивідуалізації юридичної відповідальності, оцінюючи припис статті 485 Кодексу на конституційність, наголосив, що в законодавчому встановленні відносин із притягнення особи до адміністративної або кримінальної відповідальності обов'язково має бути дотриманий конституційний принцип індивідуалізації юридичної відповідальності; установлення в актах публічного права абсолютно визначених та (або) безальтернативних санкцій має

збалансовано поєднуватись із наданням суб'єкту накладення адміністративного стягнення або кримінального покарання дискреції в питанні визначення виду та розміру стягнення або покарання з урахуванням характеру вчиненого протиправного діяння, форми вини, характеристики особи, винної у вчиненні правопорушення, можливості відшкодування заподіяної шкоди, наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність (абзаци другий, третій підпункту 4.3 пункту 4 мотивувальної частини).

Проаналізувавши приписи статей 9, 23, 33 КУпАП та частини першої статті 486, статті 489 Кодексу, Конституційний Суд України в Рішенні від 15 червня 2022 року № 4-р(П)/2022 дійшов висновку, що «ці норми мають розвивати, конкретизувати та деталізувати принципи Основного Закону України, зокрема принцип індивідуалізації юридичної відповідальності, визначений частиною другою статті 61 Конституції України» (абзац дев'ятий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини).

2.4. За статтею 6 Кодексу «митні інтереси України — це національні інтереси України, забезпечення та реалізація яких досягається шляхом здійснення митної справи; митна безпека — це стан захищеності митних інтересів України».

Для захисту митних інтересів та митної безпеки України за порушення митних правил Кодексом встановлено адміністративну відповідальність.

Згідно зі статтею 461 Кодексу за порушення митних правил можуть бути накладені адміністративні стягнення у вигляді попередження, штрафу та конфіскації товарів, транспортних засобів комерційного призначення — безпосередніх предметів порушення митних правил, товарів, транспортних засобів зі спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що їх використовували для приховування товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил від митного контролю (крім транспортних засобів комерційного призначення, що їх використовують виключно для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України за визначеними маршрутами та рейсами, що їх здійснюють відповідно до розкладу руху на підставі міжнародних договорів, укладених відповідно до закону), а також транспортних засобів, що їх використовували для переміщення товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України поза місцем розташування митного органу.

Конституційний Суд України зазначав, що встановлені Кодексом види адміністративних стягнень спрямовані на забезпечення конституційного правопорядку, безпеки суспільства, прав і свобод людини та є належними заходами, оскільки мають сприяти досягненню мети адміністративної відповідальності, що обумовлено потребами захисту митних інтересів України та митної безпеки; правомірною метою встановлення обмежень прав і свобод людини і

громадянина у сфері митних відносин та притягнення винної особи до відповідальності за порушення митних правил є потреба захисту митних інтересів та митної безпеки України [абзац другий пункту 4, абзац п'ятий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 15 червня 2022 року № 4-р(II)/2022].

2.5. Згідно з частиною п'ятою статті 2 КУпАП питання щодо адміністративної відповідальності за порушення митних правил регулює Кодекс.

Частиною першою статті 458 Кодексу встановлено, що порушення митних правил є адміністративним правопорушенням, яке є протиправними, винними (умисними або з необережності) діями чи бездіяльністю, що посягають на встановлений Кодексом та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх митним органам для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій із товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на митні органи Кодексом чи іншими законами України, і за які Кодексом встановлено адміністративну відповідальність.

Згідно зі статтею 487 Кодексу провадження у справах про порушення митних правил здійснюються відповідно до Кодексу, а в частині, що її не регулює Кодекс, — відповідно до законодавства України про адміністративні правопорушення.

Приписами КУпАП визначено, що:

— «адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність» (частина перша статті 9);

— «адміністративне стягнення є мірою відповідальності і застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами» (стаття 23);

— стягнення за адміністративне правопорушення накладається в межах, установлених КУпАП та іншими законами України; «при накладенні стягнення враховуються характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність» (частина перша, перше речення частини другої статті 33).

Кодексом встановлено, що:

— «завданнями провадження у справах про порушення митних правил є своєчасне, всебічне, повне та об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її з дотриманням вимог закону,

забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню порушень митних правил, та запобігання таким правопорушенням» (частина перша статті 486);

— «посадова особа при розгляді справи про порушення митних правил зобов'язана з'ясувати: чи було вчинено адміністративне правопорушення, чи винна дана особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, чи є обставини, що пом'якшують та/або обтяжують відповідальність, чи є підстави для звільнення особи, що вчинила правопорушення, від адміністративної відповідальності, а також з'ясувати інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи» (стаття 489).

Отже, законодавець у межах своїх повноважень установив, що адміністративна відповідальність за незаконне переміщення товарів через митний кордон України настає у разі призначення судом адміністративного стягнення особі, яка незаконно перемістила товари через митний кордон України, у результаті чого ця особа зазнає несприятливих наслідків, що становлять зміст накладеного на неї установленого Кодексом адміністративного стягнення. Водночас зміст безальтернативної санкції частини першої статті 483 Кодексу виключає оцінювання індивідуальної ситуації судом, чим створює перешкоди для судової дискреції.

2.6. Право на справедливий суд за статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) (далі — Конвенція) охоплює, зокрема, право на справедливий судовий розгляд.

Конституційний Суд України зважає на те, що Європейський суд з прав людини для застосування гарантій Конвенції, які стосуються кримінальних аспектів, напрацював три критерії, на основі яких діяння можна вважати кримінальним, а саме: 1) з'ясування того, як його кваліфікують у національному праві: кримінальне правопорушення, адміністративне, дисциплінарне тощо; 2) природа правопорушення; 3) характер і суворість (ступінь тяжкості) покарання, що його може бути застосовано до особи [рішення у справі *Engel and others v. The Netherlands* від 8 червня 1976 року (заяви №№ 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72, 5370/72), § 82, § 83]. Для застосування статті 6 Конвенції в кримінальній ділянці достатньо, щоб правопорушення за своїм характером вважалось кримінальним з погляду Конвенції або щоб за вчинене правопорушення до особи було застосовано покарання, яке за своїм характером і ступенем суворості належало в цілому до кримінальної ділянки [рішення у справі *Lutz v. Germany* від 25 серпня 1987 року (заява № 9912/82), § 55].

Отже, за сталою практикою Європейського суду з прав людини такі адміністративні стягнення, як адміністративний арешт і значні адміністративні штрафи, є співмірними з кримінальним покаранням [рішення у справах *Engel and others v. The Netherlands* від 8 червня 1976 року (заяви №№ 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72, 5370/72),

Гуренка проти України/Gurenka v. Ukraine від 6 вересня 2005 року (заява № 61406/00), *A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy* від 27 вересня 2011 року (заява № 43509/08)].

Європейський суд з прав людини в § 21 рішення у справі *Надточій проти України/Nadtochiy v. Ukraine* від 15 травня 2008 року (заява № 7460/03), зокрема, зазначив, що «приписи Митного кодексу безпосередньо поширюються на всіх громадян, які перетинають кордон, та регулюють їх поведінку у спосіб застосування стягнень (штраф та конфіскація), що є як покаранням, так і стримуванням від вчинення порушення. Отже, митні правопорушення, що їх оспорують, мають ознаки, притаманні „кримінальному звинуваченню“ в розумінні статті 6 Конвенції».

Конституційний Суд України, проаналізувавши санкцію частини першої статті 483 Кодексу, констатує, що її приписи мають кримінально-правовий характер як за своєю каральною та стримувальною метою, так і за суворістю визначеного нею додаткового обов'язкового адміністративного стягнення у вигляді конфіскації товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил, тому призначення такого стягнення має бути здійснене з урахуванням принципів і гарантій, притаманних кримінальному провадженню.

2.7. У конституційних скаргах Душенькевич А.В., Франк А.В., Ярош І.М. зазначили, що абзац другий частини першої статті 483 Кодексу не забезпечує досягнення справедливого балансу між вимогами публічних інтересів та захистом права власності особи. Зокрема, санкція статті 483 Кодексу, окрім накладення штрафу, також зобов'язує і до обов'язкового застосування іншого стягнення — конфіскації товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил.

Конституційний Суд України наголошував, що справедливе призначення покарання у кримінальному провадженні, зважаючи на інтенсивність та небезпеку його негативного впливу на фундаментальні права і свободи особи, є обов'язковою умовою захисту особи від свавілля в державі, у якій діє принцип верховенства права; задля забезпечення справедливості призначення покарання в кримінальному провадженні, його домірності тяжкості злочину суд відповідно до Кримінального кодексу України наділений дискрецією щодо форм реалізації кримінальної відповідальності; згідно з приписами статті 69 Кримінального кодексу України за наявності обставин, які пом'якшують покарання, судові надано можливість призначити більш м'яке покарання, ніж встановлено законом, зокрема суд може не призначати додаткового покарання, встановленого в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього кодексу як обов'язкове, за винятком випадків призначення покарання за вчинення кримінального правопорушення, за яке встановлено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподат-

ковуваних мінімумів доходів громадян; навіть тоді, коли конфіскацію майна встановлено поряд із найсуворішим основним покаранням — позбавленням волі, то таке додаткове обов'язкове покарання є дискрецією суду відповідно до приписів статті 69 цього кодексу [абзаци другий, четвертий, шостий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021].

Натомість оспорювані приписи частини першої статті 483 Кодексу встановлюють обов'язкову конфіскацію товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил. У КУпАП та у Кодексі не визначено процесуальних механізмів, які надали б судові можливість пом'якшити визначену абзацом другим частини першої статті 483 Кодексу міру адміністративної відповідальності залежно від наявності обставин справи, що пом'якшують відповідальність, або дозволили б її не призначати.

Отже, зі змісту санкції частини першої статті 483 Кодексу випливає, що законодавець визначив міру адміністративної відповідальності, яка не є справедливою і такою, що відповідає легітимній меті.

2.8. Згідно зі статтею 41 Конституції України право приватної власності є непорушним (друге речення частини четвертої); конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, установлених законом (частина шоста).

Конституційний Суд України неодноразово наголошував, що відповідно до принципу верховенства права (правовладдя) законодавець може обмежувати конституційні права людини і громадянина за дотримання умов, визначених Конституцією України.

Установлення обмеження прав людини і громадянина є допустимим виключно за умови, що воно є домірним (пропорційним) та суспільно потрібним (друге речення абзацу шостого підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009); обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, їх має встановлювати виключно Конституція і закони України, вони мають відповідати легітимній меті, бути обумовленими суспільною потребою досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке юридичне регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним утручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісного змісту такого права (абзац третій підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016).

Право власності не є абсолютним, може бути обмежене, однак утручання в це право може здійснюватися лише на підставі закону з дотриманням принципу юридичної визначеності та принципу домір-

ності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства; при обмеженні права власності в інтересах суспільства домірними можна вважати такі заходи, які є менш обтяжливими для прав і свобод приватних осіб з-поміж усіх доступних для застосування заходів [абзац сьомий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 5 червня 2019 року № 3-р(І)/2019].

«Обмеження права власності у вигляді конфіскації майна має бути обумовлене захистом конституційного правопорядку, прав, свобод та гідності людини і громадянина, інтересів суспільства, держави, бути належним та необхідним заходом для досягнення такої легітимної мети, а також забезпечувати справедливий баланс між вимогами публічних інтересів та захистом права власності особи, не допускаючи надмірного впливу на адресатів, стосовно яких спрямоване зазначене обмеження» [четверте речення абзацу одинадцятого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 21 липня 2021 року № 3-р(ІІ)/2021].

У Рішенні від 12 жовтня 2022 року № 8-р(І)/2022 Конституційний Суд України дійшов висновку, що держава встановлює як потрібні ті заходи втручання у право власності, які дають змогу досягти легітимної мети з дотриманням принципів правомірного втручання; законодавець має визначити співмірну міру адміністративної відповідальності для досягнення легітимної мети, а суди — забезпечувати індивідуалізацію такої відповідальності залежно від обставин справи (абзац четвертий підпункту 2.4 пункту 2 мотивувальної частини).

2.9. Приписи статті 41 Конституції України корелюються (є співвідносними) з відповідними приписами статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

Згідно зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном; ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, ніж в інтересах суспільства і на умовах, визначених законом і загальними принципами міжнародного права (абзац перший); проте ці приписи жодним чином не обмежують права держави вводити в дію такі закони, які вона вважає потрібними, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів (абзац другий).

Конституційний Суд України зважає на практику тлумачення наведених приписів Першого протоколу до Конвенції Європейським судом з прав людини.

У рішенні у справі *Краєва проти України/Krayeva v. Ukraine* від 13 січня 2022 року (заява № 72858/13) Європейський суд з прав людини, констатувавши, що сума штрафу, накладеного на заявницю

за порушення митних правил (частина перша статті 483 Кодексу), становила надмірне втручання в її право власності всупереч вимогам статті 1 Першого протоколу до Конвенції, зазначив, зокрема, що:

— «накладення штрафу як таке становитиме втручання у право, гарантоване абзацом першим статті 1 Першого протоколу до Конвенції, оскільки воно позбавляє особу, якої це стосується, певної частки майна, а саме суми, яку має бути сплачено» (§ 23);

— «щоб бути сумісним зі статтею 1 Першого протоколу, захід (втручання) має відповідати трьом умовам: він має бути правомірним, мати правомірну мету та забезпечувати справедливий баланс між загальним інтересом суспільства й основоположними правами особи» (§ 24);

— «за частиною першою статті 483 Митного кодексу, згідно з якою заявницю було визнано винною, штраф у розмірі, що дорівнює вартості товару, сам собою є надмірно великою сумою, та конфіскація товару були обов'язковими заходами без жодних винятків. Брак будь-якої дискреції у цьому випадку не дав українським судам можливості оцінити особіну ситуацію, унаслідок чого втрачається сенс будь-якого оцінювання. Суд уже зазначав, що подібна жорстка система не здатна забезпечити потрібний справедливий баланс між вимогами загального інтересу та захистом права власності особи» (§ 31).

Європейський суд з прав людини вказав, що «для того, щоб відповідати вимозі домірності, суворість санкцій має відповідати тяжкості правопорушень, за які їх призначають <...>. Принцип домірності має бути дотриманий не лише під час визначення норм, які стосуються суворості санкції, а й під час оцінювання тих факторів, що їх має бути взято до уваги, коли визначають санкції <...>» [рішення у справі *Imeri v. Croatia* від 24 червня 2021 року (заява № 77668/14), § 84].

Крім того, на думку Європейського суду з прав людини, «стаття 1 Першого протоколу вимагає, щоб будь-яке втручання було виправдано домірним стосовно визначеної мети. Тобто потрібно досягти „справедливого балансу“ між вимогами загального інтересу суспільства та потребами захисту основоположних прав людини. Потрібного балансу не буде досягнуто, якщо особі або особам, яких це стосується, доведеться нести індивідуальний і надмірний тягар [див., зокрема, рішення у справах *The Former King of Greece and Others v. Greece* [GC] від 28 листопада 2002 року (заява № 25701/94), ECHR 2000-XII, § 79, § 82; *Jahn and Others v. Germany* [GC] від 30 червня 2005 року (заяви №№ 46720/99, 72203/01, 72552/01), ECHR 2005-VI, § 81–94]» [рішення у справі *Gogitidze and Others v. Georgia* від 12 травня 2015 року (заява № 36862/05), § 97].

Європейський суд з прав людини в рішенні у справі *Садоха проти України/Sadocha v. Ukraine* від 11 липня 2019 року (заява № 77508/11) зазначив, що:

— «на конфіскаційний захід, навіть якщо йдеться про позбавлення майна, поширюється дія другого абзацу статті 1 Першого протоколу, відповідно до якого Договірним державам дозволено здійснювати контроль за користуванням власності для забезпечення сплати штрафів» (§ 23);

— «іншим питанням для вирішення Судом є те, чи досягнуто внаслідок втручання у право власності потрібний справедливий баланс між захистом цього права та вимогами загального інтересу з огляду на той простір обдумування, що його залишено Державі-відповідачеві в цій ділянці. Потрібного балансу не буде досягнуто, якщо на власника майна, якого це стосується, буде покладено „індивідуальний та надмірний тягар“. Крім того, хоча абзац другий статті 1 Першого протоколу до Конвенції не містить чітких процесуальних вимог, Суд повинен урахувати, чи надавали заявникові всі процесуальні приписи можливість звернутися у своїй справі до компетентних органів влади з тим, щоб вони змогли в його справі встановити справедливий баланс між інтересами, між якими є конфлікт» (§ 27);

— «щоб втручання було домірним, воно має відповідати тяжкості порушення суб'єктивного права, а санкція, що її визначено для покарання, — тяжкості правопорушення <...>» (§ 31).

2.10. Відповідно до частини першої статті 483 Кодексу суб'єкти права на конституційну скаргу були притягнуті до адміністративної відповідальності з накладенням штрафів у таких розмірах: Душенькевич А.В. — 159 338,65 грн; Франк А.В. — 932 610,26 грн, Ярош І.М. — 1 403 204,17 грн з конфіскацією товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил. Отже, накладення штрафу в розмірі, що дорівнює вартості товару, та конфіскація, що є обов'язковими, позбавили суди можливості врахувати індивідуальні обставини в кожному конкретному випадку порушення митних правил.

Конституційний Суд України вважає, що для досягнення легітимної мети суд повинен мати дискрецію. Однак суд під час розгляду справи про порушення митних правил за частиною першою статті 483 Кодексу не може забезпечити індивідуалізації відповідальності через: відсутність у зазначеній статті Кодексу інших видів стягнень; неможливість зміни розміру відсотків, за якими визначено штраф і обов'язковість застосування конфіскації. Неможливість вибору виду та розміру адміністративного стягнення з урахуванням обставин справи, а саме: характеру вчиненого протиправного діяння, форми вини, характеристики особи, можливості відшкодування заподіяної шкоди, наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність, унеможлиблює справедливий розгляд справи судом.

Таке законодавче регулювання суперечить засадам демократичного суспільства, базованого на верховенстві права (правовладді) (*in democratic society based on the rule of law*).

Отже, абзац другий частини першої статті 483 Кодексу суперечить приписам частини першої статті 8, частин першої, четвертої статті 41, частини другої статті 61, частини першої статті 64 Конституції України.

3. Згідно з частиною другою статті 152 Конституції України, статтею 91 Закону України «Про Конституційний Суд України» закони, інші акти або їх окремі приписи, що визнані неконституційними, утрачають чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

Конституційний Суд України враховує те, що визнання неконституційним абзацу другої частини першої статті 483 Кодексу унеможливить притягнення до відповідальності осіб за дії та (або) бездіяльність, спрямовані на переміщення товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю, а також інші протиправні діяння, спрямовані на ухилення від сплати митних платежів, та вважає за доцільне задля недопущення порушення митних інтересів та митної безпеки України відтермінувати втрату чинності абзацом другим частини першої статті 483 Кодексу.

Верховна Рада України з дня ухвалення цього Рішення має привести нормативне регулювання відповідальності за порушення митних правил у відповідність із Конституцією України та цим Рішенням.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94, 97 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України
у х в а л и в:

1. Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), абзац другий частини першої статті 483 Митного кодексу України.

2. Абзац другий частини першої статті 483 Митного кодексу України, визнаний неконституційним, утрачає чинність через шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Верховній Раді України привести нормативне регулювання, установлене абзацом другим частини першої статті 483 Митного кодексу України, що визнаний неконституційним, у відповідність із Конституцією України та цим Рішенням.

4. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ДРУГИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 5-р(II)/2023 dated July 5, 2023 in the case upon the constitutional complaints of Anatolii Dushenkevych, Andrii Franko, and Iryna Yarosh regarding the conformity of paragraph 2 of Article 483.1 of the Customs Code with the Constitution (constitutionality) (regarding individualisation of an individual's legal liability for customs rules violation)

Subjects of the right to a constitutional complaint — A. Dushenkevych, A. Franko, I. Yarosh — appealed to the Constitutional Court to examine the compliance of paragraph 2 of Article 483.1 of the Customs Code (hereinafter referred to as «the Code») with Articles 8.1, 41.1, 41.4, 61.2, 64.1 of the Constitution (constitutionality).

Subjects of the right to constitutional complaints raised before the Constitutional Court the issue of non-compliance with the Constitution (unconstitutionality) of paragraph 2 of Article 483.1 of the Code, which defines the sanction for movement or actions aimed at movement of goods across the customs border of Ukraine with concealment from customs control.

In order to protect customs interests and customs security of Ukraine, the Code establishes administrative liability for violation of customs rules.

According to Article 487 of the Code, proceedings in cases of violation of customs rules shall be carried out in accordance with the Code, and in the part not regulated by the Code, in accordance with the legislation on administrative offenses.

The legislator, within the limits of its authority, established that administrative liability for the illegal movement of goods across the customs border of Ukraine arises in the event that a court imposes an administrative fine on a person who illegally moved goods across the customs border of Ukraine, as a result of which this person suffers adverse consequences, which constitute the content of the imposed on it fine established by the Administrative Code. At the same time, the content of the non-alternative sanction of Article 483.1 of the Code excludes the evaluation of the individual situation by the court, which creates obstacles for judicial discretion.

The Constitutional Court, having analysed the sanction of Article 483.1 of the Code, states that its provisions have a criminal and legal nature both in terms of their punitive and deterrent purpose, and in terms of the gravity of the additional mandatory administrative penalty determined by it in the form of confiscation of goods — direct objects of violation of

customs rules, therefore, the imposition of such penalty should be carried out taking into account the principles and guarantees inherent in criminal proceedings.

The contested provisions of Article 483.1 of the Code establish the mandatory confiscation of goods — direct objects of violation of customs rules. The Code on Administrative Offenses and the Code do not define procedural mechanisms that would provide a court with opportunity to mitigate the degree of administrative liability specified in paragraph 2 of Article 483.1 of the Code depending on the presence of circumstances of the case that mitigate liability, or would allow it not to be assigned.

It follows from the content of the sanction of Article 483.1 of the Code that the legislator determined the measure of administrative liability, which is not fair and such that corresponds to a legitimate goal.

The imposition of a fine equal to the value of the goods and confiscation, which are mandatory, deprived the courts of the opportunity to take into account individual circumstances in each specific case of violation of customs rules.

The impossibility of choosing the type and size of the administrative sanction taking into account the circumstances of the case, namely: the nature of the committed illegal act, the form of guilt, the characteristics of the individual, the possibility of compensation for the damage caused, the presence of circumstances that mitigate or aggravate liability, makes it impossible for the court to fairly deliberate the case.

Such legislative regulation contradicts the principles of a democratic society based on the rule of law.

The Constitutional Court takes into account the fact that declaring paragraph 2 of Article 483.1 of the Code as unconstitutional will make it impossible to prosecute individuals for actions and (or) inaction aimed at moving goods across the customs border of Ukraine with concealment from customs control, as well as other illegal actions aimed at evading payment of customs payments, and considers it expedient to postpone the loss of effect of paragraph 2 of Article 483.1 of the Code in order to prevent violation of customs interests and customs security of Ukraine.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine held to declare paragraph 2 of Article 483.1 of the Customs Code as inconsistent with the Constitution of Ukraine (unconstitutional), and shall lose its effect six months after the adoption of this Decision by the Constitutional Court.

The Verkhovna Rada shall bring the normative regulation established by paragraph 2 of Article 483.1 of the Customs Code, which is declared to be unconstitutional, into compliance with the Constitution and this Decision.

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:
— No. 15-rp/2004 of November 2, 2004;

- No. 26-rp/2009 of October 19, 2009;
- No. 5-rp/2015 of May 26, 2015;
- No. 2-rp/2016 of June 1, 2016;
- No. 3-r(I)/2019 of June 5, 2019;
- No. 3-r(II)/2021 of July 21, 2021;
- No. 4-r(II)/2022 of June 15, 2022;
- No. 8-r(I)/2022 of October 12, 2022.

Judgments of the European Court of Human Rights in the cases:

- Engel and others v. the Netherlands of June 8, 1976 (application No. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72);
- Lutz v. Germany of August 25, 1987 (application No. 9912/82);
- Gurepka v. Ukraine of September 6, 2005 (application No. 61406/00);
- Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy of September 27, 2011 (application No. 43509/08);
- Nadtochiy v. Ukraine of May 15, 2008 (application No. 7460/03);
- Krayeva v. Ukraine dated January 13, 2022 (application No. 72858/13);
- Imeri v. Croatia of June 24, 2021 (application No. 77668/14);
- The Former King of Greece and Others v. Greece [GC] of November 28, 2002 (application No. 25701/94);
- Jahn and Others v. Germany [GC] of June 30, 2005 (applications No. 46720/99, 72203/01, 72552/01);
- Gogitidze and Others v. Georgia of May 12, 2015 (application No. 36862/05);
- Sadocha v. Ukraine of July 11, 2019 (application No. 77508/11).

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

ПЕРШИЙ СЕНАТ

**у справі за конституційною скаргою Ван Колка Фредеріка Йоганнеса
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
абзацу другого частини шостої статті 481
Митного кодексу України**

Київ
6 вересня 2023 року
№ 6-р(1)/2023

Справа № 3-32/2023(66/23)

Перший сенат Конституційного Суду України у складі суддів:

Кривенка Віктора Васильовича — головуючого,
Гришук Оксани Вікторівни,
Кичуна Віктора Івановича,
Колісника Віктора Павловича,
Петришина Олександра Віталійовича,
Совгирі Ольги Володимирівни — доповідача,
Філюка Петра Тодосьовича,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Ван Колка Фредеріка Йоганнеса щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другого частини шостої статті 481 Митного кодексу України.

Заслухавши суддю-доповідача Совгирю О.В. та дослідивши матеріали справи, зокрема позиції, що їх висловили: Президент України Зеленський В.О., Голова Верховної Ради України Стефанчук Р.О., Прем'єр-міністр України Шмигаль Д.А., Голова Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики Гетманцев Д.О., Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Лубінець Д.В., Перший заступник Міністра фінансів України Улютін Д.В., виконувач обов'язків Голови Державної митної служби України Звягінцев С.Б., виконувач обов'язків Директора Бюро економічної безпеки України Федоров Е.В.; члени Науково-консультативної ради Конституційного Суду України: доктор юридичних наук, професор Кучерявенко М.П.; доктор юридичних наук, професор Рябченко О.П.; доктор юридичних наук, доцент Турянський Ю.І., а також науковці: Державного податко-

вого університету — кандидат юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового інституту економічної безпеки та митної справи Калганова О.А.; Державного торговельно-економічного університету — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Гуржій Т.О., доктор юридичних наук, доцент Запотоцька О.В., доктор юридичних наук, доцент Тімашов В.О.; Донецького національного університету імені Василя Стуса — кандидат юридичних наук, доцент Краковська А.Є.; Інституту держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України — кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу проблем державного управління та адміністративного права Кисіль Л.Є.; Київського національного університету імені Тараса Шевченка — доктор юридичних наук, професор кафедри фінансового права Навчально-наукового інституту права Якимчук Н.Я.; Львівського національного університету імені Івана Франка — доктор юридичних наук, професор кафедри адміністративного та фінансового права Решота В.В., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Бурдін В.М.; Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України — доктор юридичних наук, професор, завідувач сектору конституційного та адміністративного права Лученко Д.В., молодший науковий співробітник Битяк О.В.; Національного університету «Львівська політехніка» — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Інституту права, психології та інноваційної освіти Бліхар М.М., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти Ковальчук В.Б.; Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права Гарашук В.М., кандидат юридичних наук, доцент Зима О.Т., кандидат юридичних наук Балакарева І.М., кандидат юридичних наук Белікова М.І., кандидат юридичних наук, доцент кафедри фінансового права Котенко А.М.; Університету митної справи та фінансів — кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного та приватного права Мазур А.В.; Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича — кандидат юридичних наук, доцент Бабін І.І., Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Ван Колк Фредерік Йоганнес звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність частинам першій, четвертій статті 41, статті 48, частині другій статті 61 Конституції України (конституційність) абзац другий частини шостої статті 481 Митного кодексу України (далі — Кодекс).

Частиною шостою статті 481 Кодексу визначено таке:

«Перевищення строку тимчасового ввезення транспортних засобів особистого користування та транспортних засобів комерційного призначення на митну територію України більше ніж на тридцять діб, а так само втрата цих транспортних засобів, у тому числі їх розкомплектування, — тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскацію таких транспортних засобів».

Отже, предметом конституційного контролю в цій справі є санкція частини шостої статті 481 Кодексу.

2. Зі змісту конституційної скарги та долучених до неї матеріалів убачається таке.

На Ван Колка Фредеріка Йоганнеса 26 квітня 2022 року складено протокол про порушення митних правил за ознаками адміністративного правопорушення, визначеного частиною шостою статті 481 Кодексу.

Любомльський районний суд Волинської області постановою від 29 вересня 2022 року, яку Волинський апеляційний суд залишив без змін постановою від 21 листопада 2022 року, визнав Ван Колка Фредеріка Йоганнеса винним у вчиненні правопорушення, визначеного частиною шостою статті 481 Кодексу, а саме у перевищенні строку тимчасового ввезення транспортного засобу особистого користування на митну територію України більше ніж на тридцять діб, та наклав на нього адміністративне стягнення у вигляді штрафу в розмірі 170 000 (сто сімдесят тисяч) гривень.

На думку автора клопотання, санкція частини шостої статті 481 Кодексу обмежила гарантоване статтею 61 Конституції України право на індивідуалізацію юридичної відповідальності, адже законодавець не передбачив «можливості послатися в ході розгляду справи про порушення митних правил і під час судового розгляду на конкретні обставини вчинення правопорушення, майновий стан, а також на інші обставини, які могли б пом'якшити відповідальність та вплинути на міру стягнення». Указане, як уважає суб'єкт права на конституційну скаргу, не дає «змоги добиватися призначення штрафу в розмірі, співмірному обставинам конкретного правопорушення», а тому оспорювана норма Кодексу «унеможливила індивідуалізацію стягнення і забезпечення справедливого розгляду справи». Ван Колк Фредерік Йоганнес також стверджує, що санкція частини шостої статті 481 Кодексу «має ознаки абсолютно визначеної та є безальтернативною, тобто такою, що встановлює лише один вид стягнення — майновий».

До того ж суб'єкт права на конституційну скаргу вважає, що санкція, яка обмежена лише штрафом у розмірі десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскацією транспортного засобу, «перетворюється з міри відповідальності в ін-

струмент позбавлення особи її власності, придушення економічної самостійності та ініціативи, надмірного обмеження права на достатній життєвий рівень, що не відповідає вимогам статей 41 і 48 Конституції України».

3. Вирішуючи питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другого частини шостої статті 481 Кодексу, Конституційний Суд України виходить із такого.

3.1. Україна є права держава (стаття 1 Основного Закону України). Конституція України має найвищу юридичну силу; «закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» (частина друга статті 8 Конституції України).

Основним Законом України визначено, що «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом» (частина перша статті 24); «кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом» (частина перша статті 67); виключно законами України визначаються: «права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина»; «правовий режим власності»; «засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи»; «засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них» (пункти 1, 7, 9, 22 частини першої статті 92).

3.2. Митну справу становлять, зокрема, встановлені порядок і умови переміщення товарів через митний кордон України, їх митний контроль та митне оформлення, справляння митних платежів, боротьба з порушеннями митних правил, організація і забезпечення діяльності митних органів та інші заходи, спрямовані на реалізацію державної митної політики (частина перша статті 7 Кодексу). Шляхом здійснення митної справи досягається забезпечення та реалізація митних інтересів України, стан захищеності яких є митною безпекою як складовою економічної безпеки держави.

Верховна Рада України 8 листопада 2018 року ухвалила Закон України «Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо ввезення транспортних засобів на митну територію України» № 2612–VIII (далі — Закон № 2612), яким, зокрема, викладено в новій редакції статтю 481 Кодексу та встановлено санкцію, яку оспорує автор клопотання.

Як зазначено в Пояснювальній записці до проекту Закону України від 15 червня 2018 року (реєстр. № 8488), ухваленого як Закон № 2612 (далі — Пояснювальна записка), «метою прийняття законопроекту є врегулювання питання ввезення транспортних засобів на митну територію України, забезпечення дієвого контролю за переми-

щенням, цільовим використанням транспортних засобів, поміщених в митний режим <...> тимчасового ввезення, посилення відповідальності громадян за порушення митних правил».

Статтею 103 Кодексу визначено, що «тимчасове ввезення — це митний режим, відповідно до якого іноземні товари, транспортні засоби комерційного призначення ввозяться для конкретних цілей на митну територію України з умовним повним або частковим звільненням від оподаткування митними платежами та без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності і підлягають реекспорту до завершення встановленого строку без будь-яких змін, за винятком звичайного зносу в результаті їх використання».

3.3. У Рішенні від 31 березня 2015 року № 1-рп/2015 Конституційний Суд України підкреслив, що «особи, які переміщують товари на митну територію України, повинні дотримуватися митних правил, визначених у Кодексі; за порушення (недотримання) цих правил у Кодексі передбачено адміністративну відповідальність» (абзац четвертий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України вважає, що для захисту митних інтересів і забезпечення митної безпеки України держава, у якій визнається і діє принцип верховенства права, зобов'язана належно вноормувати засади митної справи, зокрема в частині встановлення строків тимчасового ввезення транспортних засобів і відповідальності за їх недотримання. Указане кореспондується з Конвенцією про тимчасове ввезення 1990 року, до якої приєдналася Україна згідно із Законом від 24 березня 2004 року № 1661—IV (далі — Конвенція про тимчасове ввезення), відповідно до якої «товари (у тому числі транспортні засоби), на тимчасове ввезення яких був наданий дозвіл, повинні бути вивезені у визначений термін, визначений достатнім для досягнення мети тимчасового ввезення. Цей термін обумовлюється окремо у кожному Додатку» (пункт 1 статті 7); «особа, яка будь-яким чином порушила положення цієї Конвенції, несе відповідальність на території Договірної Сторони, де було скоєно порушення; санкції за порушення встановлюються законодавством такої Договірної Сторони» (пункт 1 статті 20).

Тобто для забезпечення ефективної реалізації державної митної політики Верховна Рада України уповноважена не тільки покладати обов'язки на учасників відносин, що вноормовані митним законодавством, але й визначати діяння, які є порушенням митних правил, та відповідальність за них. Саме державний примус є одним із чинників, здатних забезпечити ефективність уноормування митної справи, належний рівень захисту митних інтересів та митної безпеки України. До того ж санкція за вчинене адміністративне правопорушення має бути домірною і водночас достатньою для того, щоб запобігати вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником (спеціальна превенція), так і іншими особами (загальна превенція).

3.4. Конституційний Суд України сформулював юридичні позиції щодо підґрунтя та мети встановлення адміністративної відповідальності в Україні:

— «Верховна Рада України має повноваження ухвалювати закони з унормуванням підстав та порядку притягнення осіб до адміністративної відповідальності, дотримуючись конституційних норм і принципів» [абзац перший підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 15 червня 2022 року № 4-р(II)/2022; абзац п'ятий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 12 жовтня 2022 року № 8-р(I)/2022];

— «адміністративна відповідальність в Україні та процедура притягнення до адміністративної відповідальності ґрунтуються на конституційних принципах та правових презумпціях, які зумовлені визнанням і дією принципу верховенства права в Україні» (перше речення абзацу першого підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010);

— «суспільна користь адміністративних стягнень за адміністративні правопорушення полягає <...> в забезпеченні конституційного правопорядку, безпеки суспільства та прав і свобод кожної особи» [перше речення абзацу першого підпункту 2.5 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021].

Конституційний Суд України також ураховує, що «законодавець може диференціювати <...> процедуру застосування заходів впливу до порушників законодавства залежно від особливостей суспільних відносин, що регламентуються зазначеним законодавством» (абзац другий пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001).

Порушення митних правил є специфічним видом адміністративних правопорушень, являє собою протиправні, винні (умисні або з необережності) дії чи бездіяльність, що посягають на встановлений Кодексом та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх митним органам для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на митні органи Кодексом чи іншими законами України, і за які Кодексом установлена адміністративна відповідальність (частина перша статті 458 Кодексу). Тому питання адміністративної відповідальності за порушення митних правил має врегулюватися в Кодексі з урахуванням специфіки принципів здійснення митної справи та згідно з Конституцією України.

3.5. Митна справа здійснюється, зокрема, на основі принципів єдиного порядку переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України; визнання рівності та правомірності інте-

ресів усіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності; відповідальності всіх учасників відносин, що регулюються Кодексом (пункти 4, 6, 10 статті 8 Кодексу). Водночас визначені Кодексом принципи здійснення митної справи впливають зі змісту конституційних норм, зокрема частини першої статті 24 Конституції України, згідно з якою «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом».

Конституційний Суд України зазначав, що «рівність та недопустимість дискримінації особи є конституційними принципами національної правової системи України, а також фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (стаття 26), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (стаття 14), Протоколі № 12 до неї (стаття 1) та у Загальній декларації прав людини 1948 року (статті 1, 2, 7)» [абзац шістнадцятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 25 квітня 2019 року № 1-р(П)/2019]; «гарантована частиною першою статті 24 Конституції України рівність громадян перед законом означає рівну для всіх обов'язковість конкретного закону з усіма відмінностями у правах або обов'язках, привілеях чи обмеженнях, які в цьому законі встановлені» (перше речення абзацу другого підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007); «принцип рівності всіх громадян перед законом — конституційна гарантія правового статусу особи, що поширюється, зокрема, на призначення кримінального покарання. Притягнення особи, яка вчинила злочин, до кримінальної відповідальності не лише означає рівність усіх осіб перед законом, а й передбачає встановлення в законі єдиних засад застосування такої відповідальності» (друге, третє речення абзацу першого підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004).

У пункті 63 Доповіді «Верховенство права», схваленої Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія) на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року), визначено, що формальна рівність є важливим аспектом верховенства права — за умови, що вона допускає нерівне ставлення лише тією мірою, яка потрібна для досягнення сутнісної рівності; формальна рівність може бути широко витлумачена без шкоди для принципу, що лежить в основі ідеї недискримінації, котрий разом із рівністю перед нормами права становить основний і загальний принцип стосовно захисту прав людини.

На думку Конституційного Суду України, конституційний принцип рівності громадян перед законом у сфері митної справи проявляється не тільки в єдиному порядку переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України, а й у рівній

мірі відповідальності за порушення митних правил. Так, у Рішенні від 15 червня 2022 року № 4-р(П)/2022 Конституційний Суд України, перевіряючи на відповідність Основному Закону України положення статті 485 Кодексу, визнав «можливість установлення в актах публічного законодавства (адміністративного, кримінального тощо) абсолютно визначених та (або) безальтернативних санкцій, що, безперечно, є позитивним явищем у випадку, коли суб'єктом правозастосування є відмінний від суду орган влади» (абзац перший підпункту 4.3 пункту 4 мотивувальної частини). Тобто в ситуації, коли суб'єкти вчинення адміністративного правопорушення перебувають в однаковому або схожому становищі, не має бути невинуватою відмінності в заходах адміністративних стягнень, застосованих до них на підставі чітких і передбачуваних положень Кодексу.

Водночас рівна міра адміністративної відповідальності не має абсолютного характеру, а тому в разі, коли це є об'єктивно виправданим, орган (посадова особа), розглядаючи справу про порушення митних правил, повинен (повинна) мати дискрецію щодо виду та/або розміру адміністративного стягнення, що забезпечує індивідуалізацію такої відповідальності залежно від обставин справи у межах законодавчо визначеної санкції. До того ж міра адміністративної відповідальності, установлена Кодексом, має бути спрямована на досягнення легітимної мети — захист митних інтересів і забезпечення митної безпеки України — та бути пропорційною вчиненому адміністративному правопорушенню, забезпечуючи досягнення мети адміністративного стягнення за рахунок мінімального втручання в гарантовані Конституцією України права людини і громадянина, зокрема право власності.

4. Згідно з частиною другою статті 61 Конституції України юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.

Санкція частини шостої статті 481 Кодексу встановлює накладення штрафу в розмірі десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскацію транспортного засобу.

4.1. Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово викладав юридичні позиції щодо змісту принципу індивідуалізації юридичної відповідальності, закріпленого частиною другою статті 61 Конституції України:

— «посутній аналіз <...> норм Кодексу і КУпАП, що регулюють відносини з притягнення особи до адміністративної відповідальності за порушення митних правил, свідчить про те, що загалом ці норми мають розвивати, конкретизувати та деталізувати принципи Основного Закону України, зокрема принцип індивідуалізації юридичної відповідальності, визначений частиною другою статті 61 Конституції України»; «в законодавчому встановленні відносин із притягнення особи до адміністративної або кримінальної відповідальності

обов'язково має бути дотриманий конституційний принцип індивідуалізації юридичної відповідальності»; принцип індивідуалізації юридичної відповідальності у процедурі притягнення особи до адміністративної відповідальності «має виявлятися не лише в притягненні до відповідальності особи, винної у вчиненні правопорушення, а й у призначенні їй виду та розміру покарання з обов'язковим урахуванням характеру вчиненого протиправного діяння, форми вини, характеристики цієї особи, можливості відшкодування заподіяної шкоди, наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність» [абзац дев'ятий підпункту 4.2, абзац другий підпункту 4.3 пункту 4, абзац другий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 15 червня 2022 року № 4-р(II)/2022];

— для забезпечення дотримання прав особи, яку притягають до адміністративної відповідальності, індивідуалізації її відповідальності та реалізації вимог статті 245 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП) «щодо своєчасного, всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи, вирішення її у відповідності з законом уповноважений орган (посадова особа) при розгляді справи про адміністративне правопорушення зобов'язаний з'ясувати: чи було вчинено адміністративне правопорушення, чи винна ця особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, чи є обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, а також інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. При накладенні стягнення необхідно враховувати характер вчиненого правопорушення, особу порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність» (абзац третій підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 26 травня 2015 року № 5-рп/2015);

— «унормовуючи порядок притягнення особи до юридичної відповідальності, законодавець має виходити також із рекомендацій, які містяться в Мінімальних стандартних правилах стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила) (Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 45/110 від 14 грудня 1990 року): поряд з іншими обставинами мають бути враховані, зокрема, характер і ступінь тяжкості правопорушення, відомості про особу правопорушника, а також інтереси захисту суспільства тощо (пункт 2.3). За міжнародними рекомендаціями щодо застосування такого виду покарання (стягнення), як штраф, потрібно враховувати насамперед його адекватність матеріальному стану особи, яку притягають до юридичної відповідальності»; «законодавець має визначити співмірну міру адміністративної відповідальності для досягнення легітимної мети, а суди — забезпечувати індивідуалізацію такої відповідальності залежно від обставин справи» [абзац шостий підпункту 2.3, абзац четвертий підпункту 2.4 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 12 жовтня 2022 року № 8-р(I)/2022].

Потреба в індивідуалізації адміністративної відповідальності впливає зі змісту статті 489 Кодексу, якою визначено, що «посадова особа при розгляді справи про порушення митних правил зобов'язана з'ясувати: чи було вчинено адміністративне правопорушення, чи винна дана особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, чи є обставини, що пом'якшують та/або обтяжують відповідальність, чи є підстави для звільнення особи, що вчинила правопорушення, від адміністративної відповідальності, а також з'ясувати інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи».

4.2. Аналізуючи абзац другий частини шостої статті 481 Кодексу на відповідність частині другій статті 61 Основного Закону України, Конституційний Суд України бере до уваги також практику Європейського суду з прав людини, який неодноразово вказував, що визначені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція) поняття «кримінальне обвинувачення» та «кримінальне правопорушення» мають «автономне значення».

«У практиці Європейського суду з прав людини критеріями, на підставі яких установлюється, чи має застосовуватися кримінальний аспект статті 6 Конвенції, є: 1) юридична кваліфікація діяння в національному законодавстві (тобто з'ясування того, як кваліфікують діяння в національному праві: кримінальне правопорушення (злочин), адміністративне правопорушення, дисциплінарне тощо); 2) природа правопорушення; 3) характер і суворість (ступінь тяжкості) покарання, що його може бути застосовано до особи [рішення у справі „*Engel and others v. The Netherlands*“ від 8 червня 1976 року (заяви №№ 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), § 82, § 83] (далі — „критерії Енгеля“). При цьому перший критерій є лише початковим і не має визначального значення. Водночас другий та третій критерії є вирішальними для з'ясування того, чи підпадає діяння під „кримінальне правопорушення“ в розумінні Конвенції. Для застосування статті 6 Конвенції в кримінальній ділянці достатньо, щоб правопорушення за своїм характером вважалось „кримінальним“ з погляду Конвенції або щоб за вчинене правопорушення до особи було застосовано покарання, яке за своїм характером і ступенем суворості належало в цілому до „кримінальної“ ділянки [рішення у справі „*Lutz v. Germany*“ від 25 серпня 1987 року (заява № 9912/82), § 55]» [третє — шосте речення абзацу третього пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 21 липня 2021 року № 5-р(П)/2021].

Європейський суд з прав людини у рішенні у справі *Надточій проти України/Nadtochiy v. Ukraine* від 15 травня 2008 року (заява № 7460/03), звернувшись до «критеріїв Енгеля», зазначив, що «положення Митного кодексу України, застосовані у справі заявника,

безпосередньо поширюються на всіх громадян, які перетинають кордон, та регулюють їхню поведінку у спосіб застосування стягнень (штраф та конфіскація), що є як покаранням, так і стримуванням від учинення порушення. Отже, митні правопорушення, що їх оспорожують, мають ознаки, притаманні „кримінальному обвинуваченню“ у розумінні статті 6 Конвенції» (§ 21).

Конституційний Суд України враховує практику Європейського суду з прав людини і вважає, що перевищення строку тимчасового ввезення транспортних засобів особистого користування та транспортних засобів комерційного призначення на митну територію України, а так само втрата цих транспортних засобів, у тому числі їх розкомплектування, за своєю природою фактично мають кримінальний характер, а санкція у вигляді накладення штрафу в розмірі десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскації транспортного засобу співмірна з кримінальним покаранням. Тому в провадженнях у справах про порушення митних правил, визначених частиною шостою статті 481 Кодексу, на особу мають поширюватися гарантії Конвенції, притаманні кримінальному провадженню, а викладені в рішеннях Конституційного Суду України підходи до розуміння принципу індивідуалізації юридичної відповідальності під час призначення кримінального покарання та його адекватності вчиненому злочину, з урахуванням специфіки здійснення митної справи, є застосовними в межах цього конституційного провадження.

4.3. Стаття 461 Кодексу визначає вичерпний перелік видів адміністративних стягнень за порушення митних правил: попередження; штраф; конфіскація товарів, транспортних засобів комерційного призначення — безпосередніх предметів порушення митних правил, товарів, транспортних засобів із спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для приховування товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил від митного контролю (крім транспортних засобів комерційного призначення, які використовуються виключно для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України за визначеними маршрутами та рейсами, що здійснюються відповідно до розкладу руху на підставі міжнародних договорів, укладених відповідно до закону), а також транспортних засобів, що використовувалися для переміщення товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України поза місцем розташування митного органу (далі — конфіскація).

Конституційний Суд України наголосив, що «саме законодавець має прерогативу встановлювати склад діянь, які є адміністративними правопорушеннями, та обирати необхідну з-поміж доступних видів адміністративних стягнень міру адміністративної відповідальності особи за такі правопорушення» [друге речення абзацу першого

пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 21 липня 2021 року № 3-р(П)/2021].

Аналіз складу адміністративних правопорушень, визначених главою 68 Кодексу, дає змогу дійти висновку, що попередження може бути застосоване як основне адміністративне стягнення за незначне порушення митних правил. Зокрема, такий вид адміністративного стягнення особистого характеру може бути застосований за перевищення встановленого Кодексом строку тимчасового ввезення товарів, серед яких транспортні засоби особистого користування, транспортні засоби комерційного призначення, на митну територію України або строку тимчасового вивезення товарів, крім транспортних засобів особистого користування, за межі митної території України не більше ніж на три доби, що встановлено частиною першою статті 481 Кодексу.

Натомість штраф і конфіскація є видами адміністративних стягнень майнового характеру, які Верховна Рада України в межах її конституційних повноважень визначила найефективнішими заходами захисту митних інтересів і забезпечення митної безпеки України, що пов'язано зі специфікою здійснення митної справи, зокрема боротьбою з порушеннями митних правил. Можливість застосування санкції майнового характеру має робити економічно не вигідним порушення митних правил порівняно з їх дотриманням і, відповідно, сприяти досягненню мети адміністративної відповідальності. Водночас правова держава, вважаючи адміністративне стягнення передусім виправним та превентивним засобом, має використовувати не надмірні, а лише потрібні та зумовлені зазначеною метою заходи.

4.4. Конституційний Суд України звертає увагу на те, що в контексті перевірки санкції частини шостої статті 481 Кодексу на відповідність частині другій статті 61 Конституції України, якою закріплено принцип індивідуалізації юридичної відповідальності, оспорюване положення Кодексу слід розглядати в системному взаємозв'язку з іншими частинами статті 481 Кодексу.

4.4.1. Стаття 481 Кодексу складається із шести частин, у яких визначено склад адміністративних правопорушень, зокрема перевищення строків тимчасового ввезення транспортних засобів особистого користування та транспортних засобів комерційного призначення на митну територію України, а так само втрата цих транспортних засобів, у тому числі їх розкомплектування.

Аналіз структури та змісту статті 481 Кодексу свідчить про те, що Верховна Рада України в основу диференціації міри адміністративної відповідальності поклала, зокрема, критерій кількості діб, на яку допущено перевищення строків тимчасового ввезення транспортних засобів особистого користування та транспортних засобів комерційного призначення на митну територію України суб'єктом

учинення адміністративного правопорушення: не більше ніж на три доби — має наслідком попередження або накладення штрафу в розмірі п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (частина перша); більше ніж на три доби, але не більше ніж на десять днів — має наслідком накладення штрафу в розмірі трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (частина друга); більше ніж на десять днів, але не більше ніж на двадцять днів — має наслідком накладення штрафу в розмірі однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (частина третя); більше ніж на двадцять днів, але не більше ніж на тридцять днів — має наслідком накладення штрафу в розмірі п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (частина п'ята); більше ніж на тридцять днів — має наслідком накладення штрафу в розмірі десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскацію таких транспортних засобів (частина шоста). Тобто законодавець обстоював думку, що чим більший строк, на який перевищено тимчасове ввезення транспортних засобів особистого користування та транспортних засобів комерційного призначення на митну територію України, тим більша шкода заподіюється митним інтересам України та, відповідно, суворіша міра адміністративної відповідальності у вигляді штрафу більшого розміру має бути застосована до порушника митних правил.

Водночас частина шоста, яка є останньою у структурі статті 481 Кодексу, установлює застосування адміністративного стягнення у вигляді накладення штрафу в розмірі десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскації транспортного засобу не тільки за перевищення строку тимчасового ввезення транспортних засобів особистого користування та транспортних засобів комерційного призначення на митну територію України більше ніж на тридцять днів, але й за втрату цих транспортних засобів, у тому числі їх розкомплектування.

Отже, парламент прирівняв за ступенем суспільної шкідливості діяння у вигляді перевищення строку тимчасового ввезення транспортних засобів особистого користування та транспортних засобів комерційного призначення на митну територію України більше ніж на тридцять днів і втрати цих транспортних засобів, у тому числі їх розкомплектування, які мають основну об'єднувальну ознаку, а саме мету — ухилення від сплати митних платежів.

4.4.2. Аналіз структури і змісту статті 481 Кодексу свідчить про те, що в основу диференціації міри адміністративної відповідальності за перевищення строку тимчасового ввезення на митну територію України товарів, зокрема транспортних засобів особистого користування, транспортних засобів комерційного призначення, покладено і такий критерій, як предмет учинення адміністративного правопорушення.

Товарами, згідно з пунктом 57 частини першої статті 4 Кодексу, є будь-які рухомі речі, зокрема ті, на які законом поширено режим нерухомої речі (крім транспортних засобів комерційного призначення), валютні цінності, культурні цінності тощо. Найсуворіша міра адміністративної відповідальності за перевищення строку тимчасового ввезення товарів, крім транспортних засобів особистого користування, на митну територію України більше ніж на двадцять діб установлена частиною четвертою статті 481 Кодексу — накладення штрафу в розмірі двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Водночас, на відміну від усього різноманіття товарів, що їх ввозять на митну територію України, транспортний засіб є особливим різновидом рухомих речей та виключним предметом адміністративного правопорушення, визначеного частиною шостою статті 481 Кодексу.

Отже, у статті 481 Кодексу розмежовано об'єкти тимчасового ввезення/вивезення, які до внесення змін до Кодексу згідно із Законом № 2612 позначали узагальненим терміном «товари», на такі категорії: товари; транспортні засоби особистого користування; транспортні засоби комерційного призначення. Тобто законодавець визначив транспортні засоби особистого користування та транспортні засоби комерційного призначення кваліфікуючими ознаками складу адміністративних правопорушень, передбачених частинами п'ятою, шостою статті 481 Кодексу, та, відповідно, установив більш сувору міру адміністративної відповідальності за перевищення строку тимчасового ввезення таких транспортних засобів на митну територію України.

4.5. Аналізуючи санкцію частини шостої статті 481 Кодексу на відповідність принципу індивідуалізації юридичної відповідальності, визначеному частиною другою статті 61 Конституції України, слід з'ясувати особливості застосування адміністративних стягнень у вигляді штрафу та конфіскації.

4.5.1. «Штраф як адміністративне стягнення за порушення митних правил полягає у покладенні на особу, яка притягується до адміністративної відповідальності за таке правопорушення, обов'язку сплатити до державного бюджету грошові кошти у сумі, яка визначається цим Кодексом залежно від виду та характеру вчиненого правопорушення» (частина перша статті 464 Кодексу). Застосування адміністративного стягнення у вигляді штрафу, згідно з частиною другою статті 464 Кодексу, за загальним правилом не звільняє правопорушника від сплати митних платежів.

Натомість конфіскація як адміністративне стягнення за порушення митних правил полягає у примусовому вилученні товарів, транспортних засобів, зазначених у пункті 3 статті 461 Кодексу, і безоплатному переданні їх у власність держави (перше речення час-

тини першої статті 465 Кодексу). Застосування судом адміністративного стягнення у вигляді конфіскації транспортного засобу звільняє особу, яка вчинила порушення митних правил, визначене частиною шостою статті 481 Кодексу, від сплати митних платежів.

Конституційний Суд України враховує, що конфіскація як адміністративне стягнення фактично є позбавленням особи певної грошової суми, тотожної вартості вилученого майна. Оскільки вартість увезеного на митну територію України транспортного засобу — предмета вчинення адміністративного правопорушення, визначеного частиною шостою статті 481 Кодексу, може бути більшою або меншою за 170 000 гривень, то його конфіскація у грошовому еквіваленті може бути більш або менш суворим видом адміністративного стягнення порівняно зі штрафом у розмірі десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

4.5.2. Установлення в санкції частини шостої статті 481 Кодексу штрафу в розмірі десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, з огляду на специфіку здійснення митної справи у частині боротьби з порушеннями митних правил, є втіленням конституційного принципу рівності під час законодавчого встановлення строку тимчасового ввезення транспортних засобів особистого користування та транспортних засобів комерційного призначення на митну територію України, а також під час визначення міри адміністративної відповідальності за втрату цих транспортних засобів, у тому числі їх розкомплектування.

Водночас установлення в санкції частини шостої статті 481 Кодексу штрафу в абсолютно визначеному розмірі збалансовано поєднується з наданням суду дискреції щодо визначення виду стягнення з урахуванням характеру вчиненого протиправного діяння, форми вини, характеристики особи, винної у вчиненні правопорушення, можливості відшкодування заподіяної шкоди, наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність.

До того ж варто враховувати визначену статтею 22 КУпАП можливість звільнення особи від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення, яка є однією з обставин, що підлягають з'ясуванню у процесі розгляду справи про порушення митних правил.

4.6. Верховна Рада України в межах її конституційних повноважень установила в частині шостій статті 481 Кодексу склад діянь, які є порушеннями митних правил, та обрала потрібну з-поміж доступних видів адміністративних стягнень міру адміністративної відповідальності за такі правопорушення.

Незважаючи на те, що в разі визнання особи винною у вчиненні правопорушення, установленого частиною шостою статті 481 Ко-

дексу, дискреція суду під час визначення розміру адміністративного стягнення у вигляді штрафу є обмеженою, санкція частини шостої статті 481 Кодексу за ступенем визначеності та складністю будови є відносно визначеною та альтернативною, адже встановлює застосування до особи одного з двох основних адміністративних стягнень — штрафу в розмірі десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскації транспортного засобу.

Отже, установлення оспорюваним положенням Кодексу альтернативних видів основних адміністративних стягнень — штрафу в розмірі десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскації транспортного засобу — уможливило індивідуалізацію судом адміністративного стягнення з урахуванням усієї сукупності обставин справи у межах законодавчо визначеної санкції та, як наслідок, реалізацію принципу індивідуалізації юридичної відповідальності під час притягнення особи до адміністративної відповідальності на підставі частини шостої статті 481 Кодексу. Зазначене узгоджується з позицією Європейського суду з прав людини, згідно з якою «формулювання статті <...> Митного кодексу України (чинного на момент подій), за якою заявника було визнано винним, надає національним судам певний ступінь дискреції у застосуванні стягнень. Зокрема, нею встановлено, що заборонені дії можуть бути підставою для накладення штрафу, конфіскації товарів, що включають конфіскацію транспортних засобів» [рішення у справі *Мякотін проти України/Myakotin v. Ukraine* від 17 грудня 2019 року (заява № 29389/09), § 61].

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що абзац другий частини шостої статті 481 Кодексу не суперечить частині другій статті 61 Конституції України.

5. За Основним Законом України «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» (частина перша статті 8); «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності»; «ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним»; «використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі» (частини перша, четверта, сьома статті 41); «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» (частина перша статті 64).

5.1. Вирішуючи питання конституційності правових актів, що обмежують право власності, Конституційний Суд України виклав юридичні позиції, за якими:

— «власність гарантує не лише права власників, а й зобов'язує, покладає на них певні обов'язки. Саме про це йдеться у статтях 13

і 41 Конституції України, відповідно до яких використання власності не може завдавати шкоди людині, правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства. Отже, для реалізації закріпленого в Конституції України права власності потрібні галузеві закони, які встановлюють конкретні норми використання власником належного йому майна з урахуванням інтересів усіх суб'єктів правовідносин.

Викладена позиція кореспондується з ратифікованою Україною у 1997 році Конвенцією про захист прав людини та основних свобод 1950 року, якою державам-учасникам дозволено за допомогою національного закону використовувати певні регулюючі механізми користування об'єктами права власності відповідно до суспільних потреб, внутрішньої соціальної та економічної політики» (абзац четвертий, перше речення абзацу п'ятого підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 12 лютого 2002 року № 3-рп/2002);

— «право власності не є абсолютним, тобто може бути обмежене, однак втручання у це право може здійснюватися лише на підставі закону з дотриманням принципу юридичної визначеності та принципу пропорційності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства. При обмеженні права власності в інтересах суспільства пропорційними можуть вважатися такі заходи, які є менш обтяжливими для прав і свобод приватних осіб з-поміж усіх доступних для застосування заходів» [абзац сьомий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 5 червня 2019 року № 3-р(І)/2019].

Отже, оскільки санкція частини шостої статті 481 Кодексу встановлює застосування до правопорушника заходів майнового характеру — накладення штрафу в розмірі десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскація транспортного засобу, — то вона є нормативним підґрунтям для втручання в гарантоване частиною першою статті 41 Конституції України право власності.

5.2. Досліджуючи питання пропорційності міри адміністративної відповідальності за частиною шостою статті 481 Кодексу до тяжкості вчиненого порушення митних правил, Конституційний Суд України враховує положення статті 1 Першого протоколу до Конвенції, які кореспондуються з відповідними положеннями статті 41 Конституції України, та усталену практику їх тлумачення Європейським судом з прав людини.

Згідно зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном; ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права (абзац перший); проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за потрібне, щоб здійснювати конт-

роль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів (абзац другий).

У рішенні у справі *Краєва проти України/Krayeva v. Ukraine* від 13 січня 2022 року (заява № 72858/13) Європейський суд з прав людини зазначив, що втручання у вигляді стягнення за адміністративне правопорушення «підпадає під сферу дії другого абзацу статті 1 Першого протоколу до Конвенції, який прямо дозволяє державам здійснювати контроль за користуванням майном для забезпечення сплати податків або інших внесків чи штрафів, однак це положення слід тлумачити в контексті загального правила, наведеного в першому реченні першого абзацу. <...> Щоб бути сумісним зі статтею 1 Першого протоколу, захід втручання має відповідати трьом умовам: він має бути законним, спрямованим на досягнення легітимної мети і забезпечувати справедливий баланс між загальним інтересом суспільства й основоположними правами особи» (§ 24).

У рішенні у справі *Садоха проти України/Sadocha v. Ukraine* від 11 липня 2019 року (заява № 77508/11) Європейський суд з прав людини також зауважив, що «на конфіскаційний захід, навіть якщо йдеться про позбавлення майна, поширюється дія другого абзацу статті 1 Першого протоколу, відповідно до якого Договірним державам дозволено здійснювати контроль за користуванням власністю для забезпечення сплати штрафів» (§ 23).

Отже, згідно з Конституцією України, юридичними позиціями Конституційного Суду України, Конвенцією та практикою Європейського суду з прав людини гарантоване частиною першою статті 41 Конституції України право власності не є абсолютним і може зазнавати обмежень. Проте будь-яке втручання у право власності має ґрунтуватися на законі, бути спрямованим на досягнення легітимної мети та пропорційним, тобто забезпечувати «справедливий баланс» між інтересами суспільства і цим правом.

5.3. У рішенні у справі *Мякотін проти України/Myakotin v. Ukraine* від 17 грудня 2019 року (заява № 29389/09) Європейський суд з прав людини наголосив, що «перша та найважливіша вимога статті 1 Першого протоколу полягає в тому, щоб будь-яке втручання державного органу в мирне користування майном було законним <...>. Вимога законності за змістом Конвенції вимагає додержання відповідних національних норм права та сумісності з верховенством права, зокрема звільнення від свавілля <...>. Поняття законності також стосується якості закону, який є предметом розгляду, що вимагає, щоб він був доступним для заінтересованих осіб, точним та передбачним» (§ 45).

Конституційний Суд України в Рішенні від 31 березня 2015 року № 1-рп/2015 указав, що «складовими принципу верховенства права є, зокрема, правова передбачуваність та правова визначеність, які необхідні для того, щоб учасники відповідних правовідносин мали

можливість завбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх законних очікуваннях, що набуте ними на підставі чинного законодавства право, його зміст та обсяг буде ними реалізовано» (друге речення абзацу першого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини).

Принцип юридичної визначеності означає, що «обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки» (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010). Для цього принцип юридичної визначеності «вимагає чіткості, зрозумілості й однозначності правових норм, зокрема їх передбачуваності (прогнозованості) та стабільності» (абзац шостий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2017 року № 2-р/2017).

Порядок переміщення транспортних засобів через митний кордон України, обов'язки дотримуватися встановлених митним органом строків їх тимчасового ввезення або поміщення в митні режими відмови на користь держави, знищення або руйнування чи оформлення для вільного обігу на митній території України за умови сплати митних платежів, які відповідно до закону підлягають сплаті в разі імпорту таких транспортних засобів, визначено Кодексом. Адміністративне стягнення за перевищення строку тимчасового ввезення транспортних засобів особистого користування та транспортних засобів комерційного призначення на митну територію України більше ніж на тридцять діб, а так само за втрату цих транспортних засобів, у тому числі їх розкомплектування, — штраф у розмірі десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскація транспортного засобу — встановлено абзацом другим частини шостої статті 481 Кодексу.

Конституційний Суд України також ураховує, що вчинення порушень митних правил, визначених статтею 481 Кодексу, внаслідок аварії, дії обставин непереборної сили або протиправних дій третіх осіб, що підтверджено відповідними документами, не має наслідком адміністративної відповідальності (частина перша статті 460 Кодексу); митний режим тимчасового ввезення припиняє митний орган у разі конфіскації товарів, транспортних засобів комерційного призначення, їх повної втрати внаслідок аварії або дії обставин непереборної сили за умови підтвердження факту аварії або дії обставин непереборної сили в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику (частина третя статті 112 Кодексу); у разі

втрати чи повного зіпсування тимчасово ввезених транспортних засобів особистого користування внаслідок аварії або дії обставин непереборної сили перебіг строку тимчасового ввезення зупиняється за умови надання митним органам власниками таких транспортних засобів достатніх доказів їх втрати чи зіпсування; дозволяється поміщення таких транспортних засобів у митний режим знищення або руйнування (частина сьома статті 380 Кодексу). Указані положення Кодексу кореспондуються з пунктом 3 статті 14 Конвенції про тимчасове ввезення, згідно з яким «тимчасове ввезення може також бути припинене на запит заінтересованої особи, якщо остання надасть докази, достатні для митних органів, щодо знищення чи повної втрати товарів (у тому числі транспортних засобів) внаслідок аварії чи виникнення форс-мажорних обставин. У такому випадку користувач права на тимчасове ввезення буде звільнений від сплати ввізного мита й податків».

Отже, Конституційний Суд України вважає, що санкція частини шостої статті 481 Кодексу не суперечить вимозі юридичної визначеності та забезпечує законне втручання у право власності особи в розумінні практики тлумачення Європейським судом з прав людини статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

5.4. У рішенні у справі *Інтерсплав проти України/Intersplav v. Ukraine* від 9 січня 2007 року (заява № 803/02) Європейський суд з прав людини нагадав, що «держави мають широкий простір обдумування під час визначення того, що відповідає суспільним інтересам, оскільки національні законодавчі органи мають широку дискрецію щодо здійснення соціальної та економічної політики» (§ 38). Європейський суд з прав людини визнав, що втручання у право власності спрямоване на досягнення легітимної мети в загальних інтересах, якщо воно покликане забезпечити сплату податків, інших внесків, компенсацію завданих збитків та запобігати ухиленню від сплати податків [рішення у справі *Мякотін проти України/Myakotin v. Ukraine* від 17 грудня 2019 року (заява № 29389/09), § 53].

Як зазначив Конституційний Суд України в Рішенні від 15 червня 2022 року № 4-р(П)/2022, «правомірною метою встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина у сфері митних відносин та притягнення винної особи до відповідальності за порушення митних правил є потреба захисту митних інтересів та митної безпеки України» (абзац п'ятий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини).

Посилення Законом № 2612 міри адміністративної відповідальності за перевищення строку тимчасового ввезення транспортних засобів особистого користування та транспортних засобів комерційного призначення на митну територію України саме собою не можна розглядати як порушення гарантованого частиною першою статті 41 Конституції України права власності. Аналізуючи питання, чи спря-

моване втручання у право власності на підставі частини шостої статті 481 Кодексу на досягнення легітимної мети в загальних інтересах, слід проаналізувати Пояснювальну записку, у якій обґрунтовано потребу в ухваленні Закону № 2612.

У Пояснювальній записці вказано, що «дані митної статистики щодо ввезення на митну територію України громадянами-резидентами та громадянами-нерезидентами транспортних засобів особистого користування з іноземною реєстрацією, кількості не вивезених таких транспортних засобів та кількості перетинів ними митного кордону за 1 квартал 2018 року та 2017 рік свідчать про зростання кількості транспортних засобів, які перебувають на митній території України з порушенням митних правил». Натомість статистика за 2020–2022 роки, надана Державною митною службою України, свідчить про те, що після ухвалення Закону № 2612, попри збільшення загальної кількості транспортних засобів з іноземною реєстрацією, тимчасово ввезених на митну територію України, значно зменшилася кількість транспортних засобів, щодо яких немає інформації про їх вивезення за межі митної території України або помещення в інший митний режим і, відповідно, зросла кількість надходжень митних платежів до Державного бюджету України у зв'язку з імпортом транспортних засобів.

Отже, посилення Верховною Радою України в межах її конституційних повноважень міри адміністративної відповідальності за перевищення строків тимчасового ввезення транспортних засобів особистого користування та транспортних засобів комерційного призначення на митну територію України, а також установлення в частині шостій статті 481 Кодексу адміністративної відповідальності за втрату цих транспортних засобів, у тому числі їх розкомплектування, є частиною комплексного реформування механізму ввезення транспортних засобів на митну територію України згідно із Законом № 2612 і виправдане потребою досягти стримувального ефекту від учинення таких правопорушень. Адміністративне стягнення у вигляді накладення штрафу в розмірі десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскації транспортного засобу спрямоване на запобігання ухиленню від сплати митних платежів, забезпечення дієвого контролю за переміщенням і цільовим використанням тимчасово ввезених транспортних засобів, безпеки дорожнього руху та охорони довкілля від шкідливого впливу транспорту, а отже, спрямоване на досягнення легітимної мети — захист митних інтересів і забезпечення митної безпеки України.

5.5. У рішенні у справі *Трегубенко проти України/Tregubenko v. Ukraine* від 2 листопада 2004 року (заява № 61333/00) Європейський суд з прав людини зазначив, що «позбавлення майна може бути виправдане лише в тому випадку, якщо, *inter alia*, доведено, що воно „відповідає інтересам суспільства“ та „у разі дотримання

умов, установлених нормами права“. До того ж будь-яке втручання у право власності обов’язково повинно відповідати принципу пропорційності. Як неодноразово зазначав Суд, „справедливого балансу“ потрібно досягти між вимогами загального інтересу та потребами захисту основоположних прав людини. <...> потрібний баланс не буде досягнутий, якщо особі, якої це стосується, доведеться нести індивідуальний і надмірний тягар».

Європейський суд з прав людини також наголошував, що «для того, щоб втручання було пропорційним, воно має відповідати серйозності вчиненого правопорушення, а санкція — серйозності злочину, який відповідно до неї має бути покараний» [рішення у справі *Мякотін проти України/Myakotin v. Ukraine* від 17 грудня 2019 року (заява № 29389/09), § 55; рішення у справі *Садоха проти України/Sadocha v. Ukraine* від 11 липня 2019 року (заява № 77508/11), § 31]; «принцип пропорційності має бути дотриманий не лише під час визначення норм, які стосуються суворості санкції, а й під час оцінювання тих факторів, що їх мають брати до уваги, коли визначають санкції» [рішення у справі *Imeri v. Croatia* від 24 червня 2021 року (заява № 77668/14), § 84].

5.5.1. Конституційний Суд України, викладаючи свої юридичні позиції, неодноразово розкривав зміст принципу пропорційності (домірності) у разі вноормування міри відповідальності за правопорушення:

— «окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину; категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин повинно бути домірним злочину. Справедливе застосування норм права — є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкості злочину впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України»; «обмеження конституційних прав обвинуваченого повинно відповідати принципу пропорційності: інтереси забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та безпеки тощо можуть виправдати правові обмеження прав і свобод тільки в разі адекватності соціально обумовленим цілям» (абзац п’ятий підпункту 4.1, друге речення абзацу четвертого підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004);

— «принцип верховенства права, зокрема така його вимога, як принцип домірності, є взаємопов’язаними фундаментальними засадами функціонування усєї юридичної системи України, у тому

числі нормативного встановлення законодавцем адміністративної відповідальності. Отже, конкретні санкції за адміністративні правопорушення мають бути справедливими та відповідати принципів домірності, тобто законодавець має визначати адміністративні стягнення з урахуванням їх виправданості та потреби для досягнення легітимної мети, беручи до уваги вимоги адекватності наслідків, які спричинені такими санкціями (у тому числі для особи, до якої вони застосовуються), тій шкоді, що настає в результаті адміністративного правопорушення»; «при обмеженні права власності в інтересах суспільства необхідними є не будь-які менш обтяжливі для прав і свобод осіб заходи, а ті з них, які здатні досягти легітимної мети на тому самому якісному рівні. Тобто законодавець зобов'язаний обирати той вид адміністративного стягнення, який менш обтяжливий для прав і свобод особи у конкретному випадку, і насамперед має визначити адекватну міру адміністративної відповідальності для досягнення її мети, тоді як суди забезпечують індивідуалізацію такої відповідальності залежно від обставин справи у межах законодавчо визначеної санкції» [абзац четвертий пункту 3, абзац перший підпункту 2.4 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021].

5.5.2. Митний режим тимчасового ввезення пов'язаний з умовним повним або частковим звільненням товарів, транспортних засобів комерційного призначення від оподаткування митними платежами та може завершуватися їх реекспортом або поміщенням в інший митний режим, що допускається Кодексом, а також у випадках, визначених частиною третьою статті 112 Кодексу. Тож суспільна шкідливість діянь, визначених частиною шостою статті 481 Кодексу, полягає, зокрема, у тому, що транспортні засоби у зв'язку з перевезенням установлених митними органами строків їх тимчасового ввезення своєчасно не оформлюють для вільного обігу на митній території України з метою ухилення від сплати митних платежів, які відповідно до закону підлягають сплаті в разі імпорту таких транспортних засобів.

На відміну від складу правопорушень, що самі собою не призводять до суспільно шкідливих наслідків, а їх визначення в Кодексі лише вимагає дотримання встановлених законодавством України з питань митної справи вимог, унормування адміністративної відповідальності за діяння, визначені частиною шостою статті 481 Кодексу, зумовлене обов'язком зі сплати митних платежів на користь держави. Саме тому недотримання строків ввезення транспортних засобів особистого користування та транспортних засобів комерційного призначення на митну територію України, а так само втрата цих транспортних засобів, у тому числі їх розкомплектування, завдають значної матеріальної шкоди (збитків) державі у розумінні практики Європейського суду з прав людини, а масовий характер таких

порушень митних правил спричиняє істотні негативні наслідки для суспільних і державних інтересів у вигляді ухилення від сплати митних платежів.

Оскільки держава зазнає матеріальної шкоди (збитків) унаслідок того, що особи вчиняють діяння, визначені частиною шостою статті 481 Кодексу, адміністративне стягнення у вигляді накладення штрафу в розмірі десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або конфіскації транспортного засобу є не тільки стримувальним і каральним, але й має на меті компенсацію за завдану матеріальну шкоду. Водночас суспільна користь санкції частини шостої статті 481 Кодексу не вимірюється у майновому еквіваленті, а полягає в досягненні стійкого ефекту захисту митних інтересів і забезпечення митної безпеки України за рахунок упровадження законодавцем міри адміністративної відповідальності, пропорційної до тяжкості вчиненого правопорушення.

У рішенні у справі *Краєва проти України / Kravaya v. Ukraine* від 13 січня 2022 року (заява № 72858/13) Європейський суд з прав людини зазначив, що «мита або збори за товари, що їх ввозять, слід розглядати як такі, що підпадають під межі дії оподаткування, і вирішення цього питання є невіддільною частиною виключного права органів державної влади <...>. Отже, <...> застосований захід <...> мав вагомий інтерес суспільства — забезпечити сплату податків» (§ 28).

Домірність адміністративної відповідальності за перевищення строку тимчасового ввезення транспортних засобів особистого користування та транспортних засобів комерційного призначення на митну територію України більше ніж на тридцять діб, а так само за втрату цих транспортних засобів, у тому числі їх розкомплектування, є достатньою для досягнення бажаного стримувального та карального ефекту і запобігання майбутнім порушенням частини шостої статті 481 Кодексу. Беручи до уваги межі розсуду, якими наділена Верховна Рада України у сфері визначення видів порушень митних правил та відповідальності за вчинення таких порушень, Конституційний Суд України дійшов думки, що санкція частини шостої статті 481 Кодексу не допускає невинуватого та надмірного втручання у право власності.

5.5.3. Досліджуючи питання дотримання «справедливого балансу», Європейський суд з прав людини визначає, чи заявникові в рамках провадження в цілому було надано можливість подати його справу до компетентних органів державної влади, щоб дати їм змогу встановити «справедливий баланс» між конфліктуючими інтересами у справі [рішення у справі *Karapetyan v. Georgia* від 15 жовтня 2020 року (заява № 61233/12), § 35].

Конституційний Суд України вважає, що оскільки справи про порушення митних правил, визначені частиною шостою статті 481 Кодексу, розглядають суди (судді) (частина друга статті 522 Кодек-

су), то це надає їм можливість встановити «справедливий баланс» між конфліктуєчими інтересами у спосіб забезпечення індивідуалізації адміністративної відповідальності залежно від обставин справи, а особам — додаткову гарантію розгляду їхніх справ «компетентним органом» у розумінні практики Європейського суду з прав людини.

5.5.4. Зі змісту абзацу другого частини шостої статті 481 Кодексу випливає, що законодавець визначив справедливу міру адміністративної відповідальності для досягнення легітимної мети, унаслідок чого суди можуть забезпечити індивідуалізацію такої відповідальності залежно від обставин справи, не покладаючи на особу індивідуального і надмірного тягаря. Тому санкція частини шостої статті 481 Кодексу створює належне нормативне підґрунтя для досягнення «справедливого балансу» між загальним інтересом і захистом права власності та відповідає принципу верховенства права, зокрема такої його вимозі, як принцип пропорційності.

Отже, санкція частини шостої статті 481 Кодексу не суперечить положенням частини першої статті 8, частин першої, четвертої статті 41, частини першої статті 64 Конституції України.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 92, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України

у х в а л и в:

1. Визнати таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), абзац другий частини шостої статті 481 Митного кодексу України.

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточною та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ПЕРШИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 6-r(I)/2023 dated September 6, 2023 in the case upon the constitutional complaint of Van Kolk Frederik Johannes regarding the compliance of paragraph 2 of Article 481.6 of the Customs Code with the Constitution (constitutionality)

Van Kolk Frederik Johannes appealed to the Constitutional Court to verify the compliance of paragraph 2 of Article 481.6 of the Customs Code (hereinafter referred to as «the Code») with Articles 41.1, 41.4, 48, 61.2 of the Constitution (constitutionality).

The subject of constitutional review in this case is the sanction of Article 481.6 of the Code, namely «... imposition of a fine in the amount of ten thousand non-taxable minimum incomes of citizens or confiscation of such vehicles».

In order to ensure the effective implementation of the state customs policy, the Verkhovna Rada is authorised not only to impose obligations on the participants of relations regulated by customs legislation, but also to determine actions that are a violation of customs rules and liability for them. It is state coercion that is one of the factors capable of ensuring the effectiveness of the regulation of customs affairs, the appropriate level of protection of customs interests and customs security of Ukraine. Moreover, the sanction for the committed administrative offense must be reasonable and at the same time sufficient to prevent the commission of new offenses both by the offender himself/herself (special prevention) and by other persons (general prevention).

Violation of customs rules is a specific type of administrative offense, it is unlawful, culpable (intentional or negligent) actions or inactions that encroach on the procedure established by the Code and other acts of the legislation of Ukraine for the movement of goods, commercial means of transport across the customs border of Ukraine, presentation of them to customs authorities for carrying out customs control and customs clearance, as well as carrying out operations with goods that are under customs control or the control of which is entrusted to customs authorities by the Code or other laws of Ukraine, and for which the Code establishes administrative liability (Article 458.1 of the Code). Therefore, the issue of administrative liability for violation of customs rules should be regulated in the Code, taking into account the specifics of the principles of conducting customs affairs and in accordance with the Constitution.

The constitutional principle of equality of citizens before the law in the field of customs matters is manifested not only in the uniform procedure of movement of goods and means of transport across the customs border of Ukraine, but also in the equal degree of liability for violations of customs rules.

At the same time, the equal measure of administrative liability does not have an absolute nature, and therefore, in the case when it is objectively justified, the body (official), considering the case of violation of customs rules, should (must) have discretion regarding the type and/or amount of

administrative fine, which ensures the individualisation of such liability depending on the circumstances of the case within the limits of the legally defined sanction. In addition, the measure of administrative liability established by the Code must be aimed at achieving a legitimate goal — the protection of customs interests and ensuring the customs security of Ukraine — and be proportional to the committed administrative offense, ensuring the achievement of the goal of administrative punishment at the expense of minimal interference with the constitutionally guaranteed human and citizen's rights, in particular the right to property.

Exceeding the term of temporary importation of vehicles for personal use and vehicles for commercial purpose into the customs territory of Ukraine, as well as the loss of these vehicles, including their disassembly, are actually criminal in nature, and the sanction is the imposition of a fine in the amount of ten thousand tax-free minimum incomes of citizens or confiscation of a vehicle commensurate with a criminal penalty.

Therefore, in proceedings in cases of violation of customs rules, defined by Article 481.6 of the Code, the guarantees of the Convention, inherent in criminal proceedings, should apply to the person, and the approaches to understanding the principle of individualisation of legal liability when imposing a criminal penalty and its adequacy to the crime committed, outlined in the decisions of the Constitutional Court, taking into account the specifics of the implementation of the customs case, are applicable within the limits of this constitutional proceeding.

Fines and confiscation are types of administrative penalties of a property nature, which the Verkhovna Rada, within the limits of its constitutional powers, determined as the most effective measures to protect customs interests and ensure customs security of Ukraine, which is related to the specifics of customs affairs, in particular, the combat against violations of customs rules. The possibility of applying a property sanction should make it economically unprofitable to violate customs rules compared to their compliance and, accordingly, contribute to the achievement of the goal of administrative liability. At the same time, the state based on the rule of law, considering the administrative punishment primarily as a corrective and preventive measure, should not use excessive measures, but only measures necessary and determined by the specified goal.

The Verkhovna Rada based the differentiation of the degree of administrative liability, in particular, on the criterion of the number of days for which it was allowed to exceed the terms of temporary importation of vehicles for personal use and vehicles for commercial purpose into the customs territory of Ukraine by the subject of an administrative offense.

The longer the period for which the temporary importation of vehicles for personal use and vehicles for commercial purpose into the customs territory of Ukraine is exceeded, the more damage is caused to the customs interests of Ukraine and, accordingly, a stricter measure of administrative liability in the form of a larger fine should be applied to the violator of customs rules.

The Parliament equated the degree of social harmfulness of an act in the form of exceeding the term of temporary importation of vehicles for personal use and vehicles for commercial purpose into the customs territory of Ukraine by more than thirty days and the loss of these vehicles, including their disassembly, which have the main unifying feature, namely the purpose — evasion of customs payments.

In Article 481 of the Code, objects of temporary import/export, which were designated by the generalised term «goods» before the amendments to the Code, are divided into the following categories: goods; vehicles for personal use; vehicles for commercial purpose. That is, the legislator identified vehicles for personal use and vehicles for commercial purposes as qualifying features of the composition of administrative offenses provided for in Articles Parts 481.5 and 481.6 of the Code, and, accordingly, established a stricter measure of administrative liability for exceeding the term of temporary importation of such vehicles into the customs territory of Ukraine.

Establishing in the sanction of Article 481.6 of the Code a fine in the amount of ten thousand non-taxable minimum incomes of citizens, taking into account the specifics of the implementation of customs affairs in terms of combating violations of customs rules, is the embodiment of the constitutional principle of equality during the legislative regulation of differentiated administrative liability for exceeding the term of temporary importation of vehicles for personal use and vehicles for commercial purpose to the customs territory of Ukraine, as well as when determining the extent of administrative liability for the loss of these vehicles, including their disassembly.

At the same time, the establishment in the sanction of Article 481.6 of the Code of fines in an absolutely defined amount is balanced with the granting of discretion to the court regarding the determination of the type of penalty, taking into account the nature of the committed illegal act, the form of guilt, the characteristics of the person guilty of committing the offense, the possibility of compensation for the damage caused, the presence of circumstances that mitigate or aggravate liability.

The establishment of alternative types of basic administrative fines by contested provision of the Code — a fine in the amount of ten thousand tax-free minimum incomes of citizens or confiscation of a vehicle — enables the court to individualise the administrative fine taking into account the totality of circumstances of the case within the limits of the legally defined sanction and, as a result, implementation of the principle of individualisation of legal liability when bringing a person to administrative liability under Article 481.6 of the Code.

Since the sanction of Article 481.6 of the Code establishes the application to the offender of measures of a property nature — the imposition of a fine in the amount of ten thousand tax-free minimum incomes of citizens or the confiscation of a vehicle — it is a normative basis for interfering with the right to property guaranteed by Article 41.1 of the Constitution.

The sanction of Article 481.6 of the Code does not contradict the requirement of legal certainty and ensures a legal interference with the property rights of a person in the understanding of the practice of interpretation of Article 1 of the First Protocol to the Convention by the European Court of Human Rights.

Strengthening by the Verkhovna Rada within its constitutional powers of the measure of administrative liability for exceeding the terms of temporary importation of vehicles for personal use and vehicles for commercial purpose into the customs territory of Ukraine, as well as establishing in Article 481.6 of the Code administrative liability for the loss of these vehicles, including their disassembly, is part of the comprehensive reform of the mechanism for importing vehicles into the customs territory of Ukraine and is justified by the need to achieve a deterrent effect against the commission of such offenses. Administrative penalty in the form of imposing a fine in the amount of ten thousand non-taxable minimum income of citizens or confiscation of the vehicle is aimed at preventing evasion of customs payments, ensuring effective control over the movement and targeted use of temporarily imported vehicles, road safety and environmental protection from the harmful effects of transport, and therefore, aimed at achieving the legitimate goal of protecting customs interests and ensuring customs security of Ukraine.

Since the state suffers material damage (damages) as a result of the fact that persons commit the acts specified in Article 481.6 of the Code, an administrative penalty in the form of a fine in the amount of ten thousand non-taxable minimum incomes of citizens or confiscation of a vehicle is not only deterrent and punitive, but also aims at compensation for material damage. At the same time, the social benefit of the sanction of Article 481.6 of the Code is not measured in property equivalent, but consists in achieving a sustainable effect of protecting customs interests and ensuring customs security of Ukraine due to the introduction by the legislator of a measure of administrative liability proportional to the gravity of the offense committed.

The proportionality of administrative liability for exceeding the term of temporary importation of vehicles for personal use and vehicles for commercial purpose into the customs territory of Ukraine by more than thirty days, as well as for the loss of these vehicles, including their disassembly, is sufficient to achieve the desired deterrent and punitive effect and prevention of future violations of Article 481.6 of the Code.

It follows from the content of paragraph 2 of Article 481.6 of the Code that the legislator determined a fair measure of administrative liability to achieve a legitimate goal, because of which the courts can ensure the individualisation of such liability depending on the circumstances of the case, without imposing an individual and excessive burden on the person. Therefore, the sanction of Article 481.6 of the Code establishes an appropriate regulatory basis for achieving a «fair balance» between the general interest and the protection of property rights and corresponds to

the principle of the rule of law, in particular its requirement such as the principle of proportionality.

The Constitutional Court of Ukraine held to declare paragraph 2 of Article 481.6 of the Customs Code as conforming to the Constitution (constitutional).

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 7-rp/2001 of May 30, 2001;
- No. 3-rp/2002 of February 12, 2002;
- No. 15-rp/2004 of November 2, 2004;
- No. 8-rp/2007 of October 16, 2007;
- No. 17-rp/2010 of June 29, 2010;
- No. 23-rp/2010 of December 22, 2010;
- No. 1-rp/2015 of March 31, 2015;
- No. 5-rp/2015 of May 26, 2015;
- No. 2-r/2017 of December 20, 2017;
- No. 1-r(II)/2019 of April 25, 2019;
- No. 3-r(I)/2019 of June 5, 2019;
- No. 3-r(II)/2021 of July 21, 2021;
- No. 5-r(II)/2021 of July 21, 2021;
- No. 4-r(II)/2022 of June 15, 2022;
- No. 8-r(I)/2022 of October 12, 2022.

Judgments of the European Court of Human Rights in the cases:

- Engel and others v. The Netherlands dated June 8, 1976 (applications Nos. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72);
- Lutz v. Germany dated August 25, 1987 (application No. 9912/82);
- Nadochiy v. Ukraine dated May 15, 2008 (application No. 7460/03);
- Myakotin v. Ukraine dated December 17, 2019 (application No. 29389/09);
- Krayeva v. Ukraine dated January 13, 2022 (application No. 72858/13);
- Sadocha v. Ukraine dated July 11, 2019 (application No. 77508/11);
- Intersplav v. Ukraine dated January 9, 2007 (application No. 803/02);
- Tregubenko v. Ukraine dated November 2, 2004 (application No. 61333/00);
- Imeri v. Croatia dated June 24, 2021 (application No. 77668/14);
- Karapetyan v. Georgia dated October 15, 2020 (application No. 61233/12).

1990 Convention on Temporary Admission;

Report on the Rule of Law, approved by the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) at the 86th Plenary Session (Venice, March 25–26, 2011).

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

ПЕРШИЙ СЕНАТ

**у справі за конституційною скаргою Костіни Миколи Васильовича
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
положення пункту 26 розділу VI
«Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України**

Київ
13 вересня 2023 року
№ 7-р(1)/2023

Справа № 3-51/2021(115/21)

Перший сенат Конституційного Суду України у складі:

Петришина Олександра Віталійовича — головуючого,
Гришук Оксани Вікторівни,
Кичуна Віктора Івановича — доповідача,
Колісника Віктора Павловича,
Совгирі Ольги Володимирівни,
Філюка Петра Тодосьовича,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Костіни Миколи Васильовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України.

Заслухавши суддю-доповідача Кичуна В.І. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Костіна М.В. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність частинам першій, другій статті 8, частині третій статті 22, частині першій статті 46 Конституції України (конституційність) положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України (далі — Кодекс), згідно з яким норми і положення статей 20, 21, 22, 23, 30, 31, 37, 39, 48, 50, 51, 52 та 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796—ХІІ зі змінами (далі — Закон № 796) застосовуються у порядку та розмірах, уста-

новлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Суб'єкт права на конституційну скаргу вважає, що оспоруване положення Кодексу звучує зміст та обсяг раніше визначених державою гарантій соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та ставить реалізацію таких гарантій у залежність від наявних фінансових бюджетних ресурсів, чим порушує встановлений Конституцією України принцип верховенства права (правовладдя).

1.1. Перший сенат Конституційного Суду України Ухвалою від 12 липня 2023 року № 12-уп(І)/2023 закрити конституційне провадження у справі за конституційною скаргою Костіни Миколи Васильовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України в частині, за якою норми і положення статей 20, 21, 22, 23, 30, 31, 37, 39, 48, 51, 52 Закону № 796 застосовуються у порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, на підставі пункту 4 статті 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» — неприйнятність конституційної скарги.

Отже, предметом конституційного контролю в цій справі є положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Кодексу в частині, за якою норми і положення статей 50, 54 Закону № 796 застосовуються у порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

2. Конституційний Суд України, вирішуючи порушені в конституційній скарзі питання, виходить із такого.

2.1. У Конституції України встановлено, що Україна є соціальна, правова держава (стаття 1); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частина друга статті 3).

Конституційний Суд України в Рішенні від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 указав, що «держава, виконуючи свій головний обов'язок — утвердження і забезпечення прав і свобод людини (частина друга статті 3 Конституції України) — повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод люди-

ни, але й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією. З цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, та створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини» (перше, друге речення абзацу першого пункту 3 мотивувальної частини).

В Україні визнається і діє принцип верховенства права; Конституція України має найвищу юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (частини перша, друга статті 8 Основного Закону України).

Конституційний Суд України у низці рішень висловив юридичні позиції щодо приписів статті 8 Конституції України і зазначив, що:

— «верховенство права слід розуміти, зокрема, як механізм забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади» (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 23 січня 2020 року № 1-р/2020);

— «однією з вимог принципу верховенства права (правовладдя) є вимога юридичної визначеності (як принцип), на що Конституційний Суд України неодноразово вказував у своїх висновках і рішеннях» [перше речення абзацу першого підпункту 2.1.1 підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020];

— «юридична визначеність дає можливість учасникам суспільних відносин завбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх легітимних очікуваннях (*legitimate expectations*), зокрема у тому, що набуте ними на підставі чинного законодавства право буде реалізоване» [абзац другий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 5 червня 2019 року № 3-р(I)/2019].

У Рішенні від 16 листопада 2022 року № 9-р(II)/2022 Конституційний Суд України також наголошував, що «у Доповіді про правовладдя, схваленій Європейською Комісією „За демократію через право“ (Венеційська Комісія) на її 86-му пленарному засіданні, яке відбулося 25–26 березня 2011 року [*CDL-AD(2011)003rev*], указано, що „юридична визначеність вимагає, щоб юридичні норми були зрозумілими й точними, а також, щоб їхньою метою було забезпечення передбачності ситуацій та правовідносин“ (перше речення § 46); <...> в Спеціальному дослідженні Європейської Комісії „За демократію через право“ (Венеційська Комісія) „Мірило правовладдя“, „передбачність означає не лише те, що приписи акта права мають бути <...> передбачними за своїми наслідками: їх має бути сформульовано з достатньою чіткістю та зрозумілістю, аби суб’єкти права мали змогу впорядкувати свою поведінку згідно з ними“ [*CDL-AD(2016)007*, пункт II.B.3.58]» (абзаці четвертий, п’ятий підпункту 4.4 пункту 4 мотивувальної частини).

Отже, зі змісту статті 8 Основного Закону України, заснованих на її приписах юридичних позицій Конституційного Суду України, а також міжнародних актів, у яких викладено розуміння юридичної визначеності, убачається, що принцип верховенства права вимагає від законодавця встановлювати чітко, зрозуміле, однозначне, прогнозоване правове регулювання суспільних відносин для забезпечення стабільного правового становища людини, не допускати довільної відмови від взятих державою на себе зобов'язань, гарантувати належний захист правомірних (легітимних) очікувань особи.

2.2. Відповідно до Конституції України при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (частина третя статті 22); право на соціальний захист громадян включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (частина перша статті 46).

«Положення частини третьої статті 22 Конституції України необхідно розуміти так, що при ухваленні нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих конституційних прав і свобод людини, якщо таке звуження призводить до порушення їх сутності» (абзац десятий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018).

У Рішенні від 7 листопада 2018 року № 9-р/2018 Конституційний Суд України констатував, що «право громадян на соціальний захист є комплексним, його зміст визначають як Конституція, так і закони України»; «складові права на соціальний захист, не конкретизовані в частині першій статті 46 Основного Закону України або в інших його статтях, визначає Верховна Рада України шляхом ухвалення законів, тому вона може змінити, скасувати або поновити їх при формуванні соціальної політики держави за умови дотримання конституційних норм та принципів» (перше речення абзацу другого, абзац четвертий пункту 5 мотивувальної частини).

Отже, громадяни мають право на соціальний захист у випадках, установлених як Конституцією України, так і законами. Верховна Рада України повинна здійснювати законодавче регулювання у сфері соціальної політики держави, дотримуючись конституційних норм і принципів.

2.3. Конституційний Суд України у своїх рішеннях у справах щодо соціального захисту виокремив певні категорії громадян України, для яких соціальні зобов'язання держави мають засадничий характер, до таких категорій належать, зокрема, громадяни, які відповідно до статті 17 Конституції України перебувають на службі

у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, та члени їхніх сімей (абзац другий пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 18 грудня 2018 року № 12-р/2018), постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи і потребують додаткових гарантій соціального захисту у зв'язку з надзвичайними масштабами вказаної катастрофи та її наслідків (абзац перший пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 17 липня 2018 року № 6-р/2018).

У своїх рішеннях Конституційний Суд України сформулював юридичні позиції щодо соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, що є застосовними у цій справі, а саме:

— «покладення Конституцією України на державу обов'язку захищати осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, вказує на особливий статус таких осіб у контексті їх соціального захисту та охорони здоров'я, а відтак — обумовлює посиленій їх соціальний захист» [абзац одинадцятий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 7 квітня 2021 року № 1-р(II)/2021];

— «зважаючи на сутність статті 16 Конституції України, Конституційний Суд України вважає, що закріплення передбаченого у ній обов'язку держави у розділі I „Загальні засади“ Конституції України вказує на засадничий характер цього обов'язку та на необхідність виокремлення категорії громадян України, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи і потребують додаткових гарантій соціального захисту у зв'язку з надзвичайними масштабами вказаної катастрофи та її наслідків» (абзац перший пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 17 липня 2018 року № 6-р/2018);

— «необхідність забезпечення належного рівня соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, зумовлена обмеженнями, ризиками, втратами, яких зазнали вони та члени їх сімей. В ухваленому на виконання статті 16 Конституції України Законі № 796 передбачено додаткові гарантії соціального захисту для вказаних осіб — комплекс заходів у вигляді пільг, компенсацій і гарантій. Фактично ці заходи є компенсацією особам, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, за втрачене здоров'я, моральні і фізичні страждання, обмеження в реалізації своїх здібностей та можливостей забезпечити собі гідний життєвий рівень, а також основним засобом реалізації державою конституційного обов'язку щодо забезпечення соціального захисту таких осіб» (абзац другий пункту 6 мотивувальної частини Рішення від 17 липня 2018 року № 6-р/2018).

Отже, Конституційний Суд України наголошує на засадничому характері позитивного обов'язку держави перед громадянами України, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та на потребі надання таким особам особливого статусу та забезпечення державою їм посиленого соціального захисту.

2.4. Держава, виконуючи свій конституційний обов'язок щодо подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, запровадила особливу систему соціального захисту потерпілих осіб.

У Рішенні від 7 квітня 2021 року № 1-р(П)/2021 Конституційний Суд України зауважив, що «на виконання покладеного статтею 16 Конституції України на державу обов'язку Україна в особі законодавця ухвалила Закон № 796–ХІІ, у якому встановила загальний порядок реалізації права громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на охорону їх життя і здоров'я та створила єдиний порядок визначення, зокрема, соціального захисту потерпілих осіб» (абзац перший підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини).

За статтею 13 Закону № 796 держава бере на себе відповідальність за завдану шкоду громадянам та зобов'язується відшкодувати її за:

«1) пошкодження здоров'я або втрату працездатності громадянами та їх дітьми, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

2) втрату годувальника, якщо його смерть пов'язана з Чорнобильською катастрофою;

3) матеріальні втрати, що їх зазнали громадяни та їх сім'ї у зв'язку з Чорнобильською катастрофою, відповідно до цього Закону та інших актів законодавства України» (частина перша).

Законом № 796 для встановлення пільг і компенсацій визначено чотири категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (частина перша статті 14). До категорії 1 належать особи з інвалідністю з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи (статті 10, 11, частина третя статті 12), щодо яких установлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, хворі внаслідок Чорнобильської катастрофи на променево хворобу (пункт 1 частини першої статті 14 Закону № 796).

Отже, особливою формою відшкодування шкоди за втрачене здоров'я, фізичні і моральні страждання, обмеження в реалізації своїх здібностей особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи та потребують додаткових гарантій соціального захисту у зв'язку з її наслідками, є пільги, компенсації і гарантії, установлені в Законі № 796.

2.5. За частиною першою статті 49 Закону № 796 пенсії особам, віднесеним до категорій 1, 2, 3, 4, установлюють у вигляді: державної пенсії; додаткової пенсії за шкоду, заподіяну здоров'ю, яку призначають після виникнення права на державну пенсію. Порядок призначення державної та додаткової пенсій особам, віднесеним до категорії 1, врегульовано статтями 50, 54 Закону № 796.

2.5.1. Відповідно до статті 50 Закону № 796 особам, віднесеним до категорії 1, призначають щомісячну додаткову пенсію за шкоду,

заподіяну здоров'ю, у порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України. Отже, у статті 50 Закону № 796 безпосередньо не встановлено розмірів щомісячної додаткової пенсії за шкоду, заподіяну здоров'ю, особам, віднесеним до категорії 1.

Розміри пенсій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, установлено Порядком обчислення пенсій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України «Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 23 листопада 2011 року № 1210 зі змінами (далі — Порядок).

За статтею 116 Конституції України Кабінет Міністрів України забезпечує, зокрема, проведення політики у сфері соціального захисту (пункт 3). На реалізацію положення статті 50 Закону № 796 Кабінет Міністрів України затвердив Порядок. Згідно з пунктом 13 Порядку щомісячну додаткову пенсію за шкоду, заподіяну здоров'ю, відповідно до Закону № 796 виплачують у таких розмірах: «особам, що належать до категорії 1:

з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС: особам з інвалідністю I групи — 474,5 гривні» (підпункт 1).

Отже, за статтею 50 Закону № 796 порядок призначення та розміри щомісячної додаткової пенсії за шкоду, заподіяну здоров'ю, особам, віднесеним до категорії 1, установлює Кабінет Міністрів України.

2.5.2. Згідно зі статтею 54 Закону № 796 пенсії з інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи можуть бути призначені за бажанням громадянина із заробітку, одержаного за роботу в зоні відчуження в 1986–1990 роках, у розмірі відшкодування фактичних збитків, який визначають згідно із законодавством; дружинам (чоловікам), які втратили годувальника із числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, віднесених до категорії 1, пенсію у зв'язку з втратою годувальника призначають незалежно від причинного зв'язку смерті з Чорнобильською катастрофою (частина перша).

В усіх випадках розміри пенсії з інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання внаслідок Чорнобильської катастрофи, не можуть бути нижчими, зокрема, для I групи інвалідності — 6000 гривень (частина третя статті 54 Закону № 796).

За частиною п'ятою статті 54 Закону № 796 порядок призначення пенсії з інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи визначає Кабінет Міністрів України.

Отже, у статті 54 Закону № 796 установлено особам, віднесеним до категорії 1, розмір пенсії з інвалідності, що настала внаслідок

каліцтва чи захворювання внаслідок Чорнобильської катастрофи, а Кабінет Міністрів України визначає лише порядок призначення такої пенсії.

2.6. Відповідно до пункту 6 частини першої статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються, зокрема, основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України (стаття 75 Основного Закону України).

Конституція України не лише закріплює основоположні засади права громадян на соціальний захист, але й відносить до законодавчого регулювання механізм реалізації цього права (абзац сьомий пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 20 червня 2001 року № 10-рп/2001).

Закон № 796 є спеціальним, у ньому визначено основні положення щодо реалізації конституційного права громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на охорону їхнього життя і здоров'я, у тому числі порядок пенсійного забезпечення таких осіб, тому Конституційний Суд України наголошує, що соціальні гарантії для цієї категорії осіб, зокрема розмір пенсійного забезпечення, має встановлювати законодавець виключно в Законі № 796.

Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово звертав увагу на те, що: «Кодексом не можна вносити зміни до інших законів України, зупиняти їх дію чи скасовувати їх, а також встановлювати інше (додаткове) законодавче регулювання відносин, відмінне від того, що є предметом спеціального регулювання іншими законами України» (абзац восьмий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 27 лютого 2020 року № 3-р/2020).

2.6.1. Згідно з підпунктом 5 пункту 63 розділу I Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28 грудня 2014 року № 79—VIII розділ VI «Прикінцеві та перехідні положення» Кодексу доповнено пунктом 26, за яким, зокрема, норми і положення статей 50, 54 Закону № 796 застосовуються у порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Повноваження Кабінету Міністрів України щодо встановлення порядку призначення державної пенсії особам, віднесеним до категорії 1, та у зв'язку з втратою годувальника визначено статтею 54 Закону № 796. Однак оспорюваними положеннями Кодексу обумовлено, що Кабінет Міністрів України встановлює не тільки порядок, а й розміри державної пенсії для згаданої категорії осіб виходячи

з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Конституційний Суд України у Рішенні від 7 квітня 2021 року № 1-р(П)/2021 вказав, що «соціальні зобов'язання держави перед громадянами, які втратили здоров'я внаслідок того, що держава свого часу зобов'язала їх взяти участь у подоланні наслідків аварії на Чорнобильській АЕС — катастрофи планетарного масштабу, та які зазнали інвалідності внаслідок таких дій, а також перед особами з інвалідністю з числа потерпілих від цієї катастрофи не мають залежати від фінансових можливостей держави та її економічного становища» (перше речення абзацу дев'ятого підпункту 2.5.1 підпункту 2.5 пункту 2 мотивувальної частини).

Положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Кодексу в частині, за якою норми і положення статті 54 Закону № 796 застосовуються у порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, створює умови, за яких громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а саме особи, віднесені до категорії 1, та особи, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, перебувають у стані невизначеності щодо розмірів виплат державної пенсії, що не відповідає вимозі юридичної визначеності (передбачуваності) — складовому елементу принципу верховенства права (правовладдя).

Конституційний Суд України вважає, що встановлення положенням пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Кодексу іншого, ніж у статті 54 Закону № 796, законодавчого регулювання спричиняє юридичну невизначеність під час застосування вказаних норм Кодексу та Закону № 796, що позбавляє постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи осіб, віднесених до категорії 1, можливості бути впевненими у своїх легітимних очікуваннях щодо виплати державної пенсії, оскільки вони залежать від фінансових можливостей держави, а це суперечить принципу верховенства права, встановленому частиною першою статті 8 Конституції України.

З огляду на те, що стаття 50 Закону № 796 безпосередньо не встановлює розмірів щомісячної додаткової пенсії за шкоду, заподіяну здоров'ю, особам, віднесеним до категорії 1, у Конституційного Суду України немає підстав вважати, що положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Кодексу в частині, за якою норми і положення статті 50 Закону № 796 застосовуються у порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, має ознаки невідповідності частині першій статті 8 Конституції України.

2.7. Зі змісту положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Кодексу вбачається, що цим положенням: не внесено будь-яких змін (доповнень) безпосередньо до Закону № 796; не скасовано, не змінено, не доповнено, не зупинено (призупинено) дії будь-якого положення Закону № 796; не встановлено розмірів соціальних виплат особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Положенням пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Кодексу встановлено додатковий порядок застосування статей 50, 54 Закону № 796. Отже, можливо лише припустити, що положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Кодексу вплине на зміст та обсяг права на соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, наприклад, якщо Кабінет Міністрів України на його виконання ухвалить акт, яким зменшить розміри соціальних виплат виходячи з наявних фінансових ресурсів до тих меж, що під сумнівом буде сама сутність змісту права на соціальний захист.

2.7.1. Відповідно до частини першої статті 67 Закону № 796 розміри всіх доплат, пенсій і компенсацій регулює Кабінет Міністрів України відповідно до зміни індексу вартості життя і зростання мінімальної заробітної плати.

Частиною четвертою статті 54 Закону № 796 визначено, що «розміри пенсії, передбачені частиною третьою цієї статті, починаючи з 2022 року щороку з 1 березня індексуються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з урахуванням коефіцієнта збільшення, що визначається відповідно до абзаців другого і третього частини другої статті 42 Закону України „Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування“».

Відповідно до пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України «Про індексацію пенсійних і страхових виплат та додаткових заходів щодо підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 2023 році» від 24 лютого 2023 року № 168 (далі — Постанова № 168) з 1 березня 2023 року перерахунок пенсій згідно з Порядком проведення перерахунку пенсій відповідно до частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України «Питання проведення індексації пенсій у 2019 році» від 20 лютого 2019 року № 124 зі змінами, проводиться із застосуванням коефіцієнта збільшення показника середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески та який враховують для обчислення пенсії, у розмірі 1,197.

За інформацією, яку надав Пенсійний фонд України, розміри додаткової пенсії за шкоду, заподіяну здоров’ю, особам, віднесеним до категорії 1, відповідають розмірам, установленим пунктом 13 Порядку; розміри пенсії з інвалідності, що настала внаслідок каліцтва

чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи є більшими, ніж установлено статтею 54 Закону № 796.

Отже, положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Кодексу у частині, за якою норми і положення статей 50, 54 Закону № 796 застосовуються у порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, не впливає на зміст та обсяг конституційного права на соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, оскільки жодним чином не змінює розмірів їх пенсій, а тому не суперечить частині третій статті 22, частині першій статті 46 Конституції України.

2.8. Враховуючи наведене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Кодексу у частині, за якою норми і положення статті 54 Закону № 796 застосовуються у порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, суперечить статті 8 Конституції України.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України
у х в а л и в:

1. Визнати таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України у частині, за якою норми і положення статті 50 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796–ХІІ зі змінами застосовуються у порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

2. Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України у частині, за якою норми і положення статті 54 Закону України «Про статус і со-

ціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796–ХІІ зі змінами застосовуються у порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов’язкового державного соціального страхування.

3. Положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України у частині, за якою норми і положення статті 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796–ХІІ зі змінами застосовуються у порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов’язкового державного соціального страхування, визнане неконституційним, утрачає чинність із дня ухвалення цього Рішення.

4. Рішення Конституційного Суду України є обов’язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ПЕРШИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 7-r(I)/2023 dated September 13, 2023 in the case upon the constitutional complaint of Mykola Kostina regarding the constitutionality of the provision of paragraph 26 of Section VI «Final and Transitional Provisions» of the Budget Code

M. Kostina applied to the Constitutional Court with a request to verify the constitutionality of the provisions of paragraph 26 of Section VI «Final and Transitional Provisions» of the Budget Code (hereinafter referred to as the Code). This paragraph defines the particular application of Articles 20, 21, 22, 23, 30, 31, 37, 39, 48, 50, 51, 52 and 54 of the Law «On the Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chornobyl Disaster» dated February 28, 1991, No. 796–ХІІ as amended (hereinafter referred to as Law No. 796). These articles establish the legislative mechanism for compensating and granting benefits to citizens affected by the Chornobyl disaster and provide for additional payments to citizens who particularly are working in the exclusion zone, who suffered health damage, and those who

lost their breadwinners. In the context of the constitutional proceedings, the impugned paragraph of the Code stipulated that compensation, benefits and additional payments are made in the manner and amounts established by the Cabinet of Ministers, based on the available financial resources of the state and local budgets and the budgets of the compulsory state social insurance funds.

The subject of the right to a constitutional complaint believes that the impugned provision of the Code narrows the content and scope of the guarantees of social protection of citizens affected by the Chornobyl disaster previously established by the state. In addition, the impugned provision puts the implementation of such guarantees in dependence on the available financial budgetary resources, which violates the principle of the rule of law enshrined in the Constitution.

Citizens have the right to social protection in cases established by both the Constitution and the laws. The Verkhovna Rada is responsible for legislative regulation of the state's social policy, adhering to constitutional norms and principles.

The Constitutional Court emphasises the fundamental nature of the state's positive obligation towards citizens affected by the Chornobyl disaster and the need to grant such persons a special status and provide them with enhanced social protection.

Persons affected by the Chornobyl disaster are in need of additional social protection guarantees in connection with its consequences. Benefits, compensations and guarantees established by Law No. 796 are a special form of compensation for lost health, physical and mental suffering, and restrictions on the exercise of such persons' abilities.

Under Article 49.1 of Law No. 796, pensions for persons in categories 1, 2, 3, 4 are established in the form of a state pension; an additional pension for damage to health, which is granted after the right to a state pension has been established. The procedure for granting state and supplementary pensions to persons in Category 1 is provided for in Articles 50 and 54 of Law No. 796.

Article 50 of Law No. 796 does not directly set out the amount of the monthly additional pension for health damage to persons in Category The Procedure for Calculating Pensions for Persons Affected by the Chornobyl Disaster specifies the pension amounts for those impacted by the disaster. This regulatory act is approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers «On Improving the Level of Social Protection of Citizens Affected by the Chernobyl Disaster» No. 1210 dated November 23, 2011, as amended (hereinafter referred to as the Procedure).

Article 54 of Law No. 796 determines the amount of a disability pension for persons in Category 1, which occurred due to an injury or illness caused by the Chornobyl disaster, while the Cabinet of Ministers only establishes the procedure for granting such a pension.

The Constitutional Court notes that Law No. 796 is a special law, it defines the main provisions for the constitutional right of citizens affected

by the Chernobyl disaster to protect their life and health, including the procedure for pension provision for such persons. Therefore, the Court underlines that the social guarantees for this category of persons, in particular the amount of pension provision, should be provided by the legislator exclusively in Law No. 796.

The Cabinet of Ministers is empowered to establish the procedure for granting state pensions to persons referred to Category 1 as well as in connection with the loss of the breadwinner, as defined by Article 54 of Law No. 796. However, the impugned provisions of the Code provided that the Cabinet of Ministers establishes not only the procedure, but also the amount of the state pension for the above category of persons with regard to the available financial resources of the state and local budgets, as well as the budgets of the compulsory state social insurance funds.

The provision of the impugned paragraph of the Code, which stipulates that compensation, benefits and additional payments are made by the Cabinet of Ministers of Ukraine in accordance with the procedures and amounts based on the above-mentioned available financial resources, creates conditions under which citizens affected by the Chernobyl disaster (namely, persons classified as Category 1 and persons who are entitled to a breadwinner's pension) have been placed in a situation of legal uncertainty regarding the amount of state pension payments. This situation, which has arisen as a result of the application of the impugned provisions, does not meet the requirement of legal certainty (predictability) as an integral element of the rule of law.

The provision of paragraph 26 of Section VI «Final and Transitional Provisions» of the Code, according to which the norms of Article 50, 54 of Law No. 796 are applied in the manner and amounts established by the Cabinet of Ministers, based on the available financial resources of the state and local budgets and budgets of the funds of compulsory state social insurance, does not affect the content and scope of the constitutional right to social protection of persons affected by the Chernobyl disaster, as it neither changes the amount of their pensions nor contradicts Articles 22.3 and 46.1 of the Constitution.

The Court concluded that the provision of paragraph 26 of Section VI «Final and Transitional Provisions» of the Code in the part of application of Article 54 of Law No. 796 is unconstitutional. The Court also found that the provision of paragraph 26 of Section VI «Final and Transitional Provisions» of the Code in the part of the application of the norms and provisions contained in Article 50 of Law No. 796 is consistent with the Constitution of Ukraine (is constitutional).

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 10-рп/2001 of June 20, 2001;
- No. 2-рп/2016 of June 1, 2016;
- No. 6-р/2018 of July 17, 2018;

- No. 9-р/2018 of November 7, 2018;
- No. 12-р/2018 of December 18, 2018;
- No. 3-р(I)/2019 of June 5, 2019;
- No. 1-р/2020 of January 23, 2020;
- No. 3-р/2020 of February 20, 2020;
- No. 5-р(II)/2020 of June 18, 2020;
- No. 1-р(II)/2021 of April 7, 2021;
- No. 9-р(II)/2022 of November 16, 2022.

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

ДРУГИЙ СЕНАТ

**у справі за конституційними скаргами
Стариченка Миколи Петровича, Гарлики Сергія Сергійовича,
Петричука Олександра Анатолійовича, Остапенко Мар'яни Василівни
та Менчинського Сергія Віталійовича щодо відповідності
Конституції України (конституційності) абзацу третього пункту 3
розділу II «Прикінцеві і перехідні положення»
Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів
України щодо першочергових заходів
із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 року № 113–ІХ
(щодо винагороди прокурора як гарантії його незалежності)**

Київ
13 вересня 2023 року
№ 8-р(II)/2023

Справа № 3-80/2022
(191/22; 226/22; 80/23; 131/23; 99/23)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання, доповідач),
Городовенко Віктор Валентинович (доповідач),
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович,
Юровська Галина Валентинівна (доповідач),

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційними скаргами Стариченка Миколи Петровича, Гарлики Сергія Сергійовича, Петричука Олександра Анатолійовича, Остапенко Мар'яни Василівни та Менчинського Сергія Віталійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу третього пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 року № 113–ІХ (Відомості Верховної Ради України, 2019 р., № 42, ст. 238).

Заслухавши суддів-доповідачів Головатого С.П., Городовенка В.В., Юровську Г.В. та дослідивши матеріали справи, зокрема позиції, що їх висловили Президент України Зеленський В.О., Голова

Верховної Ради України Стефанчук Р.О., Прем'єр-міністр України Шмигаль Д.А., Міністр юстиції України Малюська Д.Л., Генеральний прокурор Костін А.Є., а також науковці: Київського національного університету імені Тараса Шевченка — доктор юридичних наук, професор Вавженчук С.Я.; Національного авіаційного університету — доктор юридичних наук, професор Вишновецька С.В.; Національного університету «Одеська юридична академія» — доктор юридичних наук, професор Чанишева Г.І., Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Суб'єкти права на конституційну скаргу — Стариченко М.П., Гарлика С.С., Петричук О.А., Остапенко М.В. та Менчинський С.В. — звернулися до Конституційного Суду України з клопотаннями визнати абзац третій пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 року № 113–IX (далі — Закон № 113–IX) таким, що не відповідає Конституції України.

Згідно з абзацом третім пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113–IX «за прокурорами та керівниками регіональних, місцевих і військових прокуратур, прокурорами і керівниками структурних підрозділів Генеральної прокуратури України зберігається відповідний правовий статус, який вони мали до набрання чинності цим Законом, при реалізації функцій прокуратури до дня їх звільнення або переведення до Офісу Генерального прокурора, обласної прокуратури, окружної прокуратури. На зазначений період оплата праці працівників Генеральної прокуратури України, регіональних прокуратур, місцевих прокуратур, військових прокуратур здійснюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України, яка встановлює оплату праці працівників органів прокуратури».

1.1. Зі змісту конституційної скарги Стариченка М.П. та долучених до неї документів і матеріалів впливає таке.

Прокурор Запорізької області наказом від 27 серпня 2020 року № 1638к звільнив Стариченка М.П. з посади в органах прокуратури Запорізької області з 28 серпня 2020 року згідно з пунктом 9 частини першої статті 51 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697–VII зі змінами (далі — Закон № 1697–VII) на підставі рішення Дванадцятої кадрової комісії з атестації прокурорів регіональних прокуратур Офісу Генерального прокурора від 15 липня 2020 року № 9 про неуспішне проходження ним атестації.

Стариченко М.П. звернувся до Запорізького окружного адміністративного суду з позовною заявою до Запорізької обласної прокуратури про визнання протиправною її бездіяльності та зобов'язання нарахувати й виплатити йому заробітну плату з 26 березня

2020 року до 28 серпня 2020 року в порядку та розмірах, визначених статтею 81 Закону № 1697–VII, з урахуванням усіх установлених у цей період надбавок і премій та інших виплат, визначених законодавством України.

Запорізький окружний адміністративний суд рішенням від 24 червня 2021 року, що його залишено без змін постановою Третього апеляційного адміністративного суду від 1 грудня 2021 року, відмовив Стариченку М.П. у задоволенні позову.

Колегія суддів Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду постановою від 21 липня 2022 року залишила без змін рішення Запорізького окружного адміністративного суду від 24 червня 2021 року та постанову Третього апеляційного адміністративного суду від 1 грудня 2021 року.

Колегія суддів Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду зазначила, що в спірних правовідносинах застосуванню підлягає абзац третій пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113–IX, зі змісту якого випливає, що на період до дня звільнення або переведення до Офісу Генерального прокурора, обласної прокуратури, окружної прокуратури оплати праці прокурорів, які не завершили процедури атестації, здійснюють відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників органів прокуратури» від 31 травня 2012 року № 505 зі змінами (далі — Постанова № 505).

Суб'єкт права на конституційну скаргу вважає, що внаслідок ухвалення та застосування оспорюваних приписів Закону № 113–IX зазнали порушення його конституційні права та гарантії, визначені статтями 22, 41, 43, 48, 64 Конституції України.

1.2. Зі змісту конституційної скарги Гарлики С.С. та долучених до неї документів і матеріалів впливає таке.

Гарлика С.С. у період із 6 квітня 2017 року до 10 вересня 2020 року працював на посаді прокурора в органах прокуратури Херсонської області.

Прокурор Херсонської області наказом від 10 вересня 2020 року № 466к звільнив Гарлику С.С. із займаної посади та з органів прокуратури на підставі пункту 9 частини першої статті 51 Закону № 1697–VII.

У січні 2021 року Гарлика С.С. звернувся до Херсонського окружного адміністративного суду з позовом до Херсонської обласної прокуратури, у якому просив: визнати протиправною бездіяльність Херсонської обласної прокуратури щодо неналежного розрахунку, а саме не виплати йому частини заробітної плати, що їй визначено статтею 81 Закону № 1697–VII, за період роботи із 6 квітня 2017 року до 1 вересня 2020 року; стягнути з держави в особі Херсонської обласної прокуратури на його користь матеріальну шкоду (що їй завдано діями на підставі пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні

положення» Бюджетного кодексу України, окремий припис якого визнано неконституційним Рішенням Конституційного Суду України від 26 березня 2020 року № 6-р/2020) у вигляді неотриманої за період роботи із 6 квітня 2017 року до 1 вересня 2020 року частини заробітної плати, визначеної статтею 81 Закону № 1697–VII.

Херсонський окружний адміністративний суд рішенням від 20 квітня 2021 року позов Гарлики С.С. задовольнив частково, визнавши протиправною бездіяльність Херсонської обласної прокуратури через невиконання їм частини заробітної плати, визначеної статтею 81 Закону № 1697–VII, за період роботи з 27 березня 2020 року до 10 вересня 2020 року. Цей суд також зобов'язав Херсонську обласну прокуратуру перерахувати заробітну плату Гарлиці С.С. за зазначений період відповідно до частини третьої статті 81 Закону № 1697–VII з урахуванням Рішення Конституційного Суду України від 26 березня 2020 року № 6-р/2020 та виплатити її.

П'ятий апеляційний адміністративний суд постановою від 22 липня 2021 року апеляційну скаргу Херсонської обласної прокуратури задовольнив, рішення Херсонського окружного адміністративного суду від 20 квітня 2021 року скасував і постановив відмовити Гарлиці С.С. у задоволенні його позову.

Колегія суддів Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду постановою від 19 жовтня 2022 року касаційну скаргу Гарлики С.С. залишила без задоволення, а постанову П'ятого апеляційного адміністративного суду від 22 липня 2021 року — без змін, зазначивши, що в спірних правовідносинах є застосовним абзац третій пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113–IX, зі змісту якого випливає, що на період до дня звільнення або переведення до Офісу Генерального прокурора, обласної прокуратури, окружної прокуратури оплату праці прокурорів, які не завершили процедури атестації, здійснюють відповідно до Постанови № 505.

Обґрунтовуючи свою позицію щодо неконституційності оспорюваних приписів Закону № 113–IX, Гарлика С.С. зазначає, зокрема, що «відповідно до частини 1 статті 81 Закону України „Про прокуратуру“ від 14.10.2014 року № 1697–VII заробітна плата прокурора регулюється цим Законом та не може визначатися іншими нормативно-правовими актами», водночас «абзацом 3 пункту 3 розділу II „Прикінцеві і перехідні положення“ Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури“ № 113–IX застосовані різні підходи до оплати праці прокурорів залежно від проходження чи непроходження атестації, тобто прокурорам, які пройшли атестацію оплата праці здійснюється відповідно до ст. 81 Закону України „Про прокуратуру“, а тим прокурорам, які не завершили процедуру атестації, заробітна оплата праці виплачується відповідно до постанови Кабінету Міністрів України, згідно якої посадовий оклад прокурора

є значно меншим ніж встановлений приписами ст. 81 Закону України „Про прокуратуру“».

На думку Гарлики С.С., Верховна Рада України, делегувавши свої повноваження Кабінетові Міністрів України, порушила конституційний принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, створила загрозу для незалежності прокурорів та посягла на гарантії фінансування прокуратури як засади організації та діяльності прокуратури.

Гарлика С.С. вважає, що внаслідок застосування судами оспорюваних приписів Закону № 113–ІХ порушено його права, гарантовані частинами першою, четвертою статті 41, частиною четвертою статті 43, статтею 48 Конституції України.

1.3. Зі змісту конституційної скарги Петричука О.А. та долучених до неї документів і матеріалів впливає таке.

Петричук О.А. 24 лютого 2021 року звернувся до Чернівецького окружного адміністративного суду з позовом до Чернівецької обласної прокуратури, у якому просив визнати протиправною її бездіяльність через ненарахування та не виплату йому заробітної плати з 1 липня 2015 року в порядку та розмірах, установлених статтею 81 Закону № 1697–VII, та зобов'язати Чернівецьку обласну прокуратуру нарахувати й виплатити йому заробітну плату відповідно до статті 81 Закону № 1697–VII.

Чернівецький окружний адміністративний суд рішенням від 3 червня 2021 року позов Петричука О.А. задовольнив частково: визнав протиправною бездіяльність Чернівецької обласної прокуратури через ненарахування та не виплату йому заробітної плати з 26 березня 2020 року в порядку та розмірах, визначених статтею 81 Закону № 1697–VII, і зобов'язав Чернівецьку обласну прокуратуру нарахувати та виплатити заробітну плату Петричуку О.А. з 26 березня 2020 року в порядку та розмірах, установлених статтею 81 Закону № 1697–VII.

Сьомий апеляційний адміністративний суд 27 вересня 2021 року відмовив у задоволенні апеляційної скарги Петричука О.А. та апеляційної скарги Чернівецької обласної прокуратури, залишив у силі рішення Чернівецького окружного адміністративного суду від 3 червня 2021 року.

Верховний Суд 28 жовтня 2021 року повернув касаційну скаргу Петричуку О.А., а в постанові від 1 грудня 2022 року, якою задовольнив касаційну скаргу Чернівецької обласної прокуратури, зазначив, зокрема, що приписами пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113–ІХ запроваджено різні підходи до оплати праці прокурорів залежно від проходження чи непроходження атестації (пункт 43); Рішення Конституційного Суду України від 26 березня 2020 року № 6-р/2020, на яке посилався Петричук О.А., стосується приписів статті 81 Закону № 1697–VII, тлумачення яких

Конституційний Суд України дав у розумінні статті 131¹ Конституції України, і пов'язане з організацією і порядком діяльності оновленої прокуратури — функцією кримінального звинувачення та проведення кадрового перезавантаження через оцінювання прокурорів; застосування статті 81 Закону № 1697—VII без обмежень у цій справі пов'язане з фактом переведення прокурорів (після їхньої атестації) на посади в новоутворені/оновлені прокуратури (відповідно до Закону № 113—IX) (пункт 50); позивач не є прокурором, який успішно пройшов атестацію, а тому в спірних правовідносинах є застосовним абзац третій пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113—IX, зі змісту якого випливає, що на період до дня звільнення або переведення до Офісу Генерального прокурора, обласної прокуратури, окружної прокуратури оплату праці прокурорів, які не завершили процедури атестації, здійснюють відповідно до Постанови № 505 (пункт 53).

Посилаючись на Рішення Конституційного Суду України від 26 березня 2020 року № 6-р/2020, Петричук О.А. зазначив, що в період 2015—2023 років дію статті 81 Закону № 1697—VII не зупиняли, тому виплачувати йому заробітну плату мали згідно із Законом № 1697—VII, а не на підставі Постанови № 505, постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виплати щомісячної надбавки за вислугу років прокурорам та іншим працівникам органів прокуратури» від 9 грудня 2015 року № 1090 та «Про види, розміри і порядок надання компенсації громадянам у зв'язку з роботою, яка передбачає доступ до державної таємниці» від 15 червня 1994 року № 414.

На думку Петричука О.А., абзац третій пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113—IX не відповідає частині першій статті 8, частинам другій, третій статті 22, частинам першій, другій, третій статті 41, частинам першій, другій статті 43, статті 48, частині першій статті 64, пункту 14 частини першої статті 92, частині другій статті 131¹ Конституції України.

1.4. Зі змісту конституційної скарги Остапенко М.В. та долучених до неї документів і матеріалів впливає таке.

Перша кадрова комісія обласних прокуратур з атестації прокурорів місцевих прокуратур, військових прокуратур гарнізонів (на правах місцевих) 23 листопада 2020 року ухвалила рішення про неуспішне проходження Остапенко М.В. атестації, проте, з огляду на статус одинокої матері, який має Остапенко М.В., не виявила підстав для її звільнення.

Верховний Суд постановою від 1 грудня 2022 року скасував рішення Вінницького окружного адміністративного суду від 2 лютого 2021 року та постанову Сьомого апеляційного адміністративного суду від 15 лютого 2022 року, якими було частково задоволено заяву Остапенко М.В. до Вінницької обласної прокуратури визнати

її бездіяльність протиправною через ненарахування і невиплату їй заробітної плати з 26 березня 2020 року до дня ухвалення рішення в порядку та розмірах, визначених статтею 81 Закону № 1697–VII, та зобов’язав відповідача перерахувати й виплатити заробітну плату Остапенко М.В. за зазначений період відповідно до статті 81 Закону № 1697–VII, а також здійснювати подальше нарахування заробітної плати виходячи з розміру посадового окладу, що його розраховано згідно з приписами статті 81 Закону № 1697–VII.

Верховний Суд, скасовуючи рішення судів першої та апеляційної інстанцій, мотивував своє рішення правомірністю нарахування Остапенко М.В. заробітної плати не відповідно до приписів статті 81 Закону № 1697–VII, а в порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України, з огляду на абзац третій пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113–IX.

Остапенко М.В. просить перевірити абзац третій пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113–IX на відповідність статтям 22, 41, 43, 48, 64 Конституції України.

1.5. Зі змісту конституційної скарги Менчинського С.В. та долучених до неї документів і матеріалів впливає таке.

Шостий апеляційний адміністративний суд 25 листопада 2022 року, розглянувши в порядку письмового провадження справу за адміністративним позовом Менчинського С.В. до Черкаської обласної прокуратури про визнання протиправною її бездіяльності щодо ненарахування та невиплати заробітної плати згідно зі статтею 81 Закону № 1697–VII, залишив апеляційну скаргу Менчинського С.В. без задоволення, а рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 11 березня 2022 року — без змін.

Відмовляючи Менчинському С.В. у задоволенні позовних вимог, Шостий апеляційний адміністративний суд виходив із того, що дія Рішення Конституційного Суду України від 26 березня 2020 року № 6-р/2020 (на яке послався Менчинський С.В., згідно з яким пункт 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України визнано неконституційним у частині, якою визначено, що норми й приписи статті 81 Закону № 1697–VII застосовують у порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного й місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов’язкового державного соціального страхування) не поширюється на Менчинського С.В. як на прокурора місцевої прокуратури, оскільки дія статті 81 Закону № 1697–VII у редакції, чинній з 26 березня 2020 року, згідно із Законом № 113–IX не поширюється на прокурорів регіональних та місцевих прокуратур.

Автор клопотання твердить, що оспорювані приписи Закону № 113–IX зменшують розмір визначеної частиною третьою статті 81 Закону № 1697–VII заробітної плати прокурора й звужують зміст та

обсяг права на заробітну плату. Менчинський С.В. вважає, що заробітну плату прокурорів, що є елементом організації та порядку діяльності прокуратури в розумінні статті 131¹ Основного Закону України, має визначати лише закон, а не постанова Кабінету Міністрів України. На думку Менчинського С.В., «процес атестації працівників прокуратури, розпочатий відповідно до Закону <...> з вересня 2019 року ніяким чином не повинен був ставити прокурорів у нерівне становище в частині оплати їх праці при однакових службових обов'язках, що можна розцінювати як посягання на гарантію незалежності їх діяльності та порушення принципу належного матеріального забезпечення прокурорів, своєрідний прояв дискримінації».

Менчинський С.В. вважає, що внаслідок застосування судами оспорюваних приписів Закону № 113–ІХ зазнали порушення його конституційні права та гарантії, установлені статтею 21, частиною третьою статті 22, частинами першою, другою статті 24, частиною першою статті 41, частиною четвертою статті 43, частиною першою статті 64 Конституції України.

1.6. Суб'єкти права на конституційну скаргу порушили перед Конституційним Судом України питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу третього пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113–ІХ.

Дослідивши зміст конституційних скарг, Конституційний Суд України встановив, що в них містяться доводи щодо невідповідності Конституції України лише другого речення абзацу третього пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113–ІХ.

З огляду на наведене Конституційний Суд України вважає предметом конституційного контролю в цій справі друге речення абзацу третього пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113–ІХ.

2. Розв'язуючи порушені в конституційних скаргах Стариченка М.П., Гарлики С.С., Петричука О.А., Остапенко М.В. та Менчинського С.В. питання, Конституційний Суд України виходить із такого.

2.1. Державну владу в Україні здійснюють на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (стаття 6 Конституції України).

В Україні діє прокуратура, яка здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді; організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, розв'язання відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом; організацію та порядок діяльності прокуратури визначає закон (частини перша, друга статті 131¹ розділу VIII «Правосуддя» Конституції України).

Нового юридичного статусу в системі правосуддя прокуратура набула з ухваленням Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401–VIII (далі — Закон № 1401–VIII). Конституційний Суд України в Рішенні від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020 зазначив, що «за новим українським конституційним правопорядком прокуратуру як інститут, що виконує функцію кримінального переслідування, структурно вмонтовано в загальну систему правосуддя. На це вказує, зокрема, стаття 131¹ Конституції України» (третє, четверте речення абзацу першого підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини); «проте не лише структурне положення статті 131¹ Конституції України визначає нове місце прокуратури в системі державної влади України. Те, що прокуратура належить до української системи правосуддя, опосередковано впливає також із того припису Конституції України, відповідно до якого саме в системі правосуддя згідно із законом утворюються та діють органи та установи, що провадять стосовно суддів і прокурорів рівнозначно — їх добір, професійну підготовку, оцінювання та розгляд справ щодо їх дисциплінарної відповідальності (частина десята статті 131)» (перше, друге речення абзацу другого підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини).

2.1.1. У Пояснювальній записці до проєкту Закону України про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) (реєстр. № 3524), ухваленого як Закон № 1401–VIII, зазначено, що зміна функцій прокуратури відповідає приписам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція), практиці Європейського суду з прав людини у сфері кримінального судочинства та європейським стандартам функціонування органів (служби) публічного звинувачення у демократичному суспільстві, керованому верховенством права (правовладдям).

Органи Ради Європи напрацювали низку документів, у яких викладено стандарти функціонування служби публічного звинувачення та наголошено на тому, що статус публічного звинувача — прокурора — наближений до статусу судді. Зокрема, Консультативна Рада європейських прокурорів у Висновку «Незалежність, підзвітність та етика прокурорів» № 13(2018) указала на те, що «з урахуванням близькості й доповнювального характеру завдань суддів і прокурорів, а також вимог щодо їхнього статусу та умов служби прокурорам належить мати гарантії, подібні до тих, що ними наділено судді» (пункт 14).

Консультативна Рада європейських суддів і Консультативна Рада європейських прокурорів у спільному документі, ухваленому 8 грудня 2009 року на запит Комітету Міністрів Ради Європи як Бордоська декларація «Судді та прокурори в демократичному суспільстві» [Висновок Консультативної Ради європейських суддів № 12(2009) і Висновок Консультативної Ради європейських прокурорів № 4(2009)]

(далі — Бордоська декларація), наголосили на тому, що ролі суддів і прокурорів є неоднаковими, проте такими, що доповнюють одну одну в демократичному суспільстві, належне виконання їх «є неодмінною гарантією чинення правосуддя в справедливий, безсторонній і дієвий спосіб», та зауважили, що «статус прокурорів має бути гарантований приписами права якомога вищого рівня, подібно до того, як це є стосовно суддів» (§ 3, § 6). У Пояснювальній записці до Бордоської декларації з-поміж іншого зазначено: «Істотне завдання демократичної держави, заснованої на правовладді (*the rule of law*), — гарантувати цілковите додержання основоположних прав і свобод та рівності перед законом відповідно, зокрема, до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ECHR) та практики Європейського суду з прав людини» (пункт 1); «отже, місія держави — створити дієву судову систему, у якій додержують прав та основоположних свобод людини, і забезпечити її функціонування. У виконанні цієї місії бере участь багато суб'єктів, будь вони з публічної влади або (як у випадку з адвокатами) приватного сектору, проте ключову роль у забезпеченні функціонування правосуддя на засадах незалежності та безсторонності відіграють судді та прокурори» (пункт 2).

Наведені європейські стандарти зобов'язують державу-члена Ради Європи гарантувати захист статусу прокурора законом як нормативним актом того самого рівня, що гарантує захист статусу судді, щоб забезпечити умови для дієвого правосуддя відповідно до вимог правовладдя.

Конституційний Суд України констатує, що конституційні повноваження прокуратури в поєднанні з її інституційним місцем у системі правосуддя наближують функціонування прокуратури до європейських стандартів, насамперед в аспекті зміцнення ролі цієї інституції як важливого елемента системи кримінального правосуддя, що обумовлює потребу в наданні прокурорам гарантій незалежності законом, щоб забезпечити функціонування дієвої системи правосуддя, яка спроможна захистити права і свободи людини.

2.1.2. У Пояснювальній записці до Бордоської декларації наголошено, що «незалежність прокуратури є конечним наслідком незалежності судової системи» (пункт 10), а «незалежність судді та прокурора невіддільна від правовладдя (*the rule of law*)» (пункт 34).

У цьому аспекті Конституційний Суд України констатує, що нове місце прокуратури в системі органів державної влади та наведені вище стандарти незалежності прокурорів, яких Україна має додержувати як член Ради Європи, вимагають від держави забезпечити захист гарантій незалежності прокурорів подібно до того, як це зроблено для суддів. Водночас слід урахувувати, що, хоч незалежність і є спільним елементом статусу судді та статусу прокурора, Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська

Комісія) (далі — Венеційська Комісія) зауважила: «Незалежність судової влади та її відокремленість від виконавчої влади є наріжним каменем правовладдя, і тут не може бути винятків. <...> однак незалежність або автономія служби звинувачення за своєю природою не є такою категоричною, як у судів»; «будь-яка „незалежність“ служби звинувачення за своєю сутністю відрізняється від незалежності суддів за обсягом» [Доповідь щодо європейських стандартів стосовно незалежності судової системи: частина II — служба звинувачення, CDL-AD(2010)040, § 28, § 30].

2.2. Конституційний Суд України неодноразово розглядав питання організації та діяльності прокуратури, статусу прокурора, зокрема забезпечення гарантій його незалежності в аспекті належного матеріального, соціального, пенсійного забезпечення. У Рішенні від 26 березня 2020 року № 6-р/2020 Конституційний Суд України сформулював юридичні позиції, за якими:

— метою нормативного регулювання, зокрема питань соціально-го захисту прокурорів, «є уникнення втручання інших органів влади в діяльність прокуратури; питання пенсійного забезпечення прокурорів має визначати Верховна Рада України законом, а не Кабінет Міністрів України підзаконним актом» (абзац дев'ятий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини);

— «однією з необхідних передумов незалежної діяльності прокуратури, неупередженого, об'єктивного, безстороннього виконання прокурорами своїх функцій є заходи щодо їх юридичного захисту, належного рівня матеріального та соціального забезпечення прокурорів, які мають бути гарантовані таким чином, щоб не допустити тиску, що може спричинити вплив на прийняті ними рішення. Це може бути реалізовано лише шляхом визначення відповідним законом України належних умов для функціонування прокуратури та системи фінансування, у тому числі регулювання заробітної плати прокурора для забезпечення неупередженості при реалізації встановлених Конституцією та законами України повноважень» (абзац десятий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини).

У Рішенні від 13 грудня 2019 року № 7-р(II)/2019 Конституційний Суд України зазначив:

— метою нормативного регулювання, зокрема питань соціально-го захисту прокурорів, «є уникнення втручання інших органів влади в діяльність прокуратури з метою додержання принципу поділу влади та закріплення виключно на рівні закону питань пенсійного забезпечення працівників прокуратури» (абзац шостий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини);

— до повноважень Кабінету Міністрів України законодавець відніс право визначати умови та порядок перерахунку призначених пенсій, зокрема, прокурорам «без закріплення на законодавчому рівні відповідних критеріїв, чим поставив у залежність фінан-

сування пенсійного забезпечення прокурорів від виконавчої влади. Таке нормативне регулювання призводить до втручання виконавчої влади в діяльність органів прокуратури, а також до недотримання конституційної вимоги щодо здійснення органами державної влади своїх повноважень у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України» (абзац сьомий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини);

— «питання пенсійного забезпечення прокурорів, у тому числі умови та порядок перерахунку призначених їм пенсій, має визначати Верховна Рада України законом, а не Кабінет Міністрів України підзаконним актом» (абзац восьмий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини).

У Рішенні від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023 Конституційний Суд України виснував, що «з огляду на сучасні інституційне місце прокуратури в загальній системі правосуддя та функції прокурора в механізмі захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина <...> дії та рішення органу законодавчої влади мають відповідати конституційним принципам, зокрема принципів поділу державної влади. Тому Верховна Рада України може втручатись в організацію та діяльність органів і посадових осіб загальної системи правосуддя лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що визначені Конституцією України, із урахуванням потреби в дотриманні незалежності прокурора, що є однією з гарантій неупередженого та ефективного здійснення ним своїх повноважень» (абзац другий підпункту 3.4 пункту 3 мотивувальної частини).

Отже, врегулювання законом, а не підзаконним актом питань матеріального, соціального, пенсійного забезпечення прокурорів становить гарантію забезпечення їх незалежності, унеможлиблює втручання органів виконавчої влади в діяльність прокуратури, що інакше призведе до недодержання принципу поділу влади.

Конституційний Суд України вважає, що наділення Кабінету Міністрів України повноваженням урегульовувати питання винагороди прокурорів не можна визнати таким, що відповідає конституційній вимозі щодо здійснення органами державної влади своїх повноважень у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України.

Ураховуючи викладене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що друге речення абзацу третього пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113–IX є таким, що суперечить статті 6 Конституції України в поєднанні з частиною другою статті 131¹ Конституції України.

2.3. Законом № 1697–VII, яким унормовано юридичні засади організації й діяльності прокуратури України, статус прокурорів, порядок здійснення прокурорського самоврядування, систему прокуратури України, визначено, що прокуратура становить єдину систему для

здійснення встановлених Конституцією України функцій з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави (преамбула, стаття 1).

Зі змісту пункту 5 статті 3 Закону № 1697–VII випливає, що однією з юридичних засад, на яких ґрунтовано діяльність прокуратури, є незалежність прокурорів, яка зумовлює потребу в гарантіях від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо ухвалення ним рішень під час виконання службових обов'язків.

Гарантії незалежності прокурора визначено в частині першій статті 16 розділу III «Статус прокурора» Закону № 1697–VII, згідно з якою незалежність прокурора забезпечують у спосіб: заборони незаконного впливу, тиску або втручання у здійснення повноважень прокурора (пункт 3); установа законом порядку фінансування та організаційного забезпечення діяльності прокуратури (пункт 4); належного матеріального, соціального й пенсійного забезпечення прокурора (пункт 5).

Отже, діяльність прокуратури як єдиної системи для здійснення визначених Конституцією України функцій ґрунтовано, зокрема, на незалежності прокурора, яка є невіддільним елементом його статусу, а визначені Законом № 1697–VII гарантії незалежності прокурора у взаємозв'язку зі статусом і повноваженнями прокуратури, що їх визначено статтею 1311 Конституції України, становлять єдину систему гарантій незалежності прокурорів.

2.4. Відповідно до частини першої статті 81 Закону № 1697–VII винагорода («заробітну плату») (далі — винагорода) прокурора регулює Закон № 1697–VII, її не можна визначати іншими нормативними актами.

Конституційний Суд України в Рішенні від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020 зазначив, що на підставі збігу елементів діяльності прокурорів та суддів як осіб, що їх єднає належність до правничої професії, можна говорити також і про потребу в застосуванні спільного (єдиного) підходу для розв'язання питань їхньої винагороди (перше речення абзацу третього підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини).

У розвиток цієї юридичної позиції Конституційний Суд України констатує, що винагорода прокурорів (як і винагорода суддів) є гарантією їх незалежності. Однією з доконечних передумов незалежної діяльності прокуратури, безстороннього, неупередженого, ефективного виконання прокурорами повноважень є належний рівень їх матеріального та соціального забезпечення, що має бути гарантований у такий спосіб, щоб унеможливити вплив на прокурорів, коли вони ухвалюють рішення. Це може бути забезпечене лише за допомогою визначення у відповідному законі України належних умов функціонування прокуратури, насамперед системи її фінансування, зокрема

регулювання винагороди прокурора, що становитиме гарантії його безсторонності та неупередженості під час виконання встановлених Конституцією України повноважень. Наведене дає підстави для висновку, що винагороду прокурорів — гарантію їх незалежності, яка є невіддільним елементом їхнього юридичного статусу, а отже, складником організації й порядку діяльності прокуратури в розумінні статті 131¹ Конституції України, — має визначати лише закон.

Такий підхід базовано на європейських стандартах, відповідно до яких «однією з мінімальних вимог, що потрібні для забезпечення незалежного статусу прокурорів, є винагорода, яку має бути захищено гарантіями, установленими законом»; «споріднений і доповнювальний характер місії суддів і прокурорів створює подібні одна до одної вимоги та гарантії щодо їхнього статусу та умов служби, а саме — добору, навчання, просування по службі, дисципліни, переведення, (що його здійснюють лише відповідно до закону або за їхньою згодою), винагороди, припинення повноважень і свободи створення професійних асоціацій» (Бордоська декларація, § 8; Пояснювальна записка до Бордоської декларації, пункт 37).

Окрім того, Венеційська Комісія зазначила: «Як і для суддів винагорода [прокурорів] відповідно до важливості виконуваних завдань є істотно важливою для дієвої та справедливої системи кримінального правосуддя. Достатня винагорода є також потрібною для того, щоб зменшити ризики корупції з боку прокурорів» [Доповідь щодо європейських стандартів стосовно незалежності судової системи: частина II — служба звинувачення, CDL-AD(2010)040, § 69].

Виходячи з приписів статті 81 розділу IX «Соціальне та матеріально-побутове забезпечення прокурора та інших працівників органів прокуратури» Закону № 1697—VII у поєднанні з пунктом 5 частини першої статті 16 розділу III «Статус прокурора» Закону № 1697—VII Конституційний Суд України констатує, що законодавець урегулював питання винагороди прокурора, яка є гарантією його незалежності (рівнозначно як і незалежності судді), нормами спеціального закону (рівнозначно як і судді) та для захисту незалежного статусу прокурора унеможливив урегулювання питання його винагороди іншим, ніж закон, нормативним актом.

2.5. Законом № 113—IX запроваджено реформування системи органів прокуратури.

Основна мета Закону № 113—IX — створення передумов для побудови системи прокуратури, діяльність якої базована на засадах ефективності, професійності, незалежності та відповідальності [Пояснювальна записка до проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури (реєстр. № 1032), що згодом ухвалено як Закон № 113—IX]. Такої мети мало бути досягнуто через кадрове переавантаження органів прокуратури в спосіб атестації чинних

прокурорів, а також надання можливості всім добросовісним кандидатам, які мають належні теоретичні знання та практичні навички, на конкурсних засадах обійняти посаду прокурора в будь-якому органі прокуратури.

У пункті 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113–ІХ визначено, що «до дня початку роботи Офісу Генерального прокурора, обласних прокуратур, окружних прокуратур їх повноваження здійснюють відповідно Генеральна прокуратура України, регіональні прокуратури, місцеві прокуратури» (абзац перший); «за прокурорами та керівниками регіональних, місцевих і військових прокуратур, прокурорами і керівниками структурних підрозділів Генеральної прокуратури України зберігається відповідний правовий статус, який вони мали до набрання чинності цим Законом, при реалізації функцій прокуратури до дня їх звільнення або переведення до Офісу Генерального прокурора, обласної прокуратури, окружної прокуратури» (перше речення абзацу третього).

Відтак у Законі № 113–ІХ збережено юридичний статус прокурорів, які продовжували здійснювати свої повноваження до дня їх звільнення або переведення до Офісу Генерального прокурора, обласної прокуратури, окружної прокуратури, а отже, гарантії їх незалежності як невіддільний елемент статусу прокурора.

2.5.1. Відповідно до частини п'ятої статті 7 Закону № 1697–VII єдність системи прокуратури України забезпечено єдиними засадами організації й діяльності прокуратури, єдиним статусом прокурора, єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності прокурорів, фінансуванням прокуратури лише з Державного бюджету України (пункти 1–4).

Прокурорів, у межах реалізації їхніх повноважень, наділено єдиним юридичним статусом незалежно від місця прокуратури в системі прокуратури України або адміністративної посади, яку прокурор обіймає в прокуратурі (абзац перший частини другої статті 15 Закону № 1697–VII).

Конституційний Суд України зазначає, що прокурори сприяють здійсненню правосуддя в межах повноважень, якими їх наділено відповідно до статті 131¹ Конституції України. Вони виконують свої обов'язки на професійній основі, мають юридичний статус, основу якого становлять спільні елементи, незалежно від місця прокуратури в системі прокуратури України або адміністративної посади, яку прокурор обіймає в прокуратурі. Єдиний порядок набуття статусу прокурора, наділення прокурорів однаковим обсягом гарантій незалежності, сукупність повноважень та обов'язків прокурора свідчить про єдиний юридичний статус усіх прокурорів.

У другому реченні абзацу третього пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113–ІХ визначено, що в ука-заний у першому реченні цього абзацу період оплати праці праців-

ників Генеральної прокуратури України, регіональних прокуратур, місцевих прокуратур, військових прокуратур здійснюють відповідно до постанови Кабінету Міністрів України.

Отже, з набранням чинності Законом № 113–ІХ питання винагороди прокурорів, які пройшли атестацію та яких переведено до Офісу Генерального прокурора, обласної прокуратури, окружної прокуратури, регулює Закон № 1697–VII, а питання винагороди тих прокурорів, які продовжували здійснювати свої повноваження до дня їх звільнення або переведення до Офісу Генерального прокурора, обласної прокуратури, окружної прокуратури, — підзаконний нормативний акт — постанова Кабінету Міністрів України.

Відтак оспорювані приписи Закону № 113–ІХ визначають відмінне від установленого статтею 81 Закону № 1697–VII регулювання оплати праці прокурорів, що свідчить про відмінність у підході законодавця до питання винагороди прокурорів, а отже, про неоднакове ставлення до прокурорів попри те, що їх наділено єдиним юридичним статусом за обсягом гарантій забезпечення їх незалежності як невіддільного складника цього статусу.

2.5.2. Приписи Конституції України гарантують рівність конституційних прав і свобод громадян та рівність їх перед законом (частина перша статті 24), а також установлюють заборону обмежень і привілеїв за певними ознаками: «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» (частина друга статті 24).

Конституційний Суд України наголошував, що всі відмінності в привілеях чи обмеженнях щодо різних категорій індивідів, визначені законом, не можуть бути пов'язані з ознаками, установленими частиною другою статті 24 Конституції України; наведений принцип визначає загальне правило неприпустимості встановлення за соціальними або особистими ознаками привілеїв чи обмежень і не є абсолютним (друге, третє речення абзацу другого підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007). Конституційний Суд України також наголошував на допустимості обмеження конституційного принципу рівності за умови наявності правомірної, об'єктивно обґрунтованої мети, способи досягнення якої є належними та потрібними [абзац четвертий пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 12 липня 2019 року № 5-п(І)/2019].

Стосовно принципу заборони дискримінації, установленого статтею 14 Конвенції, Європейський суд із прав людини відповідно до своєї усталеної практики зазначив, що дискримінація означає неоднакове ставлення без будь-яких об'єктивних і обґрунтованих підстав до осіб за відносно схожих обставин [рішення у справі *Федор-*

ченко та Лозенко проти України / *Fedorchenko and Lozenko v. Ukraine* від 20 вересня 2012 року (заява № 387/03), § 62]; «неоднаковість у ставленні є дискримінаційною, якщо при цьому бракує об'єктивних і обґрунтованих підстав; інакше кажучи, якщо немає правомірної мети або якщо бракує розумної домірності між застосованими заходами та метою, що її прагнуть досягти. Договірна Держава має певний простір обдумування (*a margin of appreciation*) у визначенні того, чи відмінності в інших схожих ситуаціях уможливають неоднакове ставлення та якою мірою (див. *Burden v. the United Kingdom* GC, № 13378/05, § 60, ECHR 2008)» [Рішення у справі *Hämäläinen v. Finland* від 16 липня 2014 року (заява № 37359/09), § 108].

У контексті розглядуваної справи Конституційний Суд України вважає, що принцип рівності однаковою мірою поширюється на всіх прокурорів, яких у межах певних посад наділено єдиним юридичним статусом незалежно від місця прокуратури в системі прокуратури України або адміністративної посади, що її прокурор обіймає в прокуратурі.

Законодавець, запровадивши Законом № 113–IX реформування системи органів прокуратури, наділив Кабінет Міністрів України повноваженням визначати своїм актом розмір винагороди прокурорів. У такий спосіб законодавець запровадив неоднакове регулювання оплати праці прокурорів, фактично поділивши їх на дві категорії: одна — переведені до Офісу Генерального прокурора, обласної прокуратури, окружної прокуратури, яким винагороду виплачують відповідно до Закону № 1697–VII; друга — ті, хто продовжував виконувати свої повноваження до дня звільнення або переведення до Офісу Генерального прокурора, обласної прокуратури, окружної прокуратури, для кого винагороду визначено підзаконним нормативним актом — постановою Кабінету Міністрів України. Таку відмінність у ставленні до прокурорів, які мають єдиний юридичний статус, не можна вважати об'єктивно виправданою, а тому вона є дискримінаційною.

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що друге речення абзацу третього пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113–IX суперечить частині другій статті 24 Конституції України.

2.6. Конституційний Суд України зазначав, що з верховенства права (правовладдя) впливає вимога юридичної визначеності, яка є істотно важливою в питанні довіри до судової системи загалом [абзац четвертий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 5 червня 2019 року № 3-п(І)/2019]. Конституційний Суд України також наголошував на потребі додержання юридичної визначеності як вимоги верховенства права (правовладдя) в питанні нормативного регулювання оплати праці прокурорів (підпункт 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 26 березня 2020 року № 6-п/2020).

Складовим елементом принципу юридичної визначеності як вимоги правовладдя є принцип правомірних сподівань (*legitimate expectations*), який, за тлумаченням Венеційської Комісії, виражає ідею, що органи публічної влади повинні додержуватись не лише приписів актів права, а й своїх обіцянок та пробуджених [у особі] сподівань; згідно з доктриною правомірних сподівань — ті, хто чинить добросовісно на підставі права, яким воно є, не повинні відчувати краху надій щодо своїх правомірних сподівань [спеціальне Дослідження Венеційської Комісії «Мірило правовладдя», CDL-AD(2016)007, пункт II.B.5.61].

У контексті цього конституційного провадження юридичну визначеність за доктриною правомірних сподівань слід розуміти не лише як право особи розраховувати на стабільність приписів актів права, чітке розуміння юридичних наслідків їх застосування, а також на послідовність законодавця в питаннях регулювання винагороди прокурорів відповідно до їхнього юридичного статусу.

Прокуратуру інституційно віднесено до системи правосуддя. Визначені статтею 131¹ Конституції України функції та юридичний статус прокуратури, а також установлений Законом № 1697—VII статус прокурора та обсяг гарантій його незалежності становлять єдину систему гарантій незалежності прокуратури як інституції загалом, так і окремого прокурора зокрема. Отже, Верховна Рада України створила підстави для впевненості прокурорів у тому, що їхній статус (і відповідно невіддільні його елементи), як і статус суддів, гарантований державою, захищений нормативними актами вищого рівня, ніж підзаконні акти. Такий підхід законодавець підтвердив тим, що, запровадивши Законом № 113—IX реформу органів прокуратури, зберіг юридичний статус прокурорів та керівників регіональних, місцевих і військових прокуратур, прокурорів і керівників структурних підрозділів Генеральної прокуратури України, який вони мали до набрання чинності Законом № 113—IX, під час реалізації функцій прокуратури до дня їх звільнення або переведення до Офісу Генерального прокурора, обласної прокуратури, окружної прокуратури (перше речення абзацу третього пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113—IX).

Конституційний Суд України з урахуванням наведеного та приписів частини першої статті 81 Закону № 1697—VII, згідно з якими питання винагороди прокурора регулює виключно Закон № 1697—VII, вважає, що прокурори мали правомірні сподівання на стабільність у питанні нормативного регулювання їхньої винагороди як гарантії їх незалежності, яка є невіддільним елементом юридичного статусу прокурора.

Конституційний Суд України також звертає увагу на те, що одночасна дія актів права того самого рівня, які неоднаково регулюють те саме питання — винагороду прокурора — не відповідає вимозі юридичної визначеності як складнику правовладдя, установленого

приписом частини першої статті 8 Конституції України за формулою: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права».

На підставі викладеного Конституційний Суд України дійшов висновку, що друге речення абзацу третього пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113–ІХ не відповідає вимогам правовладдя в аспекті юридичної визначеності, а отже, суперечить статті 8 Конституції України.

2.7. На думку авторів клопотань, оспорювані приписи Закону № 113–ІХ не відповідають частинам першій, четвертій статті 41 Конституції України. Згідно зі статтею 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (частина перша); ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності; право приватної власності є непорушним (частина четверта).

Зважаючи на те, що зазначені приписи статті 41 Конституції України є співвідносними з приписами статті 1 Першого протоколу до Конвенції щодо захисту права власності та меж здійснення цього права, Конституційний Суд України бере до уваги практику Європейського суду з прав людини в цій ділянці.

Відповідно до статті 1 Першого протоколу до Конвенції кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном; нікого не може бути позбавлено власності інакше, як в інтересах суспільства і на умовах, визначених законом і загальними принципами міжнародного права (абзац перший); проте попередні приписи цієї статті жодним чином не обмежують права держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за потрібне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів (абзац другий).

Європейський суд із прав людини, коли тлумачив статтю 1 Першого протоколу до Конвенції як невіддільну її частину, виснував, що поняття «майно» має автономне значення, яке не залежить від формальної класифікації у національному праві та не означає лише володіння матеріальними речами: як і матеріальні речі, певні права та інтереси, як-от активи, також можна розглядати як «майнові права», а отже, як «майно» для цілей цієї статті [рішення у справах *Iatridis v. Greece* від 25 березня 1999 року (заява № 31107/96), § 54; *Beyeler v. Italy* від 5 січня 2000 року (заява № 33202/96), § 100; *Broniowski v. Poland* від 22 червня 2004 року (заява № 31443/96), § 129; *Depalle v. France* від 29 березня 2010 року (заява № 34044/02), § 62; *Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy* від 7 червня 2012 року (заява № 38433/09), § 171].

У справі *Savickas and others v. Lithuania* Європейський суд із прав людини відповідно до своєї усталеної практики наголосив, що «принципи, які загалом застосовують у справах за статтею 1 Протоколу

№ 1, є рівнозначними для питань заробітних плат та соціальних виплат (див. *mutatis mutandis*, *Stummer v. Austria* [GC], № 37452/02, § 82, ЄСПЛ 2011)» [(заяви №№ 66365/09, 12845/10, 28367/11, 29809/10, 29813/10, 30623/10), § 91].

Європейський суд із прав людини у своїй практиці щодо захисту власності відповідно до гарантій, що їх визначено статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, застосовує також доктрину правомірних сподівань.

У низці рішень Європейський суд із прав людини зазначив, що задля того, щоб «сподівання» було «правомірним», воно має бути конкретнішим, ніж просто надія, та має бути базоване на нормі права або юридичному акті, такому як судові рішення [рішення у справі *Kopecký v. Slovakia* від 28 вересня 2004 року (заява № 44912/98), § 49; у справі *Bélané Nagy v. Hungary* від 13 грудня 2016 року (заява № 53080/13), § 75].

Ураховуючи зазначене, Конституційний Суд України констатує, що оскільки держава втрутилась у гарантоване Конституцією України право власності на підставі припису, який суперечить частині першій статті 8 Конституції України, то друге речення абзацу третього пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113–ІХ не можна вважати таким, що відповідає частинам першій, четвертій статті 41 Конституції України.

2.8. Авторі клопотань твердять, що внаслідок ухвалення оспорюваних приписів Закону № 113–ІХ звужено зміст та обсяг їхніх прав, зокрема права на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (частина четверта статті 43 Конституції України), права на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (стаття 48 Конституції України).

Згідно з частиною третьою статті 22 Конституції України, за увалення нових законів або внесення змін до чинних законів законодавцю не дозволено звужувати зміст та обсяг наявних прав і свобод.

Конституційний Суд України в Рішенні від 22 травня 2018 року № 5-р/2018 сформулював юридичну позицію, відповідно до якої приписи частини третьої статті 22 Конституції України слід розуміти так, що за увалення нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу наявних конституційних прав і свобод людини, «якщо таке звуження призводить до порушення їх сутності» (абзац десятий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини).

2.8.1. Досліджуючи питання, чи оспорювані приписи Закону № 113–ІХ змінюють сутність права, визначеного частиною четвертою статті 43 Конституції України, Конституційний Суд України наголошує на своїй юридичній позиції, викладеній у Рішенні від 15 липня 2021 року № 2-р/2021, а саме, оцінюючи норми низки за-

конів України на предмет їх відповідності частині четвертій статті 43 Конституції України, він акцентував на тому, що в частині четвертій цієї статті йдеться про заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, як про мінімальну заробітну плату та прожитковий мінімум, розмір яких Верховна Рада України, реалізуючи свої конституційні повноваження, визначає в законі України про Державний бюджет України на конкретний календарний рік (абзаци перший, другий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини).

Аналіз змісту Постанови № 505, предметом регулювання якої, як і статті 81 Закону № 1697—VII, є винагорода прокурорів, свідчить, що рівень винагороди прокурорів, оплату праці яким здійснювано відповідно до Постанови № 505, був вищим від прожиткового мінімуму та вищим від розміру мінімальної заробітної плати, установлені Верховною Радою України в період дії Постанови № 505. Отже, право на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, що його гарантовано частиною четвертою статті 43 Конституції України, не зазнало порушення, а тому немає підстав вважати, що внаслідок ухвалення оспорюваних приписів Закону № 113—IX звужено зміст та обсяг такого права.

2.8.2. Досліджуючи питання, чи вплинули оспорювані приписи Закону № 113—IX на сутність права на достатній життєвий рівень (що включає достатнє харчування, одяг, житло для особи та членів її сім'ї), що його гарантовано кожній людині статтею 48 Конституції України, Конституційний Суд України зазначає, що ця стаття Конституції України є співвідносною зі статтею 25 Усесвітньої декларації людських прав 1948 року, ухваленої Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року, згідно з якою «кожен має право на життєвий рівень, що є достатнім для здоров'я й добробуту його самого та його сім'ї, включно з їжею, одягом, житлом, медичним доглядом та потрібним соціальним обслуговуванням» (пункт 1), та зі статтею 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, згідно з якою держави, які беруть участь у цьому пакті, визнають право кожного на життєвий рівень для нього самого і його сім'ї включно з достатнім харчуванням, одягом і житлом, і на неухильне поліпшення умов життя (перше речення пункту 1).

Комітет Організації Об'єднаних Націй із економічних, соціальних і культурних прав (далі — Комітет ООН) витлумачив, що «право на достатнє харчування» означає «наявність їжі — у кількості та за якістю, що є достатніми, щоб задовольнити потреби особи в харчуванні; в якій немає шкідливих речовин та яка є прийнятною в певній культурі»; «доступність такої їжі в спосіб, що є сталим та таким, що не завдає втручання в здійснення інших людських прав» [Загальний коментар № 12: право на достатнє харчування (стаття 11), пункт 8 (*General Comment № 12: The Right to Adequate Food (Art. 11)*). «Пра-

во на достатнє житло» Комітет ООН витлумачив як «право мешкати будь-де в безпеці, спокої та гідності»; воно вимагає «достатньої втаємниченості приватного життя, достатнього простору, достатньої безпеки, достатнього освітлення й провітрювання, достатньої базової інфраструктури та адекватного розташування — стосовно місця праці, а також елементарних зручностей — і все це має бути за малий коштів» [Загальний коментар № 4: право на достатнє житло (стаття 11(1) Пакту), пункт 7 (*General Comment № 4: The Right to Adequate Housing (Art. 11 (1) of the Covenant)*)]. «Право на достатній одяг» офіційно не витлумачено.

Автори клопотань не обґрунтували, як або якою мірою оспорювані приписи Закону № 113–ІХ уплинули на зміст та обсяг конституційного права на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Отже, Конституційний Суд України не має підстав вважати, що ухвалення законодавцем норми Закону № 113–ІХ, приписи якої оспорожують суб'єкти права на конституційну скаргу, та застосування її в судових рішеннях у їхніх справах негативно позначилося на змісті й обсязі гарантованого Конституцією України права на достатній життєвий рівень (стаття 48 Конституції України), спричинивши його обмеження або звуження.

З огляду на викладене Конституційний Суд України вважає, що друге речення абзацу третього пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону № 113–ІХ не суперечить частині третій статті 22, частині четвертій статті 43, статті 48 Конституції України.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України

у х в а л и в:

1. Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), друге речення абзацу третього пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 року № 113–ІХ.

2. Друге речення абзацу третього пункту 3 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 року № 113–ІХ, визнане неконституційним, утрачає чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточною та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ДРУГИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 8-r(II)/2023 dated September 13, 2023 in the case upon the constitutional complaints of Mykola Starychenko, Serhii Harlyka, Oleksandr Petrychuk, Mariana Ostapenko and Serhii Menchynskiy regarding the constitutionality of the paragraph 3.3 of Section II «Final and Transitional Provisions» of the Law of Ukraine No. 113–IX «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Priority Measures for the Reform of the Prosecution Service» dated September 19, 2019 (regarding the remuneration of the prosecutor as a guarantee of his/her independence)

The subjects of the constitutional complaint – M. Starychenko, S. Harlyka, O. Petrychuk, M. Ostapenko and S. Menchynskiy – appealed to the Constitutional Court with a request to declare the paragraph 3.3 of Section II «Final and Transitional Provisions» of the Law of Ukraine No. 113–IX «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Priority Measures for the Reform of the Prosecution Service» dated September 19, 2019 (hereinafter referred to as Law No. 113–IX) as unconstitutional. According to the impugned provision of Law No. 113–IX, prosecutors and heads of regional, local and military prosecution offices, prosecutors and heads of structural units of the Prosecutor General's Office shall retain the relevant legal status they had before the entry into force of this Law when exercising the functions of the prosecution until the day of their dismissal from the office or reassignment to the Prosecutor General's Office, regional prosecution office, district prosecution office. During this period, the remuneration of the staff of the General Prosecutor's Office, regional prosecution offices, local prosecution offices, and military prosecution offices shall be paid in accordance with the resolution of the Cabinet of Ministers that establishes the remuneration of the staff of the prosecution authorities.

The prosecution acquired a new legal status in the system of the judiciary with the adoption of the Law of Ukraine No. 1401–VIII «On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding justice)» of June 2, 2016.

The constitutional powers of the prosecution service, combined with its institutional place in the system of the judiciary, bring the functioning of the prosecution service closer to European standards, primarily in terms of strengthening the role of this institution as an important element of

the criminal justice system. This requires that prosecutors be guaranteed independence by law to ensure the functioning of an effective judiciary capable of protecting human rights and freedoms.

To regulate by the law, instead of bylaws, the issues of material, social and pension security of prosecutors is a guarantee of their independence that prevents interference of executive authorities in the activities of the prosecution service, which would otherwise lead to non-compliance with the principle of separation of powers.

The Constitutional Court considers that empowering the Cabinet of Ministers to regulate the remuneration of prosecutors is not consistent with the constitutional requirement that public authorities exercise their powers within the limits established by the Constitution and in accordance with the laws of Ukraine.

The functioning of the prosecution as a unified system to perform the functions defined by the Constitution is based, in particular, on the independence of the prosecutor, which is an integral element of his/her status. At the same time, the guarantees of prosecutor's independence, specified by Law No. 1697–VII «On the Prosecution Office» dated October 14, 2014, as amended (hereinafter referred to as Law No. 1697–VII), in connection with the status and powers of the prosecution office, as defined by Article 131¹ of the Constitution, constitute a unified system of prosecutor's independence guarantees.

Prosecutors' remuneration (as well as the judges' remuneration) is a guarantee of their independence. An adequate level of material and social security of prosecutors is one of the fundamental prerequisites for independent prosecution, as well as the impartial, unbiased, and effective performance of their duties, which should be guaranteed in such a way as to prevent influence on prosecutors in their decision-making. However, this can only be ensured by defining in the relevant law the proper conditions for the functioning of the prosecution service, first of all, the system of its financing, including regulation of the prosecutor's remuneration, which will guarantee his neutrality and impartiality in the exercise of his powers enshrined in the Constitution. Therefore, it is reasonable to conclude that the remuneration of prosecutors is a guarantee of their independence, which is an inalienable element of their legal status and, hence, a component of the organisation and operation of the prosecution service within the meaning of Article 131¹ of the Constitution, and should be determined exclusively by the law.

Law No. 113–IX introduced a reform of the prosecution system.

Law No. 113–IX has preserved the legal status of prosecutors who continued to exercise their powers until the day of their dismissal from the office or reassignment to the Prosecutor General's Office, regional prosecution office, or district prosecution office, and thus also preserves the guarantees of their independence as an inalienable element of the prosecutor's status.

Following the entry into force of Law No. 113–IX, the remuneration of prosecutors who have passed the certification and have been reassigned

to the Prosecutor General's Office, regional prosecution offices, and district prosecution offices is regulated by Law No. 1697–VII, while the remuneration of prosecutors who continued to exercise their powers until the day of their dismissal from the office or reassignment to the Prosecutor General's Office, regional prosecution offices, and district prosecution offices is regulated by a bylaw.

Consequently, the impugned provisions of Law No. 113–IX establish a different regulatory framework for the prosecutors' remuneration from that stipulated in Article 81 of Law No. 1697–VII. This demonstrates a difference in the legislator's approach to the issue of remuneration of female prosecutors, and thus unequal treatment of prosecutors despite the fact they have the same legal status in terms of guarantees of their independence as an inalienable component of this status.

By introducing the reform of the prosecution system by Law No. 113–IX, the legislator empowered the Cabinet of Ministers to determine the amount of remuneration of prosecutors by an act. By doing so, the legislator introduced unequal regulation of the prosecutors' remuneration, de facto splitting them into two categories. The first category includes those who were reassigned to the Prosecutor General's Office, regional prosecution offices, and district prosecution offices and are paid remuneration in accordance with Law No. 1697–VII. The second category includes those who continued to perform their duties until the dismissal from their office or their reassignment to the Prosecutor General's Office, regional prosecution office, or district prosecution office, and whose remuneration is stipulated by a bylaw, i.e. a resolution of the Cabinet of Ministers. Objectively, such a difference in the treatment of prosecutors who have the same legal status cannot be considered to be justified, and therefore it is discriminatory.

The functions and legal status of the prosecution, as defined by Article 131¹ of the Constitution, as well as the status of the prosecutor and the scope of guarantees of his/her independence, established by Law No. 1697–VII, constitute a unified system of independence guarantees for the prosecution as an institution in general and for an individual prosecutor in particular. The Verkhovna Rada of Ukraine has created grounds for prosecutors to be confident that their status (and its inalienable elements), like the status of judges, is guaranteed by the state and protected by normative acts of a higher level than by-laws.

Prosecutors had legitimate expectations of stability in the regulation of their remuneration as a guarantee of their independence, which is an inalienable element of the legal status of a prosecutor.

The same effect of legal acts of the same level, which regulate the same issue — prosecutor's remuneration — in different ways, does not meet the requirement of legal certainty as a component of the rule of law enshrined in Article 8.1 of the Constitution.

Since the State interfered with the right to property guaranteed by the Constitution by means of a regulation that is contrary to Article 8.1

of the Constitution, the second sentence of paragraph 3.3 of Section II «Final and Transitional Provisions» of Law No. 113–IX is not in line with Articles 41.1 and 41.4 of the Constitution.

The content analysis of the Cabinet of Ministers Resolution «On the Regulation of the Structure and Conditions of Remuneration of the Staff of the Prosecution Office» No. 505 dated May 31, 2012, as amended (hereinafter referred to as Resolution No. 505), which, similarly to Article 81 of Law No. 1697–VII, regulates the prosecutors' remuneration, shows that the level of prosecutors' remuneration paid in accordance with Resolution No. 505 was higher than the minimum subsistence level and higher than the minimum wage established by the Verkhovna Rada during the period of validity of Resolution No. 505.

The right to a wage not lower than the one determined by law, as guaranteed by Article 43.4 of the Constitution, has not been violated, and therefore there are no grounds to believe that the content and scope of such a right has been narrowed as a result of the adoption of the challenged provisions of Law No. 113–IX.

The second sentence of paragraph 3.3 of Section II «Final and Transitional Provisions» of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Priority Measures for the Reform of the Prosecution Service» No. 113–IX dated September 19, 2019, is declared to be inconsistent with the Constitution (unconstitutional) and shall cease to be effective from the date of adoption by the Constitutional Court of this Decision.

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 8-rp/2007 of October 16, 2007;
- No. 5-r/2018 of May 22, 2018;
- No. 3-r(I)/2019 of June 5, 2019;
- No. 5-r(I)/2019 of July 12, 2019;
- No. 7-r(II)/2019 of December 19, 2019;
- No. 5-r(II)/2020 of June 18, 2020;
- No. 6-r/2020 of March 26, 2020;
- No. 1-r(II)/2023 of March 1, 2023.

Judgments of the European Court of Human Rights in the cases:

Fedorchenko and Lozenko v. Ukraine of September 20, 2012 (application No. 387/03);

Burden v. the United Kingdom GC of July 29, 2008 (application No. 13378/05);

Hämäläinen v. Finland of July 16, 2014 (application No. 37359/09);

Iatridis v. Greece of August 25, 1999 (application No. 31107/96);

Beyeler v. Italy of January 5, 2000 (application No. 33202/96);

Broniowski v. Poland of June 22, 2004 (application No. 31443/96);

Depalle v. France of August 29, 2010 (application No. 34044/02);

Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy of June 7, 2012 (application No. 38433/09);

Savickas and others v. Lithuania of October 15, 2013 (application Nos. 66365/09, 12845/10, 28367/11, 29809/10, 29813/10, 30623/10);

Stummer v. Austria GC of July 7, 2011 (application No. 37452/02);

Kopeccky v. Slovakia of September 28, 2004 (application No. 44912/98);

Belane Nagy v. Hungary of December 13, 2016 (application No. 53080/13).

Opinion No. 13 of the Consultative Council of European Prosecutors «Independence, accountability and ethics of prosecutors» (2018);

Opinion of the Consultative Council of European Judges No. 12 (2009) and Opinion of the Consultative Council of European Prosecutors No. 4 (2009), adopted on 8 December 2009 at the request of the Committee of Ministers of the Council of Europe;

Report of the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) on European standards on the Independence of the Judiciary: Part II – Prosecution Service, CDL-AD(2010)040, § 28, § 30;

Study No. 711/2013 of the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) «Rule of Law Checklist», CDL-AD(2016)007;

Universal Declaration of Human Rights (1948);

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966);

General Comment No. 12 on Article 11 of the Covenant (right to adequate food) (1991) [Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 12. The Right to Adequate Food];

General Comment No. 4 on Article 11(1) of the Covenant (right to adequate housing) (1991) [Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 4. The Right to Adequate Housing].

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

ДРУГИЙ СЕНАТ

**у справі за конституційною скаргою Тригуб Наталії Семенівни
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
окремого припису пункту 2 частини другої статті 44
Закону України «Про державний ринковий нагляд
і контроль нехарчової продукції»
(щодо індивідуалізації юридичної відповідальності
за порушення прав споживачів)**

Київ

1 листопада 2023 року
№ 9-р(11)/2023

Справа № 3-53/2022(126/22)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович,
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович (доповідач),
Юровська Галина Валентинівна,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Тригуб Наталії Семенівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини другої статті 44 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 2 грудня 2010 року № 2735–VI (Відомості Верховної Ради України, 2011 р., № 21, ст. 144) зі змінами.

Заслухавши суддю-доповідача Первомайського О.О. та дослідивши матеріали справи, зокрема позиції, що їх висловили: Голова Верховної Ради України Стефанчук Р.О., Прем'єр-міністр України Шмигаль Д.А., а також: науковці Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України — доктор юридичних наук, професор Крусян А.Р., Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України — доктор юридичних наук, професор Деревянко Б.В., Київського національного університету імені Тараса Шевченка — доктор юридичних наук, професор

Радзивілюк В.В., кандидат юридичних наук, доцент Кравець І.М., Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого — кандидат юридичних наук, доцент Зима О.Т., кандидат юридичних наук, доцент Сьоміна В.А., кандидат юридичних наук, доцент Рябченко Я.С., Національного університету «Одеська юридична академія» — доктор юридичних наук, професор Біла-Тіунова Л.Р., доктор юридичних наук, професор Подцерковний О.П., кандидат юридичних наук, доцент Терлецький Д.С.,

Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Тригуб Н.С. звернулася до Конституційного Суду України з клопотанням розглянути питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини другої статті 44 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 2 грудня 2010 року № 2735–VI зі змінами (далі — Закон № 2735), у якому визначено, що до особи, яка ввела продукцію в обіг або відповідно до Закону № 2735 її вважають такою, що ввела продукцію в обіг, застосовують адміністративно-господарські санкції у вигляді штрафу в разі «введення в обіг продукції, яка не відповідає встановленим вимогам (крім випадків, передбачених статтею 28 та частиною третьою статті 29 цього Закону), — у розмірі трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а за повторне протягом періоду від одного року до трьох років вчинення такого самого порушення, за яке на особу вже було накладено штраф, — у розмірі шести тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

1.1. Зі змісту конституційної скарги та долучених до неї матеріалів убачається таке.

Тригуб Н.С. (далі — Заявниця) як фізична особа — підприємець здійснювала, зокрема, роздрібну торгівлю нехарчовими товарами (продукцією) — дитячими іграшками.

Згідно з постановою Головного управління Держпродспоживслужби в Черкаській області (далі — Управління) від 16 серпня 2021 року № 9 (далі — Постанова) виявлені у Заявниці товари (продукція) не відповідали вимогам пунктів 10, 11, 19, 20, 27, 37, 38, 44, 45 Технічного регламенту безпечності іграшок, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2018 року № 151 зі змінами, та ДСТУ EN 71-1:2016 «Безпечність іграшок. Частина 1. Механічні та фізичні властивості».

На підставі пункту 2 частини другої статті 44 Закону № 2735 до Заявниці застосовано адміністративно-господарську санкцію у вигляді штрафу в розмірі трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (51 000 гривень) за введення в обіг товарів (про-

дукції), які не відповідають установленим вимогам, а саме — іграшок спіннер (*Spinner, Hand Spinner, Work Class Home*) вартістю 39 гривень за одиницю товару та загальною вартістю в розмірі 1 365 гривень (за 35 одиниць товару).

У вересні 2021 року Заявниця звернулася до Черкаського окружного адміністративного суду з позовом до Управління про визнання протиправною та скасування Постанови.

Черкаський окружний адміністративний суд рішенням від 13 січня 2022 року відмовив у задоволенні позову.

Шостий апеляційний адміністративний суд постановою від 7 червня 2022 року, яка є остаточним судовим рішенням у справі Заявниці, залишив рішення суду першої інстанції без зміни.

Суд апеляційної інстанції констатував, що Заявниця не надала «ані до суду першої інстанції, ані до суду апеляційної інстанції інших документів, зокрема договору з постачальником зазначеної вище продукції (за наявності); накладну або інші первинні документи на отримання від постачальників в яких зазначено що продукцію (за наявності); супровідної документації, яка має додаватися до цієї продукції (зокрема інструкція з користування продукцією), етикетки, маркування, інших позначок, якщо це встановлено технічними регламентами, що давали б можливість встановити особу (за ланцюгом постачання), що ввела в обіг продукцію».

1.2. У конституційній скарзі Заявниця зауважує, що визначений у пункті 2 частини другої статті 44 Закону № 2735 «розмір відповідальності є безальтернативним та не залежить від характеру вчиненого протиправного діяння, форми вини, характеристики особи, винної у вчиненні правопорушення, можливості відшкодування заподіяної шкоди, наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальності тощо», тому застосуванням «оспорюваного припису не забезпечується справедливий баланс між вимогами публічного інтересу та захистом права власності особи», що не відповідає частині першій статті 41, частині другій статті 61 Конституції України.

Заявниця твердить, що за таких обставин розмір штрафу в 37 разів перевищує вартість уведеної в обіг продукції, у 22 рази — розмір прожиткового мінімуму, установлений на момент притягнення її до відповідальності, та у 8,5 разів — розмір мінімальної заробітної плати, визначеної законом на момент притягнення її до відповідальності. Накладення на Заявницю штрафу в такому розмірі «є втручанням держави в гарантоване Основним Законом України право власності».

1.3. Голова Верховної Ради України висловився стосовно питань, що їх порушила Заявниця у конституційній скарзі, указавши, що:

— «адміністративно-господарські санкції мають не лише репресивний, а й правозахисний характер і спрямовані на забезпечення умов

для розвитку та реалізації економічних інтересів України <...> належність відносин щодо застосування адміністративно-господарських санкцій до адміністративно-правових не підлягає сумніву, позаяк публічно-правовий характер процедур застосування таких санкцій зумовлений публічним інтересом, а саме потребою захисту економічних інтересів держави»;

— «модальність формулювання оспорюваного законодавчого положення відповідає принципу верховенства права та є необхідною і збалансованою правовою гарантією як реалізації прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, а також і захисту економічних інтересів держави»;

— «оспорювані законодавчі положення є достатньо збалансованими з точки зору дотримання конституційних прав і споживачів, і суб'єктів господарювання, тобто такими, що забезпечують баланс між публічним інтересом та захистом права власності особи, на яку накладено штраф».

1.4. Прем'єр-міністр України стосовно конституційної скарги Заявниці повідомив таке:

— «безальтернативна санкція виглядає особливо корисною у сфері підприємництва, коли, зокрема, важливо забезпечити формальну рівність економічних агентів та не допустити ринкову дискримінацію через застосування внаслідок суб'єктивних міркувань різних покарань в однотипних випадках»;

— «законодавець для забезпечення індивідуалізації обрав достатньо універсальний фактор, який є визначальним показником підвищеної делінквентності особи — повторність правопорушення»;

— «безальтернативність санкції за оспорюваною нормою не означає неконституційності цієї норми, оскільки законодавець обґрунтовано вирішив скористатися всіма перевагами конкретно визначеної санкції, з-поміж яких нижча корупціогенність, простіший та швидший адміністративний процес, рівний підхід до суб'єктів підприємництва»;

— «у багатьох випадках для забезпечення безпеки суспільства адміністративне стягнення у вигляді штрафу повинно багатократно перевищувати мінімальну зарплату/прожитковий мінімум».

2. Пункт 2 частини другої статті 44 Закону № 2735 містить гіпотезу, що описує правопорушення — «введення в обіг продукції, яка не відповідає встановленим вимогам (крім випадків, передбачених статтею 28 та частиною третьою статті 29 цього Закону)», та санкцію — «у розмірі трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а за повторне протягом періоду від одного року до трьох років вчинення такого самого порушення, за яке на особу вже було накладено штраф, — у розмірі шести тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

У конституційній скарзі Заявниця твердить про неконституційність лише того припису пункту 2 частини другої статті 44 Закону № 2735, який визначає санкцію за вчинення правопорушення вперше і був застосований щодо неї.

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України вважає предметом конституційного контролю в цьому провадженні окремий припис пункту 2 частини другої статті 44 Закону № 2735, а саме: «у розмірі трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» (далі — оспорюваний припис Закону № 2735).

3. Розв'язуючи питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) оспорюваного припису Закону № 2735, Конституційний Суд України виходить із такого.

3.1. За Конституцією України «людина, її життя і здоров'я <...> визнаються в Україні найвищою <...> цінністю» (частина перша статті 3); «власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству» (частина третя статті 13); «кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом» (частина перша статті 42); «держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт» (частина четверта статті 42); «кожному гарантується право вільного доступу до інформації <...> про якість харчових продуктів і предметів побуту» (частина друга статті 50).

3.2. Конституційний Суд України зазначав, зокрема, що «держава сприяє забезпеченню споживання населенням якісних товарів (робіт, послуг)» (перше речення абзацу четвертого підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 10 листопада 2011 року № 15-рп/2011); «з огляду на приписи частини четвертої статті 42 Конституції України участь у договорі споживача як слабкої сторони <...> підлягає особливому правовому захисту» (абзац третій підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 11 липня 2013 року № 7-рп/2013).

3.3. Конституційний Суд України в цьому провадженні бере до уваги Керівні настанови в ділянці захисту споживачів (*Guidelines for Consumer Protection*), затверджені Резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 9 квітня 1985 року № 39/248, розширені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради Організації Об'єднаних Націй від 26 липня 1999 року № 1999/7, а також переглянуті та затверджені Резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 22 грудня 2015 року № 70/186 (далі — Керівні настанови), за якими споживачам має бути надано право на доступ до безпечних товарів (пункт 1); держави-члени мають розробити, зміцнювати та підтримувати сильну політику захисту споживачів, беручи

до уваги Керівні настанови, викладене в них та відповідні міжнародні договори; здійснюючи це, кожна держава-член має встановити власні пріоритети щодо захисту споживачів відповідно до економічних, соціальних та екологічних умов країни та потреб її населення, а також із урахуванням витрат та вигод від запропонованих заходів (пункт 4); Керівні настанови спрямовані, зокрема, на захист споживачів від факторів ризику, що впливають на їхнє здоров'я та безпеку (підпункт «с» пункту 5); держави-члени мають забезпечувати або підтримувати відповідну інфраструктуру для розроблення, упровадження та моніторингу політики захисту споживачів; слід приділяти особливу увагу забезпеченню того, щоб заходи захисту споживачів упроваджували на користь усіх груп населення, особливо населення сільської місцевості та людей, що живуть у бідності (пункт 8); усі підприємства мають додержуватись відповідних законів і підзаконних актів тих держав, де вони ведуть бізнес; вони також мають додержуватись відповідних приписів міжнародних стандартів захисту споживачів, щодо яких компетентні органи держави дали згоду (пункт 9).

3.4. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (частина перша статті 9 Конституції України).

Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з другого боку, ратифікованої Законом України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16 вересня 2014 року № 1678–VII (далі — Угода про асоціацію) «Україна вживає необхідних заходів з метою поступового досягнення відповідності з технічними регламентами ЄС та системами стандартизації, метрології, акредитації, робіт з оцінки відповідності та ринкового нагляду ЄС та зобов'язується дотримуватися принципів та практик, викладених в актуальних рішеннях та регламентах ЄС» (пункт 1 статті 56).

На підставі статті 415 Угоди про асоціацію сторони «співробітничать з метою забезпечення високого рівня захисту прав споживачів та досягнення сумісності між їхніми системами захисту прав споживачів».

3.5. У Конституції України визначено стратегічний курс України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі (абзац п'ятий преамбули, пункт 5 частини першої статті 85, частина третя статті 102, пункт 1¹ статті 116), тому Конституційний Суд України у провадженні зважає на надбання спільноти (*acquis communautaire*) у цілому та на відповідні предметові конституційного контролю окремі акти Європейського Союзу зокрема.

За зведеною версією Договору про функціонування Європейського Союзу (*Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union*) (далі — Договір про ЄС) від 1 березня 2020 року (1201E/ТХТ) захист споживачів належить до основних ділянок компетенції, що її поділяють між собою Європейський Союз і держави-члени (пункт «б» частини другої статті 4).

Для підтримання інтересів споживачів та забезпечення високого рівня їхнього захисту Європейський Союз сприяє охороні здоров'я, безпеці та економічним інтересам споживачів, а також підтриманню їхнього права на поінформованість, обізнаність та створювання організацій для захисту їхніх інтересів (частина перша статті 169 розділу XV Договору про ЄС).

За Постановою Європейського Парламенту і Ради (ЄС) від 9 липня 2008 року № 765/2008 про встановлення вимог до акредитації та ринкового нагляду, пов'язаних із реалізацією продуктів, та про скасування Постанови (ЄЕС) № 339/93 [*Regulation (EC) № 765/2008 of the European Parliament and of The Council of 9 July 2008 setting out the requirements for accreditation and market surveillance relating to the marketing of products and repealing Regulation (EEC) № 339/93*] (далі — Постанова № 765/2008) держави-члени можуть установлювати стосовно суб'єктів господарювання правила щодо стягнень, які можуть охоплювати кримінальні санкції за вчинення серйозних правопорушень і які можуть бути застосовні у разі порушень приписів Постанови № 765/2008, і вживають усіх заходів, що є потрібними для забезпечення виконання Постанови № 765/2008; зазначені стягнення мають бути дієвими, домірними і стримувальними та можуть бути посилені, якщо відповідний суб'єкт господарювання раніше вчиняв подібне порушення приписів Постанови № 765/2008 (стаття 41).

За Директивою Ради від 25 липня 1985 року 85/374/ЄЕС про узгодження законів, підзаконних актів та адміністративних приписів держав-членів щодо відповідальності за неякісну продукцію (*Council Directive 85/374/EEC of 25 July 1985 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning liability for defective products*) «на захист споживача вимагають надання компенсації у разі смерті чи тілесних ушкоджень, а також компенсації збитків, завданих майну» (абзац тринадцятий преамбули).

Відповідно до Директиви Європейського Парламенту і Ради від 3 грудня 2001 року 2001/95/ЄС про загальну безпечність продуктів (*Directive 2001/95/EC of the European Parliament and of the Council of 3 December 2001 on general product safety*) (далі — Директива) «для забезпечення високого рівня захисту споживачів, Спільнота має сприяти захисту здоров'я й безпеки споживачів. Досягненню цієї мети також має сприяти горизонтальне законодавство Спільноти, що запроваджує загальні вимоги до безпечності продуктів та містить приписи щодо загальних обов'язків виробників і розповсюджувачів, про забезпечення дотримання вимог Спільноти до безпечності продук-

тів та про оперативний обмін інформацією й швидке реагування на рівні Спільноти» (пункт 4 преамбули).

За статтею 7 Директиви «держави-члени повинні встановити правила щодо стягнень, застосованих у разі недодержання національних приписів права, ухвалених згідно з цією Директивою, та вживати потрібних заходів для забезпечення їх виконання. Установлені стягнення мають бути дієвими, домірними та стримувальними».

Приписи Директиви надають державі широкий простір для обдумування (*a margin of appreciation*) щодо змісту та обсягу повноважень відповідних органів для забезпечення високого рівня захисту споживачів.

3.6. Конституційний Суд України бере до уваги також практику Суду Справедливості Європейського Союзу (*Court of Justice of the European Union*), за якою приписи Постанови № 765/2008 підтверджують обов'язок компетентних національних органів додержуватись принципу домірності; «згідно з усталеною судовою практикою, принцип домірності, який є одним із загальних принципів права ЄС, вимагає, щоб акти, ухвалені інституціями ЄС, не виходили за межі того, що є відповідним і потрібним для досягнення правомірних цілей, на які спрямовано відповідні приписи актів права; якщо є вибір між кількома відповідними заходами, потрібно вдатися до найменш обтяжливого, а завдані збитки від їх застосування мають бути домірними щодо визначеної мети [рішення у справі *Italy v Council (Fishing quota for Mediterranean swordfish)*, C-611/17, EU:C:2019:332 від 30 квітня 2019 року, § 55; див. також, з цього питання, рішення у справі *Denkavit Nederland*, 15/83, EU:C:1984:183 від 17 травня 1984 року, § 25]»; «принцип домірності так само застосовують на національному рівні, оскільки він вимагає від держав-членів ухвалювати заходи, які є відповідними для досягнення визначеної мети і не виходять за межі того, що потрібно для їх досягнення (див. рішення у справі *Link Logistik N&N*, C-384/17, EU:C:2018:810 від 4 жовтня 2018 року, § 40 і цитовану судову практику)» [рішення у справі *Brunswick Bowling Products v Commission* (T-152/19, EU:T:2021:539), від 8 вересня 2021 року, §§ 62–64].

3.7. Конституційний Суд України зазначає, що оспорюваний припис Закону № 2735 Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зменшення тиску на бізнес з боку органів ринкового нагляду» від 12 грудня 2019 року № 367–ІХ (далі — Закон № 367) викладено в новій редакції.

Відповідно до Пояснювальної записки до проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зменшення тиску на бізнес з боку органів ринкового нагляду, ухваленого як Закон № 367, він «є важливим з точки зору виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції, передбачених

Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, в частині приведення законодавства України у сфері державного ринкового нагляду у відповідність до вимог законодавства Європейського Союзу», його метою є удосконалення законодавства, зокрема потреба «збільшити розмір штрафних санкцій для посилення відповідальності суб'єктів господарювання, що відповідає європейській практиці, та, відповідно до європейських вимог, забезпечує пропорційність та результативність покарання, а також знеохочує та запобігає вчиненню порушень у майбутньому. На сьогодні штрафи настільки малі, що суб'єкту господарювання вигідніше сплатити штраф і надалі випускати чи продавати невідповідну або навіть небезпечну продукцію, ніж вжити заходів до того, щоб продукція відповідала встановленим вимогам. Внаслідок цього ринковий нагляд не досягає своїх цілей. Крім того, через те, що дуже багато штрафів зараз стягується в судовому порядку, а розмір їх невеликий, майже вся сума стягнутого штрафу фактично іде на оплату судових витрат».

3.8. Із посутнього аналізу приписів статті 3, частин першої, четвертої статті 42, частини другої статті 50 Основного Закону України Конституційний Суд України висновує, що дієвий та ефективний захист прав споживачів є одним зі способів виконання державою її головного конституційного обов'язку — утверджувати й забезпечувати права і свободи людини.

За Конституцією України держава має обов'язок щодо захисту прав споживачів, на виконання якого держава повинна забезпечити ефективне функціонування механізму контролю за якістю та безпечністю товарів, продукції, усіх видів робіт та послуг на підставах, у межах повноважень та в спосіб, що визначені Конституцією України та законами України. Тому гарантоване Конституцією України право на здійснення підприємницької діяльності (частина перша статті 42) посутньо пов'язане з потребою у забезпеченні дієвого та ефективного захисту права кожного споживача на якість та безпечність товарів, продукції, усіх видів робіт та послуг (частина четверта статті 42).

Конституційний Суд України вважає, що заходи задля запобігання порушенням законодавства про якість та безпеку товарів, продукції, усіх видів робіт та послуг мають бути стримувальними. Санкція, що її може бути застосовано до суб'єкта підприємницької діяльності як захід юридичної відповідальності за порушення прав споживачів, зокрема щодо якості та безпечності товарів, продукції, усіх видів робіт та послуг, має бути ефективною та дієвою в аспекті стимулювання суб'єктів підприємницької діяльності до дотримання вимог законодавства України, що вносить якість та безпечність товарів, продукції, усіх видів робіт та послуг.

Ураховуючи наведене, на підставі аналізу конституційних приписів та співвідносних з ними приписів міжнародних актів, які вносять відносини в ділянці захисту споживачів, Конституційний

Суд України дійшов висновку, що оспорюваний припис Закону № 2735, який посилює юридичну відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності за порушення законодавства про безпеку нехарчових товарів та продукції, має правомірну мету — забезпечення високого рівня захисту прав споживачів.

4. За Конституцією України «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» (частина перша статті 8); «юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» (частина друга статті 61).

Важливим складником правовладдя (верховенства права) є принцип домірності.

Конституційний Суд України виходить із того, що принцип домірності застосовують, зокрема, й під час визначення відповідності заходу юридичної відповідальності, що його покладають на особу, характеру та змісту вчиненого нею правопорушення.

Тому реалізація конституційної вимоги щодо індивідуалізації юридичної відповідальності можлива в разі додержання у процедурі притягнення порушника до юридичної відповідальності принципу домірності.

4.1. За юридичними позиціями Конституційного Суду України «принцип верховенства права, зокрема така його вимога, як принцип домірності, є взаємопов'язаними фундаментальними засадами функціонування усієї юридичної системи України <...> конкретні санкції за адміністративні правопорушення мають бути справедливими та відповідати принципів домірності» [абзац четвертий пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021]; «відповідно до статті 8 Конституції України у її взаємозв'язку з приписами частини третьої статті 22, частини першої статті 64 Конституції України „верховенство права“ (правовладдя) вимагає, щоб утручання в конституційні права і свободи людини завжди було домірним» [абзац перший підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023].

4.2. Конституційний Суд України в аспекті додержання принципу домірності обраної щодо особи санкції як міри її юридичної відповідальності враховує практику Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях послідовно зазначає: «Також може мати значення те, чи можна було б досягти тієї самої мети у спосіб менш серйозного втручання в права заявника та чи органи влади розглядали можливість застосування цих менш обтяжливих рішень (див. *mutatis mutandis*, *OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia* від 20 вересня 2011 року (заява № 14902/04), §§ 651–654)» [рішення у справі *Vaskrsić v. Slovenia* від 25 квітня 2017 року (заява № 31371/12), § 83]; «для того, щоб відповідати вимозі домірності, суворість санкцій має

відповідати тяжкості правопорушень, за які їх призначають <...>. Принцип домірності має бути додержано не лише під час визначення норм, які стосуються суворості санкції, а й під час оцінювання тих факторів, що їх має бути взято до уваги, коли визначають санкції» [рішення у справі *Imeri v. Croatia* від 24 червня 2021 року (заява № 77668/14), § 84].

4.3. Оспорюваний припис Закону № 2735 установлює адміністративно-господарську санкцію у вигляді штрафу «у розмірі трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» за вчинення вперше порушення, що визначено як «введення в обіг продукції, яка не відповідає встановленим вимогам (крім випадків, передбачених статтею 28 та частиною третьою статті 29 цього Закону)».

За частиною сьомою статті 8 Закону № 2735 «у разі якщо виробник продукції не може бути ідентифікований органом ринкового нагляду, для цілей цього Закону особою, що ввела таку продукцію в обіг, вважається кожен суб'єкт господарювання в ланцюгу постачання відповідної продукції, який протягом строку проведення перевірки не надав документацію, що дає змогу встановити найменування та місцезнаходження виробника або особи, яка поставила суб'єкту господарювання цю продукцію».

За пунктом 2 частини другої статті 44 Закону № 2735 суб'єктом відповідальності за порушення прав споживачів є особа, яка «ввела продукцію в обіг або відповідно до цього Закону вважається такою, що ввела продукцію в обіг».

4.4. Згідно з абзацом другим частини першої статті 1 Закону № 2735 «встановлені вимоги — вимоги щодо нехарчової продукції <...> та її обігу на ринку України, встановлені технічними регламентами».

Унормування юридичних та організаційних засад розроблення, ухвалення та застосування технічних регламентів і встановлених ними процедур оцінювання відповідності, а також добровільного оцінювання відповідності визначено Законом України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15 січня 2015 року № 124—VIII зі змінами (далі — Закон № 124).

За частиною першою статті 9 Закону № 124 основними цілями розроблення, ухвалення та застосування технічних регламентів є захист життя та здоров'я людей, тварин і рослин, охорона довкілля та природних ресурсів, забезпечення енергоефективності, захист майна, забезпечення національної безпеки та запобігання підприємницькій практиці, що вводить споживача (користувача) в оману (абзац перший).

Технічні регламенти затверджують законами, актами Кабінету Міністрів України, відповідних державних органів та міністерств, визначених частиною третьою статті 8 Закону № 124 (частина четверта статті 9 Закону № 124).

Вимоги до безпечності іграшок та їх обігу на території України встановлює Технічний регламент безпечності іграшок, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2018 року № 151 зі змінами (далі — Технічний регламент), розроблений з урахуванням Директиви Європейського Парламенту та Ради від 18 червня 2009 року № 2009/48/ЄС про безпеку іграшок (*Directive 2009/48/EC of the European Parliament and of the Council of 18 June 2009 on the safety of toys*).

4.5. Згідно з доданими до конституційної скарги матеріалами Управління виявило, що пропоновані для продажу Заявницею непродовольчі товари (продукція) не відповідають вимогам пунктів 10, 11, 19, 20, 27, 37, 38, 44, 45 Технічного регламенту.

Технічний регламент установлює обов'язки виробників (пункти 5–13), уповноважених представників (пункти 14–16), імпортерів (пункти 17–25) та розповсюджувачів (пункти 26–30).

Отже, Заявницю притягнуто до юридичної відповідальності за порушення низки вимог Технічного регламенту.

4.6. Конституційний Суд України послідовно обстоює свою юридичну позицію щодо реалізації принципів домірності та індивідуалізації юридичної відповідальності у процедурі притягнення особи до юридичної відповідальності.

Так, Конституційний Суд України в Рішенні від 15 червня 2022 року № 4-р(П)/2022, зокрема, зазначив, що «принцип індивідуалізації юридичної відповідальності у процедурі притягнення особи до адміністративної відповідальності <...> має виявлятися не лише в притягненні до відповідальності особи, винної у вчиненні правопорушення, а й у призначенні їй виду та розміру покарання з обов'язковим урахуванням характеру вчиненого протиправного діяння, форми вини, характеристики цієї особи, можливості відшкодування заподіяної шкоди, наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність» (абзац другий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України у Рішенні від 12 жовтня 2022 року № 8-р(П)/2022 наголосив на тому, що «законодавче унормування порядку притягнення особи до юридичної відповідальності обов'язково має ґрунтуватися на конституційному принципі індивідуалізації юридичної відповідальності» (абзац чотирнадцятий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини).

У Рішенні Конституційного Суду України від 5 липня 2023 року № 5-р(П)/2023 вказано, що «неможливість вибору виду та розміру адміністративного стягнення з урахуванням обставин справи, а саме: характеру вчиненого протиправного діяння, форми вини, характеристики особи, можливості відшкодування заподіяної шкоди, наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність,

унемоżliвлює справедливий розгляд справи судом» (третє речення абзацу другого підпункту 2.10 пункту 2 мотивувальної частини).

З огляду на наведене Конституційний Суд України зауважує, що принципи домірності та індивідуалізації юридичної відповідальності у процедурі притягнення особи до юридичної відповідальності мають бути додержані під час визначення правопорушникові виду та міри його юридичної відповідальності з обов'язковим урахуванням змісту та характеристики вчиненої протиправної дії або бездіяльності, виду та/або форми вини правопорушника, його майнового стану, факту відшкодування завданої правопорушенням шкоди, інших значущих обставин.

4.7. Конституційний Суд України визнав за можливе встановлення в актах публічного законодавства абсолютно визначених та/або безальтернативних санкцій у випадках, коли суб'єктом правозастосування є відмінний від суду орган влади.

Однак Конституційний Суд України зазначає, що встановлення в законі абсолютно визначених та/або безальтернативних санкцій має бути розумно поєднане з наданням законом уповноваженому суб'єктові притягнення особи до юридичної відповідальності варіативності в питанні обрання санкції до правопорушника, щоб уможливити додержання принципів домірності та індивідуалізації юридичної відповідальності. Принципи домірності та індивідуалізації юридичної відповідальності в разі притягнення особи до юридичної відповідальності можуть бути забезпечені, зокрема, у спосіб установлення в законі різних видів санкцій за вчинення того самого правопорушення або різних за розміром штрафів, що їх може бути накладено на порушників тієї самої охоронної норми.

4.8. Досліджуючи оспорюваний припис Закону № 2735, Конституційний Суд України констатує наявність у ньому лише єдиної санкції: штраф у розмірі трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за правопорушення «з введення в обіг продукції, яка не відповідає встановленим вимогам», учинене вперше.

Оспорюваний припис Закону № 2735, що визначає безальтернативну санкцію, яка до того ж має ознаки абсолютно визначеної, не надає суб'єкту накладання адміністративного стягнення можливості врахувати те, що гіпотезою пункту 2 частини другої статті 44 Закону № 2735 охоплено велику кількість виявів об'єктивної та суб'єктивної сторін цього правопорушення.

Така жорстка система визначення санкції до порушника законодавства про безпеку нехарчових товарів та продукції не надає суб'єкту накладання адміністративного стягнення повноважень, реалізація яких дала б змогу індивідуалізувати юридичну відповідальність порушника та застосувати до нього домірний захід юридичної відповідальності.

Тому притягнення порушника законодавства про безпеку нехарчових товарів та продукції до юридичної відповідальності на підставі оспорюваного припису Закону № 2735 стає формальною процедурою стосовно всіх осіб, які вперше порушили припис пункту 2 частини другої статті 44 Закону № 2735. Тобто незалежно від значущих для визначення міри юридичної відповідальності обставин учинення такими особами правопорушення застосовують одну й ту саму санкцію — штраф у розмірі трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

4.9. Конституційний Суд України вважає, що оспорюваний припис Закону № 2735, який установлює безальтернативну санкцію, що має ознаки абсолютно визначеної, не забезпечує домірності та індивідуалізації юридичної відповідальності порушника законодавства про безпеку нехарчових товарів та продукції з урахуванням усіх значущих обставин справи.

З огляду на наведене Конституційний Суд України висновок, що оспорюваний припис Закону № 2735 суперечить частині першій статті 8, частині другій статті 61 Конституції України.

5. За статтею 41 Конституції України «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю» (частина перша); «ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним» (частина четверта).

5.1. Конституційний Суд України стосовно обов'язків держави щодо гарантування права власності послідовно та неодноразово зазначав: «Відповідно до Конституції України та загальновизнаних принципів і норм міжнародного права визнання, дотримання і захист права власності є обов'язком держави» (абзац перший пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 16 жовтня 2008 року № 24-рп/2008); «держава, втручаючись у право власності <...>, має враховувати потребу забезпечення під час такого втручання „справедливого балансу“ в захисті зазначеного публічного інтересу та захисті права власності як одного з фундаментальних прав та зобов'язана досягти домірності в застосуванні юридичних засобів, за допомогою яких власника для задоволення певного публічного інтересу або позбавляють, або обмежують у здійсненні належного йому права власності» [абзац третій підпункту 4.10 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 16 листопада 2022 року № 9-р(П)/2022].

5.2. Конституційний Суд України у своїх рішеннях наголошував на тому, що приписи статті 41 Конституції України співвідносні з приписами статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист

прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція) щодо захисту права власності, права добросовісного володіння та меж здійснення цих прав.

За статтею 1 Першого протоколу до Конвенції кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном; ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, визначених законом і загальними принципами міжнародного права (абзац перший); попередні приписи жодним чином не обмежують права держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за потрібне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів (абзац другий).

5.3. Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях зазначав, що для відповідності загальному правилу, викладеному в першому реченні абзацу першого статті 1 Першого протоколу до Конвенції, втручання в право на мирне володіння «майном», з-поміж установленого приписами права і задля суспільного інтересу, має досягти «справедливого балансу» між вимогами загального інтересу суспільства та умовами захисту основоположних прав людини [рішення у справах *Beyeler v. Italy* від 5 січня 2000 року (заява № 33202/96), § 107; *Alisic and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia* від 16 липня 2014 року (заява № 60642/08), § 108].

У рішенні у справі *Краєва проти України / Krayeva v. Ukraine* від 13 січня 2022 року (заява № 72858/13) Європейський суд з прав людини констатував, що сума штрафу, накладеного на заявницю, становила надмірне втручання в її право власності. Суд обґрунтував свою позицію, зокрема, тим, що «накладення штрафу як таке становитиме втручання у право, гарантоване абзацом першим статті 1 Першого протоколу до Конвенції, оскільки воно позбавляє відповідну особу майна, а саме суми, яку має бути сплачено» (§ 23); «щоб бути сумісним зі статтею 1 Першого протоколу, захід (втручання) має відповідати трьом умовам: він має бути правомірним, мати легітимну мету та забезпечувати справедливий баланс між загальним інтересом суспільства й основоположними правами особи» (§ 24).

У § 46 рішення у справі *Мякотін проти України / Myakotin v. Ukraine* від 17 грудня 2019 року (заява № 29389/09) Європейський суд з прав людини наголосив на тому, що стаття 1 Першого протоколу до Конвенції «вимагає, щоб будь-яке втручання було достатньо домірним цілі, якої прагнуть досягти. Потрібний справедливий баланс не досягнути, якщо на заінтересовану особу буде покладено індивідуальний та надмірний тягар (див. *Bélané Nagy v. Hungary* [ВП], заява № 53080/13, § 115, 13 грудня 2016 року)».

5.4. З аналізу матеріалів справи випливає, що на підставі оспорюваного припису Закону № 2735 на Заявницю накладено штраф у розмірі трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Оскільки джерелом сплати штрафу були власні кошти особи, то накладання на неї штрафу за порушення законодавства про безпеку нехарчових товарів та продукції є втручанням держави в гарантоване Конституцією України право власності.

5.5. Конституційний Суд України констатує, що Заявницю пригнучено до юридичної відповідальності на підставі норми пункту 2 частини другої статті 44 Закону № 2735, яка є зрозумілою за своїм змістом та передбачною за наслідками свого застосування.

Отже, втручання в право власності особи ґрунтується на приписі права.

5.6. Конституційний Суд України вважає, що застосування до Заявниці оспорюваного припису Закону № 2735 та накладання на його підставі штрафу має правомірну мету — забезпечення високого рівня захисту прав споживачів на якість та безпеку нехарчових товарів, продукції, усіх видів робіт та послуг.

5.7. Оцінюючи оспорюваний припис Закону № 2735 на відповідність Конституції України в аспекті створення ним законодавчого підґрунтя для досягнення справедливого балансу між загальними інтересами суспільства у високому рівні захисту прав споживачів та потребою захисту одного з основоположних прав особи — права власності, — Конституційний Суд України виходить із того, що застосування до особи визначених у законах санкцій не повинне мати характеру надмірного втручання держави в основоположні права людини, зокрема в гарантоване статтею 41 Конституції України право власності.

На підставі оспорюваного припису Закону № 2735 на особу, яка вперше вчинила правопорушення із введення в обіг товарів (продукції) або яку згідно із Законом № 2735 вважають такою, що ввела в обіг товари (продукцію), які не відповідають установленим вимогам (крім випадків, визначених статтею 28, частиною третьою статті 29 Закону № 2735), має бути накладений штраф у фіксованому розмірі трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тобто 51 000 гривень.

Вартість товарів (продукції), що пропонувала Заявниця до продажу, становила 39 гривень за одиницю, загальна вартість — 1 365 гривень за 35 одиниць товару.

Отже, розмір штрафу значно перевищив загальну вартість товарів (продукції), що їх було пропонувано до продажу. Проте оспорюваний припис Закону № 2735 сформульовано в такий спосіб, що розмір штрафу не залежить від вартості товарів (продукції) неналежної якості.

5.8. Конституційний Суд України вважає, що штраф у розмірі 51 000 гривень є значним за своїм розміром, оскільки в серпні 2021 року, тобто на момент накладання його на Заявницю, розмір прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць становив 2 294 гривні, а мінімальна заробітна плата в місячному розмірі — 6 000 гривень.

Конституційний Суд України констатує, що оспорюваний припис Закону № 2735 не визначає інших видів санкцій та/або можливості зміни розміру штрафу для врахування суб'єктом накладання адміністративної санкції значущих для процедури притягнення особи до юридичної відповідальності обставин, зокрема майнового стану правопорушника, вартості товарів неналежної якості, що їх було запропоновано для продажу.

Унаслідок цього оспорюваний припис Закону № 2735 не створює умов для досягнення під час правозастосування справедливого балансу між вимогами публічного інтересу в забезпеченні високого рівня захисту прав споживачів та захистом права власності особи, оскільки оспорюваний припис Закону № 2735 покладає на особу індивідуальний і надмірний тягар, а отже, є підґрунтям для надмірного втручання держави в гарантоване статтею 41 Конституції України право власності.

З огляду на наведене Конституційний Суд України дійшов висновку, що оспорюваний припис Закону № 2735 суперечить частинам першій, четвертій статті 41 Основного Закону України.

6. Згідно з частиною другою статті 152 Конституції України, статтею 91 Закону України «Про Конституційний Суд України» закони, інші акти або їх окремі приписи, що визнані неконституційними, утрачають чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

Конституційний Суд України враховує те, що визнання неконституційним оспорюваного припису Закону № 2735 унеможливить застосування юридичної відповідальності до осіб, які ввели в обіг товари (продукцію), що не відповідають установленим вимогам.

Для недопущення порушення публічного інтересу в забезпеченні високого рівня захисту прав споживачів на якість та безпеку нехарчових товарів (продукції) Конституційний Суд України вважає за доцільне відтермінувати втрату чинності оспорюваним приписом Закону № 2735.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94, 97 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України
у х в а л и в:

1. Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), окремий припис пункту 2 частини другої статті 44 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 2 грудня 2010 року № 2735–VI зі змінами, а саме: «у розмірі трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

2. Окремий припис пункту 2 частини другої статті 44 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 2 грудня 2010 року № 2735–VI зі змінами, визнаний неконституційним, утрачає чинність через шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ДРУГИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 9-r(II)/2023 dated November 1, 2023 in the case upon the constitutional complaint of Nataliia Trihub regarding the conformity of an individual provision of Article 44.2.2 of the Law of Ukraine «On State Market Supervision and Control of Non-Food Products» (regarding the individualisation of legal liability for violation of consumer rights) with the Constitution of Ukraine (constitutionality)

N. Trihub (hereinafter referred to as «the Applicant») appealed to the Constitutional Court of Ukraine to consider the issue of compliance of Article 44.2.2 of the Law of Ukraine «On State Market Supervision and Control of Non-Food Products» of December 2, 2010 No. 2735–VI as amended (hereinafter Law No. 2735) with the Constitution of Ukraine (constitutionality). The provision determines that administrative and economic sanctions in the form of a fine shall be imposed to a person who put products into circulation or, in accordance with Law No. 2735, is considered as having put products into circulation, in the case of «putting into circulation of products that do not meet the established requirements (except for the cases provided for in Article 28 and Article 29.3 of this Law), in the amount of three thousand non-taxable minimum incomes of citizens, and for the

repeated commission of the same violation within a period of one to three years, for which a fine has already been imposed to the person — in the amount of six thousand tax-free minimum incomes of citizens».

From the substantive analysis of the provisions of Articles 3, 42.1, 42.4, 50.2 of the Fundamental Law, the Constitutional Court of Ukraine concludes that effective and efficient protection of consumer rights is one of the ways for the state to fulfil its main constitutional duty — to respect and ensure human rights and freedoms.

The Constitutional Court of Ukraine believes that measures to prevent violations of the legislation on the quality and safety of goods, products, all types of work and services should be deterrent. The sanction that can be applied to a business entity as a measure of legal liability for violation of consumer rights, in particular regarding the quality and safety of goods, products, all types of work and services, must be effective and efficient in terms of stimulating business entities to meet the requirements of the legislation of Ukraine, which regulates the quality and safety of goods, products, all types of work and services.

The Constitutional Court of Ukraine concludes that the disputed provision of Law No. 2735, which increases the legal liability of business entities for violations of the legislation on the safety of non-food goods and products, has a legitimate purpose — to ensure a high level of consumer rights protection.

The contested provision of Law No. 2735 establishes an administrative and economic sanction in the form of a fine «in the amount of three thousand non-taxable minimum incomes of citizens» for committing a violation for the first time, which is defined as «putting into circulation products that do not meet the established requirements (except for the cases provided for in Articles 28 and 29.3 of this Law)».

According to Article 44.2.2 of Law No. 2735, the subject of liability for violation of consumer rights is a person who «put products into circulation or, in accordance with this Law, is considered as having put products into circulation».

According to paragraph 2 of Article 1.1 of Law No. 2735, «established requirements are requirements for non-food products <...> and their circulation on the market of Ukraine, established by technical regulations».

The Constitutional Court of Ukraine notes that the establishment of absolutely defined and/or non-alternative sanctions in the law should be reasonably combined with the granting to the subject authorised by law of bringing a person to legal liability variability in choosing a sanction for the violator, which would make it possible to observe in this way the principles of proportionality and individualisation of legal liability. The principles of proportionality and individualisation of legal liability in the case of bringing a person to legal liability can be ensured, in particular, by establishing in the law different types of sanctions for committing the same offence or fines of different sizes that can be imposed on violators of the same protective norm.

Examining the disputed provision of Law No. 2735, the Constitutional Court of Ukraine states that there is only one sanction in it: a fine in the amount of three thousand non-taxable minimum incomes of citizens for the offence of «putting into circulation products that do not meet the established requirements», committed for the first time.

Such a strict system of determining the sanction for the violator of the legislation on the safety of non-food goods and products does not provide the subject of imposing an administrative penalty with powers, the implementation of which would make it possible to individualise the legal liability of the violator and apply to him/her a proportionate measure of legal liability.

On the basis of the disputed provision of Law No. 2735, regardless of the circumstances that are significant for determining the degree of legal liability, the same sanction is applied — a fine in the amount of three thousand non-taxable minimum incomes of citizens.

The Constitutional Court of Ukraine considers that the disputed provision of Law No. 2735, which establishes an alternative sanction that has the characteristics of being absolutely determined, does not ensure proportionality and individualisation of the legal liability of the violator of the legislation on the safety of non-food goods and products, taking into account all the significant circumstances of the case.

Since the source of payment of the fine was the person's own funds, imposing a fine on him/her for violating the legislation on the safety of non-food goods and products is state interference with the constitutionally guaranteed right to property.

The disputed provision of Law No. 2735 does not define other types of sanctions and/or the possibility of changing the amount of the fine to take into account the circumstances significant for the procedure of bringing a person to legal liability by the subject of the imposition of an administrative sanction, in particular the property status of the offender, the value of goods of inadequate quality that were offered for sales.

The contested provision of Law No. 2735 imposes an individual and excessive burden on a person, is the basis for excessive state intervention with the right to property guaranteed by Article 41 of the Constitution of Ukraine, and contradicts Articles 41.1, 41.4 of the Fundamental Law.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine declared an individual provision of Article 44.2.2 of the Law «On State Market Supervision and Control of Non-Food Products» dated December 2, 2010 No. 2735–VI as amended, namely: «in the amount of three thousand non-taxable minimum incomes of citizens» as such that does not comply with the Constitution of Ukraine (is unconstitutional), shall lose effect six months after delivering this Decision by the Constitutional Court of Ukraine.

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 24-rp/2008 of October 16, 2008;
- No. 7-rp/2013 of July 11, 2013;
- No. 3-r(II)/2021 of July 21, 2021;
- No. 4-r(II)/2022 of June 15, 2022;
- No. 8-r(I)/2022 of October 12, 2022;
- No. 9-r(II)/2022 of November 16, 2022;
- No. 4-r(II)/2023 of April 19, 2023;
- No. 5-r(II)/2023 of July 5, 2023.

Judgments of the European Court of Human Rights in the cases:

- OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia of 20 September 2011 (application No. 14902/04);
- Vaskrsić v. Slovenia of 25 April 2017 (application No. 31371/12);
- Imeri v. Croatia of 24 June 2021 (application No. 77668/14);
- Beyeler v. Italy of 5 January 2000 (application No. 33202/96);
- Alisic and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia of 16 July 2014 (application No. 60642/08);
- Krayeva v. Ukraine of 13 January 2022 (application No. 72858/13);
- Myakotin v. Ukraine of 17 December 2019 (application No. 29389/09);
- Béláné Nagy v. Hungary of 13 December 2016 (application No. 53080/13).

Judgments of the Court of Justice of the European Union in the cases:

- Italy v Council (Fishing quota for Mediterranean swordfish), C-611/17, EU:C:2019:332 of 30 April 2019;
- Denkavit Nederland, 15/83, EU:C:1984:183 of 17 May 1984;
- Link Logistik N&N, C 384/17, EU:C:2018:810 of 4 October 2018;
- Brunswick Bowling Products v Commission (T-152/19, EU:T:2021:539), of 8 September 2021.

First Protocol to the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms;

Guidelines for Consumer Protection, adopted by the General Assembly in resolution 39/248 of 16 April 1985, later expanded by the Economic and Social Council in resolution 1999/7 of 26 July 1999, and revised and adopted by the General Assembly in resolution 70/186 of 22 December 2015;

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union of 1 March 2020 (1201E/TXT);

Regulation (EC) № 765/2008 of the European Parliament and of The Council of 9 July 2008 setting out the requirements for accreditation and market surveillance relating to the marketing of products and repealing Regulation (EEC) № 339/93;

Council Directive 85/374/EEC of 25 July 1985 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning liability for defective products;

Directive 2001/95/EC of the European Parliament and of the Council of 3 December 2001 on general product safety;

Technical regulations on the safety of toys, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 151 dated February 28, 2018 as amended, developed given the Directive 2009/48/EC of the European Parliament and of the Council of 18 June 2009 on the safety of toys.

ОКРЕМА ДУМКА

**судді Конституційного Суду України Юровської Г.В.
стосовно Рішення Конституційного Суду України
у справі за конституційною скаргою Тригуб Наталії Семенівни
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
окремого припису пункту 2 частини другої статті 44
Закону України «Про державний ринковий нагляд
і контроль нехарчової продукції» (щодо індивідуалізації
юридичної відповідальності за порушення прав споживачів)**

Конституційний Суд України 1 листопада 2023 року у справі за конституційною скаргою Тригуб Наталії Семенівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису пункту 2 частини другої статті 44 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» ухвалив Рішення № 9-р(II)/2023 (далі — Рішення).

У Рішенні Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), окремий припис пункту 2 частини другої статті 44 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 2 грудня 2010 року № 2735—VI зі змінами (далі — Закон № 2735), а саме: «у розмірі трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян».

Ураховуючи важливість порушених у конституційній скарзі питань, а саме захисту прав споживачів на безпечність продукції, на підставі статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» та § 74 Регламенту Конституційного Суду України вважаю за потрібне висловити окрему думку стосовно Рішення.

1. У частині першій статті 4 Закону № 2735 визначено, що метою здійснення ринкового нагляду є життя обмежувальних (корегувальних) заходів з відповідним інформуванням про це громадськості щодо продукції, яка під час її використання за призначенням або за обґрунтовано визначених умов і під час належного встановлення та технічного обслуговування становить загрозу суспільним інтересам чи яка в інший спосіб не відповідає встановленим вимогам.

Відповідно до частини першої статті 5 Закону України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» від 2 грудня 2010 року № 2736—VI (далі — Закон № 2736) продукція є безпечною, якщо вона відповідає вимогам щодо забезпечення безпечності продукції, установленим законодавством.

Пунктом 5 частини першої статті 9 Закону № 2736 зобов'язано розповсюджувачів не постачати продукцію, про яку їм відомо або має бути відомо на підставі наявної в них інформації, що ця продукція не відповідає вимогам щодо забезпечення безпечності продукції.

Оспорюваний припис Закону № 2735 Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зменшення тиску на бізнес з боку органів ринкового нагляду» від 12 грудня 2019 року № 367–ІХ (далі — Закон № 367) викладено у новій редакції.

Відповідно до Пояснювальної записки до проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зменшення тиску на бізнес з боку органів ринкового нагляду, ухваленого як Закон № 367, зазначено, що він скерований на зменшення корупційних ризиків у діяльності посадових осіб під час здійснення перевірок, посилення захисту споживачів та інших суспільних інтересів у разі виявлення на ринку нехарчової продукції, що є небезпечною, становить ризик та/або не відповідає встановленим вимогам. Закон № 367 також є важливим з огляду на виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції, визначених Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, у частині приведення законодавства України у сфері державного ринкового нагляду у відповідність до вимог законодавства Європейського Союзу.

Унесеними Законом № 367 змінами до Закону № 2735 визначено, що на розповсюджувачів, які не надали документацію, що дає змогу ідентифікувати суб'єкта господарювання, який поставив їм продукцію, за реалізацію продукції, що не відповідає вимогам, накладають штраф у розмірі трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 51 тисяча гривень.

Отже, законодавець, уносячи Законом № 367 зміни до Закону № 2735 в частині позбавлення посадових осіб контролюючого органу повноважень під час визначення розміру стягнення, ставив за мету зменшити корупційні ризики; а в частині збільшення розміру штрафу — створити передумови для того, щоб в Україні стало економічно не вигідно реалізовувати продукцію без документів, що дають змогу ідентифікувати суб'єкта господарювання, який ввів в обіг продукцію, яка не відповідає вимогам, зокрема контрафактну продукцію.

Конституційний Суд України у Рішенні від 15 червня 2022 року № 4-р(П)/2022 визнав «можливість установлення в актах публічного законодавства (адміністративного, кримінального тощо) абсолютно визначених та (або) безальтернативних санкцій, що, безперечно, є позитивним явищем у випадку, коли суб'єктом правозастосування є відмінний від суду орган влади» (абзац перший підпункту 4.3 пункту 4 мотивувальної частини).

Такий підхід, на мій погляд, є цілком виправданим, сприяє розвитку підприємницької діяльності, створенню належних умов для ведення доброго бізнесу в Україні та забезпеченню прозорості українського ринку, а також посиленню захисту споживачів та інших суспільних інтересів у разі виявлення на ринку нехарчової продукції, що є небезпечною, становить ризик та/або не відповідає встановленим вимогам.

Крім того, захист споживачів від розповсюдження товарів, що не відповідають установленим вимогам, є одним із важливих елементів наближення України до набуття членства в Європейському Союзі.

2. У підпункті 4.6 пункту 4 мотивувальної частини Рішення вказано, що «Конституційний Суд України послідовно обстоює свою юридичну позицію щодо реалізації принципів домірності та індивідуалізації юридичної відповідальності у процедурі притягнення особи до юридичної відповідальності» (абзац перший).

Конституційний Суд України посилається на свої рішення, зокрема від 12 жовтня 2022 року № 8-р(І)/2022 та від 5 липня 2023 року № 5-р(ІІ)/2023.

Однак у зазначених вище рішеннях предметом конституційного контролю були санкції Митного кодексу України (далі — МК України) та приписи Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП), які застосовували суди до фізичних осіб, що не є суб'єктами підприємницької діяльності (зокрема, Рішення Конституційного Суду України від 12 жовтня 2022 року № 8-р(І)/2022 — абзац другий частини першої статті 204³ КУпАП, Рішення Конституційного Суду України від 5 липня 2023 року № 5-р(ІІ)/2023 — абзац другий частини першої статті 483 МК України).

Однак згідно з частиною другою статті 522 МК України справи про порушення митних правил, визначених його статтями, зокрема 482–485, розглядають районні, районні у місті, міські та міськрайонні суди. Відповідно до статті 221 КУпАП справи про адміністративні правопорушення також підвідомчі районним, районним у місті, міським та міськрайонним судам. Крім того, порядок провадження у справах про порушення митних правил урегульовано статтями 486–542 МК України, а провадження у справах про адміністративні правопорушення — статтями 245–297¹⁰ КУпАП.

Справи про накладення адміністративно-господарських санкцій, установлених пунктом 2 частини другої статті 44 Закону № 2735, розглядають посадові особи органу ринкового нагляду у порядку, визначеному частиною шостою цієї статті.

Тому, на відміну від судів, посадові особи органу ринкового нагляду не враховують характер вчиненого правопорушення, особу порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність під час накладення адміністративно-господарської санкції.

Крім того, суб'єктами правопорушення, визначеного пунктом 2 частини другої статті 44 Закону № 2735, є суб'єкти господарської діяльності, юридична відповідальність яких може бути суворішою, ніж юридична відповідальність фізичних осіб, ураховуючи суспільні інтереси.

В абзаці четвертому підпункту 3.2 пункту 3 Рішення від 10 листопада 2011 року № 15-рп/2011 Конституційний Суд України звернув

увагу, що споживач є більш слабким суб'єктом правовідносин, тому держава забезпечує його особливий захист в аспекті споживання населенням якісних та безпечних товарів (робіт, послуг) та зростання загального рівня довіри в суспільстві. Особливої уваги також заслуговує те, що у справі за конституційною скаргою Тригуб Н.С. кінцевими споживачами товару є діти — найбільш вразлива верства населення, яка потребує особливого нормативного регулювання вимог щодо охорони їхнього здоров'я.

На підставі наведеного не можу погодитися, що «встановлення в законі абсолютно визначених та/або безальтернативних санкцій має бути розумно поєднане з наданням законом уповноваженому суб'єктові притягнення особи до юридичної відповідальності варіативності в питанні обрання санкції до правопорушника» (перше речення абзацу другого підпункту 4.7 пункту 4 мотивувальної частини Рішення).

Суддя
Конституційного Суду України

Галина ЮРОВСЬКА

**ОКРЕМА ДУМКА
(частково збіжна)**

**судді Конституційного Суду України Лемака В.В.
стосовно Рішення Конституційного Суду України
у справі за конституційною скаргою Тригуб Наталії Семенівни
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
окремого припису пункту 2 частини другої статті 44
Закону України «Про державний ринковий нагляд
і контроль нехарчової продукції»
(щодо індивідуалізації юридичної відповідальності
за порушення прав споживачів)**

На підставі статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» вважаю за потрібне викласти окрему думку стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Тригуб Наталії Семенівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису пункту 2 частини другої статті 44 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 1 листопада 2023 року № 9-р(П)/2023 (далі — Рішення), оскільки я хоч і підтримав Рішення загалом, однак, не погоджуючись із його мотивувальною частиною та частково з резолютивною, хочу акцентувати увагу на деяких аргументах.

I. Методологія дослідження проблеми: основні проблеми

1. Коротка назва справи — «щодо індивідуалізації юридичної відповідальності за порушення прав споживачів», але вона насправді стосується іншого предмету — захисту прав підприємців від надмірних (і несправедливих) штрафів. Це важливо підкреслити з огляду на те, що в основі аргументації Рішення мав бути саме захист права, гарантованого у частині першій статті 42 Конституції України — «кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом». Оскільки конституційне провадження ініційоване за конституційною скаргою, то йдеться про захист фундаментальної конституційної свободи, реалізація якої є однією з сутнісних ознак демократичного суспільства, а сам предмет підприємницької діяльності (у цьому випадку — реалізація іграшок) має другорядне значення, адже конституційний захист свободи підприємництва не мав би меншої ваги за іншого предмета (наприклад, реалізація продуктів харчування чи надання готельних послуг).

Права споживачів у Конституції України визначено через обов'язок держави: «Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт,

сприяє діяльності громадських організацій споживачів» (частина четверта статті 42); відтак ідеться про належне виконання державою, її органами та посадовими особами зазначеної функції, у рамках якої має бути врегульовано й механізм притягнення до юридичної відповідальності порушників відповідних норм законодавства України.

Хоч у Рішенні згадано право на підприємництво (частина перша статті 42 Конституції України) й обов'язок держави щодо захисту прав споживачів (частина четверта статті 42 Конституції України), де-факто переважна частина його контенту пов'язана з захистом прав споживачів. Зокрема цьому присвячено всю «міжнародну складову» аргументації (міжнародні договори, акти Європейського Союзу, рішення міжнародних судів).

Отже, Конституційний Суд України (далі — Суд) мав відповісти на головне запитання — **чи є встановлений в оспорюваному приписі Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 2 грудня 2010 року № 2735–VI (далі — Закон) засіб юридичної відповідальності (штраф) порушенням конституційного права на підприємництво**. Відповіді на це Суд не дав, хоча Рішення і містить відповідний висновок щодо порушення права власності (стаття 41 Конституції України). Натомість Суд зосередився на питанні належної упорядкованості у законі механізмів притягнення до юридичної відповідальності.

2. Наведене є важливим також з огляду на те, що принцип пропорційності, який традиційно виводять із принципу верховенства права (частина перша статті 8 Конституції України) — об'єктивна конституційна цінність, яка не є самоціллю, а — широко застосовним критерієм в оцінці державного втручання в конкретне право чи свободу людини. Ще раз — ідеться не про критерій ефективності (належності) державного втручання, а про те, наскільки допустимим є таке втручання в охоронювану Конституцією України сферу конкретного людського права чи свободи. Про принцип пропорційності (домірності) у Рішенні згадано у підпункті 4.6 пункту 4 мотивувальної частини, однак за змістом він поєднаний з принципом індивідуалізації юридичної відповідальності (частина друга статті 61 Конституції України).

Такий підхід не є оптимальним як загалом, так і для цієї справи. І йдеться не тільки про логіку, хоча й про неї теж. Насправді дотримання принципу індивідуалізації юридичної відповідальності не означає, що відповідне державне втручання є «пропорційним» (і навпаки — не завжди відхилення від принципу індивідуалізації юридичної відповідальності означає непропорційне втручання). І в цій справі навіть безальтернативна з ознаками абсолютної визначеності санкція (єдина встановлена санкція — понад 50 тисяч грн), яка застосована до суб'єкта права на конституційну скаргу, могла бути визнана пропорційним державним втручанням, якщо б її розмір був

істотно іншим (нижчим). Тому ці два принципи хоча й можуть змістовно перетинатися (наприклад у визначенні «справедливої санкції»), проте підлягають окремому застосуванню під час дослідження питання притягнення до юридичної відповідальності.

3. Суд зазначив у Рішенні, що принцип індивідуалізації у процедурі притягнення особи до юридичної відповідальності має бути додержаний під час визначення правопорушникові виду та міри його юридичної відповідальності з обов'язковим урахуванням змісту та характеристики вчиненої протиправної дії або бездіяльності, виду та/форми вини правопорушника, його майнового стану, факту відшкодування завданої правопорушенням шкоди, інших значущих обставин (абзац п'ятий підпункту 4.6 пункту 4 мотивувальної частини).

Хочу звернути увагу на три моменти.

По-перше, тотальне поширення такого розуміння принципу індивідуалізації юридичної відповідальності (частина друга статті 61 Конституції України) на різні види й сфери юридичної відповідальності призводить до виникнення низки методологічних і доктринальних питань. Зокрема, урахування уповноваженим державним органом або судом **виду та / форми вини правопорушника** під час притягнення до юридичної відповідальності хоч і заслуговує на увагу, однак потребує уточнення та конкретизації, яких не містить Рішення. Насправді юридична реальність і нормативне регулювання притягнення до юридичної відповідальності є складними питаннями. У низці галузевих кодифікованих актів в Україні не передбачено встановлення вини суб'єкта під час притягнення до різних підвидів адміністративної відповідальності. Тому така юридична позиція є надто широкою (виходить за межі предмета цієї справи) та ставить під сумнів значний масив законодавства України. Суд не повинен проявляти настільки невивправдану «судову активність».

На мою думку, **тільки у тих випадках, коли йдеться про захід юридичної відповідальності з боку держави, який може бути прирівняно до покарань кримінального характеру та є серйозним утручанням у права і свободи людини (наприклад, надмірний за розміром адміністративний штраф), доведення вини суб'єкта є тією складовою належної правової процедури (*due process*), за безумовної наявності якої відносини юридичної відповідальності є сумісними з цінностями Конституції України.** Це не стосується тих випадків, коли йдеться про заходи юридичної відповідальності, які не є інтенсивним утручанням у права і свободи людини (не є суворими) і які за жодних параметрів не можуть бути прирівняні до кримінальних покарань [зокрема, за так званими «критеріями Енгеля» у практиці Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ)]. Наприклад, навряд чи доведення вини суб'єкта є виправданим у випадку накладення дрібного штрафу за порушення правил паркування транспортного засобу.

По-друге, у жодному разі Суд не має зазначати серед підстав для застосування принципу індивідуалізації юридичної відповідальності **майновий стан правопорушника**. Такий підхід є не лише невірним методологічно, він прямо суперечить Конституції України. У частині другій статті 24 Конституції України акцентовано, що саме «майновий стан» особи зазначено серед тих ознак, за якими не може бути ні надання привілеїв, ні встановлення обмежень. Зайве й казати, що це стосується і Суду. Можна лише припустити, що Суд, стверджуючи про «майновий стан» особи, мав на увазі дещо інше, наприклад, неприпустимість такої ситуації, коли накладення санкції майнового (фінансового) характеру могла би поставити людину у вкрай важку життєву ситуацію, за якої не можуть бути забезпечені гідні умови її життя. Однак це різні речі, і Суд мав акцентувати на цьому.

По-третє, установлення порушення принципу індивідуалізації юридичної відповідальності у цій справі мало бути відображене у Рішенні через установлення неможливості проведення у правозастосуванні лінійної залежності між передбаченою законом санкцією та характером (конкретними обставинами) скоєного діяння. Такого зв'язку не було проведено. Питання не тільки у розмірі штрафу, а й у тому, наскільки цей розмір є релевантним до конкретного діяння [і саме в цьому аспекті й виявляється вимога пропорційності (домірності)].

II. Зміна юридичної позиції Судом і потреба мотивування

4. Суд у Рішенні не просто змінив свою юридичну позицію, а фактично скасував свою попередню юридичну позицію, однак не зазначивши про це чітко і головне — без надання відповідної аргументації. Про що йдеться?

У Рішенні Суду від 15 червня 2022 року № 4-р(II)/2022 зазначено, що, оцінюючи на відповідність Основному Закону України оспорюваний припис статті 485 Митного кодексу України, Суд передусім визнає можливість установлення в актах публічного законодавства (адміністративного, кримінального тощо) абсолютно визначених та (або) безальтернативних санкцій, що, безперечно, є позитивним явищем у випадку, коли суб'єктом правозастосування є відмінний від суду орган влади (абзац перший підпункту 4.3 пункту 4 мотивувальної частини).

Акцентую: якщо йдеться про несудовий орган, то абсолютно визначені та (або) безальтернативні санкції, які встановлені законом та є застосовними, на думку Суду, безперечно є «позитивним явищем».

У Рішенні натомість акцентовано на дещо іншому:

«Однак Конституційний Суд України зазначає, що встановлені в законі абсолютно визначені та/або безальтернативних санкцій має бути розумно поєднане з наданням законом уповноваже-

ному суб'єктові притягнення особи до юридичної відповідальності варіативності в питанні обрання санкції до правопорушника, щоб уможливити додержання принципів домірності та індивідуалізації юридичної відповідальності. Принципи домірності та індивідуалізації юридичної відповідальності в разі притягнення особи до юридичної відповідальності можуть бути забезпечені, зокрема, у спосіб установлення в законі різних видів санкцій за вчинення того самого правопорушення або різних за розміром штрафів, що їх може бути накладено на порушників тієї самої охоронної норми» (підпункт 4.7 пункту 4 мотивувальної частини).

Зайве й говорити, що теза про «позитивність» фіксованої санкції, з одного боку, й потреба у гарантіях застосування принципу індивідуалізації юридичної відповідальності до суб'єкта, з іншого боку, навряд чи сумісні за своєю природою (навіть якщо таких фіксованих санкцій, запропонованих законодавцем, буде декілька, оскільки моделі оцінки характеру діяння все одно не зможуть охопити всього розмаїття конкретних обставин). Важливіше інше — відхід від однієї юридичної позиції до іншої потребує мотивування Рішення саме в цьому аспекті.

З огляду на це хочу наголосити, що юридичні позиції Суду, хоч і є обов'язковими, однак можуть бути змінені самим Судом (істотність таких змін впливає на проведення межі між модифікацією юридичної позиції та її повним переглядом Судом). З цього приводу частина друга статті 92 Закону України «Про Конституційний Суд України» встановлює: «Конституційний Суд може розвивати і конкретизувати юридичну позицію Суду у своїх наступних актах, змінювати юридичну позицію Суду в разі суттєвої зміни нормативного регулювання, яким керувався Суд при висловленні такої позиції, або за наявності об'єктивних підстав необхідності покращення захисту конституційних прав і свобод з урахуванням міжнародних зобов'язань України та за умови обґрунтування такої зміни в акті Суду».

Однак основні підстави для змін юридичної позиції Суду визначає не закон, а Конституція України та природа конституційного судочинства. Такі зміни є можливими у виняткових випадках і виключно за умови, що їх належно обґрунтував Суд, а сам намір такої зміни, і особливо намір повної відмови від попередньої юридичної позиції, Суд має бути чітко визначити у рішенні задля уникнення юридичної невизначеності.

Важливим є досвід демократичних держав, судові доктрини яких акцентують на тому, за яких обставин конституційні висновки (прецеденти) можуть бути змінені (переглянуті). В одному з недавніх відомих рішень Верховного Суду Сполучених Штатів Америки [*Dobbs v. Jackson Women's Health Organization*, 597 U.S. (2022)] було зазначено, що «у цьому випадку п'ять факторів переважають на користь скасування рішень *Roe i Casey*: характер їхньої помилки, якість їхніх міркувань, „працездатність“ правил, які вони нав'язали країні, їхній

руйнівний вплив на інші сфери права, а також відсутність конкретної опори [у Конституції]». Зазвичай заперечують вплив на зміну чи скасування конституційної юриспруденції персональних змін у складі судового органу, однак окремі дослідники провели доволі стійку кореляцію між політичними уподобаннями суддів та скасуванням прецедентів Верховним Судом Сполучених Штатів Америки (*James F. Spriggs, and Thomas G. Hansford, 2003*).

Окреслення проблеми зміни юридичної позиції Суду важливе з огляду на потребу в підтриманні як стабільності тексту Конституції України (тим паче, за складної процедури внесення змін до неї), так і ефективності Конституції України з плином часу та у світлі нових суспільних викликів.

В Україні факторами (або ж їх комбінацією), які можуть стати підґрунтям для зміни юридичної позиції Суду, є:

1) зміна конституційного регулювання питання. Йдеться про внесення змін до Конституції України в порядку, визначеному її розділом XIII. Варто зазначити таке: якщо йдеться про конституційні норми, викладені текстуально закрито (простого мовою), то нерідко цей фактор є чільним для зміни юридичної позиції Суду;

2) наявність об'єктивних підстав для посилення захисту конституційних прав і свобод з урахуванням міжнародних зобов'язань України. Наприклад, на певному етапі інтеграції України до Європейського Союзу та взяття нею відповідних зобов'язань у сфері прав і свобод людини обсяг гарантованих Конституцією України прав і свобод буде істотно розширений з урахуванням змісту Хартії основоположних прав Європейського Союзу 2000 року та охопленням на цій підставі низки «нових» людських прав, як-от: право осіб з обмеженими можливостями на соціальну та професійну адаптацію, право на доступ до документів, право на належне управління, права осіб похилого віку тощо.

У цьому аспекті важливим чинником для зміни юридичної позиції Суду може стати практика ЄСПЛ, яка безпосередньо стосується акта, що його в конкретній справі перевіряє Суд на предмет відповідності Конституції України. З одного боку, Суд здійснює захист верховенства Конституції України, а не міжнародних договорів та/чи практики їх застосування, однак, з іншого боку, як зазначено в преамбулі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція), йдеться про спільну конституційну спадщину європейських народів щодо політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права. До того ж зі своїх юридичних позицій Суд поступово формує доктрину такого тлумачення ним Конституції України, яке є доброзичливим до міжнародних зобов'язань України;

3) Суд може змінити юридичну позицію, якщо дійде висновку про потребу гарантування Конституцією України одного з так званих «імпліцитних» (незазначених письмово в конституційному тексті) людських прав і свобод, які він виявив у спосіб: а) специфіка-

ції (видової конкретизації) тих людських прав і свобод, які прямо (*expressis verbis*) закріплені в конституційному тексті — за суб'єктами і за предметом (наприклад, специфікація права на приватне життя може дати змогу Суду надати конституційні гарантії праву жінки на аборт); б) установа конституційних гарантій людських прав і свобод, які виражають потребу в захисті суті людини (людської гідності та свободи) від інтенсивного втручання держави. У цьому випадку йдеться про розуміння людських прав як захисної сфери, покликаної захистити сутність людини (її гідність та свободу). За такого підходу конституційний каталог людських прав, відображаючи потребу в захисті від відомих та усталених інструментів державного втручання (за версією А. Шайо — «конституційні страхи»), має безперервно розвиватися, оскільки з розвитком суспільства розуміння як самої людської сутності, так і інструментів посягань на неї зі плином часу суттєво змінюється.

Методи розширення Судом переліку людських прав і свобод, гарантованих Конституцією України, у наведених випадках беруть початок від доктрини «живої конституції», урахування змін соціальних, політичних і правових умов, а також від розвитку наукових знань, які сукупно приводять до суспільного консенсусу щодо нового наповнення конституційних цінностей (інколи за одне людське покоління оцінка поведінки людини змінюється від протиправної і навіть криміналізованої до суспільно цінної). В цьому аспекті важливою для врахування є також еволюція домінантного ставлення до відповідного правового питання спільноти юристів у державі («тест спільноти юристів» за версією А. Барака);

4) врешті, підставою для зміни чи навіть скасування юридичної позиції Суду може бути те, що Суд дійшов висновку про явну помилковість юридичної позиції, викладеної в його попередньому рішенні. На перший погляд, прикладом такої явної помилковості може бути юридична позиція Суду, за якою конституційна заборона на зловживання ретроактивністю закону не стосується юридичних осіб (Рішення Суду від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99), в якій майже чверть століття тому не було враховано, що природа юридичної особи може бути сумісною з деякими людськими правами і свободами.

Суд мав узяти за основу своєї позиції один із зазначених факторів (чи декілька), однак не зробив цього, оскільки фактично завуальовано скасував попередню юридичну позицію Суду.

III. Відтермінування «втрати чинності» оспорюваним приписом

Як відомо, Суд отримав право відтермінувати «втрату чинності» приписом, визнаним неконституційним, після конституційної реформи 2016 року.

Хоча Суд Рішенням відтермінував утрату чинності окремим приписом Закону, визнаним неконституційним, на шість місяців,

у правовідносинах юридичної відповідальності це не відіграє суттєвої ролі. Уповноважений державний орган або суд, які покликані застосувати цей припис Закону, навряд чи зможуть це зробити сміливо й переконливо в межах строку відтермінування з ціннісного погляду, будучи поінформованими, що саме цей припис не відповідає Конституції України. Навіть із формального погляду строк оскарження правозастосовного рішення, виданого на підставі оспорюваного припису Закону, визнаного неконституційним, на процесуальному шляху до його остаточності є вочевидь довшим за шість місяців.

Отже, одним із наслідків ухвалення такого рішення є, по суті, припинення правозастосовної діяльності в цьому сегменті. Такий висновок є справедливим з огляду на те, що припис пункту 2 частини другої статті 44 Закону містить кваліфікуючу ознаку — **«а за повторне протягом періоду від одного року до трьох років вчинення такого самого порушення, за яке на особу вже було накладено штраф»** — яка унеможливує її застосування самостійно, без урахування першої складової цього припису, який визнаний неконституційним («у розмірі трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян»). На мою думку, у тих випадках, коли йдеться про визнання неконституційними не просто санкцій за вчинення «регуляторних порушень», а охоронних норм, спрямованих на захист істотного суспільного інтересу чи прав інших осіб (як у цій справі — захисту прав споживачів), позиції Суду мають бути особливо зваженими з урахуванням поваги до прерогатив парламенту із цих питань.

Суддя
Конституційного Суду України

Василь ЛЕМАК

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

ДРУГИЙ СЕНАТ

**у справі за конституційними скаргами Дорошко Ольги Євгенівни,
Євстіфєєва Микити Ігоровича, Кушаби Івана Петровича,
Якіменка Володимира Петровича
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
пунктів 1, 5 частини шостої статті 19,
пункту 2 частини третьої статті 389
Цивільного процесуального кодексу України
(щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах)**

*Київ
22 листопада 2023 року
№ 10-р(II)/2023*

Справа № 3-88/2021(209/21, 47/22, 77/23, 188/23)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович,
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович (доповідач),
Юровська Галина Валентинівна,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційними скаргами Дорошко Ольги Євгенівни, Євстіфєєва Микити Ігоровича, Кушаби Івана Петровича, Якіменка Володимира Петровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 1, 5 частини шостої статті 19, пункту 2 частини третьої статті 389 Цивільного процесуального кодексу України.

Заслухавши суддю-доповідача Первомайського О.О. та дослідивши матеріали справи, зокрема позиції, що їх висловили: Президент України Зеленський В.О., Голова Верховної Ради України Стефанчук Р.О., Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Лубінець Д.В., Міністр юстиції України Малюська Д.Л., Голова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Гулько Б.І.; науковці: Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України — доктор юридичних наук Тимченко Г.П., Київського національного університету імені Тараса Шев-

ченка — доктор юридичних наук, професор Притика Ю.Д., кандидат юридичних наук, доцент Васирина Н.В., Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого — кандидат юридичних наук, доцент Кравцов С.О., кандидат юридичних наук, доцент Мамницький В.Ю., Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» — доктор юридичних наук, професор Рогач О.Я., Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова — кандидат юридичних наук, доцент Бондаренко-Зелінська Н.Л., а також член Науково-консультативної ради Конституційного Суду України — доктор юридичних наук, професор Голубєва Н.Ю.,

Конституційний Суд України
у с т а н о в и в:

1. Дорошко О.Є., Євстіфеев М.І., Кушаба І.П., Якіменко В.П. звернулися до Конституційного Суду України з клопотаннями щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) пунктів 1, 5 частини шостої статті 19, пункту 2 частини третьої статті 389 Цивільного процесуального кодексу України (далі — Кодекс).

Згідно з пунктами 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу для цілей Кодексу малозначними справами є:

«1) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

<...>

5) справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб».

За пунктом 2 частини третьої статті 389 Кодексу не підлягають касаційному оскарженню:

«2) судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім випадків, якщо:

а) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики;

б) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи;

в) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу;

г) суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилок».

Обґрунтовуючи твердження щодо невідповідності Конституції України зазначених приписів Кодексу, Дорошко О.Є., Євстіфеев М.І., Кушаба І.П. та Якіменко В.П. у своїх конституційних скаргах посилаються на приписи Конституції України, Кодексу, рі-

шення Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, а також судові рішення в їхніх справах.

2. Зі змісту конституційних скарг та долучених до них матеріалів убачається таке.

2.1. Дорошко О.Є. у серпні 2015 року звернулася до Жовтневого районного суду міста Харкова з позовом до комунального підприємства «Харківводоканал», у якому просила стягнути з відповідача 100 000,00 грн на її користь як відшкодування моральної шкоди.

Жовтневий районний суд міста Харкова рішенням від 18 лютого 2020 року, залишеним без зміни постановою Харківського апеляційного суду від 21 грудня 2020 року, у задоволенні позовних вимог Дорошко О.Є. відмовив.

Дорошко О.Є., не погоджуючись із зазначеними судовими рішеннями судів першої та апеляційної інстанцій, оскаржила їх у касаційному порядку.

Верховний Суд ухвалою від 1 березня 2021 року відмовив у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою Дорошко О.Є., зазначивши, зокрема, що «сума позову у цій справі про захист прав споживача є такою, що станом на 01 січня 2021 року не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб <...>. Отже, ця справа відноситься до категорії малозначних згідно вимог ЦПК України, які відповідають критерію передбачуваності. <...> оскільки Дорошко О.Є. подала касаційну скаргу на судові рішення у малозначній справі, що не підлягають касаційному оскарженню, у відкритті касаційного провадження у справі слід відмовити».

2.2. Дорошко О.Є. у конституційній скарзі твердить, що пункти 1, 5 частини шостої статті 19, пункт 2 частини третьої статті 389 Кодексу не відповідають статтям 3, 8, 9, частинам першій, другій статті 24, частині першій статті 55, статті 64, пунктам 1, 3, 6 частини другої статті 129 Конституції України, оскільки, зокрема:

— «виділення частиною шостою статті 19 ЦПК України із загалу справ множини так званих „малозначних справ“ в залежності від ціни позову, категорії справи, предмета справи, та подальше позбавлення судом учасників таких справ майже всіх судових процедур, є справжньою дискримінацією <...>.

Така дискримінація за ціною позову та іншими ознаками, вказаними у частині шостій статті 19 ЦПК України, порушує конституційне право на рівний доступ до правосуддя, яке забезпечується не лише відкриттям провадження у справі, але й судовими процедурами»;

— «<...> встановлення „малозначності“ справ, що супроводжується позбавленням <...> судових процедур, є дійсно настільки дискримінаційним явищем, що повністю викидає особу із судового

процесу — у „малозначних“ справах судового процесу немає взагалі, тобто, немає ані публічного розгляду справи, ані гласності судового процесу, ані справедливого суду, ані честі та гідності, тобто, немає взагалі доступу до правосуддя».

2.3. Євстіфеев М.І. у червні 2021 року звернувся до Печерського районного суду міста Києва з позовом до Державної казначейської служби України, у якому просив стягнути на його користь 59 257 грн шкоди, завданої неконституційним актом.

Печерський районний суд міста Києва рішенням від 2 червня 2022 року, залишеним без зміни постановою Київського апеляційного суду у складі колегії суддів судової палати з розгляду цивільних справ від 17 січня 2023 року, відмовив Євстіфееву М.І. у задоволенні його позовних вимог.

Не погоджуючись із зазначеними судовими рішеннями судів першої та апеляційної інстанцій, Євстіфеев М.І. подав касаційну скаргу.

Верховний Суд ухвалою від 3 лютого 2023 року відмовив у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою Євстіфеева М.І. з посиланням на те, що «ціна позову у справі <...> становить 59 257 грн та не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Тобто справа <...> є малозначною у силу вимог закону».

2.4. Євстіфеев М.І. вважає, що пункт 2 частини третьої статті 389 Кодексу суперечить частині першій статті 8, частині третій статті 22, частині першій статті 24 Конституції України з огляду на те, що:

— «встановлення обмежень касаційного оскарження судових рішень залежно від предмету спору та ціни позову було звуженням змісту та обсягу конституційного права на касаційне оскарження судових рішень»;

— «законодавець запровадив дискримінаційне правове регулювання, обмеживши доступ до суду касаційної інстанції залежно від обставин, які не є релевантними меті цих обмежень»;

— «формулювання підстав для касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах не відповідає вимогам правової визначеності».

2.5. Кушаба І.П. у лютому 2021 року звернувся до Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області з позовом до Державної казначейської служби України, Головного управління Національної поліції в Тернопільській області, третя особа — Чортківський районний відділ поліції Головного управління Національної поліції в Тернопільській області, у якому просив відшкодувати моральну шкоду в розмірі 100 000,00 грн, завдану внаслідок бездіяльності органу досудового розслідування під час здійснення досудового розслідування кримінального провадження № 12016210190000212.

Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області рішенням від 21 липня 2021 року, залишеним без зміни постановою Тернопільського апеляційного суду від 29 вересня 2021 року, у задоволенні позовних вимог Кушаби І.П. відмовив.

Не погоджуючись із зазначеними судовими рішеннями судів першої та апеляційної інстанцій, Кушаба І.П. оскаржив їх касаційним порядком.

Верховний Суд в ухвалі від 14 грудня 2021 року про відмову у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою Кушаби І.П. зазначив, зокрема, таке: «<...> ціна позову у цій справі становить 100 000,00 грн, тобто суму, яка станом на 01 січня 2021 року не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (2 270,00 грн x 100 = 227 000,00 грн). Отже, справа, на судові рішення у якій подана касаційна скарга, є малозначною в силу закону».

2.6. Кушаба І.П. у конституційній скарзі твердить про невідповідність абзацу першого пункту 2 частини третьої статті 389 Кодексу статтям 1, 3, 21, 22, частинам першій, другій статті 24, частинам першій, другій статті 55 Конституції України з огляду на те, що:

— «держава в особі Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду України не забезпечила <...> права на касаційний розгляд справи по причині її малозначності»;

— він «порушує рівність громадян, оскільки, одні громадяни, ціна позову яких перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб мають право на касаційне оскарження, а <...> пенсіонер, який ледь виживає на мізерну пенсію, такого права позбавлений»;

— «при прийнятті Закону № 460–ІХ від 15.01.2020, в силу якого не підлягають касаційному оскарженню судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб було звужено <...> право громадян на касаційне оскарження та касаційний розгляд справи по причині малозначності справи»;

— ним «порушено рівність конституційного права громадян на касаційне оскарження рішення суду у цивільній справі за майновою ознакою».

2.7. У вересні 2019 року Якіменко В.П. звернувся до Оболонського районного суду міста Києва з позовом до Товариства з обмеженою відповідальністю «Інвестиційно-розрахунковий центр», у якому просив стягнути з відповідача на його користь 99 495,37 грн.

Заочним рішенням Оболонського районного суду міста Києва від 3 грудня 2020 року позовні вимоги Якіменка В.П. задоволено частково, а саме відмовлено в частині стягнення з відповідача відсотків за користування коштами.

Київський апеляційний суд постановою від 14 лютого 2022 року заочне рішення Оболонського районного суду міста Києва від 3 грудня 2020 року щодо відмови у задоволенні позовних вимог скасував та ухвалив нове судове рішення в цій частині, яким позовні вимоги задовольнив.

Якіменко В.П. звернувся у травні 2022 року до Оболонського районного суду міста Києва із заявою про ухвалення додаткового рішення у справі за його позовом до Товариства з обмеженою відповідальністю «Інвестиційно-розрахунковий центр» про захист прав споживача, у якій просив суд стягнути з відповідача понесені ним «під час розгляду цивільної справи судові витрати у розмірі 15 329,00 грн».

Оболонський районний суд міста Києва ухвалою від 24 травня 2022 року, залишеною без зміни постановою Київського апеляційного суду від 18 листопада 2022 року, залишив без розгляду заяву Якіменка В.П. про ухвалення додаткового рішення в частині стягнення витрат на професійну правничу допомогу, а в іншій частині — повернув заявнику.

Не погоджуючись із зазначеними судовими рішеннями, Якіменко В.П. оскаржив їх у касаційному порядку. Верховний Суд ухвалою від 13 лютого 2023 року відмовив у відкритті касаційного провадження, вказавши, зокрема, таке: «Вивчивши касаційну скаргу та додані до неї матеріали, Верховний Суд дійшов висновку про відмову у відкритті касаційного провадження, оскільки вона подана на судові рішення у малозначній справі, що не підлягає касаційному оскарженню», а саме «предметом позову є вимоги про захист прав споживачів, ціна позову у даній справі становить 99 495,37 грн, яка станом на 01 січня 2023 року не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб».

2.8. Якіменко В.П. у конституційній скарзі просить перевірити пункти 1, 5 частини шостої статті 19, пункт 2 частини третьої статті 389 Кодексу на відповідність статтям 3, 8, 9, 19, 22, частині першій статті 55, статті 64, пункту 8 частини другої статті 129 Конституції України (конституційність) та зазначає, що «інститут малозначних справ є недосконалим, оскільки створює таку юридичну невизначеність, яка суперечить принципу верховенства права, адже дозволяє Верховному Суду трактувати нечіткі та заплутані положення ч. 6 ст. 19, п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України на свій розсуд, що призводить до маніпуляцій у питанні віднесення справи до малозначної під час вирішення питання про відкриття касаційного провадження на рішення судів попередніх інстанцій, у тому числі з мотивів участі у розгляді справи судді, якому був заявлений відвід».

2.9. Голова Верховної Ради України у письмовому поясненні, зокрема, зазначив:

— «поява правового інституту малозначних спорів у законодавчому регулюванні національного цивільного процесуального права безпосередньо обумовлена процесам гармонізації законодавства України із законодавством Європейського Союзу (далі — ЄС).

Регламент Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу № 861/2007 від 11 липня 2007 року, передбачає такий різновид судових справ як загальновизнаний і такий, що є альтернативою стандартному судовому процесу розгляду справ у країнах ЄС, у яких з 1 січня 2009 року діє процедура розгляду дрібних позовів»;

— «встановлення Законом України „Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів“ № 2147–VIII законодавчих обмежень доступу до касаційної інстанції цілковито узгоджується з положеннями Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи К(95)5 від 7 лютого 1995 р. „Щодо введення в дію й поліпшення функціонування систем і процедур оскарження в цивільних і торговельних справах“»;

— «законодавець надав суду касаційної інстанції право використовувати такий фільтр допуску справ до касаційного перегляду цілком обґрунтовано. Таке регулювання повністю відповідає чинній редакції пункту 8 статті 129 Конституції України <...>. Таким чином, Основний Закон України відніс визначення випадків касаційного оскарження судового рішення до питань законодавчої доцільності, вирішення яких відноситься до виключних повноважень Верховної Ради України».

3. Розв’язуючи питання щодо конституційності пунктів 1, 5 частини шостої статті 19, пункту 2 частини третьої статті 389 Кодексу, Конституційний Суд України виходить із такого.

3.1. За Конституцією України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави (перше, третє речення частини другої статті 3); «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» (частина перша статті 8); громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (частини перша, друга статті 24); права і свободи людини і громадянина захищає суд (частина перша статті 55); виключно закони України визначають, зокрема, судочинство (пункт 14 частини першої статті 92).

3.2. Конституційний Суд України у своїх рішеннях послідовно обстоює позицію, що: «правосуддя за своєю суттю визнається таким

лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» (перше речення абзацу десятого пункту 9 мотивувальної частини Рішення від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003); «право на судовий захист є гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя» (друге речення абзацу восьмого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018); «приписи статті 8, частини першої статті 55 Конституції України зобов'язують державу гарантувати на законодавчому рівні кожному можливість реалізації його права на судовий захист. Законодавець має встановити такий обсяг права осіб на судовий захист, який забезпечував би його дієву реалізацію, а відмова судів у реалізації такої можливості може призвести до порушення гарантованого Конституцією України права на судовий захист» [перше, друге речення абзацу шостого пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 6 квітня 2022 року № 2-р(II)/2022].

3.3. Приписи Конституції України та юридичні позиції Конституційного Суду України стосовно конституційних гарантій права на судовий захист суттєво співвідносні з приписами актів міжнародного права, зокрема статті 8 Усесвітньої декларації людських прав 1948 року, ухваленої Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року, за якою «кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основоположних прав, наданих їй конституцією або законом».

За пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція) кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, що його встановлено законом, який розв'яже спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального звинувачення; судові рішення проголошують публічно, але преса й громадськість можуть бути не допущені до зали засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або — тією мірою, що визнана судом конче потрібною, — коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

Європейський суд із прав людини наголосив, що пункт 1 статті 6 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним із аспектів яких є доступ до суду, що «рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення особи „правом на суд“ з огляду на принцип правовладдя в демократичному суспільстві. Для того, щоб право на доступ до суду було

дієвим, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити чин [акт], що становить втручання в її права» [рішення у справі *Bellet v. France* від 4 грудня 1995 року (заява № 23805/94), § 36].

3.4. Конституційний Суд України в Рішенні від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023 констатував, що у своїх конституційних провадженнях він «<...> зважає на надбання спільноти (*acquis communautaire*) у цілому та на відповідні предметові конституційного контролю окремі акти Європейського Союзу зокрема» (абзац перший підпункту 3.5 пункту 3 мотивувальної частини).

Європейський Парламент і Рада Європейського Союзу постановою від 11 липня 2007 року № 861/2007 затвердили Європейську процедуру розв'язання дрібних позовів у країнах ЄС (*The European Small Claims Procedure*) зі змінами (далі — Правила ESCP), що є альтернативою звичайному судовому процесові розгляду справ та застосовною з 1 січня 2009 року.

Правила ESCP визначають перелік позовів, що їх розглядають за процедурою розв'язання дрібних позовів, та види позовів, які не можуть бути розглянуті за цією процедурою, зокрема: щодо статусу або правоздатності фізичних осіб, режиму майнових відносин подружжя, аліментних зобов'язань, спадкування; щодо нерухомого майна, за винятком грошових вимог; трудові спори і справи щодо соціального забезпечення; банкрутство; арбітраж; порушення недоторканності приватного життя і прав, пов'язаних із особою.

Із Правил ESCP убачається, що метою запровадження процедури розв'язання дрібних позовів є покращення доступу до правосуддя, спрощення та скорочення строків розв'язання дрібних позовів за допомогою зниження судових витрат, забезпечення швидкості та спрощення процедури визнання та виконання судових рішень, ухвалених за Правилами ESCP.

4. Розв'язуючи питання щодо конституційності пунктів 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу, Конституційний Суд України виходить із того, що за частиною другою статті 129 Основного Закону України основними засадами судочинства є, зокрема: рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом (пункт 1); змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (пункт 3); гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами (пункт 6); розумні строки розгляду справи судом (пункт 7).

У частині п'ятій статті 131² Конституції України встановлено, що законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді, зокрема у малозначних спорах.

Отже, Основним Законом України внормовано не лише основні засади судочинства, а й види судових спорів, до яких віднесено й малозначні спори.

4.1. Конституційний Суд України зазначив, що «однією із загальних засад українського конституційного ладу є гарантія звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина»; «законодавець має встановити такий обсяг права осіб на судовий захист, який забезпечував би його дієву реалізацію» [абзац другий, друге речення абзацу шостого пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 6 квітня 2022 року № 2-р(II)/2022].

У Рішенні від 21 липня 2021 року № 5-р(II)/2021 Конституційний Суд України наголосив: «Сутнісний зміст права на судовий захист, що його встановлено частиною першою статті 55 Конституції України, слід визначати як у зв'язку з основними засадами судочинства, визначеними приписами частини другої статті 129 Конституції України, так і з урахуванням змісту права на справедливий суд, визначеного у статті 6 Конвенції та витлумаченого Європейським судом із прав людини» (абзац восьмий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини).

Європейський суд із прав людини послідовно зазначає, що право на суд, гарантоване статтею 6 Конвенції, не є абсолютним; обмеження права, гарантованого статтею 6 Конвенції, не буде сумісним із пунктом 1 цієї статті, якщо воно не має правомірної мети та якщо немає розумної домірності між застосовними засобами та метою, що її прагнуть досягти [рішення у справі *Ashingdane v. the United Kingdom* від 28 травня 1985 року (заява № 8225/78), § 57]; домірність полягає в дотриманні справедливого балансу між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основоположних прав людини [рішення у справі *Scordino v. Italy* (№ 1) від 29 березня 2006 року (заява № 36813/97), § 93].

У рішенні у справі *Põnkä v. Estonia* від 8 листопада 2016 року (заява № 64160/11) Європейський суд із прав людини визнав, що держави-члени можуть вважати за доцільне запровадити спрощену процедуру розв'язання дрібних позовів порядком цивільного судочинства; така спрощена процедура може відповідати інтересам сторін, оскільки вона полегшує доступ до правосуддя, зменшує витрати, пов'язані з розглядом справи, та прискорює врегулювання спорів; суд також зауважив, що держави-члени можуть ухвалити рішення про те, що таку спрощену цивільну процедуру, як правило, мають проводити в рамках письмового провадження, якщо тільки суд не визнає за потрібне провести усне слухання або якщо одна зі сторін не звернеться з таким клопотанням; така спрощена процедура розв'язання дрібних позовів порядком цивільного судочинства безперечно має відповідати принципам справедливого судового розгляду, що їх гарантовано пунктом 1 статті 6 Конвенції (§ 30).

4.2. Конституційний Суд України констатує, що приписом частини п'ятої статті 131² Основного Закону України уконституційовано поняття «малозначні спори».

Конституційний Суд України зважає на те, що в пунктах 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу та інших статтях Кодексу застосовано термін «малозначні справи», а в частині п'ятій статті 131² Конституції України — термін «малозначні спори».

З аналізу приписів Кодексу випливає, що ці приписи розвивають, конкретизують та деталізують припис частини п'ятої статті 131² Конституції України щодо судового розгляду малозначних спорів.

4.3. На Конституції України ґрунтовано галузеве законодавство, яке розвиває, конкретизує й деталізує конституційні приписи.

За статтею 1 Кодексу його призначенням є, зокрема, установлення порядку здійснення цивільного судочинства.

Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ для ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (частина перша статті 2 Кодексу).

Приписами Кодексу визначено основні засади цивільного судочинства, зокрема: верховенство права; повага до честі й гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом; пропорційність; обов'язковість судового рішення; забезпечення права на апеляційний перегляд справи, забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, установлених законом; розумність строків розгляду справи судом; неприпустимість зловживання процесуальними правами (частина третя статті 2).

Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року № 2147–VIII (далі — Закон № 2147) у Кодекс внесено зміни щодо внормування відносин із розгляду малозначних справ.

У Пояснювальній записці до проекту Закону України про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів (реєстр. № 6232), ухваленого як Закон № 2147, зазначено, що метою запровадження категорії малозначних справ є «нормативне врегулювання процесуальних механізмів, які мають забезпечити ефективний, справедливий, неупереджений та своєчасний захист прав і свобод особи в суді».

4.4. У частині шостій статті 19 Кодексу визначено, які цивільні справи є малозначними.

Оцінюючи пункти 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу на відповідність Конституції України, Конституційний Суд України зважає на те, що за частиною шостою статті 19 Кодексу ціна позову

є одним із критеріїв для віднесення цивільної справи до категорії малозначних.

За пунктом 3 частини третьої статті 175 Кодексу позовна заява має містити, зокрема, зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовому оцінюванню. Ціну позову визначають у позовах про стягнення грошових коштів сумою, яку стягують із урахуванням приписів статті 176 Кодексу в разі висування позивачем майнових вимог.

За пунктом 1 частини четвертої статті 19 Кодексу визнання справи малозначною, за загальним правилом, має наслідком її розгляд у порядку спрощеного позовного провадження.

За статтею 275 Кодексу суд розглядає справи у порядку спрощеного позовного провадження протягом розумного строку, але не більше шістдесяті днів із дня відкриття провадження у справі.

Розгляд справи у порядку спрощеного позовного провадження здійснює суд за правилами, установленими Кодексом для розгляду справи у порядку загального позовного провадження, з особливостями, визначеними у главі 10 Кодексу, та без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше (частини перша, п'ята статті 279 Кодексу).

4.5. До основних засад судочинства, визначених у частині другій статті 129 Конституції України, належить гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами (пункт 6).

За статтею 7 Кодексу розгляд справ у судах проводять усно і відкрито, крім випадків, визначених Кодексом (частина перша); будь-яка особа має право бути присутньою у відкритому судовому засіданні (перше речення частини другої).

За статтею 8 Кодексу ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про дату, час і місце розгляду своєї справи або обмежений у праві отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи; будь-яка особа, яка не є учасником справи, має право на доступ до судових рішень у порядку, установленому законом (частина перша); інформація щодо суду, який розглядає справу, учасників справи та предмета позову, дати надходження позовної заяви (скарги) чи будь-якої іншої заяви або клопотання у справі, зокрема особи, яка подала таку заяву, ужитих заходів забезпечення позову та/або доказів, стадії розгляду справи, місця, дати і часу судового засідання, руху справи з одного суду до іншого є відкритою та підлягає невідкладному оприлюдненню на офіційному вебпорталі судової влади України в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів) (частина третя).

Конституційний Суд України, установлюючи посутній зв'язок між приписами частини другої статті 129 Конституції України, що визна-

чають такі основні засади судочинства, як гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами (пункт 6) і розумні строки розгляду справи судом (пункт 7), у контексті предмета конституційного контролю у цьому провадженні, виходить із того, що особа, яка реалізує своє конституційне право на судовий захист (стаття 55 Конституції України), передовсім заінтересована в додержанні розумних строків розгляду її справи судом. Водночас гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами є допоміжними юридичними явищами, що стосуються будь-якої особи.

Отже, додержання такої основної засади судочинства, як гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, має бути узгоджене з іншими основними засадами судочинства, визначеними Конституцією України, зокрема розумними строками розгляду справи судом.

4.6. Досліджуючи правомірність мети запровадження в Кодексі категорії малозначних справ, Конституційний Суд України виходить із того, що визнання справи малозначною та, як наслідок, її розгляд, за загальним правилом, у порядку спрощеного позовного провадження є передумовою забезпечення додержання розумних строків розгляду справи судом — однієї з основних засад судочинства, визначених Конституцією України (пункт 7 частини другої статті 129).

Конституційний Суд України враховує, що, розв'язуючи процесуальне питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження, суд бере до уваги не лише ціну позову в цивільній справі, а й низку інших обставин: значення справи для сторін; обраний позивачем спосіб захисту; категорію та складність справи; обсяг та характер доказів у справі, зокрема чи потрібно у справі призначити експертизу, викликати свідків тощо; кількість сторін та інших учасників справи; чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес; думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження (частина третя статті 274 Кодексу).

Статтями 274, 277 Кодексу встановлено розв'язання судом питання щодо розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження, зокрема: вказано на право позивача заявляти клопотання про такий порядок розгляду, зазначено про можливість надання відповідачем заперечень із цього питання, встановлено право суду на постановлення ухвали про перехід зі спрощеного позовного провадження до розгляду справи за правилами загального позовного провадження.

4.7. Конституційний Суд України зважає також на те, що скорочення строку розгляду справи судом та інші процесуальні особливості розв'язання малозначних спорів мають наслідком зниження судових витрат для особи, яка реалізує своє конституційне право

на судовий захист, що в цілому полегшує доступ до правосуддя та саму можливість реалізації права, гарантованого приписами статті 55 Конституції України.

Крім того, приписи частини шостої статті 19 Кодексу, які визначають категорію малозначних справ та їх розгляд судами у порядку спрощеного позовного провадження, є узгодженими із застосовними в країнах ЄС приписами Правил ESCP, що визначають такий вид позовів, як дрібні, та вносять процедуру їх розв'язання у спрощеній процедурі.

У Правилах ESCP також визначено один із критеріїв для визнання позову дрібним — розмір позовних вимог не перевищує 5 000 євро (пункт 1 статті 2), що є співвідносним зі змістом приписів пунктів 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу.

Ураховуючи сукупність наведених міркувань, Конституційний Суд України висноує, що пункти 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу не суперечать частині першій статті 55, частині другій статті 129 Конституції України.

5. Автори клопотань, аргументуючи невідповідність Конституції України пунктів 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу, твердять про їх неконституційність не лише в аспекті визначення ними грошових критеріїв для віднесення цивільних справ до категорії малозначних, а й зазначають, що ці приписи є дискримінаційними з огляду на визначення в них значних розмірів ціни позову як критерію визнання справи малозначною.

Суб'єкти права на конституційну скаргу вважають, що внаслідок застосування судами пунктів 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу їхні справи було визнано малозначними, а тому їх було дискриміновано за ознакою майнового стану, що є порушенням передусім частини другої статті 24 Конституції України.

5.1. За Конституцією України «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» (частина перша статті 8).

Принцип юридичної рівності вноситься статтею 24 Конституції України, за якою громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (частина перша); не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (частина друга).

5.2. Конституційний Суд України у своїх рішеннях сформулював юридичну позицію стосовно суті та змісту принципу юридичної рівності, що є значущою й для цього провадження: «Засада рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом забезпечує гарантії доступності правосуддя та реалізації права на судовий за-

хист, закріпленого в частині першій статті 55 Конституції України. Ця засада є похідною від загального принципу рівності громадян перед законом, визначеного частиною першою статті 24 Основного Закону України, і стосується, зокрема, сфери судочинства. Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом передбачає єдиний правовий режим, який забезпечує реалізацію їхніх процесуальних прав» (абзац перший підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012).

Конституційний Суд України визнає допустимість обмеження конституційного принципу рівності за умови наявності правомірної, об'єктивно обгрунтованої мети, способи досягнення якої є належними та потрібними [абзац четвертий пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 12 липня 2019 року № 5-р(І)/2019].

Отже, задля додержання вимог Конституції України приписи процесуального закону мають забезпечити рівні юридичні можливості процесуального характеру для всіх учасників судового процесу, а у разі встановлення приписами права процесуальних відмінностей застосовані в процесуальному законі юридичні засоби мають бути спрямованими на досягнення правомірної мети, ґрунтуватись на конституційних принципах правовладдя (верховенства права), юридичної рівності та домірності.

5.3. За статтею 14 Конвенції користування правами та свободами, визнаними в ній, має бути забезпечене без дискримінації на будь-якій із таких підстав, як стать, раса, колір шкіри, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, належність до національних меншин, власність, станове походження, або за іншим статусом.

Європейський суд із прав людини зазначив, що «неоднаковість у ставленні є дискримінаційною, якщо бракує об'єктивних і обгрунтованих підстав; якщо немає правомірної мети або якщо бракує розумної домірності застосованих засобів меті, що її прагнуть досягти; Договірна Держава має певний простір обдумування (*a margin of appreciation*) у визначенні того, чи відмінності в інших схожих ситуаціях уможливають неоднакове ставлення та якою мірою (див. *Burden v. the United Kingdom GC*, № 13378/05, § 60, ECHR 2008)» [рішення у справі *Hämäläinen v. Finland* від 16 липня 2014 року (заява № 37359/09), § 108].

5.4. Згідно з частиною шостою статті 19 Кодексу справи, ціна позову в яких не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (пункт 1), та справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (пункт 5), є малозначними.

За статтею 1 Закону України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 року № 966–XIV зі змінами прожитковий мінімум —

це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини та збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, потрібних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості (частина перша).

Верховна Рада України, реалізуючи свої конституційні повноваження, в законах України про Державний бюджет України на конкретний календарний рік установлює розмір прожиткового мінімуму.

З огляду на те, що справи авторів клопотань суди розглядали в різні часові періоди з 2015 року до 2023 року, протягом цих років розмір прожиткового мінімуму змінювався, Конституційний Суд України вважає за доцільне використати у цьому конституційному провадженні розмір прожиткового мінімуму, установлений Верховною Радою України на 2023 рік.

За статтею 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» від 3 листопада 2022 року № 2710–ІХ (далі — Закон № 2710) прожитковий мінімум для працездатних осіб становить 2 684 грн. Відповідно до статті 8 Закону № 2710 із 1 січня 2023 року мінімальну заробітну плату встановлено, зокрема, у місячному розмірі 6 700 грн.

Отже, за пунктом 1 частини шостої статті 19 Кодексу розмір ціни позову становить 268 400 грн, за пунктом 5 частини шостої статті 19 Кодексу — 671 000 грн.

5.5. Оцінюючи конституційність пунктів 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу, Конституційний Суд України вкотре наголошує на тому, що держава на виконання її головного конституційного обов'язку — утверджувати й забезпечувати права і свободи людини — має забезпечити дієвість цього конституційного припису.

Право на судовий захист, гарантоване статтею 55 Конституції України, та всі складники цього права, зокрема ті, що забезпечують доступ до суду та визначають обсяг і зміст процесуальних прав учасників процесуальних відносин, мають бути практичними та ефективними, а не теоретичними й ілюзорними.

5.6. Конституційний Суд України у цьому Рішенні висноває, що запровадження у цивільному судочинстві категорії малозначних справ має правомірну мету, що використання у пунктах 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу такого критерію для віднесення справи до категорії малозначних, як ціна позову, не суперечить приписам частини першої статті 55, частини другої статті 129 Конституції України.

Пункти 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу мають бути досліджені на предмет домірності та відсутності в них дискримінаційного змісту з огляду на визначені ними розміри ціни позову.

5.7. Конституційний Суд України наголошував, що «гарантована Конституцією України рівність усіх людей у їхніх правах і свободах означає конечність забезпечення їм рівних юридичних можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. У державі, керованій правовладдям, звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а додержання загальних принципів рівності громадян перед законом та заборони дискримінації, що їх визначено приписами частин першої, другої статті 24 Конституції України, є неодмінним складником реалізації права на судовий захист» [абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 6 квітня 2022 року № 2-р(II)/2022].

У Рішенні від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023 Конституційний Суд України послідовно обстоює юридичну позицію, за якою «„верховенство права“ (правовладдя) вимагає, щоб утручання в конституційні права і свободи людини завжди було домірним» (абзац перший підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини).

Отже, установлення у процесуальному законі розміру ціни позову як критерію для віднесення справи до категорії малозначних має бути ґрунтовано на принципові домірності, що зобов'язує державу визначити в Кодексі такий розмір ціни позову, який не буде надмірним для обраної мети та не спотворить розуміння справи як малозначної для особи.

5.8. Конституційний Суд України вважає, що держава, реалізуючи свій розсуд щодо встановлення у процесуальному законі розміру ціни позову як критерію для віднесення справи до категорії малозначних, має обов'язок додержуватись конституційних принципів та зважати на вимогу правомірності мети під час застосування такого юридичного засобу віднесення цивільних справ до категорії малозначних, як ціна позову, та додержуватись принципу домірності.

Конституційний Суд України зауважує, що визначені в частині шостій статті 19 Кодексу розміри ціни позову як критерії віднесення справи до категорії малозначних у сумі 268 400 грн (пункт 1) та 671 000 грн (пункт 5) є не лише значними, а й перевищують установлені в законі розміри прожиткового мінімуму для працездатних осіб та мінімальної заробітної плати.

Визначений у пункті 1 частини шостої статті 19 Кодексу розмір ціни позову перевищує 40 мінімальних заробітних плат та дорівнює 8 рокам одержання особою виплат у разі, якщо ці виплати дорівнюватимуть розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб. За пунктом 5 частини шостої статті 19 Кодексу ціна позову перевищує 100 мінімальних заробітних плат та дорівнює 20 рокам одержання особою виплат у розмірі прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Конституційний Суд України зазначає, що Кодекс не містить приписів, які в будь-який спосіб умотивовували б домірність визначення у пунктах 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу саме таких розмірів ціни позову.

Отже, Конституційний Суд України вважає, що визначені в пунктах 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу розміри ціни позову як критерій віднесення справи до категорії малозначних не відповідають розумінню справи та спору в ній як малозначного.

5.9. Досліджуючи пункти 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу, Конституційний Суд України також зауважує, що згідно з Правилами ЕСПЧ процедуру розв'язання дрібних позовів застосовують у разі, коли розмір позовних вимог не перевищує 5 000 євро (пункт 1 статті 2).

Водночас згідно з пунктом 1 частини шостої статті 19 Кодексу за офіційним курсом Національного банку України ціна позову становить 6 801 євро, а відповідно до пункту 5 частини шостої цієї ж статті Кодексу — 17 002 євро.

Отже, приписи пунктів 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу визначають грошовий критерій віднесення справ до категорії малозначних у розмірах, що перевищують аналогічний показник, установлений у Правилах ЕСПЧ.

5.10. Сукупність наведених міркувань дає Конституційному Суду України підстави для висновку, що приписи пунктів 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу, у яких визначено розміри ціни позову як критерії для віднесення справи до категорії малозначних, а саме сто (пункт 1) та двісті п'ятдесят (пункт 5) розмірів прожиткових мінімумів, не є належними засобами регулювання процесуальних відносин.

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що пункти 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу суперечать частині першій статті 8 та частині другій статті 24 Конституції України.

6. Конституційний Суд України вважає за доцільне у цьому провадженні окремо оцінити конституційність пункту 5 частини шостої статті 19 Кодексу в іншому аспекті.

6.1. За Конституцією України «держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт» (частина четверта статті 42); до повноважень Верховної Ради України належить, зокрема, «визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» (пункт 5 частини першої статті 85).

У Рішенні від 1 листопада 2023 року № 9-р(П)/2023 Конституційний Суд України дійшов висновку, що «дієвий та ефективний захист прав споживачів є одним зі способів виконання державою її головного конституційного обов'язку — утверджувати й забезпечувати права і свободи людини» (абзац перший підпункту 3.8 пункту 3 мотивувальної частини).

6.2. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з другого боку, ратифікованої Законом України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16 вересня 2014 року № 1678–VII, сторони «співробітничать з метою забезпечення високого рівня захисту прав споживачів та досягнення сумісності між їхніми системами захисту прав споживачів» (стаття 415).

Конституційний Суд України зважає також на те, що за зведеною версією Договору про функціонування Європейського Союзу (*Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union*) від 1 березня 2020 року (1201E/ТХТ) (далі — Договір про ЄС) захист споживачів належить до основних ділянок компетенції, що її поділяють між собою Європейський Союз і держави-члени (пункт «f» частини другої статті 4).

Для підтримання інтересів споживачів та забезпечення високого рівня їхнього захисту Європейський Союз сприяє охороні здоров'я, безпеці та економічним інтересам споживачів, а також підтриманню їхнього права на поінформованість, обізнаність і створювання організацій для захисту їхніх інтересів (частина перша статті 169 розділу XV Договору про ЄС).

6.3. Конституційний Суд України з огляду на визначений в Основному Законі України стратегічний курс на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі наголошує на обов'язковості того, що Україна забезпечить високий рівень захисту прав споживачів через створення та функціонування механізму здійснення та захисту прав споживачів.

Складником такого механізму є юрисдикційна судова форма захисту прав споживачів, у межах якої споживачам має бути наданий доступ до правосуддя і забезпечена ефективність судового захисту їхніх прав та інтересів.

6.4. Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ» від 15 січня

2020 року № 460—IX (далі — Закон № 460) частину шосту статті 19 Кодексу доповнено пунктом 5, за яким до категорії малозначних справ віднесено «справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб».

Аналізуючи пункт 5 частини шостої статті 19 Кодексу, Конституційний Суд України керується тим, що визначений у ньому грошовий критерій ціни позову значно перевищує аналогічний критерій віднесення справ до категорії малозначних, установлений для всіх інших позивачів у пункті 1 частини шостої статті 19 Кодексу, — ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Тобто з дня набрання чинності змінами, внесеними Законом № 460 до Кодексу, споживачі на підставі припису пункту 5 частини шостої статті 19 Кодексу в разі подання ними позову в порядку цивільного судочинства будуть у менш вигідній юридичній ситуації порівняно з іншими позивачами — учасниками цивільних процесуальних відносин.

6.5. Конституційний Суд України виходить із того, що за пунктом 14 частини першої статті 92 Конституції України виключно у законі визначають, зокрема, судочинство. Тобто Верховна Рада України повноважна ухвалювати закони, що вносять процесуальні відносини, проте зміст цих законів має відповідати вимогам Конституції України.

В Україні визнається і діє принцип верховенства права (частина перша статті 8 Конституції України).

У Рішенні від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020 Конституційний Суд України зазначив, що «однією з вимог принципу верховенства права (правовладдя) є вимога юридичної визначеності (як принцип) <...>. Принцип юридичної визначеності є істотно важливим у питаннях <...> дієвості верховенства права (правовладдя)» (абзац перший підпункту 2.1.1 підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини).

В іншому рішенні Конституційний Суд України наголосив на тому, що «юридичну визначеність <...> слід розуміти не лише як право особи розраховувати на розумну та передбачну стабільність приписів актів права, чітке розуміння юридичних наслідків застосування таких приписів, а також як право особи на розумні очікування щодо послідовності та цілісності законотворчої діяльності Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади в Україні» (абзац п'ятий пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 23 грудня 2022 року № 3-р/2022).

Конституційний Суд України зважає на те, що поняття «юридична визначеність» згідно з міжнародними актами та документами означає, що «юридична визначеність вимагає, щоб юридичні нор-

ми були зрозумілими й точними, а також, щоб їхньою метою було забезпечення передбачності ситуацій та правовідносин» [Доповідь про правовладдя, схвалена Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія) на її 86-му пленарному засіданні, яке відбулося 25–26 березня 2011 року [CDL-AD(2011)003rev] (перше речення § 46)]; «брак сталості й послідовності законодавства <...> може вплинути на спроможність особи планувати свої дії. Проте сталість не є самоціллю: приписам права має бути властива спроможність пристосовуватись до умов, що змінюються. Приписи права можна змінювати, втім, за умов, що суспільство знає про це наперед і бере участь в обговоренні, а також що не буде шкідливих наслідків для правомірних сподівань» [Спеціальне дослідження Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія) «Мірило правовладдя», CDL-AD(2016)007, пункт II.B.5.60].

6.6. Оцінюючи пункт 5 частини шостої статті 19 Кодексу, Конституційний Суд України визнає наявність у Верховної Ради України повноважень із ухвалення законів, які змінюють регулювання процесуальних відносин за участю споживачів. Проте законодавча діяльність Верховної Ради України з унесення таких змін та зміст відповідних законів мають відповідати конституційним вимогам, зокрема вимозі юридичної визначеності, в аспекті передбачності, умовитованості та послідовності в нормативному врегулюванні суспільних правовідносин.

Конституційний Суд України констатує, що приписи Кодексу та Закону № 460 не містять указівки на правомірну мету віднесення справ про захист прав споживачів до категорії малозначних та визначення ціни позову в цих справах у сумі, що становить двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Не містить мотивування потреби у доповненні частини шостої статті 19 Кодексу пунктом 5 і Пояснювальна записка до проекту Закону України про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку (реєстр. № 2314), ухваленого як Закон № 460.

6.7. З огляду на наведене Конституційний Суд України вважає, що пункт 5 частини шостої статті 19 Кодексу, за яким до категорії малозначних справ віднесено справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, не відповідає вимозі юридичної визначеності, конституційним приписам і міжнародним зобов'язанням України щодо забезпечення високого рівня захисту прав споживачів.

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що пункт 5 частини шостої статті 19 Кодексу суперечить частині першій статті 8, частині четвертій статті 42, пункту 5 частини першої статті 85 Конституції України.

7. Розв'язуючи питання щодо конституційності пункту 2 частини третьої статті 389 Кодексу, Конституційний Суд України виходить із того, що права і свободи людини і громадянина захищає суд (частина перша статті 55 Основного Закону України).

За частиною першою статті 92 Конституції України виключно у законах України визначено, зокрема, судоустрій та судочинство (пункт 14).

Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України (частина третя статті 125 Конституції України).

У частині другій статті 129 Основного Закону України визначено низку основних засад судочинства, зокрема обов'язковість судового рішення (пункт 9).

За статтею 129¹ Конституції України судові рішення є обов'язковим до виконання (друге речення частини першої).

7.1. За пунктом 8 частини другої статті 129 Конституції України основними засадами судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках — на касаційне оскарження судового рішення.

Конституційний Суд України, здійснюючи передувальний конституційний контроль проекту конституційних поправок, які були внесені до Конституції України Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401–VIII, у своєму Висновку від 20 січня 2016 року № 1-в/2016 зазначив, що «особі має бути гарантовано право на перегляд її справи судом апеляційної інстанції. Після апеляційного розгляду справи сторони судового процесу можуть бути наділені правом оскаржити судові рішення першої та апеляційної інстанції до суду касаційної інстанції у випадках, визначених законом, що сприятиме забезпеченню реалізації принципу верховенства права» (абзац другий підпункту 3.6.3 підпункту 3.6 пункту 3 мотивувальної частини).

У Рішенні від 17 червня 2020 року № 4-р(П)/2020 Конституційний Суд України наголосив, що «хоча обсяг розсуду законодавця при встановленні системи судоустрою, процедури оскарження, підстав для скасування або зміни судових рішень судами вищих інстанцій, повноважень судів вищих інстанцій є широким, законодавець повинен, здійснюючи відповідне регулювання, виходити з конституційних принципів і цінностей та відповідних міжнародних зобов'язань України, зокрема щодо ефективного судового захисту прав і свобод людини і громадянина» (друге речення абзацу п'ятого підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини).

7.2. У статті 6 Конвенції гарантовано право на суд, одним зі складників якого є право на доступ до суду.

Право на доступ до суду не є абсолютним; за своїм змістом воно може бути обмеженим, особливо щодо умов прийнятності скарги на рішення; однак такі обмеження не можуть упливати на реалізацію цього права в такий спосіб або до такої міри, щоб саму суть права було порушено; ці обмеження мають відповідати правомірній меті, має бути розумний ступінь домірності між застосовними засобами і метою, що її прагнуть досягти [рішення Європейського суду з прав людини у справі *Мушта проти України / Mushta v. Ukraine* від 18 листопада 2010 року (заява № 8863/06), § 37].

Європейський суд із прав людини зазначив, що застосовування статті 6 Конвенції до апеляційних та касаційних судів має залежати від характерних рис відповідного провадження, а також має бути врахована цілісність проваджень, що їх здійснюють у національному праволаді (*legal order*), й роль касаційного суду у них (див., наприклад, рішення у справі *Monnell and Morris v. the United Kingdom* від 2 березня 1987 року, серія А, № 115, с. 22, § 56, і рішення у справі *Helmets v. Sweden* від 29 жовтня 1991 року, серія А, № 212-А, с. 15, § 31) [рішення у справі *Мельник проти України / Melnyk v. Ukraine* від 28 березня 2006 року (заява № 23436/03), § 24].

7.3. За підпунктом «с» пункту 7 Рекомендації № R(95)5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо введення в дію й поліпшення функціонування систем і процедур оскарження в цивільних і торговельних справах, ухваленої на його 528-му засіданні 7 лютого 1995 року, скарги до суду третьої інстанції мають подавати щодо тих справ, третій судовий розгляд яких доцільний, наприклад справ, які розвиватимуть право або сприятимуть однаковому тлумаченню закону; вони також можуть бути обмежені скаргами у тих справах, де питання права мають загальне суспільне значення; від особи, яка подає скаргу, слід вимагати обґрунтування підстав, за яких розгляд її справи сприятиме досягненню таких цілей.

7.4. Оцінюючи конституційність пункту 2 частини третьої статті 389 Кодексу, Конституційний Суд України виходить із того, що згідно з приписами Основного Закону України, юридичними позиціями Конституційного Суду України, що є співвідносними з приписами Конвенції та практикою Європейського суду з прав людини, право на касаційне оскарження судових рішень не є абсолютним.

Приписи Кодексу можуть установлювати обмеження на реалізацію права на касаційне оскарження судових рішень, однак такі обмеження мають бути ґрунтовані на приписах права, що є зрозумілими за своїм змістом і передбачними за наслідками застосування, та мати правомірну мету й бути домірними.

7.5. За статтями 25, 388 Кодексу судом касаційної інстанції у цивільних справах є Верховний Суд, який переглядає в касаційному порядку судові рішення, ухвалені судами першої та апеляційної інстанцій.

Згідно з частиною першою статті 389 Кодексу учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право оскаржити у касаційному порядку визначені в Кодексі рішення (рішення, постанови, ухвали) судів першої та апеляційної інстанцій, що набули законної сили.

За частиною другою статті 389 Кодексу підставою для касаційного оскарження судових рішень є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Отже, у касаційному порядку може бути здійснений перегляд судових рішень, ухвалених судами першої та апеляційної інстанцій, проте лише у випадках, визначених Кодексом.

7.6. Припис пункту 8 частини другої статті 129 Основного Закону України перебуває у посутньому зв'язку з іншими конституційними приписами, зокрема приписом частини першої статті 8 Конституції України щодо дієвості принципу правовладдя (верховенства права).

Європейський суд із прав людини у цьому контексті зазначив, що «право на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, слід тлумачити в контексті преамбули Конвенції, яка, зокрема, проголошує правовладдя як складову частину спільної спадщини Договірних Держав. Одним із основоположних аспектів правовладдя є принцип юридичної визначеності, згідно з яким у разі остаточного розв'язання спору судами їхнє рішення не можна ставити під сумнів (див. рішення у справі *Brumarescu v. Romania* [GC], (заява № 28342/95), § 61, ECHR 1999-VII)» [рішення у справі *Христов проти України / Khristov v. Ukraine* від 19 лютого 2009 року (заява № 24465/04), § 33].

У своїх рішеннях Європейський суд із прав людини неодноразово наголошував, що перегляд не може бути прихованою апеляцією, а лише можливість існування двох поглядів на питання не є підставою для повторного розгляду; відступи від цього принципу виправдані, тільки якщо вони потрібні в обставинах суттєвого та переконливого характеру [рішення у справі *Ryabykh v. Russia* від 24 липня 2003 року (заява № 52854/99), § 52]; жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, що вона хоче досягти мети щодо нового слухання справи та нового її розв'язання [рішення у справі *Пономарьов проти України / Ponomarev v. Ukraine* від 3 квітня 2008 року (заява № 3236/03), § 40].

Європейський суд із прав людини послідовно обстоює позицію, що для розуміння змісту обмежень права на доступ до суду, гарантованого статтею 6 Конвенції, є потреба у врахуванні ролі касаційних судів та визнанні того, що умови прийнятності касаційної скарги щодо

питань права можуть бути суворіші, ніж для звичайної скарги; застосування визначеного у національному праві критерію *ratione valoris* для подання скарг до Верховного Суду є правомірною та обґрунтованою процесуальною вимогою з огляду на саму суть повноважень Верховного Суду щодо розгляду лише справ відповідного рівня значущості [див., наприклад, рішення у справі *Levages Prestations Services v. France* від 23 жовтня 1996 року (заява № 21920/93), § 45; рішення у справі *Brualla Gómez de la Torre v. Spain* від 19 грудня 1997 року (заява № 26737/95), § 36, § 37, Reports 1997–VIII; рішення у справі *Kozlica v. Croatia* від 2 листопада 2006 року (заява № 29182/03), § 32, § 33; рішення у справі *Jovanović v. Serbia* від 2 жовтня 2012 року (заява № 32299/08), § 48; рішення у справі *Shatoyan v. Armenia* від 7 липня 2015 року (заява № 18499/08), § 29; рішення у справі *Zubac v. Croatia* від 5 квітня 2018 року (заява № 40160/12), § 83, § 84].

7.7. Конституційний Суд України виходить із того, що додержання принципу остаточності судового рішення (*res judicata*) є надважливим для забезпечення поваги до суду, його рішень та дієвості всієї системи правосуддя в державі, керованій правовладдям.

«*Res judicata* означає: коли за апеляційною скаргною ухвалено остаточне рішення, то подальші звернення <...> неможливі. Слід визнавати остаточні рішення і дотримуватись їх, за винятком того, що є незаперечні підстави для їх перегляду» [Спеціальне дослідження Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія) «Мірило правовладдя», CDL-AD(2016)007, пункт II.B.8.63].

Додержання принципу остаточності судового рішення (*res judicata*) полягає, зокрема, у тому, що жоден із учасників справи або інших юридично заінтересованих у розгляді справи осіб не має права вимагати касаційного перегляду остаточного та обов'язкового судового рішення лише для повторного слухання справи та ухвалення нового судового рішення.

Конституційний Суд України вважає, що чинне врегулювання у Кодексі процесуальних відносин із касаційного перегляду у цивільних справах судових рішень, ухвалених судами першої та апеляційної інстанцій, узгіднено з приписом пункту 8 частини другої статті 129 Основного Закону України та відповідає ролі Верховного Суду не лише як суду касаційної інстанції у цивільних справах, а й як найвищого суду в системі судоустрою України (частина третя статті 125 Конституції України).

Верховний Суд як суд касаційної інстанції у цивільних справах із перегляду в касаційному порядку судових рішень, ухвалених судами першої та апеляційної інстанцій, має виконувати повноваження щодо усунення порушень норм матеріального та/або процесуального права, виправлення судових помилок і недоліків, а не нового розгляду справи та нівелювання ролі судів першої та апеляційної інстанцій у чиненні правосуддя та розв'язанні цивільних спорів.

7.8. Оцінюючи конституційність пункту 2 частини третьої статті 389 Кодексу, Конституційний Суд України також зважає на те, що перегляд у касаційному порядку судових рішень, ухвалених судами першої та апеляційної інстанцій, матиме наслідком збільшення судових витрат і тривалості розгляду цивільних справ, які за критерієм ціни позову або іншим критерієм визнані малозначними. Зазначені обставини знижують ефективність касаційного перегляду — одного зі складників механізму судового захисту.

Тому вноормування процесуальних відносин у спосіб визначення в Кодексі підстав для касаційного перегляду судових рішень, ухвалених судами першої та апеляційної інстанцій, можливе як виняток і лише у разі, коли це обумовлено потребами, що є значущими для дієвості та ефективності правосуддя, зокрема потребою розв'язання Верховним Судом як найвищим судом у системі судоустрою України складного юридичного питання, яке має фундаментальне значення для формування судами єдиної правозастосовної практики.

7.9. Конституційний Суд України вважає, що припис пункту 2 частини третьої статті 389 Кодексу, що встановлює один із «фільтрів» для касаційного перегляду судових рішень, ухвалених судами першої та апеляційної інстанцій, — визнання справи малозначною — є зрозумілим за змістом та передбачним за наслідками застосування.

Зазначений припис Кодексу також має правомірну мету — дотримання принципу остаточності судового рішення (*res judicata*) як одного з аспектів вимоги юридичної визначеності.

7.10. Оцінюючи конституційність пункту 2 частини третьої статті 389 Кодексу в аспекті домірності використаних у ньому юридичних засобів, що встановлюють «фільтр» для касаційного перегляду судових рішень, ухвалених судами першої та апеляційної інстанцій, Конституційний Суд України зважає на те, що безпосередньо в підпунктах «а»—«г» цього пункту визначено випадки, за яких касаційне провадження має бути відкрите попри те, що справу визнано малозначною.

Такими випадками, що їх визначено в пункті 2 частини третьої статті 389 Кодексу, є, зокрема, наявність у касаційній скарзі питання права, що має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики (підпункт «а»); значний суспільний інтерес або винятковість її значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу (підпункт «в»); віднесення судом першої інстанції справи до категорії малозначних помилково (підпункт «г»).

Отже, установлений у пункті 2 частини третьої статті 389 Кодексу такий «фільтр» для касаційного перегляду судових рішень, ухвалених судами першої та апеляційної інстанцій, як малозначність справи, не є непереборною перешкодою для доступу особи до

суду касаційної інстанції. Тому пункт 2 частини третьої статті 389 Кодексу містить домірні засоби законодавчого внормування процесуальних відносин щодо відкриття касаційного провадження у малозначних справах.

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України висноує, що пункт 2 частини третьої статті 389 Кодексу не суперечить частині першій статті 8, пунктам 8, 9 частини другої статті 129, частині першій статті 129¹ Конституції України.

8. За частиною другою статті 152 Конституції України та статтею 91 Закону України «Про Конституційний Суд України» закони, інші акти або їх окремі норми, визнані неконституційними, утрачають чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

Установивши невідповідність Конституції України (неконституційність) пунктів 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу, Конституційний Суд України задля забезпечення ефективності здійснення цивільного судочинства та надання Верховній Раді України строку на внесення змін до Кодексу вважає за потрібне відтермінувати втрату чинності цими приписами.

Верховна Рада України має привести нормативне регулювання, установлене пунктами 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу, що визнані неконституційними, у відповідність до Конституції України та цього Рішення.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94, 97 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України

у х в а л и в:

1. Визнати таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), пункт 2 частини третьої статті 389 Цивільного процесуального кодексу України.

2. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), пункти 1, 5 частини шостої статті 19 Цивільного процесуального кодексу України.

3. Пункти 1, 5 частини шостої статті 19 Цивільного процесуального кодексу України, визнані неконституційними, утрачають чинність через шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

4. Верховній Раді України привести нормативне регулювання, установлене пунктами 1, 5 частини шостої статті 19 Цивільного процесуального кодексу України, у відповідність до Конституції України та цього Рішення.

5. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ДРУГИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 10-r(II)/2023 dated November 22, 2023 in the case upon the constitutional complaints of Olha Doroshko, Mykyta Yevstifeiev, Ivan Kushaba, and Volodymyr Yakimenko on the conformity of Articles 19.6.1, 19.6.5, 389.3.2 of the Civil Procedure Code of Ukraine with the Constitution of Ukraine (constitutionality) (on guaranteeing the right to judicial protection in minor disputes)

O. Doroshko, M. Yevstifeiev, I. Kushaba, V. Yakimenko applied to the Constitutional Court with petitions to verify the compliance of Articles 19.6.1, 19.6.5, 389.3.2 of the Civil Procedure Code (hereinafter — the Code) with the Constitution (constitutionality).

According to Articles 19.6.1, 19.6.5 of the Code, for the purposes of the Code, minor cases are:

«1) cases in which the value of the claim does not exceed one hundred of the subsistence minimum for able-bodied persons;

<...>

5) cases on the protection of consumer rights, in which the value of the claim does not exceed two hundred and fifty amounts of the subsistence minimum for able-bodied persons».

According to Article 389.3.2 of the Code, the following are not subject to cassation appeal:

«2) court decisions in minor cases and in cases with a claim value not exceeding two hundred and fifty amounts of the subsistence minimum for able-bodied persons, except in cases where:

a) the cassation appeal concerns the matter of law that is of fundamental importance for the formation of a unified law enforcement practice;

b) a person who files a cassation appeal, in accordance with this Code, is deprived of the opportunity to refute the circumstances established by the contested court decision, when considering another case;

c) the case is of significant public interest or is of exceptional importance for the party to the case who files a cassation appeal;

d) the court of first instance mistakenly classified the case as minor one».

The Fundamental Law regulates not only the basic principles of judicial proceedings, but also the types of litigation, including minor disputes.

Article 131-2.5 of the Fundamental Law establishes the concept of «minor disputes».

The Constitutional Court takes into account the fact that Articles 19.6.1, 19.6.5 of the Code and other articles of the Code use the term “minor cases”, and Article 131-2.5 of the Constitution uses the term “minor disputes”.

From the analysis of the provisions of the Code, it follows that these provisions develop, specify and detail the provision of Article 131-2.5 of the Constitution regarding the judicial review of minor disputes.

Evaluating Articles 19.6.1, 19.6.5 of the Code for compliance with the Constitution, the Constitutional Court takes into account the fact that, according to Article 19.6 of the Code, the value of the claim is one of the criteria for classifying a civil case as minor one.

According to Article 175.3.3 of the Code, the statement of claim must contain, in particular, an indication of the value of the claim, if the claim is subject to a monetary assessment.

According to Article 19.4.1 of the Code, recognition of a case as minor one, as a general rule, results in its consideration in the order of simplified legal proceedings.

According to Article 275 of the Code, the court considers cases in the order of simplified legal proceedings within a reasonable period of time, but not more than sixty days from the day of the initiating of the proceedings in the case.

Consideration of the case in the order of simplified claim proceedings is carried out by the court in accordance with the rules established by the Code for consideration of the case in the order of general claim proceedings, with the features defined in Chapter 10 of the Code, and without notification of the parties based on the materials available in the case, in the absence of a request from any of the parties about other things (Articles 279.4, 279.5 of the Code).

The Constitutional Court, establishing the substantial relationship between Article 129.2 of the Constitution, which defines such basic principles of judicial proceedings as the publicity of the judicial process and its full recording by technical means (paragraph 6) and reasonable terms of consideration of the case by the court (paragraph 7), in the context of the subject of constitutional review in this proceeding, it follows from the fact that a person exercising his constitutional right to judicial protection (Article 55 of the Constitution) is primarily interested in observing a reasonable period of time for the court to consider his case.

The Constitutional Court takes into account that, when resolving the procedural issue of consideration of the case in the order of simplified or general legal proceedings, the court takes into account not only the value of the claim in a civil case, but also a number of other circumstances.

The Constitutional Court also takes into account the fact that the shortening of the time period for court consideration and other procedural features of the resolution of minor disputes have the effect of reducing court costs for a person who exercises his constitutional right to judicial protection, which in general facilitates access to justice and the very possibility of exercising it the right guaranteed by the provisions of Article 55 of the Constitution.

In this Decision, the Constitutional Court of Ukraine concludes that the introduction of the category of minor cases in civil proceedings has a legitimate purpose, that the application in Articles 19.6.1, 19.6.5 of the Code of such a criterion for assigning a case to the category of minor cases, such as the value of the claim, does not contradict the provisions of the Articles 55.1, 129.2 of the Constitution.

The state, exercising its discretion to establish in the procedural law the amount of the value of the claim as a criterion for classifying the case as a minor one, is obliged to adhere to constitutional principles and take into account the requirement of the legitimacy of the purpose when applying such a legal means of classifying civil cases as minor, such as the value of a claim, and adhere to the principle of proportionality.

The Constitutional Court considers that the amount of the claim value defined in Articles 19.6.1, 19.6.5 of the Code as a criterion for assigning the case to the category of minor one does not correspond to the understanding of the case and the dispute in it as minor.

Evaluating Article 19.6.5 of the Code, the Court recognises the presence for the Verkhovna Rada of Ukraine of the powers to adopt laws that change the regulation of procedural relations involving consumers. However, the legislative activity of the Verkhovna Rada of Ukraine to introduce such changes and the content of the relevant laws must meet the constitutional requirements, in particular the requirement of legal certainty in the aspect of predictability, motivation, and consistency of legislative regulation of social legal relations.

The Court considers that Article 19.6.5 of the Code, whereby the cases on the protection of consumer rights, in which the value of the claim does not exceed two hundred and fifty amounts of the subsistence minimum for able-bodied persons, are classified as minor cases, does not meet the requirement of legal certainty and is inconsistent with the constitutional provisions and international commitments of Ukraine to ensure a high level of consumer rights protection.

The provisions of the Code may establish restrictions on the exercise of the right to cassation appeal of court decisions, but such restrictions must be based on the provisions of the law, which are clear in their content and predictable in the consequences of their application, and have a legitimate purpose and be proportionate.

Compliance with the principle of finality of the court decision (*res judicata*) is essential to ensure respect for the court, its decisions and the effectiveness of the entire justice system in a state governed by the rule of law;

compliance with the principle of finality of the court decision (*res judicata*) consists, in particular, in the fact that none of the participants in the case or other persons legally interested in the consideration of the case has the right to demand a cassation review of a final and binding court decision only for the re-hearing of the case and the adoption of a new one court decision.

Review in the cassation procedure of court decisions delivered by the courts of the first and appellate instances will result in an increase in court costs and duration of consideration of civil cases that are recognised as minor ones by the criterion of the value of the claim or another criterion. The mentioned circumstances reduce the effectiveness of cassation review — one of the components of the mechanism of judicial protection.

Therefore, the regulation of procedural relations in the manner of determining in the Code the grounds for cassation review of court decisions delivered by courts of first instance and appellate instance is possible as an exception and only in the case when it is determined by needs that are significant for the effectiveness and efficiency of justice, in particular, the need for a decision by the Supreme Court as the highest court in the judicial system of Ukraine on a complex legal issue, which is of fundamental importance for the formation of uniform law enforcement practice by the courts.

Such a «filter» established in Article 389.3.2 of the Code for cassation review of court decisions delivered by courts of first instance and appeals, such as the insignificance of the case, is not an insurmountable obstacle for a person's access to the court of cassation.

Thus, the Constitutional Court declared Article 389.3.2 of the Civil Procedure Code as conforming to the Constitution (constitutional).

Articles 19.6.1., 19.6.5 of the Code of Civil Procedure are declared as not in conformity with the Constitution (are unconstitutional), they will expire six months after declaring this Decision by the Constitutional Court.

The Verkhovna Rada shall bring the normative regulation established by Articles 19.6.1., 19.6.5 of the Civil Procedure Code of Ukraine into compliance with the Constitution and this Decision.

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 3-rp/2003 of January 30, 2003;
- No. 11-rp/2012 of April 25, 2012;
- No. 10-r/2018 of November 23, 2018;
- No. 5-r(I)/2019 of July 12, 2019;
- No. 4-r(II)/2020 of June 17, 2020;
- No. 5-r(II)/2020 of June 18, 2020;
- No. 5-r(II)/2021 of July 21, 2021;
- No. 2-r(II)/2022 of April 6, 2022;
- No. 3-r/2022 of December 23, 2022;
- No. 4-r(II)/2023 of April 19, 2023;
- No. 9-r(II)/2023 of November 1, 2023.

Opinion of the Constitutional Court of Ukraine:

— No. 1-v/2016 of January 20, 2016.

Judgments of the European Court of Human Rights in the cases:

- Bellet v. France of December 4, 1995 (application No. 23805/94);
- Ashingdane v. the United Kingdom of May 28, 1985 (application No. 8225/78);
- Scordino v. Italy (No. 1) of March 29, 2006 (application No. 36813/97);
- Pönkä v. Estonia of November 8, 2016 (application No. 64160/11);
- Burden v. the United Kingdom GC (application No. 13378/05);
- Härmäläinen v. Finland of July 16, 2014 (application No. 37359/09);
- Mushta v. Ukraine of November 18, 2010 (application No. 8863/06);
- Monnell and Morris v. the United Kingdom of March 2, 1987;
- Helmers v. Sweden of October 29, 1991;
- Melnyk v. Ukraine of March 28, 2006 (application No. 23436/03);
- Brumarescu v. Romania [GC], (application No. 28342/95);
- Khristov v. Ukraine of February 19, 2009 (application No. 24465/04);
- Ryabikh v. Russia of July 24, 2003 (application No. 52854/99);
- Ponomaryov v. Ukraine of April 3, 2008 (application No. 3236/03);
- Levages Prestations Services v. France of October 23, 1996 (application No. 21920/93);
- Brualla Gymez de la Torre v. Spain of December 19, 1997 (application No. 26737/95);
- Kozlica v. Croatia of November 2, 2006 (application No. 29182/03);
- Jovanović v. Serbia of October 2, 2012 (application No. 32299/08);
- Shamoyan v. Armenia of July 7, 2015 (application No. 18499/08);
- Zubac v. Croatia of April 5, 2018 (application No. 40160/12).

The Universal Declaration of Human Rights of 1948, adopted by the General Assembly of the United Nations on December 10, 1948;

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950;

Resolution of the European Parliament and the Council of the European Union of July 11, 2007 No. 861/2007 on the approval of the European Small Claims Procedure in EU countries, as amended;

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union dated March 1, 2020 (1201E/TXT);

Rule of Law Report adopted by the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) at its 86th Plenary Session held on 25–26 March 2011 [CDL-AD(2011)003rev];

European Commission Special Study For Democracy through Law (Venice Commission) «Rule of Law Checklist», CDL-AD(2016)007;

Recommendation No. R(95)5 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states regarding the implementation and improvement of the functioning of systems and procedures for appeals in civil and commercial cases, adopted at its 528th meeting on February 7, 1995.

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

ДРУГИЙ СЕНАТ

**у справі за конституційною скаргою
Лужинецького Анатолія Олександровича
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
окремих приписів частини першої статті 111
Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо особистого
і сімейного життя особи, засудженої до довічного позбавлення волі)**

Київ
20 грудня 2023 року
№ 11-р(II)/2023

Справа № 3-72/2023(145/23)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович (доповідач),
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович,
Юровська Галина Валентинівна,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Лужинецького Анатолія Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Заслухавши суддю-доповідача Городовенка В.В. та дослідивши матеріали справи,

**Конституційний Суд України
у с т а н о в и в:**

1. Лужинецький А.О. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), окремі приписи частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі — Кодекс), згідно з якими засудженим, яких тримають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній

мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях, дозволено короткочасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, без урахування часу, потрібного для проїзду в обидва боки (не більше трьох діб), у зв'язку з винятковими особистими обставинами, зокрема такою, як «смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого».

1.1. Зі змісту конституційної скарги та долучених до неї матеріалів убачається таке.

Лужинецький А.О., що його засуджено до довічного позбавлення волі і який відбуває покарання в Державній установі «Вінницька установа виконання покарань (№ 1)», звернувся до Вінницького міського суду Вінницької області з клопотанням надати йому дозвіл на короткочасний виїзд за межі виправної колонії, обґрунтовуючи це клопотання, зокрема, тим, що «він перебуває під вартою вже 24 роки, за системою оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення у нього мінімальний рівень, має 12 заохочення від адміністрації установи, також має дипломи та грамоти, 6 свідоцтв про реєстрацію авторського права на твори <...>. У нього відсутні небезпечні схильності <...>, а його мати має <...> тяжкі проблеми зі здоров'ям та I гр. інвалідності».

Вінницький міський суд Вінницької області ухвалою від 14 листопада 2022 року, залишеною без змін ухвалою Вінницького апеляційного суду від 8 лютого 2023 року, відмовив Лужинецькому А.О. у задоволенні клопотання. Суд апеляційної інстанції, посилаючись, зокрема, й на частину першу статті 111 Кодексу, наголосив, що «законодавством України не передбачено можливість надання відпустки особам, які засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі та відбувають покарання в установах суворого режиму», і погодився з висновком суду першої інстанції про те, що „передбачені законом підстави для надання відпустки особам, які засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі <...> відсутні».

Колегія суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду ухвалою від 17 лютого 2023 року відмовила у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою Лужинецького А.О. на ухвалу Вінницького міського суду Вінницької області від 14 листопада 2022 року та ухвалу Вінницького апеляційного суду від 8 лютого 2023 року, зазначивши, що касаційну скаргу подано на судові рішення, які не можуть бути оскаржені в касаційному порядку.

1.2. Суб'єкт права на конституційну скаргу вважає, що через застосування судами частини першої статті 111 Кодексу порушені такі його права, як: «право на повагу до людської гідності в ув'язці із пра-

вом на виправлення, правом на визнання доведеності особою свого виправлення та правом на короткочасні виїзди», «право на визнання доведеності особою свого виправлення в ув'язці із правом на виправлення», «право на короткочасні виїзди», «право на відсутність дискримінації за правовим статусом шляхом ігнорування доведеності особою свого виправлення», а також обов'язок «повнолітнього сина піклуватися про свою непрацездатну матір, тяжка хвороба якої загрожує її життю».

Лужинецький А.О. зазначає, що у засудженої до довічного позбавлення волі особи «є і невід'ємне від права на виправлення право на визнання доведеності <...> свого виправлення при наявних доказах виправлення», тому в такій особі «повинно бути і право на короткочасні виїзди до матері, тяжка хвороба якої загрожує її життю»; проте частина перша статті 111 Кодексу для такої особи «не передбачає такого виїзду <...> за будь-яких обставин».

Суб'єкт права на конституційну скаргу наголошує, що засуджені до довічного позбавлення волі особи «в правовому суспільстві <...> мають право на короткочасні виїзди», і ці виїзди є ще і «складовою умовно-дострокового звільнення» для таких осіб.

Автор клопотання твердить про дискримінацію стосовно засуджених до довічного позбавлення волі осіб, яку вбачає у тому, що за оспорюваними приписами Кодексу «короткочасні виїзди до рідних, тяжка хвороба яких загрожує їх життю, передбачені <...> лише для засуджених, яких тримають у мінімальному та середньому рівнях безпеки», а для засуджених до довічного позбавлення волі осіб, «яких тримають у максимальному рівні безпеки, не передбачені, навіть якщо останні мають докази свого виправлення».

Лужинецький А.О. також наголошує, що унеможливлення оспорюваними приписами Кодексу для нього короткочасних виїздів за межі колоній на території України є порушенням його «обов'язку піклуватися впродовж часу виїздів про мати, тяжка хвороба якої загрожує її здоров'ю».

Автор клопотання вважає, що частина перша статті 111 Кодексу «в межах її абзацу 2 не врегулює питання короткочасних виїздів за межі колоній осіб, які засуджені до довічного позбавлення волі та відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки», і ці приписи Кодексу слід перевірити на відповідність частині першій статті 3, частині першій статті 9, статті 23, частині другій статті 24, частинам першій, другій статті 28, другому реченню частини другої статті 51 Конституції України. На його думку, припис статей 3, 24, 28, другого речення частини другої статті 51 Конституції України «ув'язані» зі статтями 3, 8, 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція), припис статті 23 Конституції України «ув'язаний» із пунктом 3 статті 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року (далі — Пакт), а частина перша статті 111 Кодексу

«в межах її абзацу 2 суперечить» зазначеним приписам Конвенції та Пакту.

2. Розв'язуючи порушені в конституційній скарзі питання, Конституційний Суд України виходить із такого.

2.1. У Конституції України визначено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою <...> цінністю»; «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави»; «державна відповідає перед людиною за свою діяльність»; «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (стаття 3); «в Україні визнається і діє принцип верховенства права»; «Конституція України має найвищу юридичну силу»; «закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» (частини перша, друга статті 8).

Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (стаття 21 Конституції України).

За Конституцією України «кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості» (стаття 23).

Відповідно до Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (частини перша, друга статті 24).

Згідно з Конституцією України кожен має право на повагу до його гідності; ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню (частини перша, друга статті 28); ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, установлених Конституцією України (частина перша статті 32).

У частині другій статті 51 Конституції України визначено, що «батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків».

Відповідно до частини третьої статті 63 Конституції України «засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду».

Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, установлених Конституцією України (частина перша статті 64 Конституції України).

Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68 Конституції України).

Згідно з приписами частини першої статті 92 Конституції України виключно закони визначають, зокрема, організацію і діяльність органів і установ виконання покарань; діяння, які є злочинами, та відповідальність за них (пункти 14, 22).

2.2. Конституційний Суд України керується приписами статей 3, 21, 24, 28 Конституції України та виходить із того, що кожна людина є найвищою цінністю і заслуговує на гуманне та гідне ставлення до себе як до особистості, а держава зобов'язана гарантувати таке ставлення однаково кожному та бути відповідальною за захист гідності людини, утвердження невідчужуваності та непорушності її конституційних прав і свобод. Ці непохитні засади є визначальними складниками українського конституційного ладу і мають бути доконечно враховані державою в її діяльності.

Конституційний Суд України зазначав, що «діяльність <...> правотворчих і правозастосовчих органів має здійснюватися за принципами справедливості, гуманізму» (третє речення абзацу другого пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005); «держава, виконуючи свій головний обов'язок — утвердження і забезпечення прав і свобод людини (частина друга статті 3 Конституції України) — повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, але й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією. З цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, та створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини» (перше, друге речення абзацу першого пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016).

Ураховуючи абзац перший підпункту 3.3 пункту 3, абзац перший підпункту 7.2 пункту 7 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 червня 2022 року № 5-р(П)/2022, Конституційний Суд України наголошує, що конституційний принцип рівності, установлений статтями 21, 24 Конституції України, скеровано на всі складники українського правопорядку, і він є гарантією рівності всіх людей у своїй гідності та невіддільності їхніх засадничих прав. Запровадження законодавчих обмежень у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина не може суперечити цьому принципу.

2.2.1. У Рішенні від 16 вересня 2021 року № 6-р(П)/2021 Конституційний Суд України виходив із того, що людська гідність — це

абсолютна цінність у європейському юридичному просторі, та сформулював власні юридичні позиції щодо її захисту на конституційному рівні в національній юридичній системі, відповідно до яких:

— «людина є скарбом Природи, звідки й походять притаманні людині за народженням права і свободи, тобто ті, що природні. Людська гідність як джерело всіх прав і свобод людини та їх основа є однією із засадничих цінностей українського конституційного ладу. Із статті 3 Конституції України випливає обов'язок держави забезпечувати охорону та захист людської гідності. Такий обов'язок покладено на всіх суб'єктів публічної влади. Верховна Рада України, ухвалюючи закони, має гарантувати належний захист та реалізацію прав і свобод людини, що є однією з умов забезпечення людської гідності як природної цінності» (перше — п'яте речення абзацу другого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини);

— «право на повагу до гідності людини має безумовний характер; у міжнародному публічному праві це виражено через загально-визнану формулу — *jus cogens* (імперативна норма), яка категорично забороняє всі форми нелюдських або таких, що принижують гідність, поведень або покарань. Отже, приписи статті 3, частин першої та другої статті 28 Конституції України становлять імператив для держави щодо забезпечення юридичних гарантій володіти гідністю, властивою кожній людині від народження. Цей імператив поширюється на ставлення держави до осіб, засуджених до обмеження або позбавлення волі. Відповідно до частини третьої статті 63 Конституції України засуджені особи користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, що їх визначено законом і встановлено за вироком суду. Хоча засудження особи, яка вчинила протиправне діяння, до відбування покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі неминуче матиме наслідком обмеження її права на свободу і недоторканність, це не означає, що державі дозволено посягати на людську гідність, обмежувати її або заперечувати» (абзац шостий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини).

Також Конституційний Суд України наголошував, що «визначення у Конституції України людини як найвищої <...> цінності в Україні покладає обов'язок як на державу, так і на її громадян виявляти необхідну повагу до кожної людини» (перше речення абзацу четвертого пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 11 жовтня 2018 року № 8-р/2018); «за приписами частини першої статті 68 Основного Закону України кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. За невиконання цих зобов'язань до осіб можуть бути застосовані заходи юридичної відповідальності на підставі судових рішень, виконання яких є обов'язковим. Такі особи мають відповідати за посягання на права і свободи інших людей чи публічний порядок, відшкодовувати завдану ними шкоду,

проте це не повинно призводити до заперечення людської гідності та порушення сутності конституційних прав і свобод людини» [підпункт 5.2 пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 22 березня 2023 року № 3-р(П)/2023].

Конституційний Суд України наголошує: людська гідність — це абсолютна цінність, яка притаманна кожній людині, навіть якщо її засуджено за особливо тяжкі злочини; гідність людини ніхто і за жодних обставин не може обмежувати чи заперечувати, як і рівність усіх людей у своїй гідності та невіддільність їхніх засадничих прав.

2.2.2. Ураховуючи приписи статей 3, 21, 24, 28, 63, 68 Конституції України та наведені юридичні позиції, Конституційний Суд України вважає, що законодавець, визначаючи організацію і діяльність органів і установ виконання покарань, а також діяння, які є злочинами, та відповідальність за них (пункти 14, 22 частини першої статті 92 Конституції України), повинен унормувувати механізми виконання і відбування кримінальних покарань, забезпечивши однаковий захист гідності кожної людини як особистості, утвердження невідчужуваності та непорушності її конституційних прав і свобод та збереження їх сутності, з дотриманням принципу гуманізму як важливої засади прогресивного формування та здійснення політики виконання і відбування кримінальних покарань. Навіть якщо людина скоїла особливо тяжкі злочини та відбуває за них кримінальне покарання у вигляді довічного позбавлення волі, режим відбування такого покарання має відповідати людській гідності як абсолютній цінності.

Конституційний Суд України наголошує, що абсолютна цінність людської гідності — це передусім однаково гуманне ставлення до кожного та повага до сутності людської природи безвідносно до особистого, соціального чи іншого статусу. Тому механізм виконання та відбування кримінальних покарань для всіх засуджених до позбавлення волі осіб, незалежно від тяжкості скоєних ними злочинів, не може призводити до знищення людини як особистості, приниження та знецінення її моральних, психологічних, духовних якостей і потреб, скасування права кожного на людяне ставлення до себе, а також нівелювати сутнісний зміст конституційних прав і свобод людини.

2.2.3. «Налаштованість і настрої суспільства у ставленні до злочинності та злочинців є одним із надійних мірил цивілізованості країни» (Вінстон Черчилль).

Конституційний Суд України зазначає, що стрижневими засадами у питанні виконання та відбування кримінальних покарань у міжнародному праві є однаково гуманне та гідне ставлення до всіх позбавлених волі осіб, незалежно від тяжкості скоєних ними злочинів. За приписами актів міжнародного права «усі люди з народ-

ження є вільними й рівними в гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і мають діяти стосовно одне одного в дусі братерства» (стаття 1 Усесвітньої декларації людських прав 1948 року, ухваленої Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року); «усі особи, позбавлені волі, мають право на людяне ставлення та повагу до їхньої гідності, властивої людській особі» (пункт 1 статті 10 Пакту). Комітет Організації Об'єднаних Націй з прав людини наголосив, що «особи, позбавлені волі <...> не мають зазнавати будь-яких інших перешкод та обмежень, аніж ті, що зумовлені позбавленням волі; повага до їхньої гідності має бути гарантована цим особам так само, як особам на волі. Особи, позбавлені волі, мають усі визначені Пактом права, за винятком тих прав, обмеження яких не можна уникнути в умовах позбавлення волі» (пункт 3); «людяне ставлення до всіх осіб, позбавлених волі, та повага до їхньої гідності є засадничим та всесвітньо застосовним правилом. Це правило мають застосовувати без жодних розрізень за такими ознаками, як раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, власність, станове походження, або за іншим статусом» (пункт 4) [Загальний коментар № 21 до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: стаття 10 (людяне ставлення до осіб, позбавлених волі), 10 квітня 1992 року] (далі — Загальний коментар № 21 до Пакту).

2.3. Конституційний Суд України відповідно до своєї юридичної позиції щодо питання людської гідності, висловленої в Рішенні від 22 травня 2018 року № 5-р/2018, виходить із того, що людську гідність потрібно трактувати не лише як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, а й як засадничу конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для всіх конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та домінантним критерієм правомірності можливих обмежень прав.

Людська гідність є джерелом і мірилом визначення сутності конституційного права на недоторканність особистого та сімейного життя, гарантованого приписами статті 32 Конституції України, яке природно пов'язане з повагою до гідності людини. Адже особисте життя людини — це її автономне буття, де вона може реалізувати свою свободу поводитися певним чином і мати різні стосунки поза межами суспільної діяльності, проявлятися та формуватися як особистість зі своїми моральними, духовними, психологічними якостями та потребами, у чому передусім і виявляється її людська природа.

У Рішенні від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 Конституційний Суд України наголошував, що «особистим життям фізичної особи є її поведінка у сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, товариських, професійних, ділових та інших стосунків поза межами суспільної діяльності»; «неможливо визначити абсолютно всі

види поведінки фізичної особи у сферах особистого та сімейного життя, оскільки особисті та сімейні права є частиною природних прав людини, які не є вичерпними, і реалізуються в різноманітних і динамічних відносинах майнового та немайнового характеру, стосунках, явищах, подіях тощо. Право на приватне та сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб» (абзаци другий, четвертий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України також зауважує, що частина друга статті 51 Конституції України покладає відповідальність на батьків і дітей обопільно, із чого випливає обов'язок батьків утримувати дітей до їх повноліття та обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Конституювання такого роду стосунків, що їх охоплює також право на недоторканність особистого і сімейного життя, є показником їх посиленої охорони державою як важливого етико-морального стандарту українського суспільства, в якому сім'я є одним із найцінніших соціальних інститутів.

2.3.1. На підставі наведеного Конституційний Суд України вважає, що за приписами частини першої статті 32 Конституції України у їх взаємозв'язку з приписами статей 3, 21, 24, 28, другого речення частини другої статті 51, статей 63, 68 Конституції України конституційне право на недоторканність особистого та сімейного життя у сув'язі з людською гідністю надають можливість кожній людині, навіть засудженій до позбавлення волі, проявляти себе як особистість із моральними, духовними, психологічними якостями та потребами, передусім в аспекті виявлення власної відповідальності в турботі про своїх близьких родичів, зокрема й виконання обов'язку піклуватися про своїх непрацездатних батьків, якщо вони потребують догляду у зв'язку з тяжкою хворобою, а також бути присутнім на їх похованні в разі смерті. Указані конституційні права та обов'язки пов'язані із правом кожного відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні, щоб проявити повагу до померлого та попрощатися з ним, що сприяє дотриманню релігійних поглядів і розвитку моральності людини, а також збереженню та зміцненню родинних зв'язків.

Отже, можливість кожного відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні є складником конституційного права на недоторканність особистого та сімейного життя у сув'язі з людською гідністю. Тому держава повинна забезпечити встановлення належного механізму реалізації такої можливості, визнаючи її для всіх осіб, засуджених до позбавлення волі, навіть для тих із них, які скоїли особливо тяжкі злочини і засуджені до довічного позбавлення волі.

2.3.2. Конституційний Суд України зауважує, що конституційні суди європейських країн пов'язують повагу до людської гідності та недоторканність особистого і сімейного життя з потребою визнання за засудженою до позбавлення волі особою можливості відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутньою на його похованні.

Федеральний Конституційний Суд Німеччини, розглядаючи питання стосовно засудженої до позбавлення волі особи, вказав, що «право на повагу до людської гідності вимагає, щоб скаржникові було дозволено через відповідні проміжки часу відвідувати свою матір літнього віку, яка є хворою. Безпосередній контакт із його єдиним нині живим і найближчим родичем є істотним складником якості залишку життя скаржника» [рішення від 8 листопада 2006 року, № 2 BvR 578/02, 1 «с» (143)].

У пункті 12 рішення Конституційного Суду Латвійської Республіки від 18 вересня 2020 року № 2019-32-01 наголошено, що «кожна людина дбає про себе, своїх родичів. Ці універсальні цінності, *inter alia*, людська гідність, визначають, що людину після її смерті має бути поховано і це зобов'язання покладено насамперед на родичів померлих осіб. <...> людська гідність означає, що і після смерті особи ставлення до її тіла має бути гідним, зокрема, з урахуванням, наскільки це можливо, останньої волі померлої особи <...>. Присутність на похованні близького родича дає можливість особі не лише востаннє попрощатися з ним, а й виявити повагу під час поховання, посилити й розвивати свої релігійні та раціональні погляди і висловити співчуття після смерті родича разом з іншими родичами»; «режим відбування покарання, який застосовують до засудженого, має бути спрямовано на формування в засудженого позитивного розуміння цінностей. Тому особа, яка відбуває покарання в пенітенціарній установі, зберігає свої засадничі права, *inter alia*, право на недоторканність приватного життя. <...> присутність на похованні близького родича пов'язано з приватним життям особи, оскільки впливає на її внутрішній світ і водночас сприяє збереженню стосунків між членами сім'ї. Отже, недоторканність приватного життя поширено і на ув'язнених осіб, і вона охоплює, *inter alia*, можливість бути присутніми на похованні близького родича».

2.3.3. Конституційний Суд України також зазначає, що практика Європейського суду з прав людини не виключає того, що за певних обставин питання браку можливості в особи, позбавленої волі, відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутньою на його похованні може бути розглянуте в аспекті порушення статті 3 Конвенції, відповідно до якої встановлено заборону катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання.

Зокрема, Європейський суд із прав людини наголосив, що «факти, про які твердять, потрібно розглядати через призму статті 3 Конвенції <...> немає сумнівів у тому, що багато затриманих вважають ці процедури принизливими, за обставин цієї справи рівень моральних страждань не є таким, щоб його вважали нелюдським поведінням. <...> ступінь психологічних страждань не досяг рівня жорстокості, щоб його вважати поведінням, що принижує гідність» [ухвала щодо прийнятності у справі *Sannino v. Italy* від 3 травня 2005 року (заява № 72639/01)].

2.4. Конституційний Суд України виходячи з приписів статті 8 Конституції України у їх взаємозв'язку з приписами частини першої статті 64 Конституції України вкотре констатує, що «„верховенство права“ (правовладдя) вимагає, щоб утручання в конституційні права і свободи людини завжди було домірним» [абзац перший підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023], а також указує, що «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, їх установлюють виключно Конституція і закони України, вони мають відповідати правомірній меті, бути обумовлені суспільною потребою досягнення цієї мети, домірними; у разі обмеження конституційного права (свободи) законодавець зобов'язаний запровадити таке нормативне регулювання, яке уможливить оптимальне досягнення правомірної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права (свободи) і не порушуватиме сутності такого права» [абзац перший підпункту 5.1 пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023].

Окрім того, Конституційний Суд України зазначає, що гарантований у приписах статті 24 Конституції України принцип рівності «визначає загальне правило неприпустимості встановлення за соціальними або особистими ознаками привілеїв чи обмежень і не є абсолютним» (третє речення абзацу другого підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007); «порушення рівності конституційних прав і свобод означає, що особа отримує привілеї або зазнає обмежень у визнанні, реалізації чи користуванні правами і свободами в будь-якій формі, крім випадків, коли таке обмеження встановлено з правомірною, обумовленою істотними чинниками та обґрунтованою метою, способи досягнення якої є належними та потрібними в демократичному суспільстві» (абзац третій пункту 7 мотивувальної частини Рішення від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023).

З огляду на принципи гуманності, додержання прав і свобод людини та людську гідність як найвищу цінність Конституційний Суд України також наголошує, що вказані вимоги правомірності обмеження конституційних прав і свобод, гарантування їх рівності та заборони дискримінації, як і сутнісний зміст таких прав і свобод,

стосуються кожної особи, засудженої до позбавлення волі, незалежно від тяжкості скоєного нею злочину.

2.5. Право на недоторканність особистого і сімейного життя, гарантоване статтею 32 Конституції України, охоплює можливість кожної засудженої до позбавлення волі особи відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутньою на його похованні, яку має визнавати держава за всіма такими засудженими. Обмеження державою цієї можливості для засуджених до позбавлення волі осіб є втручанням у вказане конституційне право. Однак таке обмеження має бути домірним та не порушувати сутнісний зміст цього права.

Конституційний Суд України констатує, що законодавець повинен унормувати механізм реалізації можливості відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні для всіх засуджених до позбавлення волі осіб, зважаючи на однакову значущість для них особистих стосунків із близькими родичами, та надання вказаної можливості. Ненадання засудженій до позбавлення волі особи цієї можливості, засновуючись лише на тяжкості скоєного нею злочину, є недомірним обмеженням конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя, що також є посяганням на людську гідність, рівність особи в гідності з іншими людьми та невіддільність її засадничих прав.

2.5.1. Конституційний Суд України виходить із того, що стаття 32 Конституції України та приписи статті 8 Конвенції й практика їх тлумачення Європейським судом із прав людини, юрисдикцію якого визнала Україна, є співставними.

За статтею 8 Конвенції кожен має право на непорушність свого приватного і сімейного життя («*the right to respect for his private and family life*»), свого житла і кореспонденції; органи державної влади не можуть утручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюють відповідно до приписів права («*in accordance with the law*») і воно є потрібним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Європейський суд із прав людини зазначав, що «ув'язнені загалом продовжують користуватися всіма засадничими правами і свободами, гарантованими Конвенцією, за винятком права на свободу <...>. Неможливо уявити, що ув'язненого можуть позбавити цих прав і свобод лише тому, що він має статус особи, ув'язненої за вироком суду» [рішення у справі *Boulois v. Luxembourg* від 3 квітня 2012 року (заява № 37575/04), § 82]; «будь-яке правомірне ув'язнення за своєю суттю спричиняє обмеження приватного і сімейного життя відповідної особи. Проте для забезпечення поваги до сімейного життя важ-

ливо, щоб пенітенціарна адміністрація та інші компетентні органи допомагали засудженому підтримувати стосунки з близькими родичами»; «для уточнення обов'язків Договірних Держав відповідно до статті 8 Конвенції щодо побачень у в'язниці потрібно враховувати загальностановлені та обґрунтовані потреби в умовах ув'язнення та простір обдумування (*la marge d'appréciation*), що його надають національним органам влади, які врегульовують правила задля підтримання зв'язку між ув'язненим і його сім'єю»; з іншого боку, є надзвичайно важливим, «щоб ув'язнений мав можливість підтримувати особисті та емоційні зв'язки з членами своєї родини, особливо, коли він відбуває тривалий строк ув'язнення» [рішення у справі *Lavents v. Latvia* від 28 листопада 2002 року (заява № 58442/00), § 139, § 141].

У рішенні Європейського суду з прав людини у справі *Płoski v. Poland* від 12 листопада 2002 року (заява № 26761/95) наголошено, що «стаття 8 Конвенції не гарантує затриманій особі безумовного права на тимчасове залишення місця позбавлення волі задля поховання родича <...>. Саме національні органи влади мають оцінити кожне клопотання по суті. Його ретельний розгляд обмежений обговоренням оспорюваних заходів у сув'язі з правами заявника за Конвенцією з урахуванням простору обдумування (*margin of appreciation*), що його надано Договірним Державам» (§ 38).

На підставі наведеного та інших своїх рішень щодо питання тимчасового залишення особою, позбавленою волі, місця позбавлення волі у зв'язку з винятковими особистими обставинами (смерть або тяжка хвороба близького родича) Європейський суд із прав людини вказав, що «відмова у дозволі відвідати хворого родича або бути присутнім на його похованні становила втручання в право на непорушність сімейного життя <...>. Відповідно відмова тимчасово відпустити заявника, щоб він міг побачити свого батька перед смертю та бути присутнім на церемонії прощання з ним, є втручанням у права заявника згідно зі статтею 8 Конвенції. <...> будь-яке втручання в право особи на непорушність її приватного і сімейного життя становитиме порушення статті 8, якщо воно не було „відповідно до приписів права“ („*in accordance with the law*“), не спрямовано на досягнення правомірної мети або цілей за пунктом 2 цієї статті і не було „потрібним у демократичному суспільстві“ в тому сенсі, що не було домірним цілям, яких прагнули досягти» [рішення у справі *Lind v. Russia* від 6 грудня 2007 року (заява № 25664/05), § 92].

Також Європейський суд із прав людини щодо питання тимчасового залишення особою, позбавленою волі, місця позбавлення волі у зв'язку з винятковими особистими обставинами (смерть або тяжка хвороба близького родича) розглядав статтю 8 Конвенції в поєднанні зі статтею 14 Конвенції, за якою користування правами та свободами, визнаними в ній, має бути забезпечене без дискримінації на будь-якій із таких підстав, як стать, раса, колір шкіри, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне по-

ходження, належність до національних меншин, власність, станове походження, або за іншим статусом. У цьому зв'язку Європейський суд із прав людини зазначав, що «те, яким чином режим ув'язнення, що його застосовують, обмежує сімейне життя ув'язнених, зокрема щодо їх права на тимчасове залишення місць позбавлення волі (*right to prison leave*) з міркування гуманності, є однаково вагомим для всіх ув'язнених» [рішення у справі *Ēcis v. Latvia* від 10 січня 2019 року (заява № 12879/09), § 80].

2.5.2. Згідно з Рекомендацією Rec(2006)2-rev (зі змінами) Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про Європейські пенітенціарні правила, ухваленою 11 січня 2006 року (далі — Європейські пенітенціарні правила), особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були правомірно позбавлені за рішенням суду, відповідно до якого вони засуджені до позбавлення волі чи взяті під варту; обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, мають бути мінімально потрібними та домірними правомірній меті, задля якої їх накладали (пункти 2, 3).

2.5.3. У Європейських пенітенціарних правилах указано, що будь-які відомості про смерть або тяжку хворобу будь-кого з близьких родичів потрібно негайно повідомити ув'язненому; завжди, коли це можливо, ув'язненому має бути дозволено в супроводі або самотійно залишати пенітенціарну установу для відвідування хворого родича, присутності на похованні або з інших міркувань гуманності (пункти 24.6, 24.7).

Відповідно до Мінімальних стандартів правил Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели) (*United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*) (*the Nelson Mandela Rules*), ухвалених 17 грудня 2015 року Генеральною Асамблеєю, адміністрація пенітенціарної установи негайно інформує в'язня про тяжку хворобу або смерть близького родича чи іншої найдорожчої людини. Якщо дозволяють обставини, в'язню має бути дозволено відвідати, в супроводі або самотійно, близького родича чи іншу найдорожчу людину, які тяжко хворіють, або бути присутнім на похованні близького родича або іншої найдорожчої людини (Правило 70). У Керівних настановах із застосування Правил Нельсона Мандели (2018 року), що їх ухвалили Бюро з демократичних інститутів та прав людини Організації з безпеки і співробітництва в Європі (БДІПЛ) та міжнародна неурядова організація «Міжнародна пенітенціарна реформа» (*Penal Reform International — PRI*), зазначено, що вислів «якщо дозволяють обставини» у Правилі 70 слід тлумачити сприятливо для в'язня і враховувати соціальне та емоційне значення відвідування хворих родичів, особливо у випадках їх тяжкої хвороби та поховання (пункт 139); організовуючи транспортування в'язня для відвідування тяжкохворого близького родича або найдо-

рожчої людини, органи влади повинні, наскільки це можливо, враховувати культурні традиції та особливості, як-от звичайна тривалість часу, яку особа очікує провести біля ліжка найдорожчої людини, яка хворіє або вмирає, а також різні види трауру та організації поховання (пункт 140); в'язням належить можливість одягати власний одяг, коли відвідують тяжкохворих або присутні на похованні (пункт 141).

3. Конституційний Суд України в питанні потреби виконання державою позитивного обов'язку щодо соціальної реабілітації послідовно обстоює свої юридичні позиції, викладені в Рішенні від 16 вересня 2021 року № 6-р(П)/2021, у якому наголошено, що:

— «у випадку призначення судом покарання шляхом позбавлення волі винуватої особи, зокрема й засудження її до довічного позбавлення волі, постає позитивний обов'язок держави сприяти в підготовленні такої особи до її можливої реінтеграції в суспільство (соціальної реабілітації) виходячи з того, що перед державою повсякчас стоїть вимога забезпечити кожного засобами, що дозволять їй вести повноцінний спосіб життя у вільному суспільстві. <...> виправлення та соціальна реабілітація — як складові елементи мети будь-якого кримінального покарання — є правом особи, котру засуджено до довічного позбавлення волі» (абзац п'ятий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини);

— «у контексті українського конституційного правопорядку інтерес ув'язненого в соціальній реабілітації (ресоціалізації) впливає зі статті 23 Конституції України, відповідно до якої кожній людині гарантовано право на „вільний розвиток своєї особистості“ в суспільстві, „в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості“, у поєднанні зі статтею 3 Конституції України, що визначає гідність людини як найвищу цінність. Такий підхід дає змогу вести мову про право особи розвивати свою особистість вільно в поєднанні із захистом людської гідності» (абзац четвертий підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини).

Ураховуючи наведені юридичні позиції, Конституційний Суд України наголошує, що визнання державою для всіх засуджених до позбавлення волі осіб, зокрема й тих, які засуджені до довічного позбавлення волі, можливості відвідувати свого тяжкохворого близького родича або бути присутніми на його похованні є важливою умовою виправлення й соціальної реабілітації (ресоціалізації) таких засуджених. Адже така можливість пов'язана зі збереженням для всіх засуджених до позбавлення волі осіб найважливіших особистих стосунків із близькими родичами, що може сприяти захистові психічного здоров'я таких засуджених та мати позитивний вплив на їхню поведінку, знижуючи ризик суспільної небезпеки від них загалом.

Конституційний Суд України висноує, що визнання державою для всіх засуджених до позбавлення волі осіб, незалежно від тяжкості скоєних ними злочинів, потенційної можливості відвідувати

свого тяжкохворого близького родича або бути присутніми на його похованні не лише сприятиме захистові людської гідності таких засуджених, захистові їхніх конституційних прав на вільний розвиток своєї особистості та на недоторканність особистого життя, а й стане проявом виконання державою свого позитивного обов'язку щодо соціальної реабілітації, показником утвердження гуманності та цивілізованості суспільства загалом.

3.1. Конституційний Суд України виходить із приписів міжнародного права, відповідно до яких у міжнародному правопорядку гуманне та гідне ставлення до осіб, позбавлених волі, є безспірною вимогою функціонування пенітенціарної системи, яка має сприяти передусім виправленню та соціальній реабілітації таких осіб незалежно від тяжкості скоєних ними злочинів. Право особи на виправлення (*reformation*) та соціальну реабілітацію (*social rehabilitation*) гарантовано пунктом 3 статті 10 Пакту, згідно з яким держави зобов'язалися, що «пенітенціарна система включатиме таке ставлення до в'язнів, за якого неодмінною метою буде їх виправлення і соціальна реабілітація». Комітет Організації Об'єднаних Націй з прав людини щодо статті 10 Пакту зазначив, зокрема, що «жодна пенітенціарна система не має бути лише каральною; вона має понад усе прагнути досягти виправлення та соціальної реабілітації в'язня» (пункт 10 Загального коментаря № 21 до Пакту).

До того ж підтримання особистих стосунків особою, позбавленою волі, із близькими родичами є важливою умовою забезпечення належного психологічного стану такої особи, задоволення її базових потреб як особистості, а отже, є дієвим складником виправлення та соціальної реабілітації такої особи, особливо тієї, що засуджена на тривалий строк.

У Зведених принципах Організації Об'єднаних Націй щодо захисту всіх осіб, яких затримано або ув'язнено в будь-якій формі (*Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment*), ухвалених 9 грудня 1988 року Генеральною Асамблеєю, указано, що особі, яку затримано або ув'язнено, надають, зокрема, право на відвідування членами сім'ї і листування з ними, а також належну можливість спілкуватись із зовнішнім світом відповідно до допустимих умов і обмежень, визначених законом і підзаконними актами (Принцип 19); на прохання особи, яку затримано або ув'язнено, її за можливості утримують у місці затримання або ув'язнення, яке знаходиться якомога ближче до постійного місця її проживання (Принцип 20).

Європейський комітет із питань запобігання катуванню чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню зазначав, що:

— «для ув'язнених украї важливо підтримувати потрібний контакт із зовнішнім світом. Передусім ув'язненому має бути надана

можливість підтримувати стосунки зі своєю родиною та близькими друзями. Керівним принципом має стати забезпечення контакту із зовнішнім світом; будь-яке обмеження такого контакту має бути вмотивоване винятково міркуваннями безпеки, що мають суттєве значення, або ж наявними можливостями» [*Extract from the 2nd General Report, CPT/Inf(92)3, n. 51*];

— «тривале позбавлення волі досить часто призводить до десоціалізації ув'язнених. До того ж ув'язнені на тривалі строки із часом можуть відчувати всілякі проблеми психологічного характеру (зокрема, втрату почуття власної гідності і погіршення соціальних навичок), вони все більше відчують себе віддаленими від суспільства, до якого більшість із них врешті-решт має повернутися. <...> режими, що їх призначають засудженим на тривале позбавлення волі, мають бути спрямовані на компенсацію зазначених негативних наслідків у надійний та випереджувальний спосіб» [*Extract from the 11th General Report, CPT/Inf(2001)16, n. 33*];

— «довічне позбавлення волі і тривале ув'язнення призводять до розірвання подружніх і сімейних стосунків. Запобігання розірванню таких стосунків є важливим заходом для захисту психічного здоров'я ув'язнених і часто заохочує їх позитивно використовувати час свого перебування у в'язниці. Подружні і сімейні стосунки ґрунтуються на емоційних зв'язках. Тому важливо намагатися забезпечити, щоб умови довічного позбавлення волі і тривалого ув'язнення не призвели до розірвання таких стосунків. <...>. Згубні наслідки тривалого ув'язнення будуть меншими, а засуджені будуть краще підготовлені до звільнення, якщо вони дійсно матимуть можливість підтримувати спілкування із зовнішнім світом» [*Memorandum, CPT (2007) 55, 27 June 2007*].

3.2. Конституційний Суд України наголошує, що на міжнародному рівні тимчасове залишення місць позбавлення волі розглядають як ефективний засіб виправлення та соціальної реабілітації засуджених до позбавлення волі осіб, особливо якщо воно зумовлене винятковими особистими обставинами, зокрема смертю або тяжкою хворобою близького родича. Такий засіб може бути застосований до всіх засуджених до позбавлення волі осіб, також і тих, що засуджені до довічного позбавлення волі, якщо це не є несумісним із гарантуванням суспільної безпеки та охороною громадського порядку.

Відповідно до Рекомендації № R (82) 16 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо тимчасового залишення місць позбавлення волі, ухваленої 24 вересня 1982 року, з огляду на те, що тимчасове залишення місць позбавлення волі (*prison leave*) дає змогу зробити в'язниці гуманнішими та є одним із засобів сприяння соціальній реінтеграції ув'язнених, рекомендовано урядам держав-членів, зокрема, дозволити тимчасово залишати місця по-

збавлення волі за якомога ширшим переліком медичних, освітніх, професійних, сімейних та інших соціальних підстав; під час розгляду клопотання про тимчасове залишення місця позбавлення волі потрібно брати до уваги характер та тяжкість скоєного злочину, тривалість строку ув'язнення та вже відбутого строку покарання, особистість і поведінку ув'язненого, а також небезпеку, якщо така є, яку він може становити для суспільства, сімейне і соціальне становище ув'язненого, яке могло змінитися протягом часу відбування ним покарання, мету, тривалість та умови тимчасового залишення місця позбавлення волі; дозволити тимчасово залишати місця позбавлення волі якомога швидше та якомога частіше, зважаючи на зазначені чинники; дозволити тимчасово залишати місця позбавлення волі не лише ув'язненим, яких тримають у в'язницях відкритого типу, а й ув'язненим, яких тримають у в'язницях закритого типу, за умови, що це не є несумісним із міркуваннями суспільної безпеки; якомога детальніше інформувати ув'язненого про причини відмови в дозволі тимчасово залишати місце позбавлення волі; забезпечити засоби перегляду такої відмови.

У Рекомендації Rec(2003)23 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо організації адміністраціями пенітенціарних установ відбування ув'язненими довічного та тривалих строків ув'язнення, ухваленої 9 жовтня 2003 року, визначено, що цілями організації виконання покарань у вигляді довічного позбавлення волі і позбавлення волі на тривалий строк мають бути, зокрема, протидія негативному впливові довічного позбавлення волі і позбавлення волі на тривалий строк, збільшення і вдосконалення можливостей для ув'язнених для успішного повернення до суспільства і до законслухняного життя після їх звільнення (пункт 2); «особливих зусиль слід докладати для забезпечення можливості дозволяти в різних формах тимчасово залишати місця позбавлення волі — за потреби в супроводі — з урахуванням принципів, викладених у Рекомендації № R (82) 16 щодо тимчасового залишення місць позбавлення волі» (підпункт «b» пункту 23).

Європейськими пенітенціарними правилами визначено, що невіддільним складником загального режиму для засуджених має бути порядок тимчасового залишення місць позбавлення волі; особливу увагу слід надавати розробленню відповідних планів відбування покарання та режимів для засуджених до довічного ув'язнення та інших ув'язнених, які відбувають тривалі строки ув'язнення (пункти 103.6, 103.8).

Європейський комітет із питань запобігання катуванню чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню в аспекті виконання вироку стосовно засуджених до довічного позбавлення волі осіб наголосив, що «ефективне запровадження дієвої безпеки має бути вирішальним у процесі оцінювання, коли доступ конкретного ув'язненого до спільноти є безпечним спочатку

у формі тимчасового залишення місця позбавлення волі в супроводі, потім без супроводу понад добу і, нарешті, умовно-дострокового звільнення» [25th General Report, CPT/Inf(2016)10, n. 79].

3.3. Європейський суд із прав людини обстоює позицію, що «у європейській пенальній політиці натеper акцентують на реабілітаційній меті ув'язнення <...> цей принцип застосовують безвідносно до скоєного злочину або строку відбування покарання <...> підтримання сімейних стосунків є одним із суттєвих засобів сприяння соціальної реінтеграції та реабілітації всіх ув'язнених <...> тимчасове залишення місць позбавлення волі є одним із засобів полегшення соціальної реінтеграції всіх ув'язнених» [рішення у справі *Ēcis v. Latvia* від 10 січня 2019 року (заява № 12879/09), § 92].

4. Аналізуючи окремі приписи частини першої статті 111 Кодексу, Конституційний Суд України констатує, що короточасні виїзди за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, можуть бути дозволені лише засудженим, яких тримають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях. Тобто для засуджених до позбавлення волі осіб, яких тримають у колоніях максимального рівня безпеки і серед яких засуджені різних категорій, а не лише ті, що відбувають кримінальне покарання у вигляді довічного позбавлення волі, оспорюваними приписами Кодексу такі короточасні виїзди унеможливлено.

Конституційний Суд України в аспекті розгляду питань, порушених у конституційній скарзі Лужинецького А.О., перевіряє на відповідність Конституції України (конституційність) окремі приписи частини першої статті 111 Кодексу, якими унеможливлено короточасні виїзди за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, саме засудженим до довічного позбавлення волі особам.

4.1. Приписи кримінально-виконавчого законодавства України регламентують порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань для захисту інтересів особи, суспільства і держави у спосіб створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими (стаття 1 Кодексу).

За приписами статті 5 Кодексу кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань ґрунтуються, зокрема, на принципах невідворотності виконання і відбування покарань, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, додержання прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з вправним впливом.

Згідно зі статтею 50 Кримінального кодексу України «покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого» (частина перша); «покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами» (частина друга); «покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність» (частина третя).

Конституційний Суд України виходячи з гуманістичної спрямованості Конституції України, значущості людської гідності під час виконання та відбування кримінальних покарань зазначає, що встановлення кримінально-виконавчим законодавством України, передусім Кодексом, порядку й умов виконання та відбування кримінальних покарань має гарантувати і повагу до людської гідності всіх засуджених осіб, непорушність сутності їхніх прав і свобод, виправлення та ресоціалізацію таких осіб, і суспільну безпеку та охорону громадського порядку в аспекті запобігання вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень та забезпечення невідворотності виконання і відбування покарань.

4.2. Конституційний Суд України наголошує, що можливість кожного відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні є складником конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя, джерелом якого є людська гідність. Ураховуючи зазначене та припис частини третьої статті 63 Конституції України, відповідно до якого засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законом і встановлених вироком суду, Конституційний Суд України акцентує, що вказану можливість належить мати і засудженим до довічного позбавлення волі особам.

Конституційний Суд України констатує, що оспорювані приписи Кодексу у взаємозв'язку з приписами статей 18, 150, 151¹ Кодексу не встановлюють для засуджених до довічного позбавлення волі осіб, які відбувають кримінальне покарання в колоніях максимального рівня безпеки, можливості короткочасних виїздів за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою особистою обстави-

ною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого.

Отже, оспорювані приписи Кодексу унеможливають для засуджених до довічного позбавлення волі осіб короточасні виїзди за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, і це є обмеженням конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя.

4.2.1. Конституційний Суд України виходить із того, що в частині другій статті 32 Конституції України йдеться про те, що лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини може бути встановлене обмеження конституційного права особи на недоторканність особистого і сімейного життя.

Обмеження державою можливості короточасних виїздів за межі колонії на території України усім засудженим до довічного позбавлення волі особам навіть у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, зумовлене метою кримінального покарання у вигляді довічного позбавлення волі, пов'язаного передусім із потребою ізоляції особливо небезпечної категорії осіб у кримінально-виконавчу установу закритого типу для захисту суспільної безпеки та громадського порядку. Адже «покарання у вигляді довічного позбавлення волі є винятковим та найсуворішим видом покарання <...> за вчинення вичерпного переліку особливо тяжких злочинів, найнебезпечніших для суспільства і держави, коли позбавлення волі на певний строк не може досягти мети покарання» [друге речення абзацу третього пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 року № 6-р(П)/2021].

Конституційний Суд України вважає, що охоплена конституційним правом на недоторканність особистого і сімейного життя можливість короточасних виїздів за межі колонії на території України засуджених до довічного позбавлення волі осіб у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, не є безумовною і її обмеження можна розглядати як потрібний засіб для запобігання порушенням суспільної безпеки та громадського порядку.

4.2.2. Конституційний Суд України вказує, що навіть ті засуджені до позбавлення волі особи, які відбувають покарання у колоніях, визначених приписами частини першої статті 111 Кодексу, не мають безумовної можливості короточасного виїзду із цих колоній у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, оскільки за приписами частини другої цієї статті Кодексу «заява засудженого

про терміновий виїзд у зв'язку з винятковими обставинами має бути розглянута протягом доби» (абзац перший); «дозвіл на короткочасний виїзд дається начальником колонії з урахуванням особи і поведінки засудженого» (перше речення абзацу другого). Тобто суб'єкт владних повноважень повинен в обмежено короткий строк ретельно з'ясувати, чи становитиме засуджений, з урахуванням його особи і поведінки, у разі такого виїзду загрозу суспільній безпеці та громадському порядку. Однак законодавець не визначив такого оцінювання для засуджених до довічного позбавлення волі осіб, яких тримають у колоніях максимального рівня безпеки, що пов'язано передусім із тим, що вони відбувають кримінальне покарання за особливо тяжкі злочини. Тобто законодавець фактично дотримується презумпції, що такі особи лише з огляду на тяжкість скоєних ними злочинів становитимуть загрозу суспільній безпеці та громадському порядку, якщо дозволити їм короткочасний виїзд за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого.

Конституційний Суд України наголошує, що держава зобов'язана надати кожній засудженій до позбавлення волі особі, незалежно від тяжкості скоєного нею злочину, принаймні потенційну можливість короткочасного виїзду за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, проте відповідний суб'єкт владних повноважень перед наданням дозволу на такий виїзд повинен провести всебічне індивідуальне оцінювання загрози від кожної такої особи для суспільної безпеки та громадського порядку, яке не зводиться лише до врахування тяжкості скоєного нею злочину. Таке оцінювання не спричинятиме неминучих негативних наслідків для суспільної безпеки та громадського порядку і водночас буде менш обтяжливим для прав і свобод засуджених до довічного позбавлення волі осіб порівняно з тим, що вказана можливість не визначена оспорюваними приписами Кодексу, що фактично допускає обмеження конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя таких засуджених на підставі єдиного критерію — тяжкості скоєних ними злочинів.

Отже, окремі приписи частини першої статті 111 Кодексу уможливають недомірне обмеження конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя засуджених до довічного позбавлення волі осіб, що нівелює сутнісний зміст цього права, посягаючи на людську гідність, на рівність таких осіб у своїй гідності та невіддільність їхніх засадничих прав.

4.2.3. Конституційний Суд України виходить із того, що Європейський суд із прав людини визнав порушення статті 8 Конвенції через недомірне обмеження права на непорушність особисто-

го і сімейного життя щодо неможливості особи, позбавленої волі, відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутньою на його похованні, указавши, що таке обмеження здійснюють в інтересах «суспільної безпеки» та «для запобігання заворушенням чи злочинам», а також наголосив, що:

— «державо-відповідач могла б відмовити особі бути присутньою на похованні її батьків у разі вагомих підстав та якщо не було б знайдено альтернативного рішення — тимчасове залишення місць позбавлення волі в супроводі» [рішення у справі *Płotki v. Poland* від 12 листопада 2002 року (заява № 26761/95), § 37];

— «стаття 8 Конвенції не гарантує затриманій особі безумовного права на тимчасове залишення місця позбавлення волі для відвідування хворого родича або присутності на похованні родича. Національним органам влади належить оцінювати кожне клопотання по суті. <...> навіть якщо до затриманого за самою природою його становища мають застосовуватись всілякі обмеження його прав і свобод, кожне таке обмеження насамперед має бути виправданим і потрібним у демократичному суспільстві. Доведення, що така потреба дійсно була, тобто продемонструвати наявність „нагальної суспільної потреби“, є обов'язком держави»; для оцінювання того, чи були відмови у дозволі тимчасово залишити місце позбавлення волі для відвідування хворого родича або присутності на його похованні «потрібними в демократичному суспільстві», до уваги беруть такі чинники, зокрема, як «стадія кримінального провадження щодо заявника, характер кримінального правопорушення, особистість заявника, тяжкість хвороби родича, ступінь спорідненості, можливість дозволу тимчасово залишити місце позбавлення волі в супроводі тощо» [рішення у справі *Lind v. Russia* від 6 грудня 2007 року (заява № 25664/05), § 94, § 95];

— «національні органи взагалі не оцінювали особисте становище заявника, і йому було відмовлено у праві бути присутнім на похованні свого батька лише на тій підставі, що національне законодавство не надавало такої можливості. <...> така безумовна відмова заявникові у тимчасовому залишенні місця позбавлення волі з міркувань гуманності та браку будь-якого іншого рішення, яке б дало йому змогу бути присутнім на похованні його батька, не відповідає обов'язковій державі оцінити кожне окреме клопотання особи по суті та довести, що обмеження права особи бути присутньою на похованні родича було „потрібним у демократичному суспільстві“» [рішення у справі *Фельдман проти України (№ 2) / Feldman v. Ukraine (№ 2)* від 12 січня 2012 року (заява № 42921/09), § 35].

Європейський суд із прав людини наголосував також, що «він не надавав першочергового значення злочині, за який були засуджені заявники, у справах, що стосуються питання дозволу на звільнення із в'язниці за сімейними обставинами» [рішення у справі *Kanalar s. Roumanie* від 6 грудня 2016 року (заява № 20323/14), § 61].

4.2.4. Конституційний Суд України зазначає, що Конституційний Суд Латвійської Республіки своїм рішенням від 18 вересня 2020 року № 2019-32-01 визнав неконституційним припис національного закону, що не встановлював для засудженого, який відбуває покарання у в'язниці закритого типу або у в'язниці частково закритого типу на найнижчому рівні режиму відбування покарання, можливість тимчасового залишення території місця позбавлення волі у зв'язку зі смертю близького родича. У вказаному рішенні, оцінюючи правомірність обмеження права на недоторканність особистого і сімейного життя та додержання принципу домірності, Конституційний Суд Латвійської Республіки підсумував, що: «заборона на тимчасове залишення території місця позбавлення волі є прийнятною для досягнення правомірної мети обмеження засадничих прав — захисту суспільної безпеки»; «право засудженої особи на недоторканність приватного життя і, отже, можливість здійснення цього права у спосіб присутності на похованні близького родича не є абсолютними. Під час розгляду клопотання про дозвіл на тимчасове залишення території установи позбавлення волі для присутності на похованні близького родича має бути оцінене з урахуванням усіх конкретних обставин справи. Під час оцінювання того, чи має бути дозволено ув'язненому тимчасово залишати територію місця позбавлення волі, можуть бути враховані вид і тяжкість вчиненого ним кримінального правопорушення. Однак це може бути не єдиний критерій, який слід урахувати під час здійснення індивідуального оцінювання клопотання»; «мету обмеження засадничих прав, визначену оспорюваною нормою, можна досягти за однакових умов альтернативними заходами. Зокрема, існує альтернативний захід, який менш обмежує право ув'язненого на недоторканність приватного життя, а саме індивідуальне оцінювання клопотання кожного ув'язненого дозволити йому тимчасово залишити територію місця позбавлення волі з урахуванням викладених вище висновків та критеріїв, які містить розділ 49.2 Кодексу. Таке регулювання дозволить проводити індивідуальне оцінювання загрози, яку може становити кожний ув'язнений суспільній безпеці. Отже, суспільна безпека та право ув'язнених на недоторканність приватного життя можуть бути захищені одночасно» (пункт 17, підпункт 18.2 пункту 18).

4.3. Конституційний Суд України виходить із того, що в аспекті розгляду справи за конституційною скаргою Лужинецького А.О. позитивний обов'язок держави щодо соціальної реабілітації полягає у визнанні для засуджених до довічного позбавлення волі осіб потенційної можливості короткочасного виїзду за межі колонії у зв'язку зі смертю або тяжкою хворобою близького родича, що загрожує життю хворого. Цей обов'язок є співвідносним, зокрема, із правом таких засуджених на виправлення та соціальну реабілітацію, що зумовлено метою будь-якого кримінального покарання.

У Рішенні Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 року № 6-р(П)/2021 наголошено, що «довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання не суперечить приписам частини першої статті 3, статті 23, частини другої статті 28 Конституції України, якщо засудженому до такого виду покарання на законодавчому рівні гарантовано право на дострокове звільнення від відбування такого покарання та/або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням» (абзац шостий пункту 4 мотивувальної частини). Тобто кримінальне покарання у вигляді довічного позбавлення волі не слід сприймати в національній юридичній системі як таке, що має винятково каральну функцію і наслідком якого є довічна ізоляція особи від суспільства.

Як убачається із приписів Кодексу, до основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених віднесено, зокрема, установлений порядок виконання та відбування покарання (режим); ці засоби застосовують із урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого кримінального правопорушення та поведінки засудженого під час відбування покарання (частини третя, четверта статті 6); держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує потрібні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку (частина перша статті 7).

З огляду на це Конституційний Суд України зазначає, що Кодекс, установлюючи порядок виконання та відбування покарання (режим), визначає такий засіб виправлення і ресоціалізації засуджених, як короткочасні виїзди за межі колонії на території України у зв'язку з винятковими особистими обставинами. Однак оспорювані приписи Кодексу не забезпечують засудженим до довічного позбавлення волі особам навіть потенційної можливості короткочасного виїзду за межі колонії на території України у зв'язку із такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, що вказує на ненадання державою шансу таким особам скористатися вказаним засобом задля їх виправлення і ресоціалізації лише з огляду на тяжкість скоєних ними злочинів. Це може спричинити регресивний вплив на поведінку вказаної категорії засуджених та ускладнити їх виправлення та соціальну реабілітацію (ресоціалізацію).

Отже, оспорювані приписи Кодексу свідчать, що держава не виконує свого позитивного обов'язку щодо соціальної реабілітації засуджених до довічного позбавлення волі осіб, що, своєю чергою, не відповідає покладеному на державу позитивному обов'язку визнавати визначену статтею 3 Конституції України людську гідність як найвищу цінність.

4.3.1. Федеральний Конституційний Суд Німеччини висноує, що засадниче право людини на вільний розвиток своєї особистості

в сув'язі з людською гідністю «зобов'язує державу організувати виконання покарання у такий спосіб, щоб воно було спрямовано на відкриття засудженому перспективи його майбутнього життя на свободі і без нових покарань <...>. З огляду на це законодавець у Законі „Про виконання покарань“, зокрема й для виконання покарання у виді довічного позбавлення волі, заклад концепцію виправлення та ресоціалізації <...>. Реінтеграції правопорушників мають слугувати, зокрема, законодавчі приписи, які визначають можливість послаблення режиму виконуваного покарання <...>. Тож і засудженого до довічного позбавлення волі не можна позбавляти будь-яких можливостей щодо послаблення режиму відбування покарання, мотивуючи це тим, що він поки що не має перспективи на звільнення <...>. Особливо коли йдеться про осіб, які вже тривалі роки перебувають в установі з виконання покарань, треба активно протидіяти шкідливому впливу на них позбавлення волі та зберігати і зміцнювати їхню здатність до звичайного життя <...>. Збереженню здатності до звичайного життя сприяють не лише відпустки та самостійні виходи за межі установи з виконання покарань, а й виходи у супроводі співробітників саме тих в'язнів, які поки що не відповідають вимогам такого послаблення режиму відбування покарання, як вихід за межі установи без супроводу її співробітників <...>. Саме тому, коли йдеться про осіб, які тривалий строк перебувають в ув'язненні, навіть якщо конкретну перспективу їх звільнення ще не обговорюють, а значним послабленням режиму відбування покарання протистоїть ризик втечі або зловживання ними, щонайменше може розглядатись можливість послаблення режиму у вигляді виходу за межі установи у супроводі її співробітників <...> навіть якщо це призводитиме до додаткового навантаження на персонал установи <...>. Якщо особі, яка тривалий строк перебуває в ув'язненні, відмовляють навіть у виході за межі установи у супроводі її співробітників, хоча метою такого послаблення є збереження її придатності до звичайного життя, то для обґрунтування такої відмови недостатньо просто послатися лише на те, що кадрова ситуація в установі з виконання покарань не дозволяє нічого іншого <...>. Адже засадничі права діють не лише залежно від того, які ресурси є в конкретному випадку або зазвичай наявні у розпорядженні адміністративної установи» [ухвала від 23 травня 2013 року, 2 BvR 2129/11, 1 «a» «aa» (15), «bb» (16)].

4.4. Ураховуючи юридичні позиції в питанні законодавчого упушення (*legislative omission*), викладені в Рішенні від 23 грудня 2022 року № 3-р/2022, Конституційний Суд України висноує, що законодавче упушення відрізняється від звичайної законодавчої прогалини (лакуни) і є незабезпеченням державою потрібного унормування певного сегмента суспільних відносин, що порушує конституційні норми, принципи, гарантії, права і свободи людини.

Конституційний Суд України наголошує, що задля виконання приписів статей 3, 8, 21, 23, 24, 28, 32 Конституції України потенційна можливість короткочасного виїзду за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, має бути унормована законодавцем для всіх засуджених до позбавлення волі осіб, зокрема й тих, що засуджені до довічного позбавлення волі. Однак законодавець не забезпечив законодавчого підґрунтя для функціонування дієвого механізму реалізації для кожної такої особи зазначеної можливості, що гарантувало б надання вказаних короткочасних виїздів із урахуванням, зокрема, особи та поведінки засудженого, інших важливих обставин щодо всебічного індивідуального оцінювання його загрози суспільній безпеці та охороні громадського порядку.

Конституційний Суд України виходить із того, що зазначене зумовлено законодавчим упущенням у внормуванні цього сегмента суспільних правовідносин у Кодексі, хоча окремі приписи частини першої статті 111 Кодексу регулюють питання короткочасних виїздів за межі колонії на території України певних категорій засуджених до позбавлення волі осіб у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого.

Ураховуючи приписи статей 11, 18, 99 Кодексу, Конституційний Суд України наголошує, що чинний за оспорюваними приписами Кодексу механізм зазначених виїздів, які відбуваються без супроводу і за рішенням начальника колонії, поширюється на тих засуджених до позбавлення волі осіб, зокрема, які скоїли злочини з необережності, нетяжкі злочини або досягли високого ступеня ресоціалізації, та не поширюється на засуджених до довічного позбавлення волі осіб.

Конституційний Суд України звертає увагу на те, що такий механізм не може бути однаковим для усіх категорій засуджених до позбавлення волі осіб і має відповідати ступеню їх суспільної небезпеки, потребам забезпечення суспільної безпеки та охорони громадського порядку загалом. Тому внормування механізму короткочасних виїздів за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, стосовно засуджених до довічного позбавлення волі осіб може потребувати розгляду можливості таких виїздів судом, їх суворого обмеження в часі та супроводу таких осіб.

Виявлене в оспорюваних приписах Кодексу законодавче упущення вказує на невиконання державою позитивного обов'язку з унормування в законі певного сегмента відносин у кримінально-виконавчій ділянці щодо короткочасних виїздів за межі колонії на території України засуджених до довічного позбавлення волі осіб у зв'язку

з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, а це порушує конституційні принцип рівності, права на повагу до гідності людини, на вільний розвиток нею своєї особистості, на недоторканність особистого і сімейного життя та свідчить про невиконання державою позитивного обов'язку щодо соціальної реабілітації таких осіб.

На підставі наведеного Конституційний Суд України дійшов висновку, що окремі приписи частини першої статті 111 Кодексу суперечать статтям 3, 8, 21, 23, 24, 28, 32, 64 Конституції України в тім, що вони унеможливають застосування до засуджених до довічного позбавлення волі осіб короткочасних виїздів за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого.

5. Згідно з частиною другою статті 152 Конституції України закони, інші акти або їх окремі приписи, що визнані неконституційними, утрачають чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

З огляду на статті 3, 8, 21, 24, 23, 28, 32, 64 Конституції України в їх посутньому взаємозв'язку, для дотримання балансу між захистом конституційних прав на повагу до гідності людини, на вільний розвиток нею своєї особистості, на недоторканність особистого та сімейного життя засуджених до довічного позбавлення волі осіб та публічним інтересом, який полягає у важливості гарантування суспільної безпеки та охорони громадського порядку, особливо під час дії в Україні воєнного стану, Конституційний Суд України вважає за доцільне відтермінувати втрату чинності окремими приписами частини першої статті 111 Кодексу.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94, 97 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України

у х в а л и в:

1. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), окремі приписи частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України в тім, що вони унеможливають застосування до засуджених до довічного позбавлення волі осіб короткочасних виїздів за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого.

2. Окремі приписи частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України в тім, що вони унеможливають застосування до засуджених до довічного позбавлення волі осіб короткочасних виїздів за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, визнані неконституційними, утрачають чинність через три місяці з дня ухвалення цього Рішення.

3. Верховній Раді України протягом трьох місяців привести нормативне регулювання, установлене окремими приписами частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України, у відповідність до Конституції України та цього Рішення.

4. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ДРУГИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 11-r(II)/2023 dated December 20, 2023 in the case upon the constitutional complaint of Anatolii Luzhynetskyi regarding the conformity of individual provisions of Article 111.1 of the Criminal Executive Code with the Constitution (constitutionality) (regarding the private and family life of a person, sentenced to life imprisonment)

A. Luzhynetskyi, who was sentenced to life imprisonment and is serving his sentence, appealed to the Constitutional Court to declare individual provisions of Article 111.1 of the Criminal Executive Code (hereinafter, «the Code») as inconsistent with the Constitution (unconstitutional), according to which convicts held in penal colonies of the minimum security level with easier conditions of detention, social rehabilitation units of penal colonies of the minimum security level with general conditions of detention and social rehabilitation units of penal colonies of medium security level and educational colonies are allowed short-term trips outside the territory of the colony of Ukraine for a period of no more than seven days, without taking into account the time required for travel in both directions (no more than three days), in connection with exceptional private circumstances, in particular such as «the death or serious illness of a close relative, which threatens the life of the patient».

The Constitutional Court is guided by the provisions of Articles 3, 21, 24, 28 of the Constitution and proceeds from the fact that every

human being is of the highest value and deserves a humane and dignified treatment to himself as an individual, and the state is obliged to guarantee such treatment equally to everyone and be responsible for the protection of human dignity, affirmation of the inalienability and inviolability of his constitutional rights and freedoms. These fundamental principles are the defining components of the Ukrainian constitutional system and must be taken into account by the state in its activities.

The Constitutional Court emphasises that human dignity is an absolute value that belongs to every human being, even if he has been convicted of particularly grave crimes; no one can limit or deny the dignity of a human being under any circumstances, as well as the equality of all people in their dignity and the indivisibility of their fundamental rights.

The legislator, who determines the organisation and activity of bodies and institutions for the execution of punishments, as well as actions that are crimes and liability for them (Articles 92.1.14 and 92.1.22 of the Constitution), must regulate the mechanisms of execution and serving of criminal punishments, ensuring equal protection of the dignity of each person as an individual, affirming the inalienability and inviolability of his constitutional rights and freedoms and preserving their essence, while observing the principle of humanism as an important basis for the progressive formation and implementation of the policy of execution and serving of criminal punishments.

The mechanism of execution and serving of criminal punishments for all persons sentenced to imprisonment, regardless of the gravity of the crimes committed by them, cannot lead to the destruction of a human being as an individual, humiliation and devaluation of his moral, psychological, spiritual qualities and needs, abolition of the right of everyone to humane treatment to himself, as well as to level the essential content of constitutional human rights and freedoms.

Human dignity should be interpreted not only as a right guaranteed by Article 28 of the Constitution, but also as a fundamental constitutional value that fills human existence with meaning, is the foundation for all constitutional rights, a measure for determining their essence, and a dominant criterion for the legality of possible restrictions on rights.

Human dignity is the source and criterion for determining the essence of the constitutional right to non-interference with private and family life, guaranteed by the provisions of Article 32 of the Constitution, which is naturally connected with respect for human dignity.

The constitutional right to non-interference with private and family life in connection with human dignity provides an opportunity for every person, even sentenced to deprivation of liberty, to manifest himself as a person with moral, spiritual, psychological qualities and needs, primarily in the aspect of revealing his own responsibility in caring for his close relatives, in particular, fulfilling the duty to take care of their disabled parents if they need care due to a serious illness, as well as to attend their funeral in case of death.

The state must ensure the establishment of an appropriate mechanism for the realisation of the opportunity for everyone to visit their seriously ill close relative or attend their funeral, recognising it for all persons sentenced to imprisonment, even for those of them who have committed particularly grave crimes and are sentenced to life imprisonment.

The requirements for the legality of limiting constitutional rights and freedoms, guaranteeing their equality and prohibiting discrimination, as well as the essential content of such rights and freedoms, apply to every person sentenced to imprisonment, regardless of the gravity of the crime committed by him.

Denying a person sentenced to imprisonment the opportunity to visit a seriously ill close relative or attend his funeral, based only on the gravity of the crime committed by him, is an unreasonable restriction of the constitutional right to inviolability of private and family life, which is also an attack on human dignity, the equality of a person in dignity with other people and the indivisibility of her fundamental rights.

Recognition by the state for all persons sentenced to imprisonment, regardless of the gravity of the crimes committed by them, of the potential opportunity to visit their seriously ill close relative or to be present at his funeral will not only contribute to the protection of the human dignity of such convicts, to the protection of their constitutional rights to the free development of their personality and to inviolability of private life, but will also be a manifestation of the state's fulfilment of its positive duty regarding social rehabilitation, an indicator of the affirmation of humanity and civility of society in general.

The establishment by the criminal executive legislation, primarily the Code, of the procedure and conditions for the execution and serving of criminal punishments must also guarantee respect for the human dignity of all convicted persons, the inviolability of the essence of their rights and freedoms, correction and resocialisation of such persons, and public safety and protection of public order in the aspect preventing convicts from committing new criminal offenses and ensuring the inevitability of execution and serving of punishments.

The contested provisions of the Code make it impossible for persons sentenced to life imprisonment to leave the colony on the territory of Ukraine for a short time in connection with such an exceptional private circumstance as the death or serious illness of a close relative that threatens the patient's life, and this is a limitation of the constitutional right to inviolability of the private and family life; they make it possible to limit the constitutional right to inviolability of the private and family life of persons sentenced to life imprisonment, which nullifies the essential content of this right, encroaching on human dignity, on the equality of such persons in their dignity and inseparability of their fundamental rights.

Covered by the constitutional right to the inviolability of private and family life, the possibility of short-term trips outside the colony on

the territory of Ukraine of persons sentenced to life imprisonment in connection with such an exceptional private circumstance as the death or serious illness of a close relative, which threatens the life of the patient, is not unconditional and its limitations can be considered as a necessary means to prevent violations of public safety and public order.

The state's positive obligation regarding social rehabilitation consists in recognising for persons sentenced to life imprisonment the potential possibility of a short-term departure outside the colony in connection with the death or serious illness of a close relative, which threatens the patient's life. This duty is correlated, in particular, with the right of such convicts to correction and social rehabilitation, which is determined by the purpose of any criminal punishment.

However, the contested provisions of the Code do not provide persons sentenced to life imprisonment with even the potential possibility of short-term travel outside the colony on the territory of Ukraine in connection with such an exceptional private circumstance as the death or serious illness of a close relative, which threatens the patient's life.

The Constitutional Court emphasises that in order to ensure the provisions of Articles 3, 8, 21, 23, 24, 28, 32 of the Constitution, the potential possibility of a short-term departure outside the colony on the territory of Ukraine in connection with such an exceptional circumstance as the death or serious illness of a close relative, that threatens the patient's life, must be regulated by the legislator for all persons sentenced to imprisonment, including those sentenced to life imprisonment.

The Constitutional Court proceeds from the fact that this is conditioned by a legislative omission in the regulation of this segment of public legal relations in the Code.

The legislative omission identified in the disputed provisions of the Code indicates the failure of the state to fulfil its positive obligation to regulate in law a certain segment of relations in the criminal executive area regarding short-term trips outside the colony on the territory of Ukraine of persons sentenced to life imprisonment in connection with such an exceptional private circumstance, such as the death or serious illness of a close relative, which threatens the patient's life, and this violates the constitutional principle of equality, the right to respect for human dignity, the free development of one's personality, the inviolability of private and family life, and indicates the failure of the state to perform its positive obligation regarding the social rehabilitation of such persons.

The Constitutional Court declared individual provisions of Article 111.1 of the Criminal Executive Code in that they make it impossible to apply to persons sentenced to life imprisonment short-term trips outside the colony on the territory of Ukraine in connection with such an exceptional private circumstance as the death or serious illness of a close relative, which threatens life of the patient, as inconsistent with the Constitution (are unconstitutional); they lose their effect after three months from the date of delivering this Decision.

The Verkhovna Rada within three months shall bring the normative regulation established by individual provisions of Article 111.1 of the Criminal Executive Code into compliance with the Constitution and this Decision.

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 8-rp/2007 of October 16, 2007;
- No. 2-rp/2012 of January 20, 2012;
- No. 2-rp/2016 of June 1, 2016;
- No. 5-r/2018 of May 22, 2018;
- No. 6-r(II)/2021 of September 16, 2021;
- No. 5-r(II)/2022 of June 22, 2022;
- No. 3-r/2022 of December 23, 2022;
- No. 1-r/2023 of February 7, 2023;
- No. 3-r(II)/2023 of March 22, 2023;
- No. 4-r(II)/2023 of April 19, 2023.

Judgments of the European Court of Human Rights in the cases:

- Boulois v. Luxembourg of April 3, 2012, No. 37575/04;
- Lavents v. Latvia of November 28, 2002, No. 58442/00;
- Płoski v. Poland of November 12, 2002, No. 26761/95;
- Lind v. Russia of December 6, 2007, No. 25664/05;
- Ēcis v. Latvia of January 10, 2019, No. 12879/09;
- Feldman v. Ukraine (No. 2) of January 12, 2012, No. 42921/09;
- Kanalas c. Roumanie of December 6, 2016, No. 20323/14.

The Universal Declaration of Human Rights of 1948, adopted by the General Assembly of the United Nations on December 10, 1948;

International Covenant on Civil and Political Rights of 1966;

General Comment No. 21 to the International Covenant on Civil and Political Rights: Article 10 (humane treatment of persons deprived of their liberty), April 10, 1992;

Recommendation Rec(2006)2-rev (as amended) of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on the European Penitentiary Rules, adopted on January 11, 2006;

The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules);

Guiding Principles of the Nelson Mandela Rules Application (2018), produced by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) and Penal Reform International (PRI);

The UN Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment, adopted on December 9, 1988 by the Assembly General;

2nd General Report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf(92)3;

11th General Report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf(2001)16;

Memorandum of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT (2007) 55, 27 June 2007;

25th General Report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), CPT/Inf(2016)10;

Recommendation No. R (82) 16 of the Committee of Ministers to Member States on Prison Leave, adopted by the Committee of Ministers on 24 September 1982 at the 350th meeting of the Ministers' Deputies;

Recommendation Rec(2003)23 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on the management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners, adopted on October 9, 2003;

Judgment of the Federal Constitutional Court of Germany of November 8, 2006, No. 2BvR 578/02;

Order of the Federal Constitutional Court of Germany of May 23, 2013, No. 2BvR 2129/11,

Judgment of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of September 18, 2020 No. 2019-32-01;

Decision of the European Court of Human Rights on admissibility in the case of Sannino v. Italy of May 3, 2005, application No. 72639/01.

АЛФАВІТНО-ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

АКТИ ПРАВА — вимоги до актів права [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, п. 4, пп. 4.1, 4.2, 4.3, 4.4]¹; неможливість вважати «правом» у державі, керованій верховенством права (правовладдям), припис закону, що не відповідає вимозі юридичної визначеності [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 4.4]; якість закону (доступність для заінтересованих осіб, точність та передбачність) [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.3]; принцип верховенства права та вимоги до правового регулювання [від 13 вересня 2023 року № 7-р(I)/2023, пп. 2.1];

щодо призначення, звільнення — звільнення особи можливе на підставі не закону, а лише індивідуального акта права, повноважень щодо ухвалення якого Верховна Рада України не має [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 3.2]; недопустимість (вихід за межі конституційних повноважень) Верховної Ради України через ухвалення законів, що є нормативними актами, звільняти окремого працівника або певні категорії працівників та повідомляти їх про можливе майбутнє звільнення [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 3.2, 3.4]; визначення приписами Основного Закону України випадків, коли Верховна Рада України уповноважена звільняти та призначати окремих осіб у спосіб ухвалення індивідуальних актів права [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 3.2, 3.4]; невідповідність вимогам правової визначеності припису закону, що містить як окремі ознаки акта правозастосування, тобто індивідуального акта права, адресованого прокуророві, якого попереджають «про можливе майбутнє звільнення з посади», так і ознаки знеособленого нормативного припису, що не містить жодних персональних даних [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, п. 4.3].

Див. також: «Верховенство права»; «Законодавче упуцнення»; «Простір обдумування (a margin of appreciation)».

БЮДЖЕТНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ — недопустимість встановлення Бюджетним кодексом України законодавчого регулювання, відмінного від того, що є предметом спеціального регулювання іншими законами України [від 13 вересня 2023 року № 7-р(I)/2023, пп. 2.6]; таке, що спричиняє юридичну невизначеність, позбавляє можливості бути впевненими у своїх легітимних очікуваннях, законодавче регулювання положенням Бюджетного кодексу України, за змістом якого норми і положення спеціального закону щодо виплати державної пенсії особам, постраждалим внаслідок Чорно-

¹ У дужках зазначено: дату ухвалення та номер акта Конституційного Суду України, його пункти (п.), підпункти (пп.), резолютивну частину (р.ч.). Номер акта Конституційного Суду України містить вказівку на його вид: рішення (р); склад Конституційного Суду України, у якому ухвалено рішення: Велика палата (№_р/2023), Перший сенат [№_р(I)/2023], Другий сенат [№_р(II)/2023].

бильської катастрофи та яких віднесено до категорії 1, застосовують у порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування [від 13 вересня 2023 року № 7-р(І)/2023, пп. 2.6.1, 2.8, п. 2 р.ч.].

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ (ВРУ) — встановлення повноважень ВРУ з питань здійснення державної влади лише Конституцією України [від 1 березня 2023 року № 1-р(ІІ)/2023, пп. 2.2]; конституційні повноваження ВРУ для виконання не лише законодавчої, а й інших функцій: установчої, представницької, контролюючої [від 1 березня 2023 року № 1-р(ІІ)/2023, пп. 3.2]; умови втручання ВРУ в організацію та діяльність органів і посадових осіб загальної системи правосуддя, зокрема прокуратури [від 1 березня 2023 року № 1-р(ІІ)/2023, пп. 3.4; від 13 вересня 2023 року № 8-р(ІІ)/2023, пп. 2.2];

законодавча діяльність — недопустимість безпідставного втручання у приватноправові відносини (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 6); можливість реалізації ВРУ функцій із призначення на посади та/або звільнення з посад лише в конституційний спосіб [від 1 березня 2023 року № 1-р(ІІ)/2023, пп. 3.2]; розсуд законодавця під час установлення системи судоустрою, процедури оскарження, підстав для скасування або зміни судових рішень судами вищих інстанцій, повноважень судів вищих інстанцій [від 1 березня 2023 року № 2-р(ІІ)/2023, пп. 4.2; від 22 листопада 2023 року № 10-р(ІІ)/2023, пп. 7.1]; широка дискреція щодо здійснення соціальної та економічної політики [від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 5.4]; принцип верховенства права та вимоги до правового регулювання [від 13 вересня 2023 року № 7-р(І)/2023, пп. 2.1]; повноваження ВРУ ухвалювати закони, що вносять процесуальні відносини, проте зміст цих законів має відповідати вимогам Конституції України [від 22 листопада 2023 року № 10-р(ІІ)/2023, пп. 6.5]; вимога відповідності законодавчої діяльності, змісту законів, які змінюють регулювання процесуальних відносин за участю споживачів, принципу юридичної визначеності в аспекті передбаченості, умотивованості та послідовності в нормативному врегулюванні суспільних правовідносин [від 22 листопада 2023 року № 10-р(ІІ)/2023, пп. 6.6];

призначення, звільнення з посад — недопустимість (вихід за межі конституційних повноважень) ВРУ через ухвалення законів, що є нормативними актами, звільняти окремого працівника або певні категорії працівників та повідомляти їх про можливе майбутнє звільнення [від 1 березня 2023 року № 1-р(ІІ)/2023, пп. 3.2, 3.4]; визначення приписами Основного Закону України випадків, коли ВРУ уповноважена звільняти та призначати окремих осіб у спосіб ухвалення індивідуальних актів права [від 1 березня 2023 року № 1-р(ІІ)/2023,

п. 3.2, 3.4]; неналежність ВРУ до суб'єктів правозастосування та неповноважність ухвалювати акти права або в інший спосіб долучатись до правозастосування у процедурі призначення та звільнення певної особи або групи осіб із посад, за винятком випадків, визначених Конституцією України [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 3.4].

ВЕРХОВНИЙ СУД — Верховний Суд як суд касаційної інстанції та як найвищий суд у системі судоустрою України [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 7.7]; повноваження Верховного Суду щодо усунення порушень норм матеріального та/або процесуального права, виправлення судових помилок і недоліків, а не нового розгляду справи та нівелювання ролі судів першої та апеляційної інстанцій у чиненні правосуддя та розв'язанні цивільних спорів [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 7.7].

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА (ПРАВОВЛАДДЯ) [від 13 вересня 2023 року № 7-р(I)/2023, пп. 2.1]; доступ до правосуддя як один зі складників правовладдя [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, пп. 4.2, п. 5]; обов'язок держави (за статтею 8, частиною першою статті 55 Конституції України) гарантувати на законодавчому рівні кожному можливість реалізації його права на судовий захист [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, пп. 4.2]; обов'язок держави (що випливає з принципу правовладдя та вимоги утвердження й забезпечення права особи на судовий захист в адміністративному судочинстві) забезпечити обов'язкове виконання судового рішення, зокрема судовий контроль за виконанням судового рішення [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, п. 6, пп. 6.1, 6.2, 7.6]; допустимість відповідно до принципу верховенства права (правовладдя) обмеження законодавцем конституційних прав людини і громадянина за дотримання умов, визначених Конституцією України [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.8]; засади демократичного суспільства, базованого на верховенстві права (правовладді) (*in democratic society based on the rule of law*) [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.10]; формальна рівність як важливий аспект верховенства права [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.5];

юридична визначеність [від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 8; від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, п. 4, пп. 4.1, 4.2; від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.3; від 13 вересня 2023 року № 7-р(I)/2023, пп. 2.1; від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 6.5]; вимоги до актів права [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, п. 4, пп. 4.1, 4.2, 4.3, 4.4]; невідповідність вимогам правової визначеності припису закону, що містить як окремі ознаки акта правозастосування, тобто індивідуального акта права, адресованого прокуророві, якого попереджають «про можливе майбутнє звільнення з посади», так і ознаки знеособленого нормативного припису, що не містить жодних персональних даних [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, п. 4.3];

неможливість вважати «правом» у державі, керованій верховенством права (правовладдя), припис закону, що не відповідає вимозі юридичної визначеності [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 4.4]; якість закону [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.3]; обмеження права, вимога законності та принцип юридичної визначеності [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.3]; права передбачуваність та правова визначеність як складові принципу верховенства права [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.3]; таке, що спричиняє юридичну невизначеність, позбавляє можливості бути впевненими у своїх легітимних очікуваннях, законодавче регулювання положенням Бюджетного кодексу України, за змістом якого норми і положення спеціального закону щодо виплати державної пенсії особам, постраждалим внаслідок Чорнобильської катастрофи та яких віднесено до категорії 1, застосовують у порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування [від 13 вересня 2023 року № 7-р(I)/2023, пп. 2.6.1, 2.8, п. 2 р.ч.]; істотна важливість юридичної визначеності в питанні довіри до судової системи загалом [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.6]; потреба додержання юридичної визначеності як вимоги верховенства права (правовладдя) в питанні нормативного регулювання оплати праці прокурорів [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.6]; порушення вимоги юридичної визначеності за умови одночасної дії актів права того самого рівня, які неоднаково регулюють те саме питання [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.6]; вимога відповідності законодавчої діяльності, змісту законів, які змінюють регулювання процесуальних відносин за участю споживачів, принципу юридичної визначеності в аспекті передбачності, умотивованості та послідовності в нормативному врегулюванні суспільних правовідносин [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 6.6]; невідповідність вимозі юридичної визначеності, конституційним приписам і міжнародним зобов'язанням України щодо забезпечення високого рівня захисту прав споживачів віднесення справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, до категорії малозначних справ [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 6.6, 6.7];

вимога передбачності приписів права як один зі складових елементів загального принципу юридичної визначеності [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, п. 4, пп. 4.1, 4.2; від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.3; від 13 вересня 2023 року № 7-р(I)/2023, пп. 2.1]; позбавлення законодавцем стабільності та передбачності трудових правовідносин, коли закон встановлює вимогу припинити раніше укладені безстрокові трудові договори з педагогічними працівниками, які досягли пенсійного віку та отримують пенсію за віком, за умови, що вони

працюють у державних або комунальних закладах загальної середньої освіти (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 6); вимога відповідності законодавчої діяльності, змісту законів, які змінюють регулювання процесуальних відносин за участю споживачів, принципу юридичної визначеності в аспекті передбачності, умотивованості та послідовності в нормативному врегулюванні суспільних правовідносин [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 6.6];

правомірні сподівання (*legitimate expectations*) [від 13 вересня 2023 року № 7-р(I)/2023, пп. 2.1; від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.6, 2.7]; як складовий елемент принципу юридичної визначеності [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.6]; таке, що спричиняє юридичну невизначеність, позбавляє можливості бути впевненими у своїх легітимних очікуваннях, законодавче регулювання положенням Бюджетного кодексу України, за змістом якого норми і положення спеціального закону щодо виплати державної пенсії особам, постраждалим внаслідок Чорнобильської катастрофи та яких віднесено до категорії 1, застосовують у порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування [від 13 вересня 2023 року № 7-р(I)/2023, пп. 2.6.1, 2.8, п. 2 р.ч.]; послідовність законодавця (за доктриною правомірних сподівань) у питаннях регулювання винагороди прокурорів відповідно до їхнього юридичного статусу [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.6]; правомірні сподівання прокурорів на стабільність у питанні нормативного регулювання їхньої винагороди як гарантії їх незалежності [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.6];

легітимна мета — відсутність легітимної мети унормування, за яким для одних педагогічних працівників право на укладення безстрокового трудового договору зберігається, а інших законодавець позбавив цього права лише зважаючи на такі юридичні факти: 1) робота в державному або комунальному закладі загальної середньої освіти; 2) досягнення пенсійного віку; 3) отримання пенсії за віком, що, по суті, означає унеможливлення укладення безстрокового трудового договору лише з огляду на отримання особою певного виду власності (пенсійних виплат) (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 5, 7); правомірність мети ухвалення оспорюваного припису Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 року № 113–IX як одного зі складників спеціального порядку звільнення прокурорів для подальшого «кадрового перезавантаження» органів прокуратури [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 3.1]; відповідність правомірній меті як одній із вимог у разі визначення державою обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод людини, зокрема її прав у сфері соціального захисту задля забезпечення реалізації конституційного

права на судовий захист та публічний порядок у сфері судочинства (це стосується і виконання судових рішень) [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 5.1]; домірність, правомірність мети законодавчого регулювання, що встановлює вимогу зазначати в судових рішеннях в адміністративних справах місце проживання чи перебування сторін (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності [особові (персональні) дані], задля забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист, зокрема права на виконання судових рішень, та дотримання основних засад судочинства [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 4.2, 4.3, 4.4, 4.4.3, п. 5]; потреба захисту митних інтересів та митної безпеки України як правомірна мета встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина у сфері митних відносин та притягнення винної особи до відповідальності за порушення митних правил [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.4; від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.4]; домірність (пропорційність) та суспільна потреба як виняткові умови допустимості встановлення обмеження прав людини і громадянина [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.8]; необхідність для досягнення легітимної мети, справедливого розгляду справи судом індивідуалізації відповідальності, тобто дискреції суду у виборі виду та розміру адміністративного стягнення [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.7, 2.10]; втручання у право власності, що його спрямовано на досягнення легітимної мети в загальних інтересах [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.4]; правомірна мета — забезпечення високого рівня захисту прав споживачів — припису Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 2 грудня 2010 року № 2735–VI, який посилює юридичну відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності за порушення законодавства про безпеку нехарчових товарів та продукції [від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 3.8, 5.6];

принцип домірності (пропорційності) (*proportionality*) [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 5.1; від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.1; від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 3.5, п. 4]; установлення у процесуальному законі розміру ціни позову як критерію для віднесення справи до категорії малозначних має бути ґрунтовано на принципові домірності [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 5.7];

вимога домірності утручання в конституційні права і свободи людини [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 2.2; від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 4.1; від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 5.7]; домірність (пропорційність) та суспільна потреба як виняткові умови допустимості встановлення обмеження прав людини і громадянина [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.8]; домірність як одна з вимог у разі визначення державою обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод людини,

зокрема її прав у сфері соціального захисту задля забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист та публічний порядок у сфері судочинства (це стосується і виконання судових рішень) [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 5.1]; домірність, правомірність мети законодавчого регулювання, що встановлює вимогу зазначати в судових рішеннях в адміністративних справах місце проживання чи перебування сторін (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності [особові (персональні) дані], задля забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист, зокрема права на виконання судових рішень, та дотримання основних засад судочинства [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 4.2, 4.3, 4.4, 4.4.3, п. 5]; обмеження конституційних прав обвинуваченого повинно відповідати принципу пропорційності [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.5.1];

вимога домірності та юридична відповідальність — зміст принципу пропорційності (домірності) у разі внормування міри відповідальності за правопорушення [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.5.1]; принцип верховенства права, зокрема така його вимога, як принцип домірності, як взаємопов'язані фундаментальні засади функціонування усієї юридичної системи України, у тому числі нормативного встановлення законодавцем адміністративної відповідальності [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.5.1; від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 4.1]; конкретні санкції за адміністративні правопорушення мають бути справедливими та відповідати принципам домірності [від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 4.1, 4.2]; принципи домірності та індивідуалізації юридичної відповідальності у процедурі притягнення особи до юридичної відповідальності [від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, п. 4, пп. 4.6, 4.7];

справедливість — справедливе застосування норм права [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.5.1]; відповідність покарання вчиненому злочину як окремий вияв справедливості [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.5.1]; вимога, аби санкції за адміністративні правопорушення були справедливими та відповідали принципам домірності [від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 4.1].

ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ СУДУ — недопустимість нормативно-го регулювання, внаслідок якого особу позивача, на користь якої суд ухвалив рішення та яка домагається виконання такого рішення суду відповідачем — суб'єктом владних повноважень, позбавлено права оскаржити апеляційним порядком ухвалу суду, якою її вимоги щодо визнання протиправними рішень, дій або бездіяльності, учинених суб'єктом владних повноважень — відповідачем на виконання рішення суду, не задоволено [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, пп. 7.2, 7.3]; юридична відповідальність на підставі судових рішень, виконання яких є обов'язковим, за посягання на

права і свободи інших людей чи публічний порядок, відшкодовування завданої шкоди не повинні призводити до заперечення людської гідності та порушення сутності конституційних прав і свобод людини, зокрема у сфері соціального захисту [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 5.2]; неконституційність законодавчого регулювання, яке не визначає дієвих заборон чи запобіжників щодо звернення стягнення у виконавчому провадженні на пенсію боржника, що є основним джерелом існування, у разі, якщо її фактично виплачений розмір після такого звернення та допустимих відрахувань стане нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023]; можливість визначення державою обмеження щодо реалізації інших прав і свобод людини, зокрема її прав у сфері соціального захисту задля забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист та публічний порядок у сфері судочинства (це стосується і виконання судових рішень), за умови вжиття законодавцем домірних заходів для досягнення справедливого балансу між захистом публічних інтересів і конституційних прав людини на соціальний захист та достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї без порушення сутності цих прав [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 5.1]; потреба забезпечення реалізації права на судовий захист, а також дотримання основних засад судочинства, включно з конституційною вимогою щодо обов'язковості судового рішення задля захисту, утвердження та здійснення прав людини [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, п. 4, пп. 4.1]; обов'язкове виконання судового рішення як необхідна умова реалізації конституційного права кожного на судовий захист [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 4.1]; домірність, правомірність мети законодавчого регулювання, що встановлює вимогу зазначати в судових рішеннях в адміністративних справах місце проживання чи перебування сторін (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності [особові (персональні) дані], задля забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист, зокрема права на виконання судових рішень, та дотримання основних засад судочинства [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 4.2, 4.3, 4.4, 4.4.3, п. 5];

— позитивний обов'язок держави щодо забезпечення виконання судового рішення [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 5.1; від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 4.1]; обов'язок держави (що впливає з принципу правовладдя та вимоги утвердження й забезпечення права особи на судовий захист в адміністративному судочинстві) забезпечити обов'язкове виконання судового рішення, зокрема судовий контроль за виконанням судового рішення [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, п. 6, пп. 6.1, 6.2, 7.6];

Див. також: «Засади судочинства» («обов'язковість виконання судового рішення»); «Право на судовий захист»; «Судове рішення».

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ — потреба забезпечення державною дієвістю припису частини третьої статті 152 Конституції України та практичної реалізації права фізичних та юридичних осіб приватного права на відшкодування завданої їм шкоди актами і діями, що визнані неконституційними [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, п. 5]; право особи на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок застосування оспорюваного припису закону, у разі визнання його неконституційним [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, п. 5]; юридична відповідальність на підставі судових рішень, виконання яких є обов'язковим, за посягання на права і свободи інших людей чи публічний порядок, відшкодування завданої шкоди не повинні призводити до заперечення людської гідності та порушення сутності конституційних прав і свобод людини, зокрема у сфері соціального захисту [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 5.2]; неконституційність законодавчого регулювання, яке не визначає дієвих заборон чи запобіжників щодо звернення стягнення у виконавчому провадженні на пенсію боржника, що є основним джерелом існування, у разі, якщо її фактично виплачений розмір після такого звернення та допустимих відрахувань стане нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023].

ВЛАДА ПУБЛІЧНА — здійснення публічної влади в добропорядний спосіб [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, п. 5].

Див. також: «„Принцип добропорядного врядування“ (good governance)».

ГІДНІСТЬ [від 20 грудня 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 2.2.1, 2.3]; людська гідність як стрижень формування державою соціальної політики у соціальній державі [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 2.2]; доступ людини до мінімальних соціальних благ, здатних забезпечити їй достатній і гідний життєвий рівень, як обов'язкова складова людської гідності [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 2.2]; людська гідність як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційна цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для всіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 2.2]; обов'язок ВРУ під час формування соціальної політики держави гарантувати ефективну реалізацію права на повагу до людської гідності, зокрема у спосіб забезпечення пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги для осіб, які потребують соціального захисту [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 2.2, 3.1]; обов'язок соціальної держави створювати належні та дієві юридичні механізми реалізації конституційних прав кожного на соціальний захист і достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, зокрема гарантувати

в повному обсязі на законодавчому рівні прожитковий мінімум, що має реально забезпечувати гідний рівень життя людини [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 2.2, 2.3, 3.1]; позитивний обов'язок держави забезпечувати безумовний захист людської гідності та мінімальний соціальний захист людини, визначений приписами частини третьої статті 46 Конституції України [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 3.2]; непорушність гарантованого державою прожиткового мінімуму як мінімального стандарту життєвого рівня людини, що відповідає людській гідності [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, п. 4]; юридична відповідальність на підставі судових рішень, виконання яких є обов'язковим, за посягання на права і свободи інших людей чи публічний порядок, відшкодування завданої шкоди не повинні призводити до заперечення людської гідності та порушення сутності конституційних прав і свобод людини, зокрема у сфері соціального захисту [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 5.2]; людська гідність як джерело і мірило визначення сутності конституційного права на недоторканність особистого та сімейного життя [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.3].

ДЕРЖАВА —

обов'язки держави (за приписами статті 3 Конституції України) —

не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, а й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, п. 3; від 13 вересня 2023 року № 7-р(I)/2023, пп. 2.1; від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.2]; забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, та створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, п. 3; від 13 вересня 2023 року № 7-р(I)/2023, пп. 2.1]; забезпечити дієвість конституційного припису про її головний конституційний обов'язок — утверджувати й забезпечувати права і свободи людини [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 5.5];

у сфері соціального захисту — обґрунтовувати законодавче регулювання, зокрема, у вирішенні питань соціального захисту відповідних категорій громадян [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, п. 3]; забезпечувати захист та здійснення конституційних прав громадянина на соціальний захист, на достатній життєвий рівень для особи і її сім'ї [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, п. 3];

у сфері захисту прав споживачів — забезпечувати дієвий та ефективний захист прав споживачів [від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 3.8; від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 6.1];

соціальна держава [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 2.2]; втілення принципу соціальної держави (стаття 1 Конституції Украї-

ни) у приписах частини четвертої статті 13 Основного Закону України («держава забезпечує <...> соціальну спрямованість економіки») та в його приписах, що гарантують соціальні права людини, зокрема право на соціальний захист (частина перша статті 46) [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 2.2]; людська гідність як стрижень формування державою соціальної політики у соціальній державі [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 2.2]; обов'язок соціальної держави створювати належні та дієві юридичні механізми реалізації конституційних прав кожного на соціальний захист і достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, зокрема гарантувати в повному обсязі на законодавчому рівні прожитковий мінімум, що має реально забезпечувати гідний рівень життя людини [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 2.2, 2.3, 3.1]; позитивний обов'язок держави у сфері соціального захисту [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 3.2].

Див. також: «Простір обдумування (*a margin of appreciation*)».

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА — позитивний обов'язок держави здійснювати відповідальну державну політику у сфері освіти з огляду на припис частини другої статті 53 Конституції України (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 3); людська гідність як стрижень формування державою соціальної політики у соціальній державі [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 2.2]; обов'язок ВРУ під час формування соціальної політики держави гарантувати ефективну реалізацію права на повагу до людської гідності, зокрема у спосіб забезпечення пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги для осіб, які потребують соціального захисту [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 2.2, 3.1]; уповноваженість ВРУ для забезпечення ефективної реалізації державної митної політики не тільки покладати обов'язки на учасників відносин, що встановлені митним законодавством, а й визначати діяння, які є порушенням митних правил, та відповідальність за них [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.3]; широка дискреція ВРУ щодо здійснення соціальної та економічної політики [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.4].

ЗАКОНОДАВЧЕ УПУЩЕННЯ (*legislative omission*) [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 4.4].

ЗАСАДИ СУДОЧИНСТВА — необхідність визначати сутнісний зміст права на судовий захист із урахуванням конституційно установлених засад судочинства як гарантій, що забезпечують його ефективну реалізацію, та з урахуванням змісту права на справедливий суд, визначеного у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та витлумаченого Європейським судом із прав людини [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, пп. 4.3, 4.3.3]; потреба забезпечення реалізації права на судовий захист, а також

дотримання основних засад судочинства, включно з конституційною вимогою щодо обов'язковості судового рішення, що гарантовано приписами частини першої статті 55, пункту 9 частини другої статті 129, статті 129¹ Конституції України, задля захисту, утвердження та здійснення прав людини [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, п. 4, пп. 4.1]; основні засади судочинства як конституційні гарантії права на судовий захист [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 4.1]; мета закріплення основних засад судочинства [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 4.1]; домірність, правомірність мети законодавчого регулювання, що встановлює вимогу зазначати в судових рішеннях в адміністративних справах місце проживання чи перебування сторін (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності [особові (персональні) дані], задля забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист, зокрема права на виконання судових рішень, та дотримання основних засад судочинства [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 4.2, 4.3, 4.4, 4.4.3, п. 5];

рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, пп. 4.3.3; від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 5.2]; рівноправність сторін під час судового контролю за виконанням судового рішення [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023]; забезпечення засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом у спосіб нормативного визначення рівних процесуальних можливостей (обсягу прав) учасників судового процесу, що відповідають їхньому процесуальному становищу, включно з правом на оскарження апеляційним порядком судових рішень, як доконечна гарантія реалізації права особи на судовий захист [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, пп. 4.3.3, 7.5, 7.6]; неоднаковий обсяг права на судовий захист, зокрема права учасника судового провадження на апеляційне оскарження судових рішень, має бути об'єктивно та обґрунтовано виправданим [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, пп. 4.3.3, 7.4, 7.5, 7.6]; недопустимість запровадження юридичного механізму здійснення адміністративного судочинства, за яким особа в судовому процесі перебуватиме в гіршому процесуальному становищі порівняно з державою в особі органів державної влади, а також іншими органами публічної влади, їх посадовими і службовими особами [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, пп. 5.2, 7.4, 7.5, 7.6]; неоднакове визначення обсягу права на апеляційне оскарження судових рішень залежно від результатів розгляду певного питання [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, пп. 7.5];

гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами — додержання такої основної засади судочинства, як гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, має бути узгоджене з іншими основними засадами судочинства, визначеними Конституцією України, зокрема розумними строками розгляду справи судом [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 4.5];

забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках — на касаційне оскарження судового рішення [від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023, пп. 7.1]; засада забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках — на касаційне оскарження судового рішення (пункт 8 частини другої статті 129 Конституції України) як «обсяг судового захисту» [від 1 березня 2023 року № 2-р(П)/2023, пп. 4.3.1]; забезпечення засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом у спосіб нормативного визначення рівних процесуальних можливостей (обсягу прав) учасників судового процесу, що відповідають їхньому процесуальному становищу, включно з правом на оскарження апеляційним порядком судових рішень, як доконечна гарантія реалізації права особи на судовий захист [від 1 березня 2023 року № 2-р(П)/2023, пп. 4.3.3]; неоднакове визначення обсягу права на апеляційне оскарження судових рішень залежно від результатів розгляду певного питання [від 1 березня 2023 року № 2-р(П)/2023, пп. 7.5]; розсуд законодавця під час установаження системи судоустрою, процедури оскарження, підстав для скасування або зміни судових рішень судами вищих інстанцій, повноважень судів вищих інстанцій [від 1 березня 2023 року № 2-р(П)/2023, пп. 4.2; від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023, пп. 7.1]; законодавчо визначений механізм реалізації права на судовий захист, що охоплює, зокрема, право на апеляційний перегляд справи, як одна з конституційних гарантій реалізації інших прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя [від 1 березня 2023 року № 2-р(П)/2023, пп. 4.2]; недопустимість нормативного регулювання, внаслідок якого особу позивача, на користь якої суд ухвалив рішення та яка домагається виконання такого рішення суду відповідачем — суб'єктом владних повноважень, позбавлено права оскаржити апеляційним порядком ухвалу суду, якою її вимоги щодо визнання протиправними рішень, дій або бездіяльності, учинених суб'єктом владних повноважень — відповідачем на виконання рішення суду, не задоволено [від 1 березня 2023 року № 2-р(П)/2023, пп. 7.2, 7.3]; право на апеляційний перегляд справи [від 1 березня 2023 року № 2-р(П)/2023, пп. 4.3.1]; гарантованість (пункт 8 частини другої статті 129 Конституції України) права на перегляд у суді апеляційної інстанції справи, розглянутої судом першої інстанції по суті [від 1 березня 2023 року № 2-р(П)/2023, пп. 4.3.1]; повноваження законодавця передбачити можливість апеляційного оскарження будь-якого рішення, що його ухвалює суд під час розгляду справи, але не вирішує її по суті, або встановити обмеження чи заборону на оскарження в апеляційному порядку окремих процесуальних судових рішень, які не вирішують справу по суті [від 1 березня 2023 року № 2-р(П)/2023, пп. 4.3.1]; вимоги у разі встановлення обмеження або заборони на оскарження в апеляційному порядку окремих процесуальних судових рішень, які не вирішують справу по суті [від 1 березня 2023 року № 2-р(П)/2023, пп. 4.3.1,

4.3.2]; неабсолютність права на касаційне оскарження судових рішень, умови обмеження [від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023, пп. 7.4]; посутній зв'язок пункту 8 частини другої статті 129 Конституції України з іншими конституційними приписами, зокрема частини першої статті 8 Конституції України щодо дієвості принципу правовладдя (верховенства права) в аспекті юридичної визначеності [від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023, пп. 7.6]; законодавче вноормування процесуальних відносин щодо відкриття касаційного провадження у малозначних справах [від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023, пп. 7.8, 7.9, 7.10];

обов'язковість судового рішення — виконання судового рішення як невідокремний складник права кожного на судовий захист [від 1 березня 2023 року № 2-р(П)/2023, п. 6, пп. 6.1; від 22 березня 2023 року № 3-р(П)/2023, пп. 5.1; від 19 квітня 2023 року № 4-р(П)/2023, пп. 4.1]; юридична відповідальність на підставі судових рішень, виконання яких є обов'язковим, за посягання на права і свободи інших людей чи публічний порядок, відшкодування завданої шкоди не повинні призводити до заперечення людської гідності та порушення сутності конституційних прав і свобод людини, зокрема у сфері соціального захисту [від 22 березня 2023 року № 3-р(П)/2023, пп. 5.2]; неконституційність законодавчого регулювання, яке не визначає дієвих заборон чи запобіжників щодо звернення стягнення у виконавчому провадженні на пенсію боржника, що є основним джерелом існування, у разі, якщо її фактично виплачений розмір після такого звернення та допустимих відрахувань стане нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом [від 22 березня 2023 року № 3-р(П)/2023]; потреба забезпечення реалізації права на судовий захист, а також дотримання основних засад судочинства, включно з конституційною вимогою щодо обов'язковості судового рішення, що гарантовано приписами частини першої статті 55, пункту 9 частини другої статті 129, статті 129¹ Конституції України, задля захисту, утвердження та здійснення прав людини [від 19 квітня 2023 року № 4-р(П)/2023, п. 4, пп. 4.1]; домірність, правомірність мети законодавчого регулювання, що встановлює вимогу зазначати в судових рішеннях в адміністративних справах місце проживання чи перебування сторін (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності [особові (персональні) дані], задля забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист, зокрема права на виконання судових рішень, та дотримання основних засад судочинства [від 19 квітня 2023 року № 4-р(П)/2023, пп. 4.2, 4.3, 4.4, 4.4.3, п. 5];

— позитивний обов'язок держави щодо забезпечення виконання судового рішення [від 22 березня 2023 року № 3-р(П)/2023, пп. 5.1; від 19 квітня 2023 року № 4-р(П)/2023, пп. 4.1]; обов'язок держави (що впливає з принципу правовладдя та вимоги утвердження й забезпечення права особи на судовий захист в адміністративному

судочинстві) забезпечити обов'язкове виконання судового рішення, зокрема судовий контроль за виконанням судового рішення [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, п. 6, пп. 6.1, 6.2, 7.6];

остаточність судового рішення (res judicata) [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 7.7].

Див. також: «Принцип рівності»; «Право на судовий захист»; «Судове рішення»; «Виконання рішень суду».

ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ — дієвий та ефективний захист прав споживачів як один зі способів виконання державою її головного конституційного обов'язку — утверджувати й забезпечувати права і свободи людини [від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 3.8; від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 6.1]; заходи задля запобігання порушенням законодавства про якість та безпеку товарів, продукції, усіх видів робіт та послуг мають бути стримувальними [від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 3.8]; санкція, що її може бути застосовано до суб'єкта підприємницької діяльності як захід юридичної відповідальності за порушення прав споживачів [від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 3.8]; правомірна мета — забезпечення високого рівня захисту прав споживачів — припису Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 2 грудня 2010 року № 2735-VI, який посилює юридичну відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності за порушення законодавства про безпеку нехарчових товарів та продукції [від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 3.8, 5.6]; недопустимість законодавчого регулювання, за яким визначений у ньому грошовий критерій ціни позову у справах про захист прав споживачів значно перевищує аналогічний критерій віднесення справ до категорії малозначних, установлений для всіх інших позивачів [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 6.4]; вимога відповідності законодавчої діяльності, змісту законів, які змінюють регулювання процесуальних відносин за участю споживачів, принципу юридичної визначеності в аспекті передбаченості, умотивованості та послідовності в нормативному врегулюванні суспільних правовідносин [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 6.6]; невідповідність вимозі юридичної визначеності, конституційним приписам і міжнародним зобов'язанням України щодо забезпечення високого рівня захисту прав споживачів віднесення справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяті розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, до категорії малозначних справ [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 6.6, 6.7].

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ — недопустимість наділення Кабінету Міністрів України повноваженням урегулювати питання винагороди прокурорів [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.2].

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД В УКРАЇНІ — конституційний лад в Україні ґрунтується на низці конституційних принципів, зокрема демократії, верховенства права (правовладдя), поділу державної влади [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, п. 3]; гарантія звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина як одна із загальних засад українського конституційного ладу [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 4.1].

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ (КСУ) — урахування у провадженнях надбання спільноти (*acquis communautaire*) у цілому та відповідних предметові конституційного контролю окремих актів Європейського Союзу зокрема [від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 3.5; від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 3.4].

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ — на Конституції України ґрунтовано галузеве законодавство, яке розвиває, конкретизує й деталізує конституційні приписи [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 4.3].

КОНФІСКАЦІЯ — обмеження права власності у вигляді конфіскації майна [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.8].

ЛЮДИНА — людина як найвища цінність [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.2, 2.2.1]; людина як скарб природи [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.2.1].

МИТНА СПРАВА [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.2]; уповноваженість ВРУ для забезпечення ефективної реалізації державної митної політики не тільки покладати обов'язки на учасників відносин, що вноормовані митним законодавством, а й визначати діяння, які є порушенням митних правил, та відповідальність за них [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.3]; державний примус як один із чинників, здатних забезпечити ефективність унормування митної справи, належний рівень захисту митних інтересів та митної безпеки України [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.3]; зобов'язання держави, у якій визнається і діє принцип верховенства права, для захисту митних інтересів і забезпечення митної безпеки України належно вноормувати засади митної справи, зокрема в частині встановлення строків тимчасового ввезення транспортних засобів і відповідальності за їх недотримання [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.3]; порушення митних правил як специфічний вид адміністративних правопорушень та потреба врегулювання питання адміністративної відповідальності за порушення митних правил із урахуванням специфіки принципів здійснення митної справи та згідно з Конституцією України [від 6 ве-

ресня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.4]; конституційний принцип рівності громадян перед законом у сфері митної справи (єдиний порядок переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України та рівна міра відповідальності за порушення митних правил) [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.5]; орган (посадова особа), розглядаючи справу про порушення митних правил, повинен (повинна) мати дискрецію щодо виду та/або розміру адміністративного стягнення, що забезпечує індивідуалізацію такої відповідальності залежно від обставин справи у межах законодавчо визначеної санкції [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.5]; міра адміністративної відповідальності має бути спрямована на досягнення легітимної мети — захист митних інтересів і забезпечення митної безпеки України — та бути пропорційною вчиненому адміністративному правопорушенню, забезпечуючи досягнення мети адміністративного стягнення за рахунок мінімального втручання в гарантовані Конституцією України права людини і громадянина, зокрема право власності [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.5]; установалення альтернативних видів основних адміністративних стягнень — штрафу або конфіскації транспортного засобу — уможлиблює індивідуалізацію судом адміністративного стягнення, реалізацію принципу індивідуалізації юридичної відповідальності під час притягнення особи до адміністративної відповідальності на підставі частини шостої статті 481 Митного кодексу України [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 4.6]; потреба захисту митних інтересів та митної безпеки України як правомірна мета встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина у сфері митних відносин та притягнення винної особи до відповідальності за порушення митних правил [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.4].

Див. також: «Юридична відповідальність».

ОБОВ'ЯЗОК КОЖНОГО НЕУХИЛЬНО ДОДЕРЖУВАТИСЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЗАКОНІВ УКРАЇНИ, НЕ ПОСЯГАТИ НА ПРАВА І СВОБОДИ, ЧЕСТЬ І ГІДНІСТЬ ІНШИХ ЛЮДЕЙ — юридична відповідальність на підставі судових рішень, виконання яких є обов'язковим, за посягання на права і свободи інших людей чи публічний порядок, відшкодування завданої шкоди не повинні призводити до заперечення людської гідності та порушення сутності конституційних прав і свобод людини, зокрема у сфері соціального захисту [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 5.2].

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ — визначення повноважень органів державної влади Конституцією і законами України [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 2.2]; принципи діяльності правотворчих і правозастосовних органів [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.2].

ОСВІТА — позитивний обов'язок держави здійснювати відповідальну державну політику у сфері освіти з огляду на припис частини другої статті 53 Конституції України (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 3); обов'язок держави створити належні умови забезпечення закладів освіти кваліфікованими педагогічними кадрами (як молодими кваліфікованими, так і досвідченими педагогічними працівниками) (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 4); недопустимість вважати достатніми і прийнятними підставами для порушення свободи укладення трудового договору педагогічними працівниками такі юридичні факти, як досягнення пенсійного віку, виплата пенсії за віком та робота в державних або комунальних закладах загальної середньої освіти (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 5); закон може пов'язувати можливість провадження педагогічної діяльності лише з наявністю в особи педагогічної освіти і такого стану фізичного й психічного здоров'я, що дає їй змогу належним чином виконувати свої професійні обов'язки (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 6); безпідставне та необгрунтоване обмеження права на працю (звуження можливості добровільно погоджувати умови праці), дискримінаційність за ознакою віку та юридичним фактом отримання пенсії за віком законодавчого регулювання, за яким унеможливлено укладення безстрокових трудових договорів із педагогічними працівниками державних і комунальних закладів загальної середньої освіти, які досягли пенсійного віку та отримують пенсію за віком (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 6, 7).

Див. також: «Право на працю» («право на працю педагогічних працівників»).

ОСОБИ З ІНВАЛІДНІСТЮ — потреба в соціальному захисті гідного та достатнього рівня життя осіб з інвалідністю [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 2.4]; обов'язок держави (за приписами статті 3 Конституції України) обгрунтовувати законодавче регулювання, зокрема, у вирішенні питань соціального захисту відповідних категорій громадян [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, п. 3].

Див. також: «Право на соціальний захист».

ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ — вимога відповідності режиму відбування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, у тому числі довічного, людській гідності як абсолютній цінності [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.2.2, 2.2.3, 4.1]; можливість кожного, навіть засудженого до позбавлення волі, зокрема довічного, відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні як складник конституційного права на недоторканність особистого та сімейного життя у сув'язі з людською гідністю [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023]; вимоги правомірності обмеження конституційних прав і свобод, гарантування їх рівності та заборони дискримінації, як і сутнісний зміст таких прав і свобод,

стосуються кожної особи, засудженої до позбавлення волі, незалежно від тяжкості скоєного нею злочину [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.4]; обов'язок законодавця унормувати механізм реалізації можливості відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні для всіх засуджених до позбавлення волі осіб [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.4]; простір обдумування (margin of appreciation) у питанні надання затриманій особі права на тимчасове залишення місця позбавлення волі задля поховання родича [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.5.1]; позитивний обов'язок держави сприяти в підготовленні ув'язненого, зокрема й засудженого до довічного позбавлення волі, до його можливої реінтеграції в суспільство (соціальної реабілітації) [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, п. 3, 4.3]; виправлення та соціальна реабілітація як складові елементи мети будь-якого кримінального покарання та право особи, котру засуджено до довічного позбавлення волі [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, п. 3, пп. 3.1].

ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА — людська гідність як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційна цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для всіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 2.2]; юридична відповідальність на підставі судових рішень, виконання яких є обов'язковим, за посягання на права і свободи інших людей чи публічний порядок, відшкодування завданої шкоди не повинні призводити до заперечення людської гідності та порушення сутності конституційних прав і свобод людини, зокрема у сфері соціального захисту [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 5.2]; дієвий та ефективний захист прав споживачів як один зі способів виконання державою її головного конституційного обов'язку — утверджувати й забезпечувати права і свободи людини [від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 3.8]; невідільність засадничих прав [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.2];

— **обмеження** — людська гідність як критерій допустимості можливих обмежень конституційних прав [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 2.2]; вимоги у разі встановлення обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 5.1; від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 2.2; від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.8; від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.3; від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.4]; допустимість відповідно до принципу верховенства права (правовладдя) обмеження законодавцем конституційних прав людини і громадянина за дотримання умов, визначених Конституцією України [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.8]; домірність (про-

порційність) та суспільна потреба як виняткові умови допустимості встановлення обмеження прав людини і громадянина [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.8]; вимога законності та забезпечення передбачуваності застосування правових норм як умови допустимості обмеження прав і свобод [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.3]; запровадження законодавчих обмежень у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина не може суперечити принципу рівності [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.2]; вимоги правомірності обмеження конституційних прав і свобод, гарантування їх рівності та заборони дискримінації, як і сутнісний зміст таких прав і свобод, стосуються кожної особи, засудженої до позбавлення волі, незалежно від тяжкості скоєного нею злочину [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.4];

— *правомірність мети встановлення обмежень* — потреба захисту митних інтересів та митної безпеки України як правомірна мета встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина у сфері митних відносин та притягнення винної особи до відповідальності за порушення митних правил [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.4; від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.4]; інтереси забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та безпеки тощо можуть виправдати правові обмеження прав і свобод тільки в разі адекватності соціально обумовленим цілям [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.5.1];

— *вимога домірності втручання в конституційні права і свободи людини* [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 5.1; від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 2.2; від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.8; від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 4.1; від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 5.7]; утручання в право власності особи, що ґрунтується на приписі права [від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 5.4]; застосування до особи визначених у законах санкцій не повинне мати характеру надмірного втручання держави в основоположні права людини, зокрема в гарантоване статтею 41 Конституції України право власності [від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 5.7, 5.8];

— *звуження змісту та обсягу* — розуміння положення частини третьої статті 22 Конституції України («при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод») [від 13 вересня 2023 року № 7-р(I)/2023, пп. 2.2; від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.8];

— *права, свободи та обов'язки людини і громадянина та право на судовий захист* — доступ особи до суду з метою здійснення судового контролю щодо законності та правомірності усіх рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб як складовий елемент принципу верховенства права в розумінні статті 8, частини другої статті 55 Конституції України, оскільки в результаті такої діяльності публічної

влади можливе свавільне втручання у права, свободи будь-якої фізичної чи юридичної особи [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, пп. 4.2, п. 5]; законодавчо визначений механізм реалізації права на судовий захист, що охоплює, зокрема, право на апеляційний перегляд справи, як одна з конституційних гарантій реалізації інших прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, пп. 4.2]; обов'язок держави (що випливає з принципу правовладдя та вимоги утвердження й забезпечення права особи на судовий захист в адміністративно-судочинстві) забезпечити обов'язкове виконання судового рішення, зокрема судовий контроль за виконанням судового рішення [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, п. 6, пп. 6.1, 6.2, 7.6]; потреба забезпечення реалізації права на судовий захист, а також дотримання основних засад судочинства, включно з конституційною вимогою щодо обов'язковості судового рішення, що гарантовано приписами частини першої статті 55, пункту 9 частини другої статті 129, статті 129¹ Конституції України, задля захисту, утвердження та здійснення прав людини [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, п. 4, пп. 4.1]; звернення до суду як універсальний механізм захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 5.7].

ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК В УКРАЇНІ — визначення повноважень органів державної влади Конституцією і законами України [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 2.2]; встановлення повноважень ВРУ з питань здійснення державної влади лише Конституцією України [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 2.2].

ПРАВО ВЛАСНОСТІ — співвіднесеність приписів статті 41 Конституції України з відповідними приписами статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практика їх тлумачення Європейським судом із прав людини [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.9; від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.7; від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 5.2, 5.3]; пенсійні виплати як власність особи в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 5); винагорода прокурора як гарантія його незалежності та право власності [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.7]; непов'язаність права на працю та свободу укладення трудового договору з отриманням особою певного виду власності (пенсійними виплатами) (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 5); потреба галузевих законів, які встановлюють конкретні норми використання власником належного йому майна з урахуванням інтересів усіх суб'єктів правовідносин [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.1]; посилення міри адміністративної відповідальності за пере-

вищення строку тимчасового ввезення транспортних засобів на митну територію України саме собою не можна розглядати як порушення права власності [від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 5.4]; рівнозначність за усталеною практикою Європейського суду з прав людини принципів, які загалом застосовують у справах за статтею 1 Протоколу № 1, зокрема доктрини правомірних сподівань, для питань заробітних плат та соціальних виплат [від 13 вересня 2023 року № 8-р(ІІ)/2023, пп. 2.7]; дотримання і захист права власності як обов'язок держави [від 1 листопада 2023 року № 9-р(ІІ)/2023, пп. 5.1]; **неабсолютність права** [від 5 липня 2023 року № 5-р(ІІ)/2023, пп. 2.8; від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 5.1, 5.2];

обмеження, втручання — втручання в право [від 5 липня 2023 року № 5-р(ІІ)/2023, пп. 2.8, 2.9]; умови втручання в право [від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 5.1, 5.2, 5.5; від 1 листопада 2023 року № 9-р(ІІ)/2023, пп. 5.1]; вимоги до заходів при обмеженні права власності в інтересах суспільства [від 5 липня 2023 року № 5-р(ІІ)/2023, пп. 2.8; від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 5.1, пп. 5.5.1]; обмеження права власності у вигляді конфіскації майна [від 5 липня 2023 року № 5-р(ІІ)/2023, пп. 2.8]; втручання у право власності, що його спрямовано на досягнення легітимної мети в загальних інтересах [від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 5.4]; накладання штрафу за порушення законодавства, коли джерелом сплати штрафу були власні кошти особи, як втручання держави в гарантоване Конституцією України право власності [від 1 листопада 2023 року № 9-р(ІІ)/2023, пп. 5.4]; втручання в право власності особи, що ґрунтується на приписі права [від 1 листопада 2023 року № 9-р(ІІ)/2023, пп. 5.4]; застосування до особи визначених у законах санкцій не повинне мати характеру надмірного втручання держави в основоположні права людини, зокрема в гарантоване статтею 41 Конституції України право власності [від 1 листопада 2023 року № 9-р(ІІ)/2023, пп. 5.7, 5.8].

ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ — справедливе застосування норм права [від 5 липня 2023 року № 5-р(ІІ)/2023, пп. 2.3; від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 5.5.1].

ПРАВО КОЖНОГО НА ДОСТАТНІЙ ЖИТТЄВИЙ РІВЕНЬ ДЛЯ СЕБЕ І СВОЄЇ СІМ'Ї — обов'язок соціальної держави створювати належні та дієві юридичні механізми реалізації конституційних прав кожного на соціальний захист і достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, зокрема гарантувати в повному обсязі на законодавчому рівні прожитковий мінімум, що має реально забезпечувати гідний рівень життя людини [від 22 березня 2023 року № 3-р(ІІ)/2023, пп. 2.2, 2.3]; потреба в соціальному захисті гідного та достатнього рівня життя осіб з інвалідністю [від 22 березня 2023 року № 3-р(ІІ)/2023, пп. 2.4]; обов'язок держави (за приписами

статті 3 Конституції України) забезпечувати захист та здійснення конституційних прав громадянина на соціальний захист, на достатній життєвий рівень для особи і її сім'ї [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, п. 3]; розмір виплачених особам пенсій, інших соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, за жодних умов не може бути нижчим від гарантованого державою прожиткового мінімуму, навіть якщо із цих виплат здійснено обґрунтовані державою відрахування для досягнення правомірної (легітимної) мети [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 3.2]; непорушність гарантованого державою прожиткового мінімуму як мінімального стандарту життєвого рівня людини, що відповідає людській гідності [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, п. 4]; неконституційність законодавчого регулювання, яке не визначає дієвих заборон чи запобіжників щодо звернення стягнення у виконавчому провадженні на пенсію боржника, що є основним джерелом існування, у разі, якщо її фактично виплачений розмір після такого звернення та допустимих відрахувань стане нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023]; право на достатній життєвий рівень та винагорода прокурора як гарантія його незалежності [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.8.2].

ПРАВО КОЖНОГО НА НЕВТРУЧАННЯ В ЙОГО ОСОБИСТЕ І СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ, КРІМ ВИПАДКІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ КОНСТИТУЦІЄЮ УКРАЇНИ — право на приватне та сімейне життя [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 2.3]; неабсолютність права [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 2.6; від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 4.2.1]; правомірність втручання в конституційне право особи на недоторканність особистого і сімейного життя [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 2.3]; людська гідність як джерело і мірило визначення сутності конституційного права на недоторканність особистого та сімейного життя [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.3]; особисте життя людини [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.3]; право на приватне та сімейне життя [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.3]; співставність статті 32 Конституції України та приписів статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, практика їх тлумачення Європейським судом із прав людини [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.5.1];

інформація про особисте та сімейне життя особи (персональні дані) [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, п. 3]; умови допустимості втручання у конституційне право особи на приватне і сімейне життя у спосіб збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 2.3]; право на непорушність свого приватного і сімейного життя («*the right to respect for his private and family life*»),

свого житла і кореспонденції за статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практикою Європейського суду з прав людини [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 2.5]; конституційні цінності, в інтересах яких законодавець може встановити обмеження щодо реалізації конституційного права особи на недоторканність особистого і сімейного життя (частина друга статті 32 Конституції України), зокрема у вигляді збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 2.6, п. 4]; перелік даних про особу, що їх визнають як конфіденційну інформацію, не є вичерпним [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, п. 3]; такі відомості, як місце проживання чи перебування (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб), — це особові (персональні) дані, за якими можна ідентифікувати або конкретно ідентифікувати особу та які можна розцінювати як конфіденційну інформацію про неї [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 3.1]; умови правомірності встановлення законодавцем обмеження щодо реалізації конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя у вигляді вимоги зазначати в судових рішеннях місце проживання чи перебування сторін (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 3.2, п. 5]; домірність, правомірність мети законодавчого регулювання, що встановлює вимогу зазначати в судових рішеннях в адміністративних справах місце проживання чи перебування сторін (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності [особові (персональні) дані], задля забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист, зокрема права на виконання судових рішень, та дотримання основних засад судочинства [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 4.2, 4.3, 4.4, 4.4.3, п. 5];

особисте і сімейне життя особи, засудженої до довічного позбавлення волі [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023]; можливість кожного, навіть засудженого до позбавлення волі, зокрема довічного, відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні як складник конституційного права на недоторканність особистого та сімейного життя у сув'язі з людською гідністю [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023]; обов'язок законодавця унормувати механізм реалізації можливості відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні для всіх засуджених до позбавлення волі осіб [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.4]; простір обдумування (*margin of appreciation*) у питанні надання затриманій особі права на тимчасове залишення місця позбавлення волі задля поховання родича [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.5.1].

ПРАВО НА ЗАРОБІТНУ ПЛАТУ, НЕ НИЖЧУ ВІД ВИЗНАЧЕНОЇ ЗАКОНОМ — винагорода прокурора як гарантія його незалежності та право на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.8. I].

ПРАВО НА ПРАЦЮ — свобода праці (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 5); можливість вільно обирати вид праці та добровільно вступати у трудові правовідносини (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 5); трудовий договір (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 5); свобода укладення трудового договору (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 5); непов'язаність права на працю та свободу укладення трудового договору з отриманням особою певного виду власності (пенсійними виплатами) (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 5, 6); проблеми працевлаштування літніх працівників (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 6); вимоги до законодавчого регулювання відносин праці при встановленні відмінностей у юридичному статусі осіб (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 6); обґрунтованість та прийнятність запровадження вікового цензу як однієї з кваліфікаційних вимог (умов) для призначення особи на високу посаду державного службовця, яка потребує «життєвого досвіду» та «соціальної зрілості» (Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини) (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 7);

право на працю педагогічних працівників — недопустимість вважати достатніми і прийнятними підставами для порушення свободи укладення трудового договору педагогічними працівниками такі юридичні факти, як досягнення пенсійного віку, виплата пенсії за віком та робота в державних або комунальних закладах загальної середньої освіти (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 5); відсутність легітимної мети унормування, за яким для одних педагогічних працівників право на укладення безстрокового трудового договору зберігається, а інших законодавець позбавив цього права лише зважаючи на такі юридичні факти: 1) робота в державному або комунальному закладі загальної середньої освіти; 2) досягнення пенсійного віку; 3) отримання пенсії за віком, що, по суті, означає унеможливлення укладення безстрокового трудового договору лише з огляду на отримання особою певного виду власності (пенсійних виплат) (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 5); закон може пов'язувати можливість провадження педагогічної діяльності лише з наявністю в особи педагогічної освіти і такого стану фізичного й психічного здоров'я, що дає їй змогу належним чином виконувати свої професійні обов'язки (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 6); позбавлення законодавцем стабільності та передбачності трудових правовідносин, коли закон встановлює вимогу припинити раніше укладені безстрокові трудові договори з педагогічними працівниками, які досягли пенсійного віку та отримують пенсію за віком, за умови, що вони працюють у державних або комунальних закладах загальної середньої освіти

(від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 6); безпідставне та необґрунтоване обмеження права на працю (звуження можливості добровільно погоджувати умови праці), дискримінаційність за ознакою віку та юридичним фактом отримання пенсії за віком законодавчого регулювання, за яким унеможливлено укладення безстрокових трудових договорів із педагогічними працівниками державних і комунальних закладів загальної середньої освіти, які досягли пенсійного віку та отримують пенсію за віком (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 6, 7);

призначення, звільнення — звільнення особи можливе на підставі не закону, а лише індивідуального акта права, повноважень щодо ухвалення якого ВРУ не має [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 3.2]; недопустимість (вихід за межі конституційних повноважень) ВРУ через ухвалення законів, що є нормативними актами, звільняти окремого працівника або певні категорії працівників та повідомляти їх про можливе майбутнє звільнення [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 3.2, 3.4]; визначення приписами Основного Закону України випадків, коли ВРУ уповноважена звільняти та призначати окремих осіб у спосіб ухвалення індивідуальних актів права [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 3.2, 3.4].

ПРАВО НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ — доступ людини до мінімальних соціальних благ, здатних забезпечити їй достатній і гідний життєвий рівень, як обов'язкова складова людської гідності [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 2.2]; обов'язок ВРУ під час формування соціальної політики держави гарантувати ефективну реалізацію права на повагу до людської гідності, зокрема у спосіб забезпечення пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги для осіб, які потребують соціального захисту [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 2.2, 3.2]; обов'язок соціальної держави створювати належні та дієві юридичні механізми реалізації конституційних прав кожного на соціальний захист і достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, зокрема гарантувати в повному обсязі на законодавчому рівні прожитковий мінімум, що має реально забезпечувати гідний рівень життя людини [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 2.2, 2.3, 3.1]; обов'язок держави (за приписами статті 3 Конституції України) забезпечувати захист та здійснення конституційних прав громадянина на соціальний захист, на достатній життєвий рівень для особи і її сім'ї [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, п. 3]; позитивний обов'язок держави у сфері соціального захисту [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 3.2]; недопустимість відмови держави від взятих на себе зобов'язань та скасування видів соціального забезпечення, передбачених Конституцією України [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 3.2]; позитивний обов'язок держави забезпечувати безумовний захист людської гідності та мінімальний соціальний захист людини, визначений приписами час-

тини третьої статті 46 Конституції України [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 3.2]; розмір виплачених особам пенсій, інших соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, за жодних умов не може бути нижчим від гарантованого державою прожиткового мінімуму, навіть якщо із цих виплат здійснено обґрунтовані державою відрахування для досягнення правомірної (легітимної) мети [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 3.2]; можливість визначення державою обмеження щодо реалізації інших прав і свобод людини, зокрема її прав у сфері соціального захисту задля забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист та публічний порядок у сфері судочинства (це стосується і виконання судових рішень), за умови вжиття законодавцем домірних заходів для досягнення справедливого балансу між захистом публічних інтересів і конституційних прав людини на соціальний захист та достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї без порушення сутності цих прав [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 5.1]; юридична відповідальність на підставі судових рішень, виконання яких є обов'язковим, за посягання на права і свободи інших людей чи публічний порядок, відшкодування завданої шкоди не повинні призводити до заперечення людської гідності та порушення сутності конституційних прав і свобод людини, зокрема у сфері соціального захисту [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 5.2]; визначення змісту права на соціальний захист і Конституцією, і законами України [від 13 вересня 2023 року № 7-р(I)/2023, пп. 2.2]; можливість законом змінити, скасувати або поновити складові права на соціальний захист, не конкретизовані в частині першій статті 46 Основного Закону України або в інших його статтях [від 13 вересня 2023 року № 7-р(I)/2023, пп. 2.2];

— **право на пенсійне забезпечення** — пенсійні виплати — власність особи в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 5); гарантованість пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023]; неконституційність законодавчого регулювання, яке не визначає дієвих заборон чи запобіжників щодо звернення стягнення у виконавчому провадженні на пенсію боржника, що є основним джерелом існування, у разі, якщо її фактично виплачений розмір після такого звернення та допустимих відрахувань стане нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023];

— **право на соціальний захист окремих категорій осіб** — обов'язок держави (за приписами статті 3 Конституції України) обґрунтовувати законодавче регулювання, зокрема, у вирішенні питань соціального захисту відповідних категорій громадян [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, п. 3]; категорії громадян України, для яких соціальні зобов'язання держави мають засадничий характер

(зокрема, громадяни, які відповідно до статті 17 Конституції України перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, та члени їхніх сімей, постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи і потребують додаткових гарантій соціального захисту у зв'язку з надзвичайними масштабами вказаної катастрофи та її наслідками) [від 13 вересня 2023 року № 7-р(І)/2023, пп. 2.3];

осіб з інвалідністю — потреба в соціальному захисті гідного та достатнього рівня життя осіб з інвалідністю [від 22 березня 2023 року № 3-р(ІІ)/2023, пп. 2.4];

соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи — засадничий характер позитивного обов'язку держави перед громадянами України, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та потреба надання таким особам особливого статусу і забезпечення державою їм посиленого соціального захисту [від 13 вересня 2023 року № 7-р(І)/2023, пп. 2.3]; вимога встановлювати соціальні гарантії, зокрема розміри пенсії з інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання внаслідок Чорнобильської катастрофи, лише в спеціальному законі [від 13 вересня 2023 року № 7-р(І)/2023, пп. 2.6]; недопустимість знаходження в залежності соціальних зобов'язань держави перед громадянами, які втратили здоров'я внаслідок того, що держава свого часу зобов'язала їх взяти участь у подоланні наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, та які зазнали інвалідності внаслідок таких дій, а також перед особами з інвалідністю з числа потерпілих від цієї катастрофи від фінансових можливостей держави та її економічного становища [від 13 вересня 2023 року № 7-р(І)/2023, пп. 2.6.1]; таке, що спричиняє юридичну невизначеність, позбавляє можливості бути впевненими у своїх легітимних очікуваннях, законодавче регулювання положенням Бюджетного кодексу України, за змістом якого норми і положення спеціального закону щодо виплати державної пенсії особам, постраждалим внаслідок Чорнобильської катастрофи та яких віднесено до категорії 1, застосовують у порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування [від 13 вересня 2023 року № 7-р(І)/2023, пп. 2.6.1, 2.8, п. 2 р.ч.].

ПРАВО НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ — доступ до правосуддя як один зі складників правовладдя [від 1 березня 2023 року № 2-р(ІІ)/2023, пп. 4.2, п. 5]; обов'язок держави (за статтею 8, частиною першою статті 55 Конституції України) гарантувати на законодавчому рівні кожному дієвий юридичний механізм реалізації його права на судовий захист, зокрема у сфері відносин за публічним правом [від 1 березня 2023 року № 2-р(ІІ)/2023, пп. 4.2, 5.2]; обсяг права [від 1 березня 2023 року № 2-р(ІІ)/2023, пп. 4.2, 5.2; від 1 березня 2023 року

№ 2-р(II)/2023, пп. 4.3.1; від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 3.2, 4.1]; необхідність визначати сутнісний зміст права на судовий захист із урахуванням конституційно установлених засад судочинства як гарантій, що забезпечують його ефективну реалізацію, та з урахуванням змісту права на справедливий суд, визначеного у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та витлумаченого Європейським судом із прав людини [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, пп. 4.3, 4.3.3; від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 4.1]; розсуд законодавця під час установлення системи судоустрою, процедури оскарження, підстав для скасування або зміни судових рішень судами вищих інстанцій, повноважень судів вищих інстанцій [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, пп. 4.2; від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 7.1]; право на судовий захист як гарантія реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 5.1; від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 4.1; від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 3.2]; можливість визначення державою обмеження щодо реалізації інших прав і свобод людини, зокрема її прав у сфері соціального захисту задля забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист та публічний порядок у сфері судочинства (це стосується і виконання судових рішень), за умови вжиття законодавцем домірних заходів для досягнення справедливого балансу між захистом публічних інтересів і конституційних прав людини на соціальний захист та достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї без порушення сутності цих прав [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 5.1]; потреба забезпечення реалізації права на судовий захист, а також дотримання основних засад судочинства, включно з конституційною вимогою щодо обов'язковості судового рішення, що гарантовано приписами частини першої статті 55, пункту 9 частини другої статті 129, статті 129¹ Конституції України, задля захисту, утвердження та здійснення прав людини [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, п. 4, пп. 4.1]; домірність, правомірність мети законодавчого регулювання, що встановлює вимогу зазначати в судових рішеннях в адміністративних справах місце проживання чи перебування сторін (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності [особові (персональні) дані], задля забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист, зокрема права на виконання судових рішень, та дотримання основних засад судочинства [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 4.2, 4.3, 4.4, 4.4.3, п. 5]; гарантія звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина як одна із загальних засад українського конституційного ладу [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 4.1]; неабсолютність права [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 4.1, 7.2]; умови обмеження [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023,

п. 4.1, 7.2]; право на судовий захист та всі складники цього права, зокрема ті, що забезпечують доступ до суду та визначають обсяг і зміст процесуальних прав учасників процесуальних відносин, мають бути практичними та ефективними, а не теоретичними й ілюзорними [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 5.5]; звернення до суду як універсальний механізм захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 5.7]; додержання загальних принципів рівності громадян перед законом та заборони дискримінації (частини перша, друга статті 24 Конституції України) як неодмінний складник реалізації права на судовий захист [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 5.7];

— гарантування права на судовий захист у малозначних спорах [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023]; допустимість запровадження спрощеної процедури розв'язання дрібних позовів порядком цивільного судочинства (категорії малозначних справ) [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 4.1, 4.6, 4.7, 5.6];

— забезпечення державою належних гарантій від незаконного звільнення прокурора як елемент статусу прокурора та одна з передумов реалізації конституційного права на судовий захист [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, п. 3].

Див. також: «Виконання рішень суду»; «Засади судочинства»; «Правосуддя»; «Судове рішення»; «Судоустрій»; «Судочинство».

ПРАВОСУДДЯ [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 3.2]; структурна вмонтованість прокуратури як інституту, що виконує функцію кримінального переслідування, в загальну систему правосуддя [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 2.2; від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.1]; умови втручання ВРУ в організацію та діяльність органів і посадових осіб загальної системи правосуддя, зокрема з урахуванням потреби в дотриманні незалежності прокурора [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 3.4; від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.2]; доступ до правосуддя як один зі складників правовладдя [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, пп. 4.2, п. 5]; істотна важливість юридичної визначеності в питанні довіри до судової системи загалом [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.6].

ПРИНЦИП «ДОБРОПОРЯДНОГО ВРЯДУВАННЯ» (GOOD GOVERNANCE) — вимога надання особі можливості у дієвий спосіб оскаржувати акти органів публічної влади, їх посадових і службових осіб, їхні дії або бездіяльність, завдяки чому забезпечується підзвітність цих органів та їх посадових і службових осіб за ухвалені ними рішення, учинені дії або бездіяльність [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, п. 5]; здійснення публічної влади в добропорядний спосіб [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, п. 5].

ПРИНЦИП ПОДІЛУ ВЛАДИ — поділ державної влади як один із конституційних принципів, що на них ґрунтується конституційний лад в Україні [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, п. 3]; умови втручання ВРУ в організацію та діяльність органів і посадових осіб загальної системи правосуддя, зокрема прокуратури [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 3.4; від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.2]; врегулювання законом, а не підзаконним актом питань матеріального, соціального, пенсійного забезпечення прокурорів становить гарантію забезпечення їх незалежності, унеможливує втручання органів виконавчої влади в діяльність прокуратури, що інакше призведе до недодержання принципу поділу влади [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.2].

ПРИНЦИП РІВНОСТІ [від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 7; від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.5.2; від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.2, 2.4]; рівність усіх людей у їхніх правах і свободах [від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 7; від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 5.7]; формальна рівність як важливий аспект верховенства права [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.5]; порушення рівності конституційних прав і свобод [від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 7; від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.4]; неабсолютність принципу [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.5.2]; умови допустимості обмеження [від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 7; від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.5.2; від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 5.2]; рівність громадян перед законом (стаття 24 Конституції України) [від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 7; від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.5]; заборона дискримінації [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.5.2]; умови визнання неоднаковості у ставленні дискримінаційною [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 5.3]; певний простір обдумування держави (*a margin of appreciation*) у визначенні того, чи відмінності в інших схожих ситуаціях уможливають неоднакове ставлення та якою мірою [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 5.3]; рівність усіх людей у своїй гідності [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.2];

принцип рівності та окремі сфери суспільних відносин

освітнього процесу та права на працю — вимоги до законодавчого регулювання відносин праці під час установлення відмінностей у юридичному статусі осіб (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 6); заборона будь-яких форм дискримінації учасників освітнього процесу (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 7); безпідставне та необґрунтоване обмеження права на працю (звуження можливості добровільно погоджувати умови праці), дискримінаційність за ознакою віку та юридичним фактом отримання пенсії за віком законодавчого регулювання, за яким унеможливлено укладення безстрокових трудових

договорів із педагогічними працівниками державних і комунальних закладів загальної середньої освіти, які досягли пенсійного віку та отримують пенсію за віком (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 6, 7);

кримінальної відповідальності — поширення принципу рівності всіх громадян перед законом на призначення кримінального покарання, встановлення в законі єдиних засад застосування кримінальної відповідальності [від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 3.5]; вимоги правомірності обмеження конституційних прав і свобод, гарантування їх рівності та заборони дискримінації, як і сутнісний зміст таких прав і свобод, стосуються кожної особи, засудженої до позбавлення волі, незалежно від тяжкості скоєного нею злочину [від 20 грудня 2023 року № 11-р(ІІ)/2023, пп. 2.4];

митної справи — конституційний принцип рівності громадян перед законом у сфері митної справи (єдиний порядок переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України та рівна міра відповідальності за порушення митних правил) [від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 3.5];

регулювання оплати праці прокурорів — дискримінаційність запровадження неоднакового регулювання оплати праці прокурорів (коли закон фактично поділив їх на дві категорії: одна — переведені до Офісу Генерального прокурора, обласної прокуратури, окружної прокуратури, яким винагороду виплачують відповідно до Закону № 1697—VII; друга — ті, хто продовжував виконувати свої повноваження до дня звільнення або переведення до Офісу Генерального прокурора, обласної прокуратури, окружної прокуратури, для кого винагороду визначено підзаконним нормативним актом — постановою Кабінету Міністрів України) [від 13 вересня 2023 року № 8-р(ІІ)/2023, пп. 2.5.2];

реалізації права на судовий захист — додержання загальних принципів рівності громадян перед законом та заборони дискримінації (частини перша, друга статті 24 Конституції України) як неодмінний складник реалізації права на судовий захист [від 22 листопада 2023 року № 10-р(ІІ)/2023, пп. 5.7];

запровадження законодавчих обмежень у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина — недопустимість порушення принципу рівності [від 20 грудня 2023 року № 11-р(ІІ)/2023, пп. 2.2].

ПРОКУРАТУРА — структурна вмонтованість прокуратури як інституту, що виконує функцію кримінального переслідування, в загальну систему правосуддя [від 1 березня 2023 року № 1-р(ІІ)/2023, пп. 2.2, п. 3; від 13 вересня 2023 року № 8-р(ІІ)/2023, пп. 2.1]; умови втручання ВРУ в організацію та діяльність органів і посадових осіб загальної системи правосуддя, зокрема прокуратури [від 1 березня 2023 року № 1-р(ІІ)/2023, пп. 3.4; від 13 вересня 2023 року № 8-р(ІІ)/2023, пп. 2.2];

статус прокурора — подібність професії прокурора за правилами, що їх застосовують до професії судді, має поширюватись і на запро-

вадження механізмів та процедур у питаннях професійної підготовки, оцінювання, призначення, кар'єрного зростання, дисциплінарної відповідальності, звільнення прокурорів тощо [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 2.2]; обов'язок держави вжити заходів щодо забезпечення прокурорам прийнятних умов служби, як-от: винагорода, строк перебування на посаді, пенсія, принагідний виходу на пенсію вік [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 2.3]; статус прокурорів має бути гарантовано приписами права якомога вищого рівня, подібно до того, як це здійснено стосовно суддів [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 2.3]; зобов'язання за європейськими стандартами держав-членів Ради Європи гарантувати захист статусу прокурора законом як нормативним актом того самого рівня, що гарантує захист статусу судді, щоб забезпечити умови для дієвого правосуддя відповідно до вимог правовладдя [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.1]; єдиний юридичний статус усіх прокурорів [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.5.1]; поширення принципу рівності однаковою мірою на всіх прокурорів, яких у межах певних посад наділено єдиним юридичним статусом, незалежно від місця прокуратури в системі прокуратури України або адміністративної посади, що її прокурор обіймає в прокуратурі [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.5.2];

незалежність прокурорів [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 2.2, п. 3, пп. 3.4]; мінімальні вимоги для забезпечення незалежного статусу прокурорів [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 2.3]; гарантії незалежності прокурора [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.3]; обов'язок держави забезпечити захист гарантій незалежності прокурорів подібно до того, як це зроблено для суддів [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.1.2];

винагорода прокурора як гарантія його незалежності [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023]; практика КСУ щодо забезпечення гарантій незалежності прокурора в аспекті належного матеріального, соціального, пенсійного забезпечення [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.2]; недопустимість наділення Кабінету Міністрів України повноваженням урегульовувати питання винагороди прокурорів [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.2]; врегулювання законом, а не підзаконним актом питань матеріального, соціального, пенсійного забезпечення прокурорів становить гарантію забезпечення їх незалежності, унеможливорює втручання органів виконавчої влади в діяльність прокуратури, що інакше призведе до недодержання принципу поділу влади [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.2]; визначення винагороди прокурорів лише законом [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.4]; недопустимість відмінності у підході законодавця до питання винагороди прокурорів попри їх єдиний юридичний статус [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.5.1]; дискримінаційність запровадження неоднакового регулювання оплати праці прокурорів (коли закон фактично поділив їх на

дві категорії: одна — переведені до Офісу Генерального прокурора, обласної прокуратури, окружної прокуратури, яким винагороду виплачують відповідно до Закону № 1697—VII; друга — ті, хто продовжував виконувати свої повноваження до дня звільнення або переведення до Офісу Генерального прокурора, обласної прокуратури, окружної прокуратури, для кого винагороду визначено підзаконним нормативним актом — постановою Кабінету Міністрів України [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.5.2]; послідовність законодавця (за доктриною правомірних сподівань) у питаннях регулювання винагороди прокурорів відповідно до їхнього юридичного статусу [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.6]; правомірні сподівання прокурорів на стабільність у питанні нормативного регулювання їхньої винагороди як гарантії їх незалежності [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.6]; порушення вимоги юридичної визначеності за умови одночасної дії актів права того самого рівня, які неоднаково регулюють те саме питання — винагороду прокурора [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.6]; винагорода прокурора як гарантія його незалежності та право власності [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.7]; винагорода прокурора як гарантія його незалежності та право на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.8.1]; винагорода прокурора як гарантія його незалежності та право на достатній життєвий рівень [від 13 вересня 2023 року № 8-р(II)/2023, пп. 2.8.2];

призначення, звільнення — вимоги щодо звільнення будь-якого прокурора [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, п. 3]; забезпечення державою належних гарантій від незаконного звільнення прокурора як елемент статусу прокурора та одна з передумов реалізації конституційного права на судовий захист [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, п. 3]; правомірність мети ухвалення оспорюваного припису Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 року № 113—IX як одного зі складників спеціального порядку звільнення прокурорів для подальшого «кадрового перезавантаження» органів прокуратури [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 3.1]; недопустимість (вихід за межі конституційних повноважень) ВРУ через ухвалення законів, що є нормативними актами, звільняти окремого працівника або певні категорії працівників (прокурорів) та повідомляти їх про можливе майбутнє звільнення [від 1 березня 2023 року № 1-р(II)/2023, пп. 3.2, 3.4].

ПРОСТІР ОБДУМУВАННЯ (*a margin of appreciation*) — широкий простір обдумування держав під час визначення того, що відповідає суспільним інтересам [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.4]; широкий простір для обдумування щодо змісту та обсягу повноважень відповідних органів для забезпечення високого рівня захисту

споживачів [від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 3.5]; певний простір обдумування держави у визначенні того, чи відмінності в інших схожих ситуаціях уможливають неоднакове ставлення та якою мірою [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 5.3]; простір обдумування (*margin of appreciation*) у питанні надання затриманій особі права на тимчасове залишення місця позбавлення волі задля поховання родича [від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023, пп. 2.5.1].

СУДОВЕ РІШЕННЯ — виконання судового рішення [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, п. 6, пп. 6.1]; рівноправність сторін під час судового контролю за виконанням судового рішення [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023]; обов'язок держави (що випливає з принципу правовладдя та вимоги утвердження й забезпечення права особи на судовий захист в адміністративному судочинстві) забезпечити обов'язкове виконання судового рішення, зокрема судовий контроль за виконанням судового рішення [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, п. 6, пп. 6.1, 6.2, 7.6]; юридична відповідальність на підставі судових рішень, виконання яких є обов'язковим, за посягання на права і свободи інших людей чи публічний порядок, відшкодування завданої шкоди не повинні призводити до заперечення людської гідності та порушення сутності конституційних прав і свобод людини, зокрема у сфері соціального захисту [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 5.2]; неконституційність законодавчого регулювання, яке не визначає дієвих заборон чи запобіжників щодо звернення стягнення у виконавчому провадженні на пенсію боржника, що є основним джерелом існування, у разі, якщо її фактично виплачений розмір після такого звернення та допустимих відрахувань стане нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023]; особові дані у судовому рішенні [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023]; домірність, правомірність мети законодавчого регулювання, що встановлює вимогу зазначати в судових рішеннях в адміністративних справах місце проживання чи перебування сторін (для фізичних осіб) та реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб), за його наявності [особові (персональні) дані], задля забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист, зокрема права на виконання судових рішень, та дотримання основних засад судочинства [від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023, пп. 4.2, 4.3, 4.4, 4.4.3, п. 5].

Див. також: «Виконання рішень суду»; «Засади судочинства» («обов'язковість виконання судового рішення»).

СУДОУСТРІЙ — обсяг та межі розсуду законодавця під час установлення системи судоустрою, процедури оскарження, підстав для скасування або зміни судових рішень судами вищих інстанцій, повноважень судів вищих інстанцій [від 1 березня 2023 року

№ 2-р(II)/2023, пп. 4.2; від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 7.1]; призначення національної системи адміністративного судочинства [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, п. 5, пп. 7.4]; принцип спеціалізації та утворення системи адміністративних судів (частини перша, п'ята статті 125 Конституції України) [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, п. 5, пп. 5.1, 5.2]; вимоги до запровадження юридичного механізму здійснення адміністративного судочинства [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, пп. 5.2]; повноваження Верховного Суду щодо усунення порушень норм матеріального та/або процесуального права, виправлення судових помилок і недоліків, а не нового розгляду справи та нівелювання ролі судів першої та апеляційної інстанцій у чиненні правосуддя та розв'язанні цивільних спорів [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 7.7]; Верховний Суд як суд касаційної інстанції та як найвищий суд у системі судоустрою України [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 7.7].

СУДОЧИНСТВО — унормування Основним Законом України не лише основних засад судочинства, а й видів судових спорів, до яких віднесено й малозначні спори (частина п'ята статті 131²) [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, п. 4]; допустимість запровадження спрощеної процедури розв'язання дрібних позовів порядком цивільного судочинства (категорії малозначних справ) [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 4.1, 4.6, 4.7, 5.6]; правомірність мети запровадження у цивільному судочинстві категорії малозначних справ та допустимість такого критерію для віднесення справи до категорії малозначних, як ціна позову [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 5.6]; установлення у процесуальному законі розміру ціни позову як критерію для віднесення справи до категорії малозначних має бути ґрунтовано на принципові домірності [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 5.7]; недопустимість законодавчого регулювання, за яким визначений у ньому грошовий критерій ціни позову у справах про захист прав споживачів значно перевищує аналогічний критерій віднесення справ до категорії малозначних, установлений для всіх інших позивачів [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 6.4]; вимога відповідності законодавчої діяльності, змісту законів, які змінюють регулювання процесуальних відносин за участю споживачів, принципу юридичної визначеності в аспекті передбаченості, умотивованості та послідовності в нормативному врегулюванні суспільних правовідносин [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 6.6]; невідповідність вимозі юридичної визначеності, конституційним приписам і міжнародним зобов'язанням України щодо забезпечення високого рівня захисту прав споживачів віднесення справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, до категорії малозначних справ

[від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 6.6, 6.7]; обсяг та межі розсуду законодавця під час встановлення системи судоустрою, процедури оскарження, підстав для скасування або зміни судових рішень судами вищих інстанцій, повноважень судів вищих інстанцій [від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023, пп. 4.2; від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 7.1]; законодавче встановлення процесуальних відносин щодо відкриття касаційного провадження у малозначних справах [від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023, пп. 7.8, 7.9, 7.10].

Див. також: «Засади судочинства».

ЦЕНЗ — встановлення законодавчим регулюванням, згідно з яким «педагогічні працівники державних і комунальних закладів загальної середньої освіти, які досягли пенсійного віку та яким виплачується пенсія за віком, працюють на основі трудових договорів, що укладаються строком від одного до трьох років», для окремої категорії педагогічних працівників вікового цензу, поєданого із майновим цензом (від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023, п. 6, 7).

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ — неконституційність законодавчого регулювання, за яким юридична відповідальність на підставі судових рішень за посягання на права і свободи інших людей чи публічний порядок, відшкодування завданої шкоди призводять до заперечення людської гідності та порушення сутності конституційних прав і свобод людини, зокрема у сфері соціального захисту [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023, пп. 5.2]; неконституційність законодавчого регулювання, яке не визначає дієвих заборон чи заборонників щодо звернення стягнення у виконавчому провадженні на пенсію боржника, що є основним джерелом існування, у разі, якщо її фактично виплачений розмір після такого звернення та допустимих відрахувань стане нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом [від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023]; можливість встановлення в актах публічного законодавства абсолютно визначених та/або безальтернативних санкцій у випадках, коли суб'єктом правозастосування є відмінний від суду орган влади [від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 4.7]; можливість диференціації законодавцем процедури застосування заходів впливу до порушників законодавства залежно від особливостей суспільних відносин, що їх регламентує зазначене законодавство [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.4];

— *домірність* — домірність як одна з вимог до конкретних санкцій [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.3; від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.5.1; від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 4.1, 4.2]; вимоги до встановленої міри адміністративної відповідальності (спрямованість на досягнення легітимної мети, пропорційність вчиненому адміністративному правопорушенню, забез-

печення досягнення мети адміністративного стягнення за рахунок мінімального втручання в гарантовані Конституцією України права людини і громадянина) [від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 3.5]; правова держава, вважаючи адміністративне стягнення передусім виправним та превентивним засобом, має використовувати не надмірні, а лише потрібні та зумовлені зазначеною метою заходи [від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 4.3]; зміст принципу пропорційності (домірності) у разі вноормування міри відповідальності за правопорушення [від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 5.5.1]; принцип верховенства права, зокрема така його вимога, як принцип домірності, як взаємопов'язані фундаментальні засади функціонування усієї юридичної системи України, у тому числі нормативного встановлення законодавцем адміністративної відповідальності [від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 5.5.1]; обов'язок законодавця визначити співмірну міру адміністративної відповідальності для досягнення легітимної мети, а судів — забезпечувати індивідуалізацію такої відповідальності залежно від обставин справи [від 5 липня 2023 року № 5-р(ІІ)/2023, пп. 2.8; від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 4.1, 5.5.1, 5.5.4]; застосування до особи визначених у законах санкцій не повинне мати характеру надмірного втручання держави в основоположні права людини, зокрема в гарантоване статтею 41 Конституції України право власності [від 1 листопада 2023 року № 9-р(ІІ)/2023, пп. 5.7, 5.8]; принципи домірності та індивідуалізації юридичної відповідальності у процедурі притягнення особи до юридичної відповідальності [від 1 листопада 2023 року № 9-р(ІІ)/2023, пп. 4.6, 4.7]; санкції за адміністративні правопорушення мають бути справедливими та відповідати принципів домірності [від 1 листопада 2023 року № 9-р(ІІ)/2023, пп. 4.1, 4.2]; можливість забезпечення принципів домірності та індивідуалізації юридичної відповідальності в разі притягнення особи до юридичної відповідальності, зокрема у спосіб установлення в законі різних видів санкцій за вчинення того самого правопорушення або різних за розміром штрафів, що їх може бути накладено на порушників тієї самої охоронної норми [від 1 листопада 2023 року № 9-р(ІІ)/2023, пп. 4.7]; встановлення в законі абсолютно визначених та/або безальтернативних санкцій має бути розумно поєднане з наданням законом уповноваженому суб'єктові притягнення особи до юридичної відповідальності варіативності в питанні обрання санкції до правопорушника, щоб уможливити додержання принципів домірності та індивідуалізації юридичної відповідальності [від 1 листопада 2023 року № 9-р(ІІ)/2023, пп. 4.7, 4.9];

— **індивідуалізація юридичної відповідальності** [від 5 липня 2023 року № 5-р(ІІ)/2023, пп. 2.3]; індивідуалізація юридичної відповідальності особи за митне правопорушення [від 5 липня 2023 року № 5-р(ІІ)/2023]; обов'язок законодавця визначити співмірну міру адміністративної

відповідальності для досягнення легітимної мети, а судів — забезпечувати індивідуалізацію такої відповідальності залежно від обставин справи [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.8; від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 4.1, 5.5.1, 5.5.4]; необхідність для досягнення легітимної мети, справедливого розгляду справи судом індивідуалізації відповідальності, тобто дискреції суду у виборі виду та розміру адміністративного стягнення з урахуванням обставин справи під час притягнення особи до адміністративної відповідальності та накладення адміністративного стягнення, яке є співмірним із кримінальним покаранням [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.7, 2.10]; принцип індивідуалізації юридичної відповідальності у процедурі притягнення особи до юридичної відповідальності [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 4.1; від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 4.6, 4.7]; рівна міра адміністративної відповідальності не має абсолютного характеру, а тому в разі, коли це є об'єктивно виправданим, орган (посадова особа), розглядаючи справу про порушення митних правил, повинен (повинна) мати дискрецію щодо виду та/або розміру адміністративного стягнення, що забезпечує індивідуалізацію такої відповідальності залежно від обставин справи у межах законодавчо визначеної санкції [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.5]; можливість забезпечення принципів домірності та індивідуалізації юридичної відповідальності в разі притягнення особи до юридичної відповідальності, зокрема у спосіб установлення в законі різних видів санкцій за вчинення того самого правопорушення або різних за розміром штрафів, що їх може бути накладено на порушників тієї самої охоронної норми [від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 4.7];

— встановлення в актах публічного законодавства абсолютно визначених та/або безальтернативних санкцій — конституційні принципи і юридичні презумпції, що на них має ґрунтуватися притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, що має наслідком адміністративне стягнення у вигляді безальтернативного, надмірного адміністративного штрафу з обов'язковою конфіскацією, який є співмірним із кримінальним покаранням [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.2]; можливість встановлення в актах публічного законодавства абсолютно визначених та/або безальтернативних санкцій у випадках, коли суб'єктом правозастосування є відмінний від суду орган влади [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.5; від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 4.7]; встановлення в законі абсолютно визначених та/або безальтернативних санкцій має бути розумно поєднане з наданням законом уповноваженому суб'єктові притягнення особи до юридичної відповідальності варіативності в питанні обрання санкції до правопорушника, щоб уможливити додержання принципів домірності та індивідуалізації юридичної відповідальності [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.3; від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 4.7, 4.9];

три критерії, на основі яких провадження можна вважати «кримінальним» — критерії визначення Європейським судом з прав людини належності діянню до кримінального правопорушення в розумінні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року («критерії Енгеля») [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.6; від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 4.2]; співмірність за ставлюю практикою Європейського суду з прав людини таких адміністративних стягнень, як адміністративний арешт і значні адміністративні штрафи, із кримінальним покаранням; вимога призначення таких стягнень із урахуванням принципів і гарантій, притаманних кримінальному провадженню [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.6];

адміністративна відповідальність — вимоги до конкретних санкцій за адміністративні правопорушення [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.3; 3.5; від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.5.1; від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 4.1, 4.2]; рівна міра адміністративної відповідальності не має абсолютного характеру, а тому в разі, коли це є об'єктивно виправданим, орган (посадова особа), розглядаючи справу про порушення митних правил, повинен (повинна) мати дискрецію щодо виду та/або розміру адміністративного стягнення, що забезпечує індивідуалізацію такої відповідальності залежно від обставин справи у межах законодавчо визначеної санкції [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.5]; обов'язок законодавця визначити співмірну міру адміністративної відповідальності для досягнення легітимної мети, а судів — забезпечувати індивідуалізацію такої відповідальності залежно від обставин справи [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.8; від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 4.1, 5.5.1, 5.5.4]; прерогатива законодавця встановлювати склад діянь, які є адміністративними правопорушеннями, та обирати необхідну з-поміж доступних видів адміністративних стягнень міру адміністративної відповідальності особи за такі правопорушення [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 4.3]; правова держава, вважаючи адміністративне стягнення передусім виправним та превентивним засобом, має використовувати не надмірні, а лише потрібні та зумовлені зазначеною метою заходи [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 4.3]; принцип верховенства права, зокрема така його вимога, як принцип домірності, як взаємопов'язані фундаментальні засади функціонування усієї юридичної системи України, у тому числі нормативного встановлення законодавцем адміністративної відповідальності [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.5.1];

юридичні позиції КСУ щодо підґрунтя та мети встановлення адміністративної відповідальності в Україні — повноваження ВРУ ухвалювати закони з унормуванням підстав та порядку притягнення осіб до адміністративної відповідальності, дотримуючись конституційних норм і принципів [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.4]; адміністративна відповідальність в Україні та процедура притягнен-

ня до адміністративної відповідальності ґрунтуються на конституційних принципах та правових презумпціях, які зумовлені визнанням і дією принципу верховенства права в Україні [від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 3.4]; суспільна користь адміністративних стягнень за адміністративні правопорушення [від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 3.4];

відповідальність за порушення митних правил — індивідуалізація юридичної відповідальності особи за митне правопорушення [від 5 липня 2023 року № 5-р(ІІ)/2023]; потреба захисту митних інтересів та митної безпеки України як правомірна мета встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина у сфері митних відносин та притягнення винної особи до відповідальності за порушення митних правил [від 5 липня 2023 року № 5-р(ІІ)/2023, пп. 2.4; від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 5.4]; порушення митних правил як специфічний вид адміністративних правопорушень та потреба врегулювання питання адміністративної відповідальності за порушення митних правил із урахуванням специфіки принципів здійснення митної справи та згідно з Конституцією України [від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 3.4]; конституційний принцип рівності громадян перед законом у сфері митної справи (єдиний порядок переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України та рівна міра відповідальності за порушення митних правил) [від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 3.5]; установа альтернативних видів основних адміністративних стягнень — штрафу або конфіскації транспортного засобу — уможливує індивідуалізацію судом адміністративного стягнення, реалізацію принципу індивідуалізації юридичної відповідальності під час притягнення особи до адміністративної відповідальності на підставі частини шостої статті 481 Митного кодексу України [від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 4.6]; посилення міри адміністративної відповідальності за перевищення строку тимчасового ввезення транспортних засобів на митну територію України саме собою не можна розглядати як порушення права власності [від 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023, пп. 5.4];

відповідальність за порушення прав споживачів — індивідуалізація юридичної відповідальності за порушення прав споживачів [від 1 листопада 2023 року № 9-р(ІІ)/2023]; заходи задля запобігання порушенням законодавства про якість та безпеку товарів, продукції, усіх видів робіт та послуг мають бути стримувальними [від 1 листопада 2023 року № 9-р(ІІ)/2023, пп. 3.8]; санкція, що її може бути застосовано до суб'єкта підприємницької діяльності як захід юридичної відповідальності за порушення прав споживачів [від 1 листопада 2023 року № 9-р(ІІ)/2023, пп. 3.8]; правомірна мета — забезпечення високого рівня захисту прав споживачів — припису Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 2 грудня 2010 року № 2735–VI, який посилює юридичну відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності за по-

рушення законодавства про безпеку нехарчових товарів та продукції [від 1 листопада 2023 року № 9-р(II)/2023, пп. 3.8];

кримінальна відповідальність — справедливе призначення покарання у кримінальному провадженні [від 5 липня 2023 року № 5-р(II)/2023, пп. 2.7]; поширення принципу рівності всіх громадян перед законом на призначення кримінального покарання, встановлення в законі єдиних засад застосування кримінальної відповідальності [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 3.5]; відповідність покарання вчиненому злочину як окремий вияв справедливості [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.5.1]; обмеження конституційних прав обвинуваченого повинно відповідати принципу пропорційності [від 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023, пп. 5.5.1].

Див. також: «Відшкодування шкоди»; «Позбавлення волі».

Офіційне видання

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

РІШЕННЯ
ВИСНОВКИ

2023

Книга 20

Підписано до друку 24.06.2024. Формат 60X90 1/16.
Папір офс. Гарнітура Newton.
Ум. др. арк. 22,13. Обл.-вид. арк. 22,00.
Наклад 150 прим. Зам. 539

Верстка, друк та палітурні роботи
ТОВ «БУК-ДРУК»
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17а
тел.: (0412) 422-106, e-mail: book_druk@i.ua

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції України
серія ДК № 5610 від 21.09.2017.*